

SIMION GHEORGHIU

INDEPENDENȚĂ VERSUS REFORMĂ.
ROMÂNIA ÎN CONTEXTUL RELATIILOR SOVIETO-AMERICANE
ÎN PERIOADA „PERESTROIKA” (1985-1989)

MUZEUL BRĂILEI
„CAROL I”

EDITURA ISTROS

BRĂILA, 2015

COLECȚIA TEZE DE DOCTORAT - ISTORIE -

PREMII ALE ACADEMIEI ROMÂNE

la

Editura Istros a Muzeului Brăilei

1. VALERIU SÎRBU, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, 1993 (Premiul „Nicolae Bălcescu” al Academiei Române, 1995).
2. IONEL CÂNDEA, *Brăila. Origini și evoluție până la jumătatea secolului al XVI-lea*, 1995 (Premiul „Dimitrie Onciul” al Academiei Române, 1997).
3. DORU BĂDĂRĂ, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, 1998 (Premiul „Dimitrie Onciul” al Academiei Române, 2000).
4. OVIDIU CRISTEA, *Veneția și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuții la studiul politicii orientale venețiene*, 2004 (Premiul „Nicolae Iorga” al Academiei Române, 2006).
5. MUGUR ANDRONIC, *Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*, 2005 (Premiul „Dimitrie Onciul” al Academiei Române, 2007).
6. CONSTANTIN ARDELEANU, *Evoluția intereselor economice și politice britanice la gurile Dunării (1829-1914)*, 2008 (Premiul „A.D. Xenopol” al Academiei Române, 2010).
7. CRISTIAN NICOLAE APETREI, *Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI*, 2009 (Premiul „Mihail Kogălniceanu” al Academiei Române, 2011).
8. MIHAELA-ELENA CIOCOÎTEI, *Valori universale ale operei lui Dimitrie Cantemir*, 2009 (Premiul „Nicolae Iorga” al Academiei Române, 2011).
9. AUREL VÎLCU, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1687-1807*, 2009 (Premiul „Eudoxiu Hurmuzaki” al Academiei Române, 2011).
10. MARIANA LAZĂR, *„Spre folosul acestei sfinte case”. Constituirea și evoluția domeniului mănăstirii Cotroceni (secolele XVII-XIX)*, 2012 (Premiul „Mihail Kogălniceanu” al Academiei Române, 2012).

SIMION GHEORGHIU

**INDEPENDENȚĂ *VERSUS* REFORMĂ.
ROMÂNIA ÎN CONTEXTUL RELAȚIILOR
SOVIETO-AMERICANE ÎN PERIOADA
„PERESTROIKA” (1985-1989)**

**COLECȚIA TEZE DE DOCTORAT
COORDONATOR SERIA ISTORIE
IONEL CÂNDEA**

Coperta: Ionel Căndea

**Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
GHEORGHIU, SIMION**

**Independență versus reformă : România în contextul relațiilor
sovieto-americe în perioada "Perestroika" (1985-1989) / Simion
Gheorghiu. - Brăila : Editura Istros a Muzeului Brăilei "Carol I", 2015**

Bibliogr.

Index

ISBN 978-606-654-171-8

94(498)

94(47)"19" Gorbachev, M.S.

94(47)"1985/1989"

**@Toate drepturile asupra prezentei ediții sunt rezervate Editurii Istros a
Muzeului Brăilei „Carol I”.**

SIMION GHEORGHIU

**INDEPENDENȚĂ *VERSUS* REFORMĂ.
ROMÂNIA ÎN CONTEXTUL RELAȚIILOR
SOVIETO-AMERICANE ÎN PERIOADA
„PERESTROIKA” (1985-1989)**

MUZEUL BRĂILEI

„CAROL I”

EDITURA ISTROS

BRĂILA, 2015

Quem Jupiter vult perdere, dementat prius.

[Când Jupiter vrea să piardă pe cineva, mai întâi îi ia mințile.]

Varianta latină a unui proverb grecesc.

CUPRINS

PREFAȚĂ	11
LISTĂ DE ABREVIERI ȘI ACRONIME	15
ABREVIERI FOLOSITE ÎN NOTE	17
NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI	19
TEMĂ, CONCEPȚIE, METODE	21
ARGUMENT	23
STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRII	27
Istoriografia problemei	27
Surse	31
CAPITOLUL I – INDEPENDENȚA ROMÂNIEI ÎN POLITICA EXTERNĂ A LUI NICOLAE CEAUȘESCU: SUCESE ȘI EȘECURI	43
I.1. Partidul: de la obediență la independență (1921-1964)	43
I.2. Independență și liberalizare (1965-1985)	75
I.3. „Războiul istoriografic” în blocul sovietic: româno-ungar, româno-bulgar	87
I.4. Problema „revendicărilor teritoriale”	92
CAPITOLUL AL II-LEA – POLITICA DE REFORME ÎN URSS: DE LA BERIA LA GORBACIOV	97
<i>Perestroika înainte de perestroika (1953-1985)</i>	97
II.1. L.P. Beria: de la represiune la reformă	97
II.2. N.S. Hrușciov: „dezghețul”	103
II.3. I.V. Andropov: tentații reformiste, reflexe conservatoare	108
<i>Perestroika și glasnost</i>	113
II.4. M.S. Gorbaciov: „un nou chip al socialismului”	113
CAPITOLUL AL III-LEA – RAPORTURILE SOVIETO- AMERICANE ÎN ANII 1985-1989	123
III.1. Modificarea echilibrului strategic	123
III.2. Primii pași în direcția destinderii	126

III.3. Întâlnirea de la Geneva	131
III.4. <i>Summit</i> -ul de la Reykjavik și Washington	134
III.5. Întâlnirea de la Malta	138

CAPITOLUL AL IV-LEA – EȘECUL POLITICII DE INDEPENDENȚĂ A LUI NICOLAE CEAUȘESCU (1985-1989) 145

IV.1. Raporturile dintre Moscova și sateliții săi	145
IV.2. Nicolae Ceaușescu și Pactul de la Varșovia	146
IV.3. Reacția Bucureștiului față de „reforma” gorbaciovistă	148
IV.4. Atitudinea României în problema Afganistanului	169
IV.5. Relațiile Uniunii Sovietice cu Polonia	175
IV.6. Țările satelit în evaluarea Uniunii Sovietice	178

CAPITOLUL AL V-LEA – RELAȚIILE ROMÂNNO-AMERICANE ÎN FAZA FINALĂ A REGIMULUI CEAUȘESCU (1985-1989) 189

V.1. Debuturi promițătoare	189
V.2. Începutul destrămării relațiilor bilaterale	198
V.3. Sfârșitul iluziilor	209
V.4. „Unhappy end”	213

CONCLUZII – MĂRIREA ȘI CĂDEREA UNUI PION AVANSAT 219

ANEXE 223

Documentul nr. 1. Declarația pregătită de Rozanne L. Ridguay, asistent al secretarului de stat pentru probleme europene și canadiene, prezentată de Mark Palmer, adjunct al asistentului secretarului de stat, la audierile din 26 februarie 1986, în Subcomitetul pentru Europa al Comitetului pentru relații externe al Senatului SUA	223
--	-----

Documentul nr. 2. Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 16 mai 1988	230
--	-----

Documentul nr. 3. Stenograma ședinței de lucru cu Comisiile de pregătire a documentelor pentru Congresul al XIV-lea al PCR. 27 aprilie 1989	237
--	-----

CONCLUSIONS – THE RISE AND FALL OF AN ADVANCED PAWN 251

PE3IOME	255
MULȚUMIRI	261
BIBLIOGRAFIE	263
INDICE DE NUME DE PERSOANE	289

PREFAȚĂ

Studiul monografic publicat de dr. Simion Gheorghiu, *Independență versus reformă: România în contextul relațiilor sovieto-americane în perioada „perestroika” (1985-1989)*, având la bază textul tezei sale de doctorat, este o contribuție istoriografică importantă care, cred, va reține nu doar atenția cercetătorilor perioadei, ci și a altor specialiști sau analiști și, desigur, a unui cerc mai larg de cititori interesați de evoluția din ultimii ani a regimului comunist din România.

Exprimată într-o formulă inedită, prima parte a titlului, *Independență versus reformă*, conține o supoziție provocatoare, interesantă pentru unii cititori, șocantă și, eventual, contestabilă pentru alții, pune în fond problema relațiilor dintre politica internă și cea externă a regimului comunist din România, începând din anii '60 și, cu precădere, în ultima fază a regimului Ceaușescu.

Există o discrepanță evidentă, mărită constant, între evoluția cursului politicii interne în domeniile economic, politic, cultural ș.a. – controlat rigid și represiv, pe fondul dezvoltării unui cult al personalității cu forme maladive – și principalele demersuri și atitudini ale politicii externe promovate de regimul comunist în anii '60 și '70 și într-o oarecare măsură în anii următori în România, care au tins, dacă nu spre dobândirea independenței depline față de puterea tutelară, Uniunea Sovietică, măcar spre asigurarea unei autonomii cât mai pronunțate.

Acest paradox, aparent sau nu, al politicii promovate de Nicolae Ceaușescu a fost surprins și explicat în chip remarcabil de Henry Kissinger în volumul de memorii publicat în 1999, deci la un număr apreciabil de ani de la evenimentele pe care le relatează și, mai ales, într-o conjunctură internațională total diferită. Chiar dacă unele dintre aprecierile acestui perspicace analist politic sunt amendabile, concluzia de fond este cu siguranță justă. Referindu-se la România de la mijlocul anilor '70, în contextul Conferinței de la Helsinki și al vizitei președintelui Gerald Ford la București, Henry Kissinger a observat că liderii români se înscriau pe cea mai apropiată linie de modelul stalinist din întregul bloc sovietic, dar că, pe de altă parte, pentru a avea un suport intern, urmau cea mai pronunțată naționalistă politică externă, independentă de Uniunea Sovietică. Kissinger a consemnat totodată și faptul că „principalul

obiectiv al României era să reducă pretextul unei intervenții sovietice în afacerile interne, după cum mi-a spus Ceaușescu în timpul vizitei pregătitoare [pentru vizita președintelui Ford] din noiembrie 1974” (Henry Kissinger, *Years of Renewal*, New York, 1999, p. 661). Este interesant de semnalat că președintele României părea să creadă că reunificarea germană, care ar fi încheiat starea de război, lichida și baza legală pentru intervențiile sovietice în Europa de Răsărit (*Ibidem*, p. 662).

În mod explicabil, o bună parte din perioada postdecembristă, care a pus capăt regimului comunist, a deschis larg zăgazurile spre libertatea mult visată în deceniile precedente. Acest nestăvilit suflu nou a dezlănțuit – cum era și firesc – și patimi nemăsurate, între care la loc de frunte s-a situat condamnarea în bloc, fără judecată și discernământ a comunismului. Sub zodia acestei stări de spirit generalizate, discuția despre particularitățile și individualitatea politicii externe a regimului comunist din România era etichetată, în cel mai bun caz, ca „manifestare nostalgică”. Susțineri îndârjite ale unor deținători ai adevărului istoric absolut, de fapt amatori care nu călcaseră în arhive, negau vehement cursul de independență sau fie și de autonomie a politicii externe românești din anii '60 – '80 sau îl explicau ca simplă înscenare, regizată de comun acord de liderii comuniști de la București și de cei din Kremlin.

Abia cercetările de arhivă perseverente, tipărirea unui număr apreciabil de volume de surse istorice românești și străine, precum și publicarea unor studii și monografii ale unor cercetători – mulți dintre ei afirmați după 1989 sau aflați chiar la începutul carierei științifice – au creat o atmosferă prielnică schimbului real și obiectiv de opinii.

Simion Gheorghiu face parte dintre cei care, atunci când și-a început cercetarea, era lipsit de prejudecăți, fiind animat de dorința de a afla „fără ură și patimă” ce și cât a însemnat independența față de Moscova, supusă la cea mai dură, mai prelungită și în final fatală presiune, declanșată de valul de reforme gorbacioviste, care periclita baza însăși a politicii interne a regimului comunist din România.

Cercetarea întreprinsă de autor, concretizată în teza de doctorat și în publicarea prezentului studiu monografic, a impus, după cum anunța chiar titlul, nu numai o bună cunoaștere a politicii externe sovietice, ci și a celei americane. Aceasta din urmă a inaugurat, în anii '80, o nouă fază a Războiului Rece, marcată de o marcantă fermitate, care a silit Uniunea Sovietică, aflată sub toate aspectele pe un curs falimentar, să caute noi abordări în politica ei internă și externă. Situația a evoluat treptat, dar

radical, raporturile dintre cele două superputeri și au condus la rezultatele întâlnirii de la Malta, care au configurat un nou mediu internațional, decisiv pentru destinele regimurilor comuniste din Europa de Est. Mai exact, așa cum precizează încă de la începutul lucrării, Simion Gheorghiu consideră că pentru examinarea perioadei finale a comunismului românesc este necesară examinarea în conexiune a următoarelor două chestiuni: „a) locul României în cadrul blocului sovietic și evoluția relațiilor dintre București și Moscova; [...] b) locul României în cadrul confruntării dintre SUA și URSS în faza terminală a Războiului Rece”.

Cercetarea întreprinsă de autor constituie o noutate în istoriografia românească, atât datorită alegerii temei și tratării ei conform celor mai înalte exigențe științifice, cât și introducerii în circuitul istoriografic românesc a unei mase importante de informații inedite.

Se remarcă preocuparea constantă a cercetătorului de a analiza sistematic și argumentat, de a formula cu curaj opinii proprii bine cumpănite în privința caracteristicilor politicii externe a conducerii de la București, a receptării acesteia la Moscova și Washington, a raportului dintre opțiunile regimului Ceaușescu și *perestroika* lui Mihail S. Gorbaciov.

Prezentul studiu constituie, de asemenea, o contribuție românească semnificativă la clarificarea unor probleme și la dezbaterile care au antrenat și antrenează istorici, politologi și specialiști din alte domenii, care se străduiesc să stabilească ponderea diferiților factori, „responsabili” pentru prăbușirea regimurilor comuniste și a Uniunii Sovietice și, pe cale de consecință, pentru mutațiile geopolitice – fără precedent prin amploare și urmări în condiții de pace – de la sfârșitul anilor '80 ai secolului trecut.

PROF. UNIV. DR. IOAN CHIPER

LISTĂ DE ABREVIERI ȘI ACRONIME¹

- ABM – Antiballistic Missile System (Sistem de rachete / rachetă antirachetă)
- CAER – Consiliul de Ajutor Economic Reciproc
- CC – Comitetul Central
- CPEx – Comitetul Politic Executiv
- CSCE – Conferința pentru Securitate și Cooperare în Europa
ghensek – ghegeneralnîi sekretar (secretar general)
- GRU – Glavnoe razvedîvatelnoe upravlenie (Serviciul de Informații Militare)
- GULAG – Glavnoe Upravlenie LAGherei (Direcția Principală a Lagărelor)
- KGB – Komitet gosudarstvennoi bezopasnosti (Comitetul Securității Statului)
- Kominform – Informaționnoe biuro kommunisticeskih partii (Biroul Informativ al Partidelor Comuniste)
- Komintern – Kommunisticeskii Internațional (Internaționala Comunistă)
- KP [kompartia] – Kommunisticeskaia partiia (Partidul comunist)
- KPSS – Kommunisticeskaia partiia Sovetskogo Soiuzu (Partidul Comunist al Uniunii Sovietice)
- MAD – Mutual Assured Distruction (Distrugere Reciprocă Asigurată)
- MFN – Most Favoured Nation (Clauza națiunii celei mai favorizate)
- MID – Ministerstvo inostrannîh del [SSSR] (Ministerul Afacerilor Străine [al URSS])
- MVD – Ministerstvo vnutrennih del [SSSR] (Ministerul Afacerilor Interne [al URSS])
- narkom – narodnîi komissar (Comisarul poporului)
- NKVD – Narodnîi komissariat vnutrennih del (Comisariatul Poporului pentru Afacerile Interne)
- OECD – Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică

¹ În această listă nu au fost incluse abrevierile curente (SUA, URSS, NATO etc.).

- OSS – Office of Strategic Services (Oficiul / Biroul Serviciilor Strategice)
- PCB – Partidul Comunist Bulgar
- PCC – Partidul Comunist Chinez
- PCdR – Partidul Comunist din România
- PCI – Partidului Comunist Iugoslav / din Iugoslavia
- PCR – Partidul Comunist Român
- PCUS – Partidul Comunist al Uniunii Sovietice
- PKK – Politiceskii konsultativnii komitet [Varșavskogo Dogovora] (Comitetul Politic Consultativ [al Pactului de la Varșovia])
- PMR – Partidul Muncitoresc Român
- Politbiuro/Presidium (1952-1966) – Politiceskoe biuro (Biroul Politic)
- PSUG – Partidul Socialist Unit din Germania
- RDG – Republica Democrată Germană
- RFG – Republica Federală a Germaniei
- RPR – Republica Populară Română
- RSR – Republica Socialistă România
- SALT – Strategic Arms Limitation Treaty (Tratatul cu privire la Limitarea Armelor Strategice)
- SDI – Strategic Defense Initiative (Inițiativa de Apărare Strategică)
- sovrom* – societate mixtă româno-sovietică
- SSSR – Soiuz Sovietskikh Soțiakesticeskikh Respublik (Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste)
- ȘOVS – Ștab Obedinionnîh voorujionnîh sil [gosudarstv – uciastnikov Varșavskogo Dogovora] (Statul Major al Forțelor Militare Unite [ale statelor participante la Tratatul de la Varșovia])
- TASS – Telegrafnoe aghenstvo Sovietskogo Soiuza (Agenția Telegrafică a Uniunii Sovietice)
- ȚK – Țentralnii Komitet (Comitetul Central)
- ȚK KPSS – Țentralnii Komitet Kommunisticeskoi partii Sovietskogo Soiuza (Comitetul Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice)
- UTM/UTC – Uniunea Tineretului Muncitor / Uniunea Tineretului Comunist
- VVS – Voenno-Vozdușnîe Silî [Sovietskoi Armii] (Forțele Militare Aeriene [ale Armatei Roșii])

ABREVIERI FOLOSITE ÎN NOTE¹

ANIC – Arhivele Naționale Istorice Centrale

AT – Arhivele Totalitarismului

CWIHP *Bulletin* – Cold War International History Project

BULLETIN

ERAO – *Ențiklopedia rossiisko-amerikanskih otnoșenii*

G&H – Guerres & Histoire

Gorbaciiov-Fond – Mejdunarodnii Fond soțialno-ekonomiceskih i politologiceskih issledovanii (Gorbaciiov-Fond)

INST – Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului

IRRD – Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989

N.S. Hrușciiov, *Memorii* – *Memuarî Nikitî Sergheevica Hrușciiova*

NNI – Novaia i noveișaiia istoriia

Politizdat – Izdatelstvo politiceskoi literaturî

RGANI – Rossiiskii gosudarstvennii arhiv noveișei istorii

RGASPI – Rossiiskii gosudarstvennii arhiv soțialno-politiceskoi istorii

ROSSPEN – Rossiiskaia politiceskaia ențiklopediia

SAO – *Sovetsko-amerikanskie otnoșeniia*

SMIC – Studii și materiale de istorie contemporană

US&R – *The United States and Romania*

VI – Voprosî istorii

¹ Lista cuprinde doar abrevierile de instituții, nume de reviste și cărți. Cele curente (de exemplu: pagină, filă, volum etc.) au fost excluse.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Față de versiunea tezei mele de doctorat, susținută la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” al Academiei Române în 2013, modificările în textul actual sunt minore.

Câteva capitole și subdiviziuni de mai mică amploare, centrate pe elucidarea unor chestiuni de sine stătătoare au fost publicate ca studii și articole în diverse reviste de specialitate, fapt menționat ori de câte ori a fost cazul în această sinteză.

Am optat pentru un aparat critic și un sistem de citare mai apropiat de cele occidentale, care tind în prezent să se generalizeze și în istoriografia românească: autorul, titlul lucrării în italice, locul de apariție, editura și anul de apariție. În cazul studiilor și al articolelor apărute în ziare și reviste, titlul publicațiilor periodice a fost pus între ghilimele.

Numărul de ordine al notei în text se află nemijlocit după secvența la care se referă, așadar înainte de semnul de punctuație din finalul propoziției sau al frazei, respectiv după el, dacă trimiterea se face la întreaga propoziție sau frază.

În cazul citatelor din documentele epocii, reproduse fie în textul lucrării, fie în anexe, ortografia a fost adecvată normelor actuale. Pentru a înlesni înțelegerea unor exprimări obscure au fost introduse explicații succinte în paranteze drepte. Scăpările în redactarea documentelor au fost îndreptate tacit. Exprimările agramate, surprinse mai ales în stenograme, nu au fost corectate, pentru că ele caracterizează epoca și pe „eroii” ei.

Numele de persoane și titlurile de lucrări în limba rusă au fost redactate cu caractere latine, potrivit regulilor de transcriere în vigoare. La prima citare, un astfel de titlu este însoțit de traducerea românească în paranteze drepte.

TEMĂ, CONCEPȚIE, METODE

Comunismul a parcurs în România două etape: faza întâi, „stalinistă”, caracterizată preponderent prin obediența față de Moscova, a fost marcată de personalitatea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, cea de a doua, „național-comunistă”, l-a avut ca protagonist pe Nicolae Ceaușescu, identificat cu efortul de emancipare de sub tutela sovietică.

Lucrarea de față și-a propus să urmărească destinul politicii de „independență” al acestuia din urmă între cele două supraputeri ale epocii analizate, Uniunea Sovietică și Statele Unite ale Americii, care i-au influențat decisiv evoluția și finalul.

Curând după preluarea puterii, în 1965, distanțarea noului secretar general al Partidului Comunist Român față de Kremlin, începută de precursorul său, a devenit punctual de miră al întregii sale politici externe, care a singularizat România în rândul „țărilor frățești”. Ea a fost apreciată la justa ei valoare în Occident, dar mai cu seamă la Washington, pentru că a creat cea dintâi breșă în blocul statelor socialiste, patronat de adversara ei ireductibilă. A fost, desigur, în interesul decidenților americani, în frunte cu președintele Nixon (1969-1974), să-l copleșească cu favoruri politice și economice pe disidentul de la București.

O schimbare a acestei atitudini a avut loc sub Administrația Carter (1977-1981), care a stabilit drept criteriu primordial de evaluare a țărilor socialiste respectarea drepturilor omului. Or, la acest capitol, România se situa pe un loc codaș. Probabil și sub înjoncțiunea conducătorilor sovietici, care considerau descentralizarea și liberalizarea pericole mortale pentru controlul absolut al partidului, cu atât mai primejdioase cu cât erau potențial contagioase, dar cu siguranță și în interes personal, Nicolae Ceaușescu a întezit, începând cu anul 1971 încorsetarea societății într-un regim, într-adevăr, totalitar. Când partenerii privilegiați de dincolo de Oceanul Atlantic au început să formuleze noi exigențe în sensul democratizării, sistemul politic hipercentralizat, peste care trona deșănțat, fără nici o opreliște, cultul personalității, era mult prea cimentat și sclerosat pentru a mai putea răspunde adecvat imperativelor vremii.

Pe fundalul tensiunilor româno-americane s-a suprapus agravarea relațiilor cu Uniunea Sovietică, odată cu lansarea politicii de reforme a lui Mihail S. Gorbaciov. Fatal pentru regimul Ceaușescu, care s-a opus cu

obstinație, până la sfârșit, acestui curent, a fost însă faptul că liberalizarea promovată de liderul de la Kremlin a constituit baza înțelegerii sovieto-americeane. Insula stalinistă, iritantă deopotrivă pentru americani și sovietici, nu avea cum să se salveze de noile valuri ale istoriei.

ARGUMENT

Bibliografia consacrată prăbușirii regimurilor comuniste din Europa de Est și destrămării Uniunii Sovietice a sporit considerabil în ultimul timp, impulsionată evident și de un moment aniversar: împlinirea a două decenii de la căderea Zidului Berlinului și de la colapsul regimurilor comuniste est-europene. Atenția cercetătorilor s-a îndreptat cu precădere asupra evoluției relațiilor sovieto-americane, considerate ca hotărâtoare pentru dezagregarea sferei de influență a URSS în Europa Centrală și de Sud-Est, mai ales în Polonia și în Ungaria: cea dintâi s-a singularizat în cadrul blocului sovietic prin apariția și activitatea Sindicatului independent „Solidaritatea”, care, în ciuda măsurilor represive, a izbutit să submineze regimul comunist; cea de-a doua s-a remarcat prin decizia de a înlătura restricțiile de circulație la frontiera ungaro-austriacă și a încurajat astfel fluxul de cetățeni est-germani, dornici să ajungă în „lumea liberă”.

Comparativ, România figurează în această bogată bibliografie mult mai discret și își face simțită prezența mai cu seamă printr-un loc comun, bătătorit de neconținută lui repetare: căderea sângeroasă a regimului comunist român – final care a fost, într-adevăr, unic în rândul țărilor membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia. Alături de acest clișeu se întâlnește afirmația că regimul Ceaușescu a fost cel mai represiv din tot lagărul socialist, astfel că mulți analiști par înclinați să stabilească pripit un raport nemijlocit de cauză-efect între caracterul regimului și marele număr de victime produse la prăbușirea sa.

O cercetare întemeiată pe sursele documentare accesibile astăzi (în principal documente de partid, diplomatice și literatură memorialistică) cu scopul de a examina faza terminală a comunismului românesc trebuie să clarifice următoarele două chestiuni:

A. Locul României în cadrul blocului sovietic și evoluția relațiilor dintre București și Moscova

România s-a numărat la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial între statele incluse în glacișul strategic al URSS. Ea a încercat o distanțare de Moscova pentru a asigura autonomia și stabilitatea elitei comuniste din țară. Spre deosebire de Polonia, Ungaria și Cehoslovacia, care au eșuat în această tentativă, România a izbutit să dobândească o

autonomie limitată în cadrul Tratatului de la Varșovia și s-a alăturat în consecință Iugoslaviei și Albaniei, care au avut însă un spațiu de manevră mult mai mare. Iugoslavia nu a făcut niciodată parte din Tratatul de la Varșovia, iar Albania a părăsit această alianță, ceea ce le-a asigurat o independență totală în politică lor internă și externă. România, rămasă în Organizația Tratatului de la Varșovia, trebuia să țină seama de interesele de securitate ale Uniunii Sovietice, a căror contrariere ar fi putut declanșa o ripostă violentă de tipul celei din Ungaria (1956) și Cehoslovacia (1968).

Politica externă a României a urmărit începând cu 1964 trei obiective:

- 1) Distanțarea de Moscova și dobândirea unei autonomii (nu a independenței!) în cadrul blocului sovietic;
- 2) Menținerea unor relații, dacă nu amicale, cel puțin „corecte” cu URSS;
- 3) Deschiderea spre lumea occidentală pentru a obține credite și tehnologie, menite să dea un fundament economic politicii de distanțare față de Kremlin.

Atât timp cât eforturile României de a se singulariza în acest mod în cadrul Tratatului de la Varșovia au corespuns interesului occidental, al Statelor Unite ale Americii în primul rând, anume de a crea tensiuni și fricțiuni între Uniunea Sovietică și aliații ei, regimul Ceaușescu s-a bucurat de o apreciere favorabilă din partea statelor Organizației Tratatului Atlanticului de Nord. Odată cu venirea Administrației Carter, angajată în încurajarea și sprijinirea forțelor contestatatoare din fiecare stat socialist, „performanța” regimului Ceaușescu a fost din ce în ce mai puțin apreciată. Pe măsură ce aprecierea politicii externe a României a scăzut și mai mult în timpul guvernării Reagan, care a accentuat încă mai puternic cerința respectării drepturilor omului, „statura” internațională a lui Nicolae Ceaușescu s-a diminuat. Schimbarea de criteriu decisă de Casa Albă a avut loc concomitent cu lansarea noii orientări a politicii sovietice în direcția reformării așa-zisului „socialism real”.

B. Locul României în cadrul confruntării dintre SUA și URSS în faza finală a Războiului Rece

Atât timp cât decidenții politici apuseni au considerat că Uniunea Sovietică poate fi slăbită prin stimularea diferențierilor în blocul comunist, România a beneficiat de un larg sprijin material și propagandistic din partea Occidentului. Când acțiunea de slăbire a URSS

s-a deplasat spre încurajarea mișcărilor disidente, care cereau respectarea drepturilor omului (prevăzută în Actul Final de la Helsinki din 1975), interesul SUA și al aliaților ei din NATO pentru România s-a diminuat drastic. Dezinteresul Washingtonului pentru regimul Ceaușescu a coincis cu refuzul conducerii de la București de a urma politica de reformă (*perestroika* și *glasnost*) inițiată în URSS de Gorbaciov.

Două au fost rațiunile lui Nicolae Ceaușescu de a respinge și de a condamna tentativa de „reînnoire” reformatoare a socialismului de tip sovietic:

1) Conservatorismul regimului său, încremenit în concepția stalinistă despre socialism. În ciuda unor declarații destinate să semnaleze o îndepărtare de modelul stalinist impus României, ca și celorlalte țări socialiste, în anii 1948-1949, Ceaușescu a rămas până în ultima sa zi neclintit în fidelitatea față de acest tipar original. Dogmatismul liderului român se explică prin trei factori: a) perfecta concordanță dintre viziunea dogmatico-conservatoare a liderului român și modelul de socialism stalinist; b) teama de o previzibilă ripostă a Moscovei în eventualitatea distanțării de modelul sovietic, cu urmări dramatice; c) incultura, inclusiv politică, a deținătorului puterii, transformat în ideolog veleitar, incapabil de inițiative novatoare în acest domeniu.

2) Ideea fixă a lui Nicolae Ceaușescu că orice acceptare și, cu atât mai mult, o aliniere a României la reformele gorbacioviste însemna pierderea statutului de autonomie și integrarea în disciplina de bloc impusă de Kremlin.

Toate aceste elemente s-au unit pentru a izola România atât în interiorul lagărului comunist, cât și în afara sa. Respingerea categorică a celor două componente majore ale reformei gorbacioviste, *perestroika* și *glasnost*, a sporit nu numai animozitatea noii conduceri a Uniunii Sovietice, ci a nemulțumit și Statele Unite, care considerau că „reînnoirea” socialismului promovată de Moscova poate servi interesele occidentale. În aceste condiții, regimul Ceaușescu a ajuns într-o situație critică, cu atât mai izbitoare cu cât România fusese din perspectivă apuseană „copilul-minune” al blocului socialist și se bucurase din plin de toate avantajele acestui statut. În contrast strident, atitudinea conservator-dogmatică a regimului de la București a indispus profund în noul context politic Occidentul. Prin aceste mutații, soarta regimului Ceaușescu a fost ireversibil pecetluită: lipsit de orice sprijin popular în interior, el se vedea confruntat cu ostilitatea celor două supraputeri. Dacă în țară s-a mai putut

menține prin forța instituțiilor represive, pe plan extern, nu a mai beneficiat de nici o susținere. China însăși, care din anii '60 își declarase în repetate rânduri solidaritatea cu regimul comunist de la București (mai ales după intervenția militară a celor cinci țări socialiste – URSS, Bulgaria, Polonia, RD Germană și Ungaria – în Cehoslovacia din august 1968), era într-o situație dificilă, ca urmare a masacrului din Piața Tienanmen, care compromisese în percepția opiniei publice occidentale politica reformatoare a lui Deng Xiaoping.

La sfârșitul anilor '80, regimul Ceaușescu era, așadar, complet izolat. Incapabil de reformare, lipsit de orice consens social, discreditat atât în Est, cât și în Vest, el era condamnat să piară. Prăbușirea lui avea să fie rezultatul conjugării unor factori interni și externi, a căror pondere nu este nici astăzi stabilită riguros. Endogenă sau exogenă, revoluția din decembrie 1989¹ a pus capăt nu numai regimului comunist din România, ci a și încheiat dispariția regimurilor comuniste din Europa de Est și, odată cu ele, a sferei de influență sovietică pe continentul european.

¹ Termenii „endogen” și „exogen” sunt rar folosiți în istoriografia română. Ambii își au originea într-o tipologie a revoluțiilor întocmită de istoricul francez Ernest Labrousse în 1948: „Revoluția endogenă este cea care se naște din situația internă și numai din această situație internă, care își urmează liber cursul până la capătul ei. Este cazul celor trei revoluții franceze: 1789, 1830, 1848”, E. Labrousse, *1848-1830-1789. Comment naissent les Révolutions*, în vol. *Actes du Congrès historique du centenaire de la Révolution de 1848*, Paris, Presses Universitaires de France, 1948, p. 3. Revoluția exogenă este rezultatul unui șoc extern sau al unei înrăuriri determinante, venite din exterior. Un compatriot de-al său a atras atenția că nu se poate face o separare netă între cele două tipuri de revoluție: „Sunt cazuri când cauzele «endogene» și «exogene» sunt intim legate: de exemplu, Comuna din Paris din 1871 este legată deopotrivă de mizeria parizienilor – care nu era provocată exclusiv de război – și de urmările asediului” armatei prusiene, vezi J.-B. Duroselle, *L'Europe de 1815 a nos jours. Vie politique et relations internationales*, [3e édition mise à jour], Paris, Presses Universitaires de France, 1970, pp. 262-263. Pentru raporturile dintre „endogen” și „exogen” în cazul evenimentelor din România din decembrie 1989, vezi Simion Gheorghiu, *Decembrie 1989: revoluție endogenă sau revoluție exogenă?*, în „Caietele Revoluției”, Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989, nr. 5 (24), 2009, pp. 42-44.

STADIUL ACTUAL AL CERCETĂRII

Istoriografia problemei

Istoriografia temei abordate în lucrarea de față este pe cât de amplă, pe atât de inegală. Bogăția ei este consecința interesului manifestat pentru ceea ce președintele Federației Ruse, Vladimir Vladimirovici Putin, a considerat că este „cea mai mare catastrofă geopolitică a secolului” al XX-lea¹: destrămarea URSS. Dispariția superputerii sovietice a fost văzută ca o consecință directă a „reformei” inițiate de Mihail Sergheevici Gorbaciov. Odată identificată cauza, istoricii și analiștii au urmărit cu sârg geneza și consecințele politicii de reformă din perspectiva istoriei ruse și sovietice.

Literatura dedicată perioadei Gorbaciov și a imploziei Uniunii Sovietice a căpătat în ultimele două decenii proporții considerabile, probabil și pentru că sovietologii occidentali, care, în covârșitoarea lor majoritate, nu prevăzuseră dispariția URSS, au încercat parcă să compenseze *post factum* această carență prin investigarea asiduă a factorilor de disoluție ai sistemului socialist. În acest context se remarcă prin opera aproape singulară Hélène Carrère d'Encausse, care a anticipat cu clarviziune căderea imperiului comunist. Perfect cunoscătoare a surselor sovietice, ea a urmărit de la lucrarea devenită clasică, *L'Empire éclaté*², până la mai recenta *La gloire des nations ou la fin de l'Empire soviétique*³ tensiunile naționale din cadrul Uniunii Sovietice și le-a echivalat cu „dangătul de clopot funerar” pentru „Țara Socialismului victorios”.

Cu toate că istoriografia rusă nu oferă, încă, lucrări de talia celor elaborate de cercetătoarea menționată, ea a sporit considerabil cu

¹ *Poslanie Prezidenta Rossii V.V. Putina Federalnomu Sobraniiu Rossiiskoi Federații, 25 aprelea 2005 goda* [Mesajul președintelui Vladimir V. Putin către Adunarea Federală a Rusiei, 25 aprilie 2005], Moskva, Kreml.

² Hélène Carrère d'Encausse, *L'Empire éclaté. La révolte des nations en U.R.S.S.*, [Paris], Flammarion, [1978] (ediția în limba română: *Imperiul spulberat. Revolta națiunilor în URSS*, [București], Editura Remember, 1993).

³ Eadem, *La gloire des nations ou la fin de l'Empire soviétique*, [Paris], Fayard, [1990] (ediția în limba română: *Triumful națiunilor sau Sfârșitul imperiului sovietic*, [București], Editura Remember, 1993).

contribuții referitoare la perioada Gorbaciov, ai căror autori sunt de regulă foști membri ai echipei secretarului general sau activiști ai structurilor Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice. Ceea ce la evidențiază este caracterul lor mixt, care asociază amintirile personale cu investigații istorice întreprinse pe cont propriu. De un interes deosebit pentru tema noastră sunt scrierile memorialistice și analizele lui Valeri Leonidovici Musatov, care a lucrat în cadrul Secției de relații externe al CC al PCUS ca specialist în relațiile cu Ungaria, România, Polonia și Cehoslovacia între 1984 și 1991. În această calitate, el a cunoscut îndeaproape relațiile româno-sovietice și opiniile lui Mihail Gorbaciov despre Nicolae Ceaușescu. Informațiile furnizate de acest înalt funcționar al Kremlinului⁴ sunt valoroase mai cu seamă pentru că ele reprezintă, deocamdată, singura sursă sovietică/rusă privitoare la tensiunile româno-sovietice în timpul ultimului secretar general. Din păcate, dezvăluirile oferite de acest izvor documentar sunt drastic limitate de secretul de stat și de partid.

Mult mai abundente sunt datele referitoare la raporturile româno-americeane în faza finală a regimului Ceaușescu. Lucrarea lui Joseph F. Harrington și Bruce J. Courtney⁵, consacrată acestor relații în anii 1940-1990, este sprijinită pe o bază de informații extrem de solidă, deși unilaterală, adică exclusiv americană. O completare însemnată aduc contribuțiile lui Mircea Răceanu, fost diplomat român, condamnat la moarte în 1989, salvat de execuție prin demersul personal al președintelui SUA, George Bush⁶. În lucrarea scrisă în colaborare cu Roger Kirk⁷,

⁴ V.L. Musatov, *Gorbaciovskaia perestroika i rejim Ceaușescu [Perestroika gorbaciovistă și regimul Ceaușescu]*, în „Novaia i noveișia istoriia” (în continuare NNI), nr. 3, 2010, pp. 106-119; idem, *Metamorfozi politiki Gorbaciova v otnoșenii stran soțialisticeskogo sodrujestva [Metamorfozele politicii lui Gorbaciov față de țările din comunitatea socialistă]*, în NNI, nr. 3, 2009, pp. 3-18.

⁵ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Tweaking the Nose of the Russians: Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940-1990*, Boulder, Columbia University Press, New York, 1991 (titlul ediției române utilizate de noi: *Relații româno-americeane. 1940-1990*, Iași, Institutul European, 2002).

⁶ Președintele SUA George H.W. Bush a trimis un Mesaj, înregistrat la 31 octombrie 1989, lui Nicolae Ceaușescu, în care îi solicita să nu se aplice sentința pronunțată: „Mi s-a adus la cunoștință – scria președintele american – că Mircea Răceanu, care o perioadă îndelungată a fost specialist pentru relațiile cu Statele Unite ale Americii în Ministerul Afacerilor Externe al României, a fost judecat, găsit vinovat față de acuzațiile ce i-au fost aduse și condamnat la moarte. Ca un gest umanitar, va solicit să excludeti posibilitatea aplicării sentinței capitale în acest caz”, Arhivele Naționale Istorice Centrale

fostul ambasador american la București, autorii prezintă raporturile bilaterale în lumina documentelor române și americane.

De un interes deosebit este volumul dedicat de Mircea Răceanu locului ocupat de Clauza națiunii celei mai favorizate în raporturile dintre București și Washington⁸. Itinerarul parcurs de Clauză, de la element central al apropierii dintre cele două țări în faza inițială la sursă de căpătâi a încordării în anii de sfârșit ai regimului Ceaușescu, este urmărit de autor atât în lumina unor foarte bogate informații din arhive, cât și a propriilor amintiri din perioada în care a lucrat la Ministerul de Externe al României. În sfârșit, un excelent instrument de lucru îl constituie cronologia relațiilor româno-americane, datorată aceluiași autor⁹, care depășește cu mult caracterul obișnuit al unor astfel de lucrări, fiind un adevărat compendiu al raporturilor bilaterale.

Istoriografia română nu a acordat atenția cuvenită politicii externe a regimului Ceaușescu în faza sa finală. Cercetătorii români au fost mult mai mult interesați de structurile și acțiunile represive, iar, după crearea Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității, echipe întregi s-au consacrat studiului arhivelor Securității în detrimentul investigării politicii externe a statului român. Mai mult, în acest din urmă domeniu, adversarii regimului comunist au acreditat ideea că politica de distanțare a lui Nicolae Ceaușescu față de Uniunea Sovietică a fost un simplu *bluff*, realizat printr-un acord secret între București și Moscova. În viziunea lor, chiar și celebra „scenă a balconului” din 21 august 1968 ar fi fost regizată de liderii sovietici și români.

Cercetări întemeiate pe material arhivist masiv, interpretat fără prejudecăți politice, dovedesc însă mai presus de orice îndoială existența

(în continuare ANIC), Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetice – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, f. 251 (originalul englez) și f. 252 (traducerea în limba română); Mircea Răceanu, *Infern '89. Povestea unui condamnat la moarte*, ediția a II-a, București, Editura Curtea Veche, 2009, p. 545.

⁷ Roger Kirk, Mircea Răceanu, *Romania versus the United States. Diplomacy of the Absurd, 1985-1989*, New York, St. Martin's Press, [1994] (ediția în limba română: *România împotriva Statelor Unite. Diplomația Absurdului. 1985-1989*, București, Editura Silex, 1995).

⁸ Mircea Răceanu, *Istoria clauzei națiunii celei mai favorizate în relațiile româno-americane*, București, Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc, 2009.

⁹ Idem, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane. De la începutul cunoașterii reciproce până la prăbușirea regimului comunist în România, 1989*, București, Editura Silex, 2005.

tensiunilor româno-sovietice, cu atât mai concludente, cu cât ele au fost urmărite pe fundalul conflictului chino-sovietic. Lucrările Mioarei Anton¹⁰, ale lui Ioan Chiper¹¹, Vasile Buga¹², Dan Cătănuș¹³ și Constantin Moraru¹⁴ au reprezentat adevărate „străpungeri” în cercetarea politicii externe românești din ultimii ani ai lui Gheorghe Gheorghiu-Dej până la sfârșitul regimului Ceaușescu. Deși puține, în acest context sunt de amintit lucrările lui Constantin Olteanu, Alesandru Dușu și Constantin Antip¹⁵. Este de remarcat sporul documentar adus mai ales de contribuția celui dintâi menționat, care, în calitate de ministru al Apărării Naționale, apoi de secretar CC al PCR pentru probleme internaționale, a participat direct la un șir de evenimente de interes capital din perioada anilor '80. Cel puțin o parte dintre mărturiile sale, precum cele referitoare la „criza poloneză” din deceniul amintit,¹⁶ sunt confirmate de generalul Anatoli Ivanovici Gribkov, șeful Statului Major al Forțelor Militare Unite ale statelor participante la Tratatul de la Varșovia¹⁷.

¹⁰ Mioara Anton, *Ieșirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007.

¹¹ Mioara Anton, Ioan Chiper, *Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Institutul Român de Studii Internaționale „Nicolae Titulescu”, 2003.

¹² Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice. 1965-1989*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2013.

¹³ Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova... Politica externă a României în contextul conflictului sovieto-chinez. 1956-1965*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2011.

¹⁴ Constantin Moraru, *Politica externă a României. 1958-1964*, București, Editura Enciclopedică, 2008.

¹⁵ Constantin Olteanu, Alesandru Dușu, Constantin Antip, *România și Tratatul de la Varșovia. Istoric. Mărturii. Documente. Cronologie*, București, Editura Pro Historia, 2005. Constantin Olteanu, *România o voce distinctă în Tratatul de la Varșovia. Memorii. 1980-1985*, București, Editura Aldo, 1999.

¹⁶ Constantin Olteanu, Alesandru Dușu, Constantin Antip, *România și Tratatul de la Varșovia...*, p. 75.

¹⁷ A.I. Gribkov, «Doktrina Brejneva» i polskii krizis nacealu 80-h godov [«Doctrina Brejnev» și criza poloneză de la începutul anilor '80], în „Voenno-istoriceskii jurnal”, nr. 9, 1992, p. 51; idem, *Sudba Varšavskogo Dogovora. Vospominaniia, dokumenty, fakti* [Soarta Tratatului de la Varșovia. Amintiri, documente, fapte], Moskva, «Rsskaia kniga», 1998, p. 137. O prezentare a volumului de amintiri, cu traducerea în limba română a unor pasaje privind România, a fost făcută de Laurențiu Constantiniu, *Memoriile mareșalului Anatoli Gribkov. România, URSS și Pactul de la Varșovia*, în revista Arhivelor Militare Române „Document”, an. VIII, nr. 1 (27), 2005, pp. 2-4.

Judecată din perspectivă bibliografică, perioada 1985-1989 s-a bucurat de un tratament mai puțin sistematic – fapt determinant pentru alegerea temei abordate în lucrarea de față.

Surse

Cercetătorul politicii regimului Ceaușescu, prins între valul reformator pornit din Uniunea Sovietică după venirea la putere a lui Mihail S. Gorbaciov și presiunile Statelor Unite pentru respectarea drepturilor omului, dispune de o documentație inegală și, adeseori, neconcludentă.

În chip paradoxal, „componenta” românească a documentației, care ar trebui să dețină prin firea lucrurilor locul fruntaș, nu are nici ponderea cea mai însemnată, nici valoarea cea mai ridicată în ansamblul surselor de informare. Această „declasare” are cauze evidente. Cele două componente ale fondului arhivistic de bază de la Arhivele Naționale ale României – Fondul CC al PCR, Secția Cămară și Secția Relații Externe –, care conțin stenograme ale ședințelor Comitetului Politic Executiv al CC al PCR și ale discuțiilor purtate de Nicolae Ceaușescu cu reprezentanți ai PCUS și URSS, precum și ai altor țări socialiste, nu înregistrează aproape deloc reacțiile liderului român față de profundele mutații survenite în Uniunea Sovietică sau față de simptomele crizei progresive din blocul sovietic. În același sens a acționat caracterul strict formal al discuțiilor din CPEx: în forul de decizie al partidului nu se desfășurau dezbateri, apte să ofere cercetătorului elemente necesare reconstituirii procesului decizional; în fapt, Nicolae Ceaușescu expunea succint tema în discuție, iar membrii CPEx, adevărați *yesmeni*, acceptau prompt concluziile și propunerile șefului. Singurele comentarii aparțin Elenei Ceaușescu, dar scurtele ei intervenții nu făceau decât să confirme opiniile soțului. Pe măsură ce regimul se îndrepta spre deznodământ, „discuțiile” din CPEx deveneau tot mai lipsite de conținut și mai apăsate de servilism. Pe de altă parte, înseși expunerile secretarului general sunt frustrante pentru istoric din cauza repetării la nesfârșit a unor formule în limbaj de lemn, menite, parcă, să ascundă fondul gândirii sale privitoare reformele gorbacioviste. Conservator și dogmatic, Ceaușescu nu putea, firește, accepta cursul novator, pornit de la Moscova. Ostilitatea sa față de *perestroika* și *glasnost* este cunoscută în primul rând din relatarea memorialistică a lui M.S. Gorbaciov despre vizita întreprinsă în România

în mai 1987.¹⁸ În ședința CPEX din 5 iunie 1987 ținută cu acest prilej, liderul român s-a arătat neobișnuit de reținut,¹⁹ temându-se probabil că vorbele sale ar putea ajunge la urechile „fratelui mai mare”. Prudența nu era deloc nejustificată, de vreme ce Gorbaciov i-a amintit că știa despre criticile pe care le exprimase împreună cu liderul est-german, Erich Honecker, la adresa lui²⁰. Cu asemenea documentație la îndemână este, desigur, anevoioasă conturarea atitudinii lui Ceaușescu față de politica de reforme din URSS.

Substanța informativă a stenogramelor a fost grav afectată și după redactarea lor. Concludente în această privință sunt chiar vicisitudinile prin care a trecut relatarea ședinței CPEX, în care Ceaușescu a făcut o informare despre vizita lui Gorbaciov în România. Amputarea ei nu a fost excepțională, ci se înscria într-o practică curentă a secretarului general, care suprima din textele prezentate de stenografi după transcriere pasaje socotite, dintr-un motiv sau altul, ca neconvenabile. Mărturia lui Ștefan Andrei, fost membru al Secretariatului CC al PCR, șef al Secției Relații Externe al CC al PCR, ministru al Afacerilor Externe și viceprim-ministru al Guvernului, însărcinat cu Comerțul Exterior, este edificatoare: „Stenogramele pot să nu conțină părți importante din convorbire. Nu erau date în întregime membrilor CPEX să le citească. Nu sunt atașate, așadar,

¹⁸ Mihail Gorbaciov, *Jizn i reformi [Viață și reforme]*, V dvuh knigah, kniga 2, Moskva, Izdatelstvo «Novosti», 1995, pp. 393 și urm.

¹⁹ Vezi, de exemplu, felul cum este prezentată vizita de către liderul român, ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 31/1987, ff. 4-5, 23-24 verso.

²⁰ În întâlnirea de la Moscova din 4 decembrie 1989, M.S. Gorbaciov i-a reproșat lui N. Ceaușescu atitudinea ostilă față de reforme, spunându-i: „Iată situația prietenului nostru comun tovarășul Honecker. Noi avem o simpatie reciprocă, dar în ultimul timp nici dânsul nu a vrut să mai vorbească cu mine, nici eu nu am mai vorbit cu dânsul. Și totuși eu i-am spus: tovarășe Honecker este treaba ta să iei hotărâri, noi nu hotărâm nimic în locul tău, nici nu propunem să iei măsurile noastre, nici altceva. *De altfel, știu că m-ați criticat împreună...* (subl.n., trei puncte în text)”. Secretarul general român a respins imediat reproșul liderului sovietic: „Nu, nu v-am criticat (subl.n.). Dimpotrivă, am discutat că ar fi bine să ne întâlnim mai iute să discutăm cum să lucrăm mai bine”, *Stenograma întâlnirii de lucru a tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român, președintele Republicii Socialiste România, cu tovarășul Mihail Sergheevici Gorbaciov, secretar general al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, președintele Sovietului Suprem al URSS, Moscova, 4 decembrie 1989*, în „România liberă”, serie nouă, nr. 1184, sâmbătă, 19 februarie 1994, p. 2.

integral la materialele unei ședințe CPEX”²¹. Alte stenograme au avut o soartă și mai proastă: nefiind prezentate deloc în ședințele CPEX, „erau băgate în plicuri și capsate; așa ajungeau în arhivă”²². Același martor declară că, atunci când nu participa la convorbiri, lua cunoștință de desfășurarea lor nu din stenogramele integrale, cum ar fi fost normal, ci din relatările translatorilor și stenografilor²³. Cenzura exercitată de Ceaușescu asupra propriilor expuneri verbale constituie alt obstacol major în calea examinării politicii sale externe.

Pe cât de lacunară este informația privind reacția Bucureștiului față de suflul novator venit de la Moscova, pe atât de abundentă este cea privitoare la poziția regimului din România față de demersurile tot mai stăruitoare ale Statelor Unite ale Americii pentru a respecta drepturile omului. Refuzul lui Nicolae Ceaușescu de a da curs cererilor americane a fost motivat prin repetarea până la sașietate a principiului neamestecului în afacerile interne, deși România semnase Acordul final de la Helsinki, care includea și respectarea drepturilor omului, a liberei circulații a oamenilor și a ideilor. Obstinația secretarului general a culminat cu renunțarea la Clauza națiunii celei mai favorizate, înregistrată în stenograma ședinței CPEX din 25 februarie 1988, din care rezultă că a fost vorba doar de o confirmare a hotărârii luate de conducătorului partidului.²⁴

Materialul adunat de Roger Kirk și Mircea Răceanu²⁵ semnalează altă tară a regimului cu posibile consecințe insidioase asupra cercetării istorice: distorsionarea informației furnizate lui Ceaușescu de cei abilitați să-l țină la curent cu realitățile din România și din afara ei. Următorul caz are valențe exemplare. După alterarea relațiilor româno-americane,

²¹ *Stăpânul secretelor lui Ceaușescu. I se spunea Machiavelli. Ștefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea*, Ediție îngrijită de Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, București, Adevărul, 2011, p. 83.

²² *Ibidem*. Unele din stenogramele citate în lucrarea de față se păstrează, într-adevăr, în arhivă în plicuri capsate.

²³ *Ibidem*.

²⁴ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 8/1988, ff. 6-10; Simion Gheorghiu, *Clauza națiunii celei mai favorizate – element central în evoluția relațiilor româno-americane. Ceaușescu și renunțarea la clauză*, în „*Historia*”, nr. 83, 2008, pp. 22-24; vezi și idem, *Relațiile economice româno-americane și Clauza națiunii celei mai favorizate*, în „*Studii și materiale de istorie contemporană*” (în continuare se va cita *SMIC*), serie nouă, vol. XII, 2013, pp. 96-106.

²⁵ Vezi mai sus, pp. 28-29.

anturajul liderului român fie a omis să-i comunice, fie a denaturat semnalele de nemulțumire de la Washington cu scopul evident de a nu-l indispune. De pildă, când Ștefan Andrei, a fost primit în calitate de trimis al lui Ceaușescu de vicepreședintele Statelor Unite, George Bush, acesta din urmă nu a transmis în mod ostentativ salutul său protocolar președintelui României pentru a marca răceala survenită în relațiile bilaterale. Revenit la București, emisarul și-a început relatarea făcută șefului statului român prin transmiterea salutului cordial al vicepreședintelui american²⁶. Explicația lui Răceanu este că: „Necesitatea de a introduce sentimente de acest fel în relatarea conversației cu un om politic străin devenise o regulă nescrisă, pe care nici măcar (Ștefan – n.n.) Andrei nu o putea încălca, în ciuda faptului că vicepreședintele american nu spusese nimic de felul acesta”²⁷. Episodul îi pune în gardă pe cercetători în privința veridicității informărilor făcute de subalterni lui Ceaușescu.

Cu toate că documentația privind poziția Statelor Unite ale Americii față de regimul Ceaușescu este, într-adevăr, bogată, ea nu oferă răspuns la o întrebare esențială: s-au înțeles liderul SUA cu cel al URSS în privința eliminării dictatorului român? Informațiile disponibile până în prezent nu dezleagă enigma.

Față de documentația americană, cea sovietică este mult mai săracă. În principiu, Arhiva Fundației Internaționale de Cercetări Social-Economice și Politice (Gorbaciov-Fond)²⁸ din Moscova ar trebui să fie o mină capitală pentru istoria dezagregării socialismului est-european. Din nefericire, experiența personală a arătat că *glasnost*, proclamat la fiecare pas în cadrul politicii de reformă a lui Mihail S. Gorbaciov, nu se aplică și când este vorba de cercetarea arhivelor din anii 1985-1991, păstrate la amintita Fundație.

Cele câteva documente din zilele finale ale regimului Ceaușescu – note ale discuțiilor dintre Ion Bucur, însărcinatul cu afaceri al României la Moscova, și Ivan Pavlovici Aboimov, unul dintre adjuncții ministrului de externe, Eduard A. Șevardnadze –, publicate la Moscova în

²⁶ Roger Kirk, Mircea Răceanu, *România împotriva Statelor Unite...*, p. 43.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ În limba rusă: „Международный фонд социально-экономических и политологических исследований (Горбачев-Фонд)”.

„Diplomaticeskii vestnik”²⁹, revista Ministerului de Externe, nu prezintă date semnificative despre poziția sovietică față de evenimentele din România. De o mult mai mare valoare sunt însemnările unor colaboratori apropiați ai lui Gorbaciov, ca Anatoli Sergheevici Cerneaev, Vadim Andreevici Medvedev, Gheorghi Hosroevici Șahnazarov, care au consemnat declarații ale secretarului general și discuții din Biroul Politic al CC al PCUS³⁰. Evident, este vorba de o selecție pentru tipar, astfel că, deși aruncă lumini edificatoare asupra poziției conducerii sovietice, a lui Gorbaciov în primul rând față de România lui Ceaușescu, ele nu satisfac deplin așteptările cercetătorului, care ar fi dorit ca ele să fie mai ample și mai concludente pentru lămurirea laturilor obscure. Deosebit de prețioasă ca izvor istoric este expunerea făcută „la cald”, după vizita în România, de M.S. Gorbaciov la 4 iunie 1987 în fața Biroului Politic al PCUS: „În linii mari, răbdarea și principialitatea noastră față de Ceaușescu personal și față de țară au fost justificate. Te impresionează construcțiile care se fac în București. Arhitectură ambițioasă. Ceaușescu a afirmat că, până în anul 1990, problema spațiului locativ va fi soluționată. Situația oamenilor este însă foarte dificilă. Zece kilograme de carne pe cap de locuitor pe an. Datoria externă este de aproximativ trei miliarde de dolari. Sunt probleme permanente cu căldura, alimentele, bunurile de larg consum și energia electrică. Ceaușescu îmi repeta mereu că la el totul este rezolvat demult. Mă uit la el, îl ascult și mă simt ca un prost. La el totul este deja rezolvat – și în privința democrației, și în privința alegerilor libere, și pe partea cooperărilor și a drepturilor colectivelor de muncitori. Când am ieșit cu Ceaușescu în public, reacția oamenilor a fost ca de flașnetă: «Ceaușescu – Gorbaciov!»; «Ceaușescu – Pace!». Când m-am apropiat de oameni, i-am întrebat: «Mai cunoașteți și alte cuvinte?». După aceea am fost informat că cei care strigau au fost aduși special cu autobuzul. Toate acestea produceau o impresie apăsătoare. Să înjosești într-atât poporul! Ne-au dus la magazin, la piață. În întregime – fațadă! Mi se spune că, după ce am plecat de acolo, mulțimile s-au repezit să înșface produsele. Ceaușescu s-a

²⁹ *K sobitiiam 1989 goda v Rumânii [Referitor la evenimentele din anul 1989 din România]*, în „Diplomaticeskii vestnik”, nr. 21-22, 1994, pp. 74-80.

³⁰ *V Politbiuro ŢK KPSS... Po zapisiam Anatoliiia Cerneaeva, Vadima Medvedeva, Gheorghiia Șahnazarova (1985-1991) [În Biroul Politic al CC al PCUS... Pe baza însemnărilor lui Anatoli Cerneaev, Vadim Medvedev, Gheorghi Șahnazarov (1985-1991)]*, sost. A. Cerneaev (ruk. proekta), A. Veber, V. Medvedev, Moskva, «Alpina Biznes Buks», 2006.

simțit foarte ofensat când am vorbit în public la o reuniune despre transparență, despre restructurare, când mi-am permis să spun concret ce facem noi în URSS. Aceasta l-a scos din minți. De aceea trebuie acționat cu prudență cu el, pas cu pas, fără grabă și fără să ne supraevaluăm posibilitățile. Trebuie ținut însă seama că societatea românească dorește foarte mult o apropiere de noi. Ceaușescu a încercat să ne acuze direct că îl sancționăm economic pentru politica lui de independență. În replică, i-am pus o întrebare: «Dumneavoastră ați mers în Occident pentru ajutor și susținere și doriți să îi obțineți simpatia pe seama noastră? De ce veniți în aceste condiții cu pretenții la noi? Și, în general, ce vă împiedică să stabiliți contacte cu noi, cu URSS, măcar pe linie de organizații obștești, organizații județene?». Impertinența lui este nemăsurată. Încredere în sine și lăudăroșenie, tendință de a-i învăța și de a-i povățui pe toți! În problemele internaționale, [în mintea lui este] haos și învălmășeală. Printre altele, s-a pronunțat ferm împotriva conceptului de «suficiență» (*dostatocinost*) din doctrina noastră militară. Se poate naște întrebarea, dacă trebuia să mă duc la el. Cred că, în situația de față, chiar trebuia»³¹.

O adevărată explozie a literaturii memorialistice a avut loc după destrămarea Uniunii Sovietice, poate și pentru că acest gen literar fusese fie suprimat de tot în perioada anterioară, fie supus unei cenzuri excesiv de severe. Exemplul l-a dat Mihail S. Gorbaciov însuși cu memoriile sale³², care conțin deocamdată, așa cum s-a precizat mai sus, unica relatare despre convorbirea cu Ceaușescu din timpul vizitei sale în

³¹ *Ibidem*, pp. 194-195; Simion Gheorghiu, *Ceaușescu vs Gorbaciov: perestroika și criza din relațiile româno-sovietice*, în vol. *Vecinătăți și ziduri. Români și ruși (secolele XVI-XXI). Lucrările sesiunii a XVII-a a Comisiei mixte a istoricilor din România și Federația Rusă. Constanța, septembrie 2012*, coord. Florin Anghel. Mioara Anton, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, pp. 172-173.

³² M.S. Gorbaciov a scris prima sa carte *Perestroika i novoe mișlenie dlea nașei stranî i dlea vsego mira* [*Perestroika și noua gândire pentru țara noastră și pentru întreaga lume*], în 1987 când era încă secretar general al CC al PCUS. Au urmat, *Avgustovskii puci* [*Pricini i sledstviia*] [*Puciul din august (Cauze și consecințe)*], Moskva, «Novosti», 1991; *Dekabr-91. Moia poziția* [*Decembrie '91. Poziția mea*], Moskva, «Novosti», 1992; *Jizn i reformi* [*Viață și reforme*], V dvuh knigah, Moskva, «Novosti», 1995; *Razmișleniia o prošlom i budușcem* [*Reflecții despre trecut și viitor*], Moskva, 1998; *Kak eto bilo* [*Cum a fost*], Moskva, «Vagrius», «Petro-Nius», 1999; *Poneat perestroiku...: pocemu eto vajno seiceas* [*Să înțelegem perestroika...: de ce este important acum*], Moskva, 2006; *Naedine s soboi*, Moskva, Grin Strit, 2012 (în limba română cartea a fost publicată la Editura Litera în 2013 sub titlul *Amintiri. Viața mea înainte și după perestroika*).

România în anul 1987. „Informarea” seacă făcută de Ceaușescu în ședința CPEx este, după cum de asemenea am menționat, departe de a transmite atmosfera încordată, de confruntare, în care s-a desfășurat dialogul.

Importante sunt și memoriile lui Vadim Andreevici Medvedev³³, nu numai unul dintre consilierii de bază ai lui M.S. Gorbaciov, ci, prin funcțiile deținute,³⁴ și unul dintre cei mai buni cunoscători ai relațiile româno-sovietice. Din unghiul de interes al problematicei, două mărturii sunt deosebit de însemnate. Este vorba în primul rând de stenograma discuției șefului statului român din 31 ianuarie 1989 cu omologul său de la Kremlin, care înfățișează un dialog al surzilor dintre un dogmatic și un reformator, confruntare cât se poate de lămuritoare pentru pozițiile lor antagonice.³⁵ Cea de a doua relatare conține informația, unică până acum, potrivit căreia generalul Nicolae Militaru s-a adresat conducerii URSS pentru asistență armată în vederea răsturnării lui Ceaușescu. Gorbaciov, căruia Medvedev i-a raportat despre această solicitare, a dat dispoziție „să nu se răspundă nimic”.³⁶ Este imposibil de precizat cât de credibilă este această mărturie atâta vreme cât *testis unus, testis nullus*.

Colaboratorii lui M.S. Gorbaciov s-au dovedit foarte productivi în materie de literatură memorialistică. Ei au publicat fie documente din perioada în care au format o echipă în jurul secretarului general reformator, fie și-au povestit individual experiențele de atunci, însoțite de comentarii inspirate de desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Alături de V.A. Medvedev, mai sunt de menționat Aleksandr Nikolaevici Iakovlev³⁷,

³³ V.A. Medvedev, *Raspad. Kak on nazreval v «mirovoy sistemye soşializma» [Destrămarea. Cum a apărut aceasta în sistemul «mondial al socialismului»]*, Moskva, «Mejdunarodnie otnoşeniia», 1994.

³⁴ Despre Vadim A. Medvedev, vezi fișa biografică din „Izvestia ŢK KPSS”, nr. 7 (306), 1990, pp. 109-110.

³⁵ V.A. Medvedev, *op. cit.*, pp. 212-221.

³⁶ „Îmi amintesc – scrie Vadim A. Medvedev – că, într-o vreme, s-a întreprins de către unii militari și alte forțe cu orientare opoziționistă încercarea de a atrage conducerea sovietică în problemele interne (ale României – n.n.). Astfel de semnale ne-a transmis, prin ambasadorul nostru, generalul-colonel Militaru, dând de înțeles că mișcarea împotriva lui Ceaușescu avea destul de mulți aderenți în cercurile militare, diplomatice și altele. În esență, se punea problema sprijinirii eforturilor forțelor de opoziție din partea sovietică. Aceste comunicări au fost raportate de mine lui Gorbaciov”, *ibidem*, p. 223.

³⁷ Aleksandr Iakovlev, *Sumerki [Amurg]*, [Izd. 2-e], Moskva, Izdatelstvo «Materik», 2005.

Anatoli Sergheevici Cerneaev³⁸, Andrei Serafimovici Graciov³⁹, Gheorghi Hosroevici Șahnazarov⁴⁰, Karen Nersesovici Brutenț⁴¹, Valeri Ivanovici Boldin⁴² și alții, ale căror lucrări alcătuiesc, prin mărturiile lor, o parte indispensabilă din bibliografia *perestroikăi*.

Oricât de prețioasă prin informațiile furnizate, această literatură memorialistică trebuie neapărat trecută printr-un filtru critic sever, deoarece autorii încearcă în mod vădit să se degajeze de responsabilitățile eșecului politicii de reformă, la care au participat activ ca factori politici din eșalonul superior, și scot în consecință de multe ori faptele din contextul lor real și le plasează în conjuncturi ulterioare, cristalizate după ce strădaniile de reformare a socialismului se încheiaseră odată cu dispariția lui.

În aceeași categorie de izvoare sunt de inclus și amintirile foștilor diplomați sovietici, care, fie relatează momente importante ale întâlnirilor internaționale la care au participat, fie îl introduc pe cercetător în lumea, atât de ermetic închisă, a Ministerului de Externe de la Moscova. În afară de foarte cunoscutele și pe bună dreptate apreciatele memorii ale lui Anatoli Fiodorovici Dobrînin⁴³, ambasador la Washington (1962-1986),

³⁸ A. Cerneaev, *Sovmestnii ishod. Dnevnik dvuh epoh. 1972-1991 godi [Deznodământ comun. Jurnalul a două epoci. Anii 1972-1991]*, Moskva, ROSSPEN, 2008; idem, *Şest let s Gorbaciövîm. Po dnevnikovîm zapiseam [Şase ani cu Gorbaciöv. Pe baza însemnărilor din jurnal]*, Moskva, Izdatelskaia gruppa «Progress» «Kultura», 1993; idem, *Gorbaciöv-Bush: vstreca na Malte v 1989 g. [Gorbaciöv-Bush: întâlnirea de la Malta din anul 1989]*, în *NNI*, nr. 3, 2001, pp. 117-130.

³⁹ Andrei S. Graciov, *Naufraziul lui Gorbaciöv. Adeverata istorie a destrămării URSS*, Bucureşti, Editura Nemira, 1995.

⁴⁰ Gheorghi Șahnazarov, *Ţena svobodî. Reformaţia Gorbaciöva glazami ego pomoşcinika [Preţul libertăţii. Reforma lui Gorbaciöv prin ochii adjunctului său]*, Moskva, Rossika ♦ Zevs, 1993; idem, *Vstreci s liderami soşialisticeskih stran [Întâlniri cu liderii ţărilor socialiste]*, în *NNI*, nr. 3, 2000, pp. 157-175.

⁴¹ K.N. Brutenț, *Nesbîvşeeea. Neravnoduşnii zametki o perestroike [Nerealizate. Notiţe neindiferente despre perestroikă]*, Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnie otnoşeniia», 2005. Autorul este foarte critic (*post-factum*) la adresa lui Gorbaciöv.

⁴² V.I. Boldin, *Kruşenie pedestala. Ştiri k portretu M.S. Gorbaciöva [Năruirea pedestalului. Haşuri la portretul lui M.S. Gorbaciöv]*, Moskva, Izdatelstvo «Respublika», 1995.

⁴³ Anatoli Dobrînin, *Sugubo doveritelno. Posol v Vaşingtonie pri şesti prezidentah SŞA (1962-1986 gg.) [Strict confidenţial. Ambasador la Washington în timpul a şase preşedinţi ai SUA (anii 1962-1986)]*, [Izd. 2-e], Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnie otnoşeniia», 2008.

apoi secretar al CC al PCUS (1986-1988)⁴⁴, mai sunt de menționat cele ale lui Iuri Vladimirovici Dubinin⁴⁵, ambasadorul și el în capitala Statelor Unite în perioada iunie 1986 – mai 1990, care a lăsat o descriere a întâlnirii de la Malta din decembrie 1989 dintre M.S. Gorbaciov și G. Bush, însemnările din jurnalul personal al lui Vladimir Semionovici Semionov⁴⁶, fost locțiitor al ministrului afacerilor străine al URSS, cu un mic portret al lui Nicolae Ceaușescu⁴⁷ sau cele ale lui Oleg Alekseevici Grinevski⁴⁸ despre începuturile politicii externe a lui Gorbaciov, relațiile Ministerului de Externe cu *establishmentul* militar și, firește, amintirile lui Eduard Amvrosievici Șevardnadze⁴⁹ ca șef al diplomației sovietice.

⁴⁴ Despre A.F. Dobrinin, vezi fișa biografică din „Izvestia ŢK KPSS”, nr. 7 (306), 1990, p. 92. Informații suplimentare despre activitatea sa ca ambasador la Washington în *Enĭklopedia rossiisko-amerikanskiih otnoŭenii. XVIII-XX veka* [Enciclopedia relațiilor ruso-americane. Secolele XVIII-XX] (în continuare ERAO), [Avtor i sostavitel Eduard A. Ivanean], Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnie otnoŭeniia», 2001, pp. 193-194.

⁴⁵ Iuri V. Dubinin, *Na postu posla SSSR v Washington* [Ambasador al URSS la Washington], în *NNI*, nr. 3, 2003, pp. 77-101.

⁴⁶ *Ot Hruščiova do Gorbaciova. Iz dnevnika Cerezvıceainogo i Polnomocenogo posla, zamestitelea ministra inostrannih del SSSR V.S. Semionova* [De la Hrușciov până la Gorbaciov. Din jurnalul unui ambasador extraordinar și plenipotențiar, adjunctul ministrului afacerilor străine al URSS, V.S. Semionov], în *NNI*, nr. 3, 2004, pp. 96-136 și nr. 4, 2004, pp. 84-141.

⁴⁷ Vladimir S. Semionov notează, la 8 martie 1968, în jurnalul său: „În perioada 5-8 martie am fost la Sofia la ședința CPC (Comitetul Politic Consultativ al Pactului de la Varșovia – n.n.). L-am urmărit îndeaproape pe secretarul PC (Partidului Comunist – n.n.) Român Nicolae Ceaușescu. Este o nulitate cu pretenții. Chiar și mersul îi este ciudat: pășește în același timp cu piciorul drept și cu mâna dreaptă, pe urmă cu stângul și cu stânga, [astfel că pasul pare] bombastic și teatral. Nu are nici o logică în vorbire. Potlogării mărunte – vorbește despre documente care nu există, o ia înainte, cade în demagogie. În general, românii evoluează într-o direcție greșită. A.N. (Aleksei Nikolaevici Kosighin – n.n.) a afirmat corect: «Dacă nu ar fi fost Ceaușescu și Maurer, evoluția ar fi fost alta». La noi se vorbește despre un rol nesemnificativ al personalității în istorie. Nu este chiar așa. Un asemenea c... (trei puncte în text – n.n., „c” este prima literă a unui cuvânt injurios) ca Ceaușescu nu se naște des. El este un fenomen rar”, *ibidem*, nr. 3, 2004, p. 136. În aceeași notă, demnitarul sovietic, îl descrie și pe Ion Gheorghe Maurer: „10 martie. La Sofia [...]. Românii erau complet izolați. [Toți] se purtau cu ei cu un binemeritat dispreț. La ceremonia de încheiere, Maurer stătea ca un moșneag cioplit din lemn și, în chip demonstrativ, nimeni nu vorbea cu el”, *ibidem*, nr. 4, 2004, p. 84.

⁴⁸ Oleg Grinevski, *Perelom. Ot Brejneva k Gorbaciovu* [Cotitura. De la Brejnev la Gorbaciov], Moskva, Izdatelstvo «OLMA-PRESS Obrazovanie», 2004.

⁴⁹ Eduard Șevardnadze, *Kogda ruhnuł jelezniı zanaves. Vstreci i vospominaniia* [Când s-a prăbușit Cortina de Fier. Întâlniri și amintiri], Moskva, Izdatelstvo «Evropa», 2009.

La Arhiva Rusă de Stat pentru Istoria Contemporană⁵⁰ din Moscova se află un fond arhivistic (Fond 89), care cuprinde numeroase documente privitoare la situația din Uniunea Sovietică în perioada de după cel de Al Doilea Război Mondial, precum și la relațiile sovieto-române. Valorificarea lor este abia în faza de început, dar se anunță încă de pe acum promițătoare⁵¹.

Memorialistica românească numără și ea câteva lucrări indispensabile oricărui cercetător al anilor de sfârșit ai regimului Ceaușescu.

Stalinist convertit în democrat, Silviu Brucan susține că l-a întâlnit la Moscova pe Gorbaciov în 1988, cu care ar fi discutat problema înlăturării lui Ceaușescu⁵². Liderul sovietic ar fi fost de părere ca schimbarea să se facă fără intervenția sovietică, iar PCR să-și păstreze rolul conducător⁵³. Întrucât din partea sovietică/rusă nu a venit nicio dezmințire, este de presupus că întrevederea a avut loc, dar conținutul dialogului nu poate fi garantat în nici un fel.

Pentru relațiile româno-americane, memoriile fostului diplomat Mircea Răceanu sunt de mare valoare. Lucrând în Secția SUA a Ministerului de Externe, el a cunoscut îndeaproape vicisitudinile acestor raporturi, îndeosebi declinul lor, după ce Administrațiile Carter și Reagan deplasaseră centrul de greutate în evaluarea țărilor din blocul sovietic de la distanțarea de Moscova la respectul drepturilor omului. Atât în amintirile despre perioada detenției și despre anchetele Securității⁵⁴, dar, mai ales, în lucrările consacrate relațiilor româno-americane,⁵⁵ el aduce date și informații din propria sa activitate, cu ajutorul cărora reconstituie fidel starea încordată a acestor raporturi și înfățișează cu finețe

⁵⁰ În limba rusă: „Rossiiskii gosudarstvennii arhiv noveișei istorii”.

⁵¹ Documente importante pentru istoriografia noastră contemporană provenite din acest Fond au fost publicate de profesorul Ioan Chiper, dintre care amintim: *Documente privind poziția conducerii U.R.S.S. față de revoluția română (23-24 decembrie 1989)*, în „Clio 1989”, IRRD, an. I, nr. 1-2, 2005, pp. 203-206; vezi și Simion Gheorghiu, „Noi nu avem dreptul să permitem nicio încălcare a unității noastre”. *Alegerea secretarului general al CC al PCUS din 11 martie 1985*, în *SMIC*, vol. XII, 2013, pp. 211-222.

⁵² Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, Editurile Univers & Calistrat Hogaș, 1992, p. 188. Vezi și varianta apărută sub forma unui dialog: *O biografie între două revoluții: De la capitalism la socialism și retur*, București, Editura Nemira, 1998, pp. 193-195. În continuare, se va cita doar din prima ediție a memoriilor lui S. Brucan.

⁵³ *Ibidem*, p. 188.

⁵⁴ Mircea Răceanu, *Infern '89. Povestea unui condamnat la moarte....*

⁵⁵ Vezi mai sus, pp. 28-29.

psihologică teama înalților demnitari români (secretari al Comitetului Central, miniștri de externe) de a nu-l îndispuce pe Ceaușescu.

Mult mai puțin numeroase decât cele din Federația Rusă sunt mărturiile foștilor colaboratori ai lui Nicolae Ceaușescu. Dacă amintirile lui Paul Niculescu-Mizil⁵⁶, Dumitru Popescu⁵⁷ sau ale lui Silviu Curticeanu⁵⁸ ne introduc în anturajul imediat al secretarului general al PCR, concentrându-se aproape exclusiv asupra mecanismelor de decizie în plan intern, cele ale lui Ștefan Andrei⁵⁹ și Constantin Mitea⁶⁰ sunt de cel mai mare folos pentru investigarea politicii externe în epoca Ceaușescu. În calitate de ministru de Externe și de secretar al CC al PCR pentru probleme internaționale, Ștefan Andrei a jucat un rol însemnat în demersurile de politică externă, iar mărturia lui suplonește de foarte multe ori tăcerea documentelor oficiale ale partidului și guvernului.

Deși mai puțin angrenat în activitatea de politică externă, Constantin Mitea furnizează, totuși, informații capitale pentru studiul relațiilor româno-sovietice. De pildă, fără relatarea lui despre vizita lui Andrei A. Gromîko din 1988 în România nu am fi cunoscut culisele revelatoare ale acestui moment de tensiune în relațiile româno-sovietice⁶¹.

⁵⁶ Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită. Memorii*, vol. I, ediția a II-a, București, Editura Enciclopedică, 2002; ibidem, *O istorie trăită. Memorii*, vol. II, București, Moscova, Praga, Bologna, București, Editura Democrația, 2003.

⁵⁷ Dumitru Popescu, *Un fost lider comunist se destăinuie. Am fost și cioplitor de himere*, București, Editura Expres, [1994]; idem, *Elefanții de porțelan. Scene și personaje în umbra Cortinei de Fier*, București, Editura Match, f.a., idem, *Cronos autodevorându-se. Aburul halucinogen al cernelii*, București, Editura Curtea Veche, 2005; vol. II, *Panorama răsturnată a mirajului politic* (2006); vol. III, *Artele în mecenatul etatist* (2006); vol. IV, *Angoasa putrefacției* (2006); vol. V, *Reducția celulară* (2007); vol. VI, *Disperarea libertății* (2007).

⁵⁸ Silviu Curticeanu, *Mărturia unei istorii trăite. Imagini suprapuse*, ediția a doua, București, Editura Historia, 2008; idem, *Meditații necenzurate*, București, Editura Historia, 2007.

⁵⁹ Pe lângă volumul *Stăpânul secretelor lui Ceaușescu. I se spunea Machiavelli...*, memoriile lui Ștefan Andrei sunt publicate de câțiva ani în revista „Flacăra lui Adrian Păunescu”.

⁶⁰ Memoriile sale au apărut în mai multe numere ale revistei „Totuși iubirea”, începând cu anul 1991.

⁶¹ Constantin Mitea, *Elena – umbra nefastă a lui Ceaușescu (5)*, în „Totuși iubirea”, an. II, nr. 21 (38), mai 1991, p. 7.

O categorie distinctă de documente o constituie cele privitoare la reuniunile statelor membre ale Tratatului de la Varșovia, desfășurate la diferite nivele, care au fost publicate în două ediții.

Prima este o culegere prilejuită de Conferința internațională *România și Pactul de la Varșovia (3-6 octombrie 2002)*. Documentele sunt fie reproduse ca fotocopii, fie traduse în limba engleză. Alcătuitorul, Mircea Munteanu, a redat unele acte doar fragmentar. Cele două volume ale ediției cuprind un material de prima mână și sunt capitale pentru stabilirea locului deținut de România în blocul sovietic.⁶²

A doua ediție de documente, axată pe aceeași temă, este masivul volum, pregătit de Mioara Anton⁶³, care reunește stenograme și rapoarte privind reuniunile miniștrilor de externe și ale adjuncților lor. Această culegere este de completat cu documente similare din arhivele țărilor Tratatului de la Varșovia, cuprinse în Buletinul publicat în cadrul „Cold War International History Project” de sub egida lui Woodrow Wilson International Center for Scholars din Washington.

Sursele amintite relevă continuitatea politicii de individualizare a României în lăuntrul Pactului de la Varșovia, dar și doar aparent strania îndepărtare a lui Nicolae Ceaușescu de principiile suveranității și neamestecului în afacerile interne, predicate decenii de-a rândul cu atâta fervoare, pe măsură ce criza din Polonia și instabilitatea unor regimuri est-europene anunțau iminentul sfârșit.

⁶² *Romania and the Warsaw Pact, 1955-1989*, vol. I-II, [compiled by Mircea Munteanu], Document Reader compiled for the International Conference „Romania and the Warsaw Pact”, Organized by the Institute for Political Studies of Defense and Military History, 3-6 october 2002, Bucharest. Vezi și volumele de documente publicate de Gavril Preda, Petre Opreș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia. 1954-1968*, vol. I-II, București, INST, 2008-2009. O primă sinteză a rolului României în Organizația Tratatului de la Varșovia a fost publicată de Petre Opreș, *România în Organizația Tratatului de la Varșovia (1955-1991)*, București, Editura Militară, 2008.

⁶³ Mioara Anton, *România și Tratatul de la Varșovia. Conferințele miniștrilor Afacerilor Externe și ale adjuncților lor (1966-1991)*, București, Editura Alpha MDN, 2009.

CAPITOLUL I

INDEPENDENȚA ROMÂNIEI ÎN POLITICA EXTERNĂ A LUI NICOLAE CEAUȘESCU: SUCESE ȘI EȘECURI

I.1. Partidul: de la obediență la independență (1921-1964)

Unul dintre laitmotivele retoricii oficiale în epoca Ceaușescu afirma că lupta pentru independență este o permanență a istoriei poporului român. Cu toate că neatârarea apare relativ frecvent ca obiectiv politic în rezoluții de partid sau în luările de poziție ale unor lideri comuniști,¹ dar a fost ea un țel statornic în programul de luptă al Partidului Comunist Român? Putea fi ea susținută și în raport cu „Țara Socialismului victorios”, la care se închinau și alergau comuniștii de pretutindeni?

Obediența manifestată de comuniștii din România față de Uniunea Sovietică și servilismul cu care au adoptat directivele venite de la Moscova se constituie într-un răspuns categoric. În pofida acestei evidențe, o investigare atentă a surselor și evenimentelor din intervalul 1921-1964 își are rostul ei și merită să fie întreprinsă.

Imaginea curentă a PCdR este cea de formațiune scheletică, cu efective reduse, lipsită de pondere politică în țară, condusă de comuniști străini, trimiși de Komintern, care trebuia să se subordoneze în mod necesar tocmai din cauza slăbiciunii sale comandamentelor sovietice. Lipsit de o bază de masă, PCdR nu putea exista decât ca satelit susținut de Kremlin. În ciuda acestei determinări obiective, constrângătoare ca atare, unii dintre comuniștii din România au refuzat ocazional să-și plece capul și au ignorat directivele transmise de „marele frate” sovietic. O astfel de manifestare a voinței de independență este consemnată chiar la începutul istoriei Partidului, când s-a pus problema afilierii la Internaționala a III-a Comunistă.

¹ Unul dintre fruntașii comuniști declara de pildă în 1948: „Problema apărării independenței naționale rămâne mai departe o problemă în jurul căreia Partidul poate să mobilizeze milioane de oameni care-l vor susține în toate eforturile de a întări Republica, de a lichida agentura imperialistă, care se recrutează din sânul claselor răsturnate”, Vasile Luca, *Strategia și tactica leninist-stalinistă*, în „Lupta de clasă”, seria V, nr. 2, octombrie-decembrie 1948, p. 60.

Creată în martie 1919 în plin flux revoluționar, generat în chip hotărâtor de instaurarea puterii bolșevice în Rusia, Internaționala a III-a (Komintern) a fost concepută de Vladimir Ilici Lenin ca un stat major al armatei proletariatului internațional. În viziunea sa, 1917, anul biruinței sovietice în Rusia, marcase și debutul revoluției mondiale. El considera că bolșevicii putuseră cuceri puterea prin actul de forță din 25 octombrie/7 noiembrie 1917, dar că, dată fiind înapoierea Rusiei, edificarea orânduirii socialiste în această țară depindea de victoria revoluției în țările capitaliste dezvoltate sau, măcar, în Germania². În consecință, Kominternul trebuia să elaboreze strategia și tactica detașamentelor comuniste naționale pentru a rupe încercuirea capitalistă și a permite unor țări puternic industrializate după trecerea la socialism să vină în ajutorul Rusiei Sovietice³.

„La război ca la război” – Lenin era de asemenea de părere că numai o disciplină severă, de tip militar putea să reglementeze raporturile dintre conducerea Kominternului și partidele comuniste. Întrucât bolșevicii constituiau partidul care luase primul puterea, ei se bucurau de o autoritate și de un prestigiu indiscutabil, iar, pe măsură ce asistența financiară a Moscovei acordată partidelor comuniste creștea, acestea din urmă acceptau tot mai docil consemnele venite din centrala moscovită.

Expresie a disciplinei cazonă au fost cele 21 de condiții impuse de Komintern pentru primirea partidelor dornice să adere la Internaționala a III-a⁴. Când ele au fost cunoscute în România, unii dintre socialiști au crezut că ele reprezentau o „provocare burgheză”, destinată să discrediteze Kominternul, deoarece li se păreau prea dure pentru o comunitate tovarășească de gândire și acțiune.⁵ Din respingerea lor s-a

² Florin Constantiniu, 1941. *Hitler, Stalin și România. România și geneza operațiunii „Barbarossa”*, București, Editura Univers Enciclopedic, 2002, pp. 14, 36-37.

³ Pentru contextul creării Kominternului și pentru obiectivele sale, vezi pe larg Pierre Broué, *Histoire de l'Internationale Communiste, 1919-1943*, Paris, Fayard, 1997, pp. 76 și urm.

⁴ Sensul lor politic a fost explicat corect: „Cele 21 de condiții erau gândite în așa fel încât să confere comunismului mondial o structură strict ierarhică și militaristă, care subordona complet Moscovei organizațiile locale (naționale), să instituționalizeze asaltul leninist asupra moștenirii Internaționalei a II-a (acuzată de trădare din cauza atitudinii adoptate în timpul primului război mondial) și, nu în cel din urmă rând, să creeze o armată de revoluționari total devotați cauzei sovietice”, Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, Iași, Editura Polirom, 2005, p. 70.

⁵ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a 4-a, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2011, p. 320.

închegat pentru prima dată un curent independent față de Moscova. Grupul acestor socialiști care au refuzat înregimentarea a fost însă minoritar, astfel că majoritatea delegaților la ceea ce avea să fie primul Congres al PCdR au votat la 11 mai 1921 afilierea la Komintern. Liderii comuniști români de tipul lui Gheorghe Cristescu, care și-au exprimat mai mult sau mai puțin fâțiș rezervele față de subordonarea totală a partidului pretinsă de centrul moscovit, au rămas pe poziții până la Congresul al III-lea al PCdR din 1924, deși fuseseră progresiv marginalizați.⁶

Bolșevizarea PCdR a început odată cu trecerea funcțiilor de conducere în mâinile unor minoritari precum Elek Köblös, pentru ca apoi să se ajungă la numirea în funcția de secretar general a unor elemente alogene, care nici măcar nu cunoșteau limba română. Este semnificativ din acest punct de vedere că bulgarul Boris Ștefanov (Ștefanov) a fost perceput ca român, întrucât știa românește⁷. Nu dispunem din acea perioadă de informații privind manifestări de independență ale vreunui lider al PCdR față de Moscova. Spiritul de obediență față de „fratele sovietic” a fost fără fisură, ajungându-se ca în 1940, cu prilejul rapturilor teritoriale sovietice, PCdR să-și exprime acordul și satisfacția față de încorporarea Basarabiei și nordului Bucovinei în URSS.

Problema poziției PCdR după începerea războiului cu URSS rămâne încă nerezolvată. Au existat sau nu au existat demersuri ale PCdR în vederea constituirii unui Front Unic Național, telecomandat de Moscova?⁸ În perioada de după moartea lui Stalin (1953), când au apărut

⁶ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate...*, pp. 79-80; vezi cele șase întrebări formulate de Comitetul Executiv al Internaționalei a III-a, *ibidem*, pp. 69-70. Pentru răspunsurile delegaților români la chestionarul lui Nikolai I. Buharin, prin care își exprimau acordul față de sugestiile Kominternului, vezi: *Ideologie și structuri comuniste în România*, vol. III, 1 ianuarie 1920 – 3 februarie 1921, Florian Tănăsescu (coord.), București, INST, 2001, pp. 253-254; răspunsurile date de Alexandru Dobrogeanu-Gherea și David Fabian la întrebările lui Buharin, *ibidem*, pp. 235-238; vezi și însemnările lui Ioan Fluieraș referitoare la vizita în Rusia Sovietică, *ibidem*, pp. 184-186.

⁷ Vladimir Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ediția a 2-a, București, Editura Humanitas, 2008, p. 50, nota 44.

⁸ *Komintern i vtoraja mirovaia voina [Kominternul și Al Doilea Război Mondial]*, ciast II, *Posle 22 iunee 1941 g. [După 22 iunie anul 1941]*, [Otvetstvennîe redaktorî K.M. Anderson, A.O. Ciubarean], Moskva, Izdatelstvo «Pameatniki istoriceskoi misli», 1998, pp. 114-115; Florin Constantiniu, *Kominternul și Partidul Comunist din România în primele zile ale războiului din Est: un document inedit*, în *SMIC*, vol. II, 2003, pp. 223-226; Tatiana Pokivailova, Ioan Chiper, *Despre relațiile dintre Komintern și comuniști*

și primele semne ale distanțării Partidului Muncitoresc Român de Kremlin, versiunea lansată de echipa lui Gheorghe Gheorghiu-Dej afirma că grupul „moscovit” (Ana Pauker, Vasile Luca) fusese ostil acțiunii de la 23 august 1944 și că a reproșat comuniștilor aflați în țară participarea la amintitul act, întrucât, dacă „eliberarea” țării ar fi fost săvârșită doar de Armata Roșie, s-ar fi putut „sări” etapa dintre 23 august 1944 și 6 martie 1945, când au ființat trei guverne cu „majoritate reacționară”.⁹ La data când Gheorghiu-Dej aducea aceste acuzații grupului „moscovit”, PMR făcuse din actul de la 23 august momentul fondator al noului regim. Prin urmare, orice încercare de critică sau măcar de diminuare a însemnătății lui 23 august era privită ca o denigrare a grupului „din închisori” (comuniștii aflați în țară în timpul războiului), care participase – desigur nu în măsura susținută de propaganda oficială – la realizarea desprinderii României de Reich.

Ocuparea țării de către Armata Roșie a schimbat complet cadrul politic din România.¹⁰ Având în spate sprijinul ocupantului sovietic, PCdR a căpătat o pondere politică total disproporționată față de forța sa reală. Ana Pauker avea dreptate când i-a replicat lui Rică Georgescu, om de afaceri român, care vorbise ironic despre cei „opt sute de membri” ai PCdR, că, atât timp cât Armata Roșie va sta în România, numărul comuniștilor „va crește cu mii și zeci de mii”¹¹. În timp ce majoritatea conducerii de partid – atât grupul „moscovit”, cât și cel „din închisori” – se angajase într-o adevărată competiție de servilism față de Moscova, au existat și unii comuniști care și-au dat seama că subordonarea totală față de Uniunea Sovietică era catastrofală pentru România. Doi dintre aceștia sunt astăzi bine cunoscuți grație, printre altele, rapoartelor serviciului american de informații (Oficiul Serviciilor Strategice), care instalase încă de la sfârșitul lui august 1944 o celulă informativă în România, condusă

din România (vara 1941 – toamna 1943). Pe marginea unei misiuni eșuate, în *SMIC*, vol. II, 2003, pp. 59-78.

⁹ *Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961*, vol. 1, Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa (editori), București, Editura Nemira, 2006, pp. 165-166; vezi și relatarea lui Valter Roman la aceeași plenară, *ibidem*, pp. 345-347.

¹⁰ Vezi, Florin Constantiniu, Ioan Chiper, *Modelul stalinist de sovietizare a României*, în „Arhivele Totalitarismului” (mai departe se va cita *AT*), an. III, nr. 2, 1995, pp. 8-28; partea II, nr. 3, 1995, pp. 28-42.

¹¹ Ivor Porter, *Operațiunea Autonomous. În România pe vreme de război*, ediția a 2-a, București, Editura Humanitas, 2008, p. 303.

de Frank Wisner. Rapoartele OSS înregistrează opiniile lui Belu Zilber și Lucrețiu Pătrășcanu, preocupați în gradul cel mai înalt de consecințele dezastruoase pentru România ale exploatării resurselor sale de către URSS.¹²

În cazul lui Belu Zilber avem confirmarea că el a continuat să-i informeze pe occidentali despre relațiile româno-sovietice în perioada șederii sale la Paris în timpul Conferinței de Pace din 1946: „Sunt evreu și comunist”, declara el, „și, deci, ceea ce spun are valoare de o sută de ori mai mare decât orice ar spune oricare altă persoană”. Tot el îi avertiza pe anglo-americani: „Nu ne lăsați complet în mâinile rușilor, căci nu numai că dispărem complet ca națiune, dar va fi și în detrimentul vostru în cele din urmă”.¹³ Probabil că nu era singurul care gândea așa, de vreme ce un colaborator al serviciului de informații britanic îi scria la 8 februarie 1946 lui Raoul Bossy: „Apăruseră semne vagi, pe când eram la București, că unii dintre comuniștii români convingși realizau pericolul în a urma orbește acele dictate, care au ca rezultat ruina României – în special din punctul de vedere al economiei – pe decenii de acum înainte. Ei începeau să vorbească despre făurirea unui partid comunist *național*, al cărui țel ar fi, pe lângă înfăptuirea doctrinei comuniste, să se îngrijească ca România să nu piară cu totul”¹⁴.

Intențiile acestor „comuniști naționali” nu s-au materializat și ei rămân deocamdată învăluiți în beznă istoriei. Conflictul între partizanii celor două orientări – obediență sau independență – avea să se manifeste însă tot mai fățiș în sânul conducerii de partid pe măsura înăsprirea rivalității dintre gruparea „autohtonă” și cea „moscovită”. Este de precizat că fiecare dintre cele două tabere a avut o componență destul de pestriță: în gruparea „moscovită” figurează, de exemplu, Petru Georgescu, român întemnițat în țară în timpul celui de Al Doilea Război Mondial, în timp ce în gruparea „comuniștilor naționali” se întâlnesc evrei, maghiari etc.

Una dintre probele cele mai concludente ale confruntărilor de la vârful PCR o constituie „denunțul” întocmit de Emil Bodnăraș, înaintat de generalul Ivan Z. Susaikov lui Mihail A. Suslov, secretar al CC al

¹² Eduard Mark, *The OSS in Romania, 1944-45: An Intelligence Operation of the Early Cold War*, în „Intelligence and National Security”, vol. 9, nr. 2, 1994, pp. 331-334.

¹³ Dumitru G. Danielopol, *Jurnal parizian. Documente confidențiale*, Ediție îngrijită de Valeriu Florin Dobrinescu, Nicolae Niculescu, Iași, Institutul European, 1995, p. 42.

¹⁴ Raoul Bossy, *Jurnal (2 noiembrie 1940 – 9 iulie 1969)*, Ediție îngrijită de Ion Mamina, Prefață de Florin Constantiniu, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 305.

PC(b)US, la 10 iunie 1947¹⁵. În acest adevărat rechizitoriu împotriva lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Bodnăraș susține: „Un șir de factori arată că, pe măsura consolidării relațiilor economice ale României cu anglo-americanii, Gheorghiu-Dej se îndepărtează în chip vizibil de reprezentanții sovietici în România, se întâlnește rar cu ei, iar pe unii în general îi ignoră”¹⁶. Conducătorul partidului era acuzat în continuare că, în calitate de ministru al Economiei, se înconjoară de oameni precum Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Gaston Marin și Simion Țaigher (Zeigher), care îl îmboldeau să dezvolte relațiile cu Statele Unite ale Americii și cu Marea Britanie. În anturajul lui Gheorghiu-Dej ar fi existat un puternic curent de ostilitate față de Uniunea Sovietică: „Promotorul acestei concepții dușmănoase URSS este Maurer, un om instabil din punct de vedere politic, provenit din mediul burghez (avocat) și insuficient de loial față de Uniunea Sovietică, deși este unul dintre reprezentanții responsabili ai PCR”¹⁷. Bodnăraș enumera un șir de opt fapte concrete, care ar fi dovedit corectitudinea evaluărilor sale. Accentul cădea pe rezervele manifestate de Gh. Gheorghiu-Dej și I.Gh. Maurer în privința relațiilor economice cu URSS: „Dej și, mai ales, Maurer consideră prezența trupelor sovietice în România și necesitatea îndeplinirii de către România a obligațiilor rezultate din clauzele Armistițiului și Tratatului de Pace, drept cauzele principale ale situației economice grele din România, ceea ce generează la ei dorința de a micșora aceste obligații sau de a grăbi plecarea trupelor sovietice”¹⁸.

Gheorghe Gheorghiu-Dej și Ion Gheorghe Maurer ar fi avut o atitudine negativă și față de *sovrom*-uri. Ei ar fi considerat că aceste societăți mixte sovieto-române erau „instituții curat capitaliste și că în locul unor stăpâni (germani) au sosit alții «URSS»”¹⁹. Același tandem – Gheorghiu-Dej și Maurer – considera că URSS nu este în măsură să-și

¹⁵ *Vostocinaia Evropa v dokumentah rossiiskih arhivov. 1944-1953 gg. [Europa de Est în documentele arhivelor rusești. Anii 1944-1953]*, tom I. 1944-1948 gg. (Anii 1944-1948), Moskva–Novosibirsk, «Sibirskii hronograf», 1997, pp. 636-641. Raportul generalului I.Z. Susaikov a fost tradus în limba română: Dan Cătănuș, Vasile Buga (editori), *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin. Stenograme, note de convorbire, memorii. 1944-1952*, Cuvânt înainte de acad. Florin Constantiniu, București, INST, 2012, pp. 210-218. În continuare vom cita din originalul rusesc.

¹⁶ *Ibidem*, p. 637.

¹⁷ *Ibidem*, p. 638.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 639.

îndeplinească obligațiile economice asumate față de România în ceea ce privește livrarea de materii prime și produse industriale. „În această privință, ei repetă afirmațiile calomnioase ale directorului Departamentului economic din MAE, Cristu, un cunoscut reacționar, care, întorcându-se de la Moscova, [...] a început să răspândească astfel de știri”²⁰. Ca o compensație față de incapacitatea Uniunii Sovietice de a veni în întâmpinarea necesităților economice ale României, Gheorghiu-Dej și, mai ales, Maurer considerau necesară dezvoltarea relațiilor economice mai ales cu anglo-americanii. Conducătorul partidului ar fi îndrăznit chiar să invoce declarațiile lui Stalin pentru a justifica necesitatea colaborării economice cu statele capitaliste.²¹ Un alt capăt de acuzare împotriva lui Gheorghiu-Dej era faptul că din cuvântarea rostită de premierul Petru Groza la 9 mai 1947 reieșea că liderul comunist ar fi obiectat împotriva atacării statelor imperialiste din următorul considerent: „Nu trebuie să-i atacăm pe anglo-americani, deoarece avem nevoie de ei”²².

Poate că una dintre cele mai grave acuzații era aceea că la 7 mai, cu prilejul unui prânz oferit de ministrul Marii Britanii la București, Adrian Holman, acesta îl elogiase pe Gheorghiu-Dej întrucât era un comunist „național” și nu unul „internațional”. În această declarație Emil Bodnăraș vedea o încercare a diplomatului britanic „de-al împinge pe Gheorghiu-Dej pe calea opunerii intereselor României intereselor URSS”. Prin tăcerea sa, conducătorul partidului comunist lăsase să se înțeleagă că era de acord cu declarația lui A. Holman. „Afirmația lui Holman despre «comunismul național» al lui Dej a produs o puternică impresie asupra celui din urmă, el a comparat-o cu o observație făcută de tovarășul Stalin lui Dej, în timpul vizitei acestuia la Moscova, că partidul comunist trebuie să fie un partid «de clasă, nu de rasă»”²³. Potrivit lui Bodnăraș, Gheorghiu-Dej credea că „cineva dintre reprezentanții locali sovietici, în scopul de a-l provoca și compromite pe Dej a adus la cunoștința englezilor observația tovarășului Stalin”²⁴. Bodnăraș era însă de părere că, „într-adevăr, englezii au aflat despre aceasta și că declarația lui Holman nu era întâmplătoare, dar ea provenea din cercurile conducerii PCR,

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² *Ibidem*, p. 640.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

deoarece atât Gheorghiu-Dej, cât și alții povestiseră despre observația tovarășului Stalin unui număr mare de persoane și despre aceasta știa de asemenea și Maurer, care la beție se distinge printr-o mare pălăvrăgeală²⁵. Concluzia lui Bodnăraș era că „faptele menționate trebuie considerate ca un semnal foarte serios”, întrucât ele indicau orientarea lui Gheorghiu-Dej spre anglo-americani, orientare aflată deocamdată într-un stadiu incipient, dar împotriva căreia trebuiau luate măsuri „radicale și neîntârziate”.²⁶

Aflat în fața acestui text, generalul I.Z. Susaikov și-a dat seama de poziția dificilă în care denunțul îl puna pe el însuși. În calitate de supervisor al îndeplinirii obligațiilor rezultate din Armistițiul și Tratatul de Pace, el răspundea practic de evoluția politică din România. Deși mai apropiat de Ana Pauker decât de Gh. Gheorghiu-Dej, Susaikov a înțeles că a accepta în întregime acuzațiile lui Emil Bodnăraș ar fi însemnat să-și dea un vot de blam lui însuși, deoarece nu observase abaterile secretarului general al PCR. În consecință, el a scris un comentariu pe marginea textului trimis la Moscova, în care făcea o distincție netă între Gheorghiu-Dej și Maurer și considera că documentul lui Bodnăraș „nu reflectă pe deplin realitatea”.²⁷ I.Z. Susaikov considera că Gheorghiu-Dej s-a izolat în bună măsură de Biroul Politic și de secretarii CC și că stilul său de conducere era deficitar. În concluzie recunoștea: „Există primejdia ca, prin slăbirea atenției noastre, Dej să-i ridice împotriva sa pe acești membri ai Biroului Politic, deoarece în activitatea practică și, în deosebi, în problemele economice se sfătuiește numai cu oameni din anturajul și din ministerul său”.²⁸ În final Susaikov făcea o propunere concretă, întemeiată pe opiniile Anei Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu: pentru a-l elibera pe Gheorghiu-Dej de o influență negativă, trebuia separat de Maurer, care urma să fie trimis în străinătate ca diplomat.²⁹

Denunțul lui Emil Bodnăraș a fost făcut în vremea când Stalin însuși era la curent cu disensiunile existente în cadrul conducerii PCR. Referirea la afirmația sa că PCR „nu trebuie să se transforme dintr-un partid „de clasă într-un partid de rasă” avea în vedere dorința lui Gheorghiu-Dej de a-i îndepărta pe Ana Pauker și Vasile Luca, trimițându-

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, p. 641.

²⁷ *Ibidem*, p. 636.

²⁸ *Ibidem*, p. 637.

²⁹ *Ibidem*.

pe cea dintâi ca reprezentantă a României la Federația Femeilor Democratice.³⁰ La acea dată Stalin era dispus să se lipsească de doi executanți fideli ai dispozițiilor Moscovei, aflați în conducerea PCR: dincolo de formula „ideologică” citată se afla considerentul pragmatic al păstrării unor slujitori fideli³¹.

Pentru a avea o imagine cât mai exactă a divergențelor din conducerea partidului, sovieticii l-au trimis pe V.I. Lesakov, un activist al Secției de politică externă al PC(b)US, pentru a cunoaște realitățile la fața locului. Aflat la București în perioada 7-20 august 1947, acest *misus dominicus* a purtat discuții cu I.Z. Susaikov, Gh. Gheorghiu-Dej, A. Pauker și V. Luca. „Proconsulul” sovietic în România, Susaikov, l-a informat că în conducerea partidului existau două grupe: Gheorghe Gheorghiu-Dej și „băieții lui”, Ion Gheorghe Maurer, Simion Țaigher și Gheorghe Gaston Marin pe de o parte, iar pe de altă parte Vasile Luca și Ana Pauker³². După părerea lui Susaikov, divergențele dintre cele două grupări erau determinate de refuzul lui Gheorghiu-Dej de a se consulta cu A. Pauker și V. Luca în luarea deciziilor. Era evidentă, considera generalul sovietic, dorința secretarului general de a-i înlătura pe cei doi din conducerea de partid. Respingerea de către Dej a consultărilor cu ceilalți membri ai secretariatului avusese drept consecință un șir de greșeli politice înfățișate de Susaikov emisarului sovietic. Convingerea lui era că principalul vinovat pentru erorile și abaterile liderului român era I.G. Maurer³³.

În conversația cu Vasile Luca (15 august), acesta și-a manifestat din plin ostilitatea față de Gheorghiu-Dej, repetând acuzația că secretarul general nu ținea seama de opiniile celorlalți membri ai secretariatului și că rămânea captiv enturajului său. „Potrivit afirmațiilor lui Luca, Maurer

³⁰ *Ibidem*, p. 559. Documentul nr. 188: „Iz dnevnika A.Ia. Vișinskogo. Zapis besedi s Gh. Gheorghiu-Dej o raznoglasiiakh v rukovodstve KPR” [Din jurnalul lui A.I. Vișinski. Stenograma discuției cu Gh. Gheorghiu-Dej despre disensiunile din conducerea PCR], Moscova, 23 ianuarie 1947.

³¹ Vezi discuțiile lui I.V. Stalin cu Gh. Gheorghiu-Dej și A. Pauker din 2 februarie 1947, *ibidem*, pp. 564-568 și discuția lui Stalin cu Gheorghiu-Dej din 10 februarie 1947, *ibidem*, pp. 579-583.

³² *Ibidem*, p. 698. Raportul lui V.I. Lesakov a fost publicat în limba română de Ioan Chiper, 1947: *lunga vară fierbinte românească. Raportul Lesakov: Kremlinul și lupta pentru putere în PCR*, în „Dosarele istoriei”, an. II, nr. 3 (8), 1997, pp. 61-63.

³³ *Vostocinaia Evropa v dokumentah Rossiiskih arhivov. 1944-1953 gg.*, tom I, pp. 698-699.

este un om care până în prezent a urmărit să aibă relații economice cu țările occidentale. La stăruința lui au fost stabilite anul trecut relații economice cu Statele Unite și, fără hotărârea Biroului Politic, au fost trimiși cei mai mari capitaliști din România, Auschnitt și Malaxa, care în prezent se află în SUA și desfășoară o propagandă reacționară. [...] Luca considera că Maurer urmărește în chip conștient să discrediteze comerțul cu Uniunea Sovietică”, folosindu-se de faptul că Gheorghiu-Dej nu avea o pregătire politică și economică suficientă.³⁴ Vasile Luca a atras atenția că: „Fără intervenția CC al PC(b) [al URSS], ei (membrii Biroului Politic aflați în divergență cu Gheorghiu-Dej – n.n.) nu vor ajunge la rezultate pozitive, întrucât el și Ana Pauker nu reprezintă o autoritate pentru Dej, iar acesta din urmă va continua să rezolve independent toate problemele”³⁵. Liderul de partid a stăruit pe lângă emisarul sovietic ca situația din PCR să fie adusă la cunoștința conducerii sovietice ca să intervină pentru rezolvarea problemelor.

Ana Pauker a declarat în discuția din 19 august 1947 că în trimiterea lui Max Auschnitt și Nicolae Malaxa în SUA inițiativa a aparținut lui Ion Gheorghe Maurer, fiind aprobată de Gheorghe Gheorghiu-Dej și că în conducerea partidului puteau fi distinse două orientări: „«Comuniștii naționali», [care] trebuie să se ocupe de economia țării și «gruparea moscovită», [care] gândește mai mult la Uniunea Sovietică”.³⁶ Declarația Anei Pauker are o însemnătate deosebită, deoarece ea a folosit pentru întâia oară în limbajul de partid expresia „comuniști naționali”.

După cum s-a arătat mai sus, la 7 mai 1947, ministrul Marii Britanii la București, A. Holman, l-a elogiat pe Gheorghiu-Dej pentru că este un „comunist național” și nu unul internațional. Corelată cu indicațiile lui Stalin din februarie 1947 că PCR trebuie să-și păstreze caracterul de „clasă și să nu devină un partid de rasă” prin îndepărtarea minorităților etnici din conducerea sa, afirmația Anei Pauker este de înțeles ca o critică adresată grupării din jurul lui Gheorghiu-Dej. Sub formula ironică, potrivit căreia „comuniștii naționali” erau preocupați în primul rând de situația economică a României, Pauker dorea să atragă atenția că gruparea „moscovită”, acuzată de cei dintâi că este interesată mai mult de URSS, era în realitate elementul pe care Moscova trebuia să

³⁴ *Ibidem*, pp. 699-700.

³⁵ *Ibidem*, p. 700.

³⁶ *Ibidem*.

se sprijine în România. Eticheta de „național” atașată în acea vreme sugera „îngustime națională” și, mai grav, de naționalism. Opinia Anei Pauker era că Gheorghiu-Dej nu dispune de o pregătire politică suficientă, că nu se interesează de ridicarea nivelului său politic și că acordă o atenție mult mai mare activității din minister, adică problemelor de stat, decât celor de partid.

În aceeași zi (19 august), Lesakov s-a întâlnit și cu Gheorghiu-Dej, dar secretarul general a evitat să discute cu emisarul sovietic conflictul din Biroul Politic și s-a mărginit să evoce doar divergențele cu social-democrații.

Raportul lui V.I. Lesakov constituie una dintre cele mai importante surse pentru cunoașterea confruntărilor din instanța *de facto* supremă a partidului, care era Biroul Politic.

Întrebarea care se pune în mod firesc este, dacă acuzațiile aduse de V. Luca, A. Pauker și E. Bodnăraș lui Gh. Gheorghiu-Dej aveau sau nu o bază reală și, prin urmare, dacă, într-adevăr, în conducerea PCR exista o orientare care făcea din respectarea prioritară a interesului național principiul ei călăuzitor? În documentele de care dispunem informațiile în această privință sunt cu totul sporadice, ceea ce nu poate surprinde. Promotorii unei astfel de orientări nu-și puteau permite să o proclame *urbi et orbi*, întrucât erau amenințați nu numai cu destituirea, dar și cu lichidarea fizică. Ici și acolo apar însă informații care confirmă preocuparea lui Gheorghiu-Dej de a atenua consecințele exploatarei de către Uniunea Sovietică a resurselor României. Astfel, la întâlnirea din 2 februarie 1947 cu Stalin, Gheorghiu-Dej a solicitat un ajutor economic din partea Uniunii Sovietice. Molotov a intervenit imediat, dezmințind declarațiile lui Dej și precizând că acesta se plasează pe o poziție incorectă în ceea ce privește cheltuielile efectuate cu staționarea trupelor sovietice pe teritoriul României. Speriat de reacția lui Molotov, Gheorghiu-Dej a declarat că retrace documentul prezentat. Molotov a replicat că documentul putea să fi fost cunoscut în exterior și că, în consecință, partea sovietică trebuia să dea un răspuns.

Probabil că între cei doi lideri sovietici să fi fost convenit un scenariu în ceea ce privește discuția cu partea română, întrucât după criticile severe ale lui Molotov, Stalin s-a arătat „mărinimos” și a satisfăcut unele cereri, dar nu solicitarea referitoare la grâne. În conversația cu interpretul sovietic, Șkoda, care a avut loc două zile mai târziu, anume la 4 februarie 1947, Gheorghiu-Dej și-a făcut o adevărată

autocritică în legătură cu cererile pe care le prezentase părții sovietice pentru diminuarea unor obligații legate de reparațiile datorate URSS în urma participării României la Războiul din Est și a unor cheltuieli legate de prezența trupelor sovietice în România, ambele respinse de partea sovietică. Secretarul general fusese profund afectat de constatarea lui: „Ungurii și austriecii nu ne-ar fi scris o astfel de năzbâtie (*takuiu štuku*)”³⁷. Liderul român era convins că gestul său fusese nu numai o greșeală, ci și o prostie, deoarece „indispușese oameni ca Stalin și Molotov”. El se învinovăța pentru faptul că nu știuse că documentele înaintate părții sovietice, cărora el le atribuia un caracter strict informativ, aveau să fie evaluate la Moscova ca semioficiale.³⁸

Gheorghiu-Dej se afla în această conjunctură la mare strâmtoare, fiind prins între colosul sovietic și „grupul moscovit” ostil de acasă, care îi sabota cu toate mijloacele autoritatea. Rapiditatea cu care și-a abandonat poziția și și-a făcut autocritica relevă un instinct de autoconservare puternic, care îl îndemna la precauție.

În aceeași conversație cu maiorul Șkoda, secretarul general al PCR și-a exprimat teama în legătură cu evoluția situației din țară după semnarea Tratatului de Pace, care avea să aibă loc câteva zile mai târziu, la 10 februarie 1947. Era îngrijorat că opoziția național-țărănistă căpătase curaj și se grupa în jurul regelui cu scopul de a sili guvernul Groza să demisioneze.³⁹

Conversația din 4 februarie 1947 dintre Gheorghiu-Dej și Șkoda scoate la lumină limitele politicii de independență a „comuniștilor naționali”.

În anul următor, fundalul politic s-a schimbat, odată cu condamnarea „devierii” titoiste, văzută ca o formă a comunismului național. Campania declanșată de Moscova în țările din blocul sovietic a vizat, cu precădere la început, pe cei bănuși că au rețineri și formulează critici la adresa Uniunii Sovietice, referitoare mai ales la raporturile ei economice cu țările tutelate.

Destule indicii, între care antagonismul notoriu cu gruparea „moscovită”, îl incriminau din capul locului pe Gh. Gheorghiu-Dej ca exponent al curentului național în cadrul partidului. Raportul ministrului plenipotențiar al SUA la București, Rudolf E. Schoenfeld, din 24 august

³⁷ *Ibidem*, p. 569.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*.

1948 nu lasă nici un dubiu în această privință. Referindu-se la zvonurile care circulau în legătură cu „ratarea” de către Gheorghiu-Dej a funcției de prim-ministru, diplomatul american găsea următoarea explicație: „Ca rezultat al Rezoluției Kominformului, care denunță «naționalismul» liderilor Partidului Comunist Iugoslav, este clar că Gheorghiu-Dej, suspectat de aceeași țară, nu s-a bucurat de suficientă încredere din partea rușilor pentru a-i fi încredințat postul de premier”⁴⁰. Potrivit aceluiași raport, decizia Moscovei de a institui o disciplină severă în cadrul blocului sovietic a avut ca urmare imediată „plasarea dl. Gheorghiu-Dej într-un anumit con de umbră, din moment ce acesta avea în rândurile populației reputația, care poate să fie sau să nu fie justificată, de a fi mai naționalist decât colegii săi și de a fi fost nu o dată în dezacord cu ramura internațională a partidului, condusă de Ana Pauker, Vasile Luca, Iosif Chișinevski și Emil Bodnăraș, asupra gradului de absorbție a României în sistemul sovietic”⁴¹. Concluzia raportului era că „statutul lui Gheorghiu-Dej nu este în întregime clar” și că, în pofida înaltelor funcții pe care le deținea în partid și în stat, precum și a manifestărilor sale publice, „influența sa este neglijabilă”⁴². Peste ani, el avea să evoce la Plenara din noiembrie-decembrie 1961 campania dusă de gruparea Pauker-Luca-Chișinevski pentru a-l compromite și a crea o atmosferă de suspiciune în jurul lui. Situația sa ar fi fost agravată și de faptul că la reuniunea Kominformului, ținută la București în iunie 1948, pentru condamnarea „ereziei” iugoslave, el ar fi propus invitarea unei delegații a Partidului Comunist din Iugoslavia, pentru a da explicații în legătură cu acuzațiile aduse. Gheorghiu-Dej pretindea că Ana Pauker și Vasile Luca îl îndemnaseră să-și prezinte inițiativa celor doi reprezentanți sovietici, Gheorghi M. Malenkov și Andrei A. Jdanov, cu intenția de a-l pune într-o lumină defavorabilă.⁴³

În chip surprinzător însă, raportul de forțe, care îi fusese inițial dezavantajos, s-a inversat în beneficiul său. Deriva antisemită a lui Stalin,⁴⁴ tot mai accentuată începând cu anul 1950, a subrezit considerabil

⁴⁰ Florin Constantiniu, Adrian Pop, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-iugoslav (1948-1950)*, București, Editura Compania, 2007, p. 150.

⁴¹ *Ibidem*, p. 151.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Dosarulul Ana Pauker...*, vol. 1, pp. 186 și urm.

⁴⁴ Despre atitudinea lui Stalin în problema evreiască, vezi Jores Medvedev, *Stalin i evreiskaia problema. Novii analiz [Stalin și problema evreiască. O nouă analiză]*, Moskva, Izdatelstvo «Prava celoveka», 2003.

poziția Anei Pauker, iar ieșirile lui Vasile Luca față de reforma bănească preconizată de Stalin, care avea să se realizeze la 26 ianuarie 1952, precum și criticile sale față de un șir de măsuri luate în România la indicațiile sovieticilor au indispus conducerea de la Kremlin. Cei doi experți financiari, I.D. Zlobin și I.I. Makarov, trimiși la București, au consemnat într-un raport toate aceste manifestări ale lui V. Luca. Constatările lor au ajuns sub ochii lui Stalin, care, judecând după sublinierile făcute, l-a citit cu mare atenție.⁴⁵ În aceste condiții, căderea grupării „moscovite” devenise inevitabilă. Este de subliniat că ea nu a fost rezultatul luptei „comuniștilor naționali” împotriva numitei grupări, ci rezultatul unei decizii a lui Stalin, de pe urma căreia a beneficiat echipa Gheorghiu-Dej⁴⁶. Versiunea dată mai târziu de învingători, potrivit căreia eliminarea grupării „moscovite” ar fi fost rezultatul luptei duse de „forțele sănătoase” din conducerea partidului, nu corespunde realității. A fost pur și simplu o șansă nesperată pentru Gheorghiu-Dej ca rivalii lor să cadă în dizgrația lui Stalin și să fie eliminați. Fără să știe și fără să vrea, Stalin a permis afirmarea în conducerea PCR a unei direcții care avea să creeze dificultăți conducerii de la Kremlin. Până la moartea dictatorului sovietic în martie 1953, nimic din acțiunile „comuniștilor naționali” nu prevestea în vreun fel politica lor viitoare.

Noua conducere de la Kremlin, asigurată de triumviratul Beria–Hrușciov–Malenkov, a trecut în scurt timp la examinarea rezultatelor politicii echipelor staliniste din țările de democrație populară. Bilanțul a fost sever și noii lideri sovietici au dat interlocutorilor lor lecții extrem de dure. Întâlnirea din 8 iunie 1953 dintre Malenkov, Hrușciov, Molotov, Mikoian, Pervuhin și reprezentanții PMR în frunte cu Gheorghiu-Dej este ilustrativă din acest punct de vedere. Iată câteva aprecieri ale gazdelor sovietice. Malenkov: „Politica economică a RPR este greșită, agramată și chiar periculoasă, [...] sunteți cufundați în automulțumire”; „Situația în agricultură și alimentație este catastrofală”; Hrușciov: „Canalul acesta (referire la Canalul Dunărea-Marea Neagră – n.n.) nu ne unește, ci ne desparte. Este o idee rușinoasă”. Poate că cel mai dureros a fost reproșul

⁴⁵ *Sovetskii faktor v Vostocnoi Evrope, 1944-1953 gg. [Factorul sovietic în Europa de Est. Anii 1944-1953]*, V 2-h tt., *Dokumentî [Documente]*, tom 2, 1949-1953 gg. [*Anii 1949-1953*], [Otvetstvennii redaktor] T.V. Volokitina, Moskva, ROSSPEN, 2002, pp. 559-565.

⁴⁶ Florin Constantiniu, *Diplomații români și devierea de dreapta*, București, Editura Tritonic, 2003, p. 16.

lui Molotov: „Fără sprijinul nostru nu v-ați menține nici două săptămâni. Dacă nu veți fi legați de popor, nici noi n-o să vă putem ajuta. [...] V-ați rupt de popor, apropiați-vă de popor”.⁴⁷

Deși aflat sub avalanșa criticilor sovietice, pe Gh. Gheorghiu-Dej îl preocupa în primul rând situația lui Lucrețiu Pătrășcanu. El a cerut părții sovietice să-și formuleze poziția în legătură cu procesele în curs de pregătire și l-a menționat *expressis verbis* pe cel al lui Pătrășcanu. Liderii sovietici au manifestat prudență și le-au cerut comuniștilor din România „să se precizeze în concret la fiecare proces, ce caracter intenționăm să-i dăm și care este gradul de pregătire, după care se vor pronunța”.⁴⁸

Solicitarea lui Gheorghiu-Dej este edificatoare pentru adevăratul sens al orientării „comuniștilor naționali”. Încă din timpul discuțiilor din iarna 1944-1945 cu membrii rețelei OSS din România, Pătrășcanu, ca, de altminteri, și Belu Zilber, s-au plasat pe poziții de autentici comuniști naționali, exprimându-și temerile cu privire la aservirea economică și politică a României de către Uniunea Sovietică.⁴⁹ Dacă Gheorghiu-Dej ar fi fost animat de aceleași idei și simțăminte, el ar fi trebuit, firește, să se alieze cu Pătrășcanu împotriva grupării „moscovite”, numai că secretarul general al partidului a făcut front comun cu aceștia din urmă împotriva rivalului său. Ostilitatea lui Gheorghiu-Dej era generată de teama că Pătrășcanu, stăpânit, într-adevăr, de o ambiție nemăsurată, i-ar putea lua locul, după cum chiar declarase: „Ce, Ghiță, trebuia să fie conducătorul partidului? Eu trebuia să fiu!”⁵⁰. Pătrășcanu a devenit o victimă a tovarășilor săi nu atât pentru orientarea sa „naționalistă”, deși ea i-a fost reproșată de membrii Biroului Politic, cât, mai ales, pentru că avusese – pentru a folosi o formulă din vocabularul politic medieval românesc – „gând de domnie”.⁵¹ Până în 1953, deosebirile de orientare între „comuniștii naționali” și gruparea „moscovită” sunt atât de firave, încât, dacă nu ar fi existat rivalitatea dintre cele două grupări care să producă surse de tipul denunțului lui Bodnăraș, cu greu s-ar putea stabili o distincție clară în privința atitudinii față de URSS.

⁴⁷ Gh. Buzatu, *România și Marile Puteri (1939-1947)*, București, Editura Enciclopedică, 2003, pp. 599-600.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 604.

⁴⁹ Vezi mai sus, pp. 46-47.

⁵⁰ Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, Editura Univers & Calistrat Hogaș, 1992, p. 71.

⁵¹ Pentru mai multe detalii, vezi Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, București, Editura Enciclopedică, 2001.

Situația este radical schimbată după moartea lui Stalin, când dispariția lui a permis membrilor nomenclaturii din țările satelit să respire mai în voie. În același timp, lupta pentru putere de la Kremlin a sporit marja de manevră a conducătorilor din țările blocului sovietic, care au beneficiat de o situație mai favorabilă în raport cu „marele frate” din Est. Acest context explică demersul autorităților de la București pe lângă N.S. Hrușciov în vara anului 1955 pentru retragerea contingentelor militare sovietice din România. În lumina celor afirmate de Molotov la întâlnirea din 8 iunie 1953,⁵² se poate presupune că principala preocupare a liderilor comuniști din România era să dovedească Moscovei că sunt în stare să se mențină la putere și fără prezența baionetelor sovietice. Este puțin probabil că în 1955 conducerea de la București își închipuia că va fi în măsură să inițieze o politică de distanțare față de Moscova după plecarea trupelor sovietice. Era vorba în primul rând de o chestiune de prestigiu și apoi de una de strategie politică. O dovadă în acest sens este furnizată de discuțiile din Biroul Politic cu prilejul tentativei lui Miron Constantinescu și Iosif Chișinevski de a-l înlătura în aprilie 1956 pe Gheorghe Gheorghiu-Dej. Deși a reușit să-și înfrângă adversarii, el a ținut, totuși, să includă în hotărârea adoptată de Biroul Politic o singură obiecție: cea a lui I. Chișinevski, potrivit căreia solicitarea din 1955 de retragere a trupelor sovietice din România a fost o greșeală politică.⁵³

La câteva luni după dezbaterile din Biroul Politic al CC al PCR, revoluția ungară avea să fie, foarte posibil, evenimentul decisiv în orientarea lui Gheorghiu-Dej spre o politică, dacă nu de emancipare, cel puțin de distanțare față de Moscova. Împrejurările care au contribuit la conturarea unei noi viziuni a raporturilor româno-sovietice au fost următoarele: a) ușurința și rapiditatea cu care sovieticii au înlocuit într-un răstimp de câteva luni patru conducători ai Ungariei (Mátyás Rákosi, Ernő Gerő, Imre Nagy, János Kádár); b) rolul decisiv al prezenței militare sovietice în aceste schimbări de lideri; c) absența oricărui sprijin din partea populației pentru regimul comunist.

Gh. Gheorghiu-Dej a înțeles că evenimentele din Ungaria se puteau repeta după un scenariu asemănător oricând în România. Pe de altă parte, schimbările de echipă în țările satelit deveniseră un adevărat program pentru N.S. Hrușciov. Oricât ar fi încercat Gheorghiu-Dej să se

⁵² Vezi mai sus, pp. 56-57.

⁵³ Alina Tudor, Dan Cătănuș, *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chișinevski (1956-1961)*, București, Editura Elion, 2001, p. 169.

salveze prin acreditarea ideii că lupta lui împotriva stalinismului începuse încă din timpul lui Stalin prin eliminarea grupului Ana Pauker–Vasile Luca–Teohari Georgescu, versiunea sa era bună doar pentru propaganda internă și nu înșela pe nimeni la Moscova.

Urmărind firul causal, la originea deciziei Kremlinului de a-și retrage trupele din România s-a aflat Declarația guvernului sovietic din 30 octombrie 1956 privitoare la relațiile dintre URSS și țările Pactului de la Varșovia⁵⁴. Adoptată într-un moment când desfășurările revoluționare din Ungaria amenințau să destrame glacisul strategic sovietic din Europa de Est, Declarația proclama dorința Moscovei de a așeza pe baze noi relațiile dintre statele blocului socialist, în cadrul acestei noi orientări fiind pusă în discuție și prezența militară sovietică pe teritoriul statelor satelit.

Încă din vara anului 1955, conducerea de la București solicitase lui N.S. Hrușciiov, aflat în vizită în România, retragerea trupelor sovietice de pe teritoriul țării. Era anul încheierii Tratatului de Stat cu Austria, care priva Uniunea Sovietică de justificarea menținerii unor efective militare în România și Ungaria, destinate să garanteze securitatea căilor de comunicație cu trupele sovietice de ocupație din Austria. În memoriile sale, Hrușciiov relatează discuția cu Emil Bodnăraș, care i-a prezentat propunerea conducerii PMR și nu ascunde iritarea pe care i-a produs-o:⁵⁵ „Eu atunci am reacționat anormal, chiar m-am înfuriat puțin. Noi încă ne aflam sub influența ideilor inspirate de politica stalinistă”⁵⁶. În consecință, solicitarea conducerii de la București a fost respinsă în termeni categorici. În anul următor (1956), Biroul Politic al CC al PMR a considerat că cererea de retragere a trupelor sovietice din România fusese o greșeală politică.⁵⁷

⁵⁴ *Declarația guvernului U.R.S.S. cu privire la bazele dezvoltării și întăririi prieteniei și colaborării între U.R.S.S. și celelalte țări socialiste*, în „Scînteia”, nr. 3740, miercuri, 31 octombrie 1956, p. 4.

⁵⁵ Pentru demersul lui Bodnăraș pe lângă Hrușciiov în această problemă, vezi *Memuari Nikiti Sergheevicea Hrușciiovă [Memoriile lui Nikita Sergheevici Hrușciiov]* (mai departe se va cita, N.S. Hrușciiov, *Memorii*), în „Voprosi istorii” (mai departe se va cita *VI*), nr. 5, 1994, p. 86. Dintre numeroasele ediții ale memoriilor lui N.S. Hrușciiov am ales pe cele apărute în serialul din revista „Voprosi istorii”, întrucât, potrivit afirmațiilor fiului lui Hrușciiov, Serghei, această variantă „este singura care corespunde cu originalul”, *loc cit.*, nr. 2, 1990, p. 80. Pentru datarea discuției Hrușcov-Bodnăraș în vara anului 1955, vezi Sergiu Verona, *Military occupation and diplomacy. Soviet Troops in Romania. 1944-1958*, Durham and London, Duke University Press, 1992, pp. 65-86.

⁵⁶ N.S. Hrușciiov, *Memorii*, în *VI*, nr. 5, 1994, p. 86.

⁵⁷ Alina Tudor, Dan Cătănuș, *O destalinizare ratată...*, p. 169.

Reprimarea revoluției ungare a pus capăt instabilității apărute în sfera de hegemonie sovietică după moartea lui Stalin, instabilitate care a culminat cu tulburările din Polonia și cu revoluția din Ungaria. Odată depășit momentul de criză, URSS, care angajase discuții cu liderii români pentru a da un statut juridic prezenței militare sovietice, a hotărât în 1958 să-și retragă trupele din România.

În lucrările postdecembriste s-a acreditat ideea că această decizie a fost rezultatul unei capodopere de artă diplomatică, desfășurată sub bagheta lui Gheorghe Gheorghiu-Dej. La originea acestei versiuni s-au aflat memoriile lui Silviu Brucan, care a imaginat un dialog între Gheorghiu-Dej și Hrușciov, inspirat parcă dintr-o nuvelă de Ivan Turgheniev⁵⁸. În realitate, este evident pentru oricine are cunoștințe oricât

⁵⁸ Iată cum relatează S. Brucan acest episod: „În realitate, decizia premierului sovietic de a-și retrage trupele din România a fost rezultatul unei convorbiri Hrușciov-Dej, care merită să fie relatată, deoarece nu are nimic oficial sau formal în ea, ci seamănă mai curând cu un taifas între doi țărani bătrâni și înțelepți. Mi-a relatat-o Gheorghiu-Dej într-o seară, după cină, cu acel talent actoricesc care conferea autenticitate spuselor sale.

Totul se petrecuse la o vânătoare de urși organizată de Dej special pentru Hrușciov în nordul Transilvaniei. Dej aranjase cu Directorul Vinătoriei «să-l ajute» pe Hrușciov să împuște doi urși mari, așa încât rusul era în culmea fericirii. Erau, bineînțeles, încălziți amândoi de votcă rusească și de «Galbenă» de Odobești.

«Dragă Nichita Sergeevici, deschise Dej discuția, mi-ai încredințat mai multe sarcini de mare răspundere și m-am achitat de ele cât am putut mai bine.»

«Da, chiar foarte bine», îl întrerupse Hrușciov.

«Ei, dacă lucrurile stau așa, mă întreb de ce nu ai tu încredere în partidul nostru?»

«Cum așa? Ba am toată încrederea, că mă știi bine, altfel nu mă bizuiam pe tine.»

«Păi atunci, de ce ai tu nevoie să ții aici, în România, zeci de mii de soldați sovietici? Știi, dragă Nikita, cum sunt soldații? Se mai duc duminică prin oraș, trag o dușcă și beau mai mult decât trebuie, se îmbată și fac scandal, iar uneori pun mâna pe-o femeie sau chiar o fetișcană și o regulează. Iar românii se înfurie și înjură pe cine? Nu pe Vania sau pe Rodion, ci Armata Roșie, Uniunea Sovietică. Unde mai pui că o ducem greu cu pâinea și carnea, iar dușmanii noștri răspândesc versiunea că soldații sovietici sunt de vină, că ei mănâncă totul. Și, în loc să se dezvolte la noi dragostea pentru Uniunea Sovietică eliberatoare, se creează o atmosferă ostilă vouă, se răspândește antisovietism. Nouă asta ne face greutate în muncă, iar vouă vă face rău. Ce-ți trebuie toată chestia asta, la ce bun să ții aici, la noi, atâția soldați sovietici?»

– «M-ai pus pe gânduri, dragă Gheorghe Afanasievici, să știi că mi-ai dat o idee. Tot mă gândeam eu cum să mai repar lucrurile după nenorocirea asta din Ungaria, care nu mi-a picat deloc bine acum, când voiam tocmai să îmbunătățim relațiile cu Vestul. Da, tocmai acum, când aveam nevoie de altă imagine acolo. Să știi că am să discut chestia cu tovarășii, mi-ai dat o idee. Da, mi-ai dat o idee!»

de elementare în domeniul relațiilor internaționale că o astfel de decizie nu putea fi luată de Hrușciiov la un „taifas” cu Gheorghiu-Dej.

Deși nu sunt cunoscute surse sovietice care să permită reconstituirea procesului de decizie a factorilor de conducere de la Kremlin, o hotărâre a Prezidiului (Biroul Politic – n.n.) CC al PCUS din 1 aprilie 1958 se referă nemijlocit la această problemă: „Propunerile Ministerului Apărării și a Ministerul Afacerilor Străine al URSS în problema dată (prezența militară în România – n.n.) nu se acceptă. Se însărcinează Secretariatul CC cu participarea Ministerului Apărării și a Ministerului Afacerilor Străine al URSS ca, pe baza schimbului de păreri care a avut loc la ședința Prezidiului CC, să pregătească un proiect de scrisoare din partea CC al PCUS către CC al Partidului Muncitoresc Român, în problemele staționării ulterioare a trupelor sovietice pe teritoriul României”⁵⁹. Cu toate că nu dispunem de textul propunerilor celor două ministere, Apărare și Afaceri Străine, precizarea „staționare temporară” (*vremennîm prebîvaniem*) a trupelor sovietice în titlul hotărârii citate și, mai ales, expresia „staționare ulterioară” (*dalneișego prebîvaniia*) în cuprinsul hotărârii înseși impun concluzia că până la 1 aprilie 1958 nu se luase încă decizia de retragere a trupelor sovietice din România. Care a fost însă poziția Prezidiului CC al PCUS, respectiv a Ministerului Apărării și a Ministerului Afacerilor Străine?

La solicitarea Prezidiului CC al PCUS, Ministrul Apărării și Ministrul Afacerilor Străine al URSS emisese avizul, potrivit căruia rezolvarea problemei retragerii trupelor sovietice din România nu trebuie accelerată.⁶⁰ Decizia finală a *de facto* celei mai înalte instanțe a partidului

Nu trecu mult și Hrușciiov îl chemă la telefon pe Gheorghiu, anunțându-l că a dat ordin de retragere a trupelor sovietice din România.

Când îmi relată convorbirea, Dej adăugă: «Știi ce-a mai spus? Că decizia asta trebuie să aibă o compensație și să mă gândesc bine ce pot oferi eu în schimb. Al dracu' negustor Rusul acesta!»”, Silviu Brucan, *op. cit.*, pp. 75-76.

⁵⁹ Prezidium ŢK KPSS. 1954-1964. *Cernovîe protokolnîe zapisi zasedanii. Stenogrammî. Postanovleniia* [Prezidiul CC al PCUS. 1954-1964. *Ciornele protocoalelor ședințelor. Stenograme. Hotărâri*], V 3 tomah, tom 2, *Postanovleniia 1954-1958* [Hotărâri 1954-1958], Glavnîi redaktor A.A. Fursenko, Moskva, ROSPEN, 2006, p. 783.

⁶⁰ A.S. Stîkalin, *Problemi sovetsko-rumânskîkh otnoșenii i formirovaniia rumânskoi modeli soșializma v materialah Prezidiuma ŢK KPSS (1953-1964)* [Probleme ale raporturilor sovieto-române și ale formării modelului român de socialism în materialele Prezidiului CC al PCUS (1953-1964)], în vol. *Diplomație și destine diplomatice în lumea românească*, coord. Paul Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011, p. 140.

a fost însă contrară acestor avize: Prezidiul a decis retragerea trupelor din România. Nu dispunem de documente sovietice care să motiveze hotărârea, astfel că interpretarea noastră păstrează un caracter strict ipotetic. Istoricii au în schimb la îndemână o relatare târzie, din 1973, a lui Emil Bodnăraș, care a povestit unor oficiali englezi aflați la București⁶¹ că, în timp ce o delegație guvernamentală română, condusă de prim-ministrul Chivu Stoca, se întorcea dintr-o călătorie în Asia, a efectuat o escală la Moscova (probabil la 16 aprilie 1958), fiind pe neașteptate invitată la convorbiri bilaterale cu sovieticii. După știința lui Bodnăraș, ele s-au desfășurat în felul următor: „După patru ore sau așa ceva de discursuri despre prietenia sovieto-română, Hrușciov a anunțat deodată că rușii au decis să retragă forțele lor din România. El a adăugat că acesta era un *cadou* (subliniere în text – n.n.) personal pentru domnul Bodnăraș, nici rușii nici românii din România nu fuseseră informați despre această hotărâre. Vicepreședintele a susținut că oricât de încântat ar fi fost de *cadoul* (subliniere în text – n.n.) lui, cu toate acestea s-a simțit mortificat, fiind obligat la alte patru ore de cuvântări, toasturi și celebrare înainte de a putea transmite la București vestea cea bună”⁶². Din păcate, și Emil Bodnăraș trece sub tăcere motivele care i-au îndemnat pe sovietici să procedeze în acest chip. Două considerente par să fi cântărit greu în luarea deciziei: 1) dorința Kremlinului de a relansa politica de destindere cu Occidentul, compromisă de înăbușirea revoluției din Ungaria și de amestecul sovietic în criza din Orientul Mijlociu după naționalizarea Canalului Suez și intervenția Marii Britanii și a Franței în regiune; 2) reevaluarea cheltuielilor militare după succesul lansării primului Sputnik în 1957, care marcase întâietatea URSS față de SUA în tehnologia rachetelor balistice intercontinentale.

Decizia Kremlinului de a retrage trupele sovietice din România a fost, probabil, cea mai plăcută surpriză pentru Gheorghiu-Dej și echipa sa. Pentru a dovedi stăpânilor de la Kremlin că nu făcuseră o greșală, liderii de la București au lansat o campanie represivă, care amintea prin unele procedee de perioada stalinistă. Arestările și demascările au avut un dublu scop: a) să arate sovieticilor că România este un partener fidel, devotat, obedient în materie de „vigilență revoluționară”; b) să intimideze

⁶¹ Delegația a fost condusă de Sir Kenneth Keith, iar cele spuse de interlocutor au fost înregistrate într-un raport al ambasadorului britanic în România, Derick Rosslyn Ashe.

⁶² Radu Iroftel, *Bodnăraș despre retragerea trupelor sovietice din România*, în „Istorie și civilizație”, an. IV, nr. 30, martie 2012, p. 13.

populația și să o convingă pe această cale că plecarea trupelor sovietice nu însemna în niciun fel o slăbire a regimului. S-a vorbit atunci, pe bună dreptate, de o „a doua glaciațiune”, iar atmosfera de „vânătoare de vrăjitoare”, instaurată de regim a căpătat forme paroxistice.

Retragerea trupelor de ocupație din România a constituit premisa strategică a emancipării elitei comuniste autohtone de sub tutela Moscovei, întrucât prezența militarilor sovietici în spațiul românesc ținuse sub control și limitase drastic libertatea de mișcare a liderilor comuniști români. Noua conjunctură a dat lui Gheorghe Gheorghiu-Dej posibilitatea să contureze în anumite limite o linie politică proprie.

Factorii de conducere de la București au promovat timp de câțiva ani o politică abilă de echilibru între manifestările de devotament față de Uniunea Sovietică și deschiderile timide către Occident, în primul rând față de Statele Unite. Justețea reproșurilor grupării „moscovite”, adresate cu ani în urmă „comunistului național” Gheorghe Gheorghiu-Dej începuse să se adeverească.⁶³

O șansă nesperată pentru distanțarea de Moscova a oferit conducătorilor români conflictul sovieto-chinez. Schisma din cadrul „lagărului păcii și socialismului” a avut darul să atenueze în grade diferite obediența sateliților Uniunii Sovietice față de Kremlin și să le sporească *ipso facto* spațiul de manevră, pe care l-au exploatat cu mai multă sau mai puțină abilitate. Între cei mai performanți s-au numărat cu siguranță liderii români, care s-au erijat ca mediatori ai conflictului dintre Moscova și Beijing. Această postură avea un precedent, anume din 1956, când Gheorghiu Dej își oferise în contextul mai larg al divergențelor sovieto-iugoslave bunele oficii pentru aplanarea conflictului dintre Moscova și Budapesta, prilejuit de cazul Imre Nagy. Intervenția sa a indispus Kremlinul, care a calificat iritat la 27 noiembrie 1956 propunerea românească drept „inoportună” și a recomandat să i se sugereze (*podskazat*) lui Gheorghiu-Dej că „ea nu este nici în beneficiul nostru, nici al Ungariei”⁶⁴. Atitudinea Moscovei a anulat atunci o întrevedere Tito-Gheorghiu-Dej, pe care a înlocuit-o cu convorbiri între E. Kardelj, A. Rankovici, pe de o parte și E. Bodnăraș și P. Borilă de cealaltă.⁶⁵ Este de la sine înțeles că reiteratele tentative de mediere între „țări frățеști” ale liderilor români a avut menirea să îmbunătățească condiția României în

⁶³ Vezi mai sus, pp. 47-53; denunțul lui Emil Bodnăraș și convorbirile cu V.I. Leskov.

⁶⁴ A.S. Stikalin, *op. cit.*, p. 134.

⁶⁵ *Ibidem*.

lăuntru blocului socialist pentru a se sustrage disciplinei rigide impuse subalternilor de puterea hegemonică de la Kremlin.

Documentele disponibile arată că în faza inițială Gheorghiu-Dej și echipa sa au înclinat mai mult spre partea sovietică decât spre cea chineză. Pe măsură ce divergențele dintre București și Moscova în chestiunile planificării economice și a diviziunii socialiste a muncii la nivelul CAER se adânceau, simpatia față de Beijing a crescut, dar ea nu s-a manifestat niciodată public ca cea a comuniștilor albanezi, care optaseră fătîș pentru prietenia cu China.

Reacția conducerii românești s-a înscris în orientarea denumită „comunism național”. Este un paradox al istoriei că tocmai Uniunea Sovietică a fost în anii '30-'40 cea dintâi expresie a acestui tip de comunism. Victoria concepției lui Stalin, care considera posibilă construirea socialismului într-o singură țară, asupra viziunii lui L.D. Troțki, care socotea revoluția mondială a proletariatului ca indispensabilă, a însemnat, în fapt, actul fondator al comunismului național. Când, la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial, revoluția sovietică a trecut din faza națională la cea de expansiune,⁶⁶ Stalin însuși a admis inițial că procesul de construire a socialismului va fi influențat de particularitățile naționale ale fiecărui popor. Cu toate că nu se recunoștea existența unui comunism național, se admitea, totuși, că factorul național constituie o componentă a edificării socialismului.⁶⁷ Acceptarea factorului național a fost ulterior respinsă și chiar condamnată de același Stalin, care din 1948 a impus în sfera de hegemonie a URSS modelul sovietic⁶⁸.

⁶⁶ Andrei Amalrik consideră în mod just că revoluția sovietică, la fel ca alte revoluții, a trecut prin trei faze: internațională, națională și expansionistă. Andrei Amalrik, *L'Union soviétique survivra-t-elle en 1984?*, [Paris], Fayard, [1970], p. 84. Această schemă tripartită este perfect aplicabilă revoluției sovietice. După o fază internaționalistă între 1917-1928, când URSS s-a prezentat ca exponentă a mesianismului comunist prin Komintern, a urmat etapa națională, o revenire la matca intereselor de lungă durată a societății ruse și de abandonare a speranțelor în revoluția mondială, pentru ca, în final, odată cu victoriile Armatei Roșii în anii '44-'45, Uniunea Sovietică să-și impună în afara frontierelor regimul politic.

⁶⁷ Milovan Djilas, *Noua clasă. O analiză a sistemului comunist*, New York, Rausen Bros. Publishers, 1958, p. 168. Potrivit autorului, „comunismul, pentru a se menține, trebuie să se adapteze realităților naționale”.

⁶⁸ Galina P. Murașko, Albina F. Noskova, Tatiana V. Volokitina, *Das Zentralkomitee der WKP(B) und das Ende der „nationalen Wege zum Sozialismus”*, în „Jahrbuch für historische Kommunismusforschung”, 1994.

Tendința de emancipare a noilor elite comuniste de sub tutela Kremlinului a fost catalogată de conducătorii sovietici drept deviere naționalistă, care punea interesul național înaintea interesului „Țării Socialismului victorios”. Semnificativ pentru această distincție ideologică, Ana Pauker definea în 1947 gruparea „moscovită”, în contrast cu gruparea „comuniștilor naționali”, ca fiind preocupată primordial de Uniunea Sovietică și numai apoi de starea propriei țări.⁶⁹

Oricât de supărător pentru Moscova, comunismul național nu afecta interesele de bază ale URSS, întrucât nu oferea un tip alternativ de socialism. Modelul sovietic rămânea în vigoare, emanciparea de Moscova având loc doar în sfera politicii externe.⁷⁰ Comuniștii din România ilustrează perfect această realitate.

Intențiile lui Nikita S. Hrușciov de a transforma România într-o anexă agrară a țărilor socialiste industrializate priva noua clasă comunistă de rostul ei istoric asumat explicit: scoaterea României din înapoiere prin industrializare. Atinsă în coarda ei cea mai sensibilă, nomenclatura din România a reacționat viguros, opunându-se oricăror forme de planificare supranațională în cadrul CAER. În cazul României, zona de conflict între elita comunistă și „marele frate” da la Moscova a fost economia⁷¹. Dacă distanțarea de Moscova era în firea lucrurilor, dovadă că a fost încercată de toate țările satelit,⁷² factorul care a precipitat-o l-a constituit conflictul chino-sovietic.

Conducerea de la București nu își făcea iluzii în ceea ce privește poziția Beijingului, după cum declara chiar Gheorghe Gheorghiu-Dej la Plenara din aprilie 1964: „Pentru mine apare foarte clar în momentul de față că de ambele părți, atât din partea PCUS (Partidul Comunist al Uniunii Sovietice – n.n.), cât și din partea PCC (Partidul Comunist Chinez – n.n.) există dorința de hegemonie politică”⁷³. Pornind de la

⁶⁹ Vezi mai sus, p. 52.

⁷⁰ Chiar dacă sistemul iugoslav de autogestiune părea a reprezenta o formă alternativă de socialism, în realitate și în Iugoslavia esența regimului era tot modelul stalinist.

⁷¹ Gheorghe Haupt, *La genèse du conflit soviéto-roumain*, în „Revue française de science politique”, vol. XVIII, nr. 4, 1968, pp. 669-684.

⁷² Jacques Lévesque, *Le conflit sino-soviétique et l'Europe de l'Est. Ses incidences sur les conflits soviéto-polonais et soviéto-roumain*, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, 1970.

⁷³ Florian Banu, Liviu Țăranu, *Aprilie 1964 – „Primăvara de la București”. Cum s-a adoptat „Declarația de independență” a României?*, București, Editura Enciclopedică, 2004, p. 27.

această observație, el era de părere că în aceste condiții forme de control ale mișcării muncitorești, precum Kominternul sau Kominformul, nu mai aveau eficacitate. Partidele comuniste trebuiau să acționeze independent, refuzând orice dirijare dintr-un centru unic: „Partidele (comuniste – n.n.) au devenit mai numeroase, armata comuniștilor a crescut, și nu numai atât, dar și din punct de vedere al maturității politice a crescut, nu se poate dintr-un centru conduce întreaga mișcare, indiferent câtă experiență ar avea”⁷⁴.

„Disidența” comuniștilor din România nu a contestat esența modelului sovietic de socialism, ci a încercat numai să împiedice emascuarea elitei comuniste din România prin renunțarea la industrializare. *Declarația din aprilie 1964* a fost în primul rând o declarație de independență economică. În sfera politicului existau impedimente mult mai numeroase și mult mai primejdioase.

Pentru a înțelege semnificația *Declarației din aprilie 1964* este necesară plasarea ei în perspectivă istorică pentru reconstituirea lanțului cauzal, la capătul căruia obedienții comuniști din România s-au metamorfozat în disidenți aprigi ai blocului sovietic.

Milovan Djilas a arătat corect că funcția istorică a noii clase politice, care apare odată cu instaurarea regimului comunist, este industrializarea.⁷⁵ Țările care au intrat în sfera de dominație sovietică au fost în general înapoiate economic, cu populații preponderent rurale și cu industrii firave. Modelul sovietic de socialism impus țărilor est-europene în anii 1948-1949 vădea el însuși un efort considerabil de industrializare, în cadrul căruia industria producătoare de mijloace de producție avea o prioritate certă față de ramurile producătoare de bunuri de larg consum. Tot Milovan Djilas a observat că în socialismul de tip sovietic țelul suprem este puterea, a cărei atingere este însă condiționată de proprietate, zisă socialistă, asupra mijloacelor de producție.⁷⁶ Deși propaganda oficială afirma că mijloacele de producție aparțin întregului popor (proprietatea socialistă de stat) sau asociațiilor cooperatist-colhoznice, în realitate ele sunt în mâinile nomenclaturii. Între industrializare și exercitarea puterii de către noua clasă, a existat, așadar, o împletire strânsă.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 49.

⁷⁵ Milovan Djilas, *op. cit.*, p. 25.

⁷⁶ *Ibidem*, pp. 39 și urm.

Uniunea Sovietică a încurajat în perioada stalinistă aplicarea propriului model de dezvoltare în țările satelit, ceea ce a presupus forțarea ritmului industrializării. Ea s-a făcut după chipul și asemănarea industrializării sovietice. În aceeași vreme, controlul exercitat de Moscova în statele blocului comunist a îmbrăcat forme administrative extrem de constrângătoare: societăți mixte de exploatare a resurselor naționale, consilieri sovietici în majoritatea instituțiilor, supervizarea de către reprezentanții structurilor de forță sovietice a vieții publice, absolutizarea modelului sovietic.⁷⁷ Valul represiv declanșat de Moscova în campania antiugoslavă, care s-a desfășurat între 1949 și 1953, a lovit puternic țările „frățesti”, în deosebi Ungaria, Bulgaria, Cehoslovacia și România⁷⁸.

După moartea lui Stalin, controlul sovietic s-a atenuat și și-a modificat formele. Noua conducere de la Kremlin a preferat în locul măsurilor administrativ-represive instituirea unei planificări economice în cadrul CAER, care să asigure așa-numita diviziune socialistă a muncii, adică specializarea economică a fiecărei țări din cadrul blocului sovietic. În această viziune, României îi revenea rolul de furnizoare principală de cereale pentru țările socialiste dezvoltate industrial, precum Cehoslovacia, Republica Democrată Germană și Polonia. Revenirea României la statutul de țară „eminamente agricolă” compromitea funcția istorică însăși a noii clase comuniste, care era, așa cum am arătat, de promovare a industrializării.⁷⁹

Imixtiunile sovietice și tendința Kremlinului de a fixa principalele direcții de dezvoltare economică ale țărilor satelit intrau în contradicție cu interesele elitelor politice din respectivele state, inclusiv din România. Ele aveau nevoie de libertate pentru a promova propriile politici economice și a înfăptui industrializarea ca misiune istorică. Plenara CC al PMR era destinată în intenția organizatorilor să exprime hotărârea fermă de a nu tolera nici un fel de amestec dinafară, care să știrbească suveranitatea națională: „Noi avem dreptul și datoria – spunea Gheorghe Gheorghiu-Dej – să explicăm poziția noastră într-o asemenea declarație publică în

⁷⁷ *Ibidem*, p. 173.

⁷⁸ Florin Șperlea, *De la armata regală la armata populară. Sovietizarea armatei române (1948-1955)*, București, Editura Ziua, 2003, p. 140. Consiliul Militar al Ministerului Forțelor Armate din 21 martie 1952, ținut la Timișoara, a luat decizia dislocării sergenților și militarilor în termen de naționalitate sârbă din regiunea Banatului, indiferent dacă erau membri PMR(PCR) sau UTM (UTC).

⁷⁹ Milovan Djilas, *op. cit.*, p. 175. M. Djilas distinge cele două faze ale controlului sovietic – stalinist și post-stalinist – și le analizează conținutul.

care să arătăm că suntem împotriva oricărui fel de amestec în treburile interne ale altor partide [...]"⁸⁰.

În relațiile sovieto-române se instalase încă înainte de *Declarația din aprilie 1964* un climat de suspiciune și tensiune. Potrivit datelor furnizate după fuga sa în Occident (1968) de generalul ceh Jan Sejna, N.S. Hrușciiov i-a cerut în 1962 liderului comunist cehoslovac Antonin Novotný să nu mai livreze României informații despre China, despre partidele și grupările prochineze, despre partidele social-democrate, despre Iugoslavia și Albania: „Urma să limităm schimburile noastre la evaluări generale asupra situației politice și militare din Europa Occidentală”.⁸¹ În anul următor au existat neînțelegeri între Moscova și București în legătură cu cererea formulată de partea sovietică de participarea la cheltuieli militare, partea română justificându-și refuzul de a da curs solicitării prin absența unei amenințări a Occidentului. În urma presiunilor suplimentare, Gheorghiu-Dej a consimțit o creștere mică a contribuției ei.⁸²

După moartea lui Gheorghiu-Dej și venirea la putere a lui Nicolae Ceaușescu, România a mers mai departe pe calea deschisă și a cerut schimbări de structură în conducerea forțelor militare ale Tratatului de la Varșovia. Între ele a figurat solicitarea ca Înalțul Comandament Sovietic să fie despărțit de Comandamentul Forțelor Tratatului, iar funcțiile de comandant și de șef de stat major al Forțelor Tratatului să fie subordonate Consiliului Politic Consultativ al Tratatului.⁸³ S-a cerut, de asemenea, ca fiecare stat membru să-și păstreze un număr de unități militare nesubordonate Tratatului de la Varșovia.⁸⁴ Pentru a contracara aceste

⁸⁰ Florian Banu, Liviu Țăranu, *op. cit.*, p. 26.

⁸¹ Jan Sejna, *We will bury you*, London, Sidgwick & Jackson, 1983, p. 66. Informațiile privind România din memoriile generalului J. Sejna au fost prezentate și comentate de Florin Constantiniu, *Informații despre România în memoriile generalului Jan Sejna*, în „Document”, an. VIII, nr. 1 (27), 2005, pp. 5-7.

⁸² Jan Sejna, *op. cit.*, p. 67.

⁸³ Vezi interviul realizat de maiorul Florin Șperlea cu generalul (r) Ion Gheorghe, șeful Marelui Stat Major (1965-1974), „În 1968, armata română era pregătită să-și apere țara”, în „Document”, an. VIII, nr. 1 (27), 2005, pp. 34-39; precum și „Punctul de vedere al delegației Ministerului Forțelor Armate la Consfătuirea șefilor marilor state majore [de la] Moscova, februarie 1966”, în *loc cit.*, pp. 35-39.

⁸⁴ Jan Sejna, *op. cit.*, pp. 67-68.

propuneri, sovieticii le-au cerut maghiarilor și cehoslovacilor să formuleze contrapropuneri, menite să anuleze inițiativa românească.⁸⁵

Paralel cu aceste demersuri din cadrul Tratatului de la Varșovia, România a inițiat deschideri spre Occident, menite să-i ofere o mai mare libertate de mișcare pe plan extern. Având în vedere că în cadrul NATO generalul Charles de Gaulle desfășura o politică simetrică până la un punct cu cea a României, întrucât și el urmărea limitarea unei hegemonii, cea americană, pe continent și date fiind legăturile tradiționale dintre România și Franța, Parisul era predestinat să devină un reper obligatoriu al diplomației românești, angajată în afirmarea individualității României în interiorul blocului sovietic.

Parisul s-a dovedit cât se poate de receptiv la avansurile României. Generalul de Gaulle ar fi dorit ca, sub egida Franței, Polonia și România să se distanțeze sau chiar să se desprindă din Tratatul de la Varșovia. Sugestia sa a fost categoric respinsă de W. Gomulka, liderul polonez trimițând la Moscova un raport amănunțit despre propunerile Franței. România a păstrat în schimb o discreție totală despre discuțiile româno-franceze, ceea ce nu a împiedicat conducerea sovietică să aibă, prin canalele specifice, știri despre convorbirile dintre generalul de Gaulle și premierul Ion Gheorghe Maurer.⁸⁶ Potrivit acestor informații, președintele francez s-ar fi arătat dispus să sprijine România, dacă ar fi dorit să devină membră-asociată a Pieței Comune și a promis livrări de armament și asistență în caz că ar fi fost invadată de trupele Tratatului de la Varșovia.⁸⁷

Potrivit aceleiași mărturii a lui Jan Sejna, la aflarea propunerilor franceze, ministrul apărării al URSS, mareșalul Rodion I. Malinovski, ar fi avut o explozie de furie. El a dat asigurări că, dacă Franța ar fi intervenit în favoarea României, în două zile trupele Tratatului ar fi terminat războiul în Occident: „Dacă de Gaulle ar încerca măcar să-și îndeplinească promisiunile către români, vom ști asta înainte ca ordinele lui să ajungă la comandantul-șef al armatei franceze”, a conchis mareșalul sovietic⁸⁸.

⁸⁵ Vezi aceste propuneri, *ibidem*, pp. 67-68.

⁸⁶ *Ibidem*, p. 75.

⁸⁷ Rămâne, totuși, neclar de ce, dacă aceste informații sunt reale, Franța generalului de Gaulle a refuzat să vândă avioane cu reacție *Mirage* României. Vezi Michel Tatu, *Le Triangle Washington-Moscou-Pékin et les deux Europe(s)*, Casterman, [1972]. p. 115.

⁸⁸ Jan Sejna, *op. cit.*, p. 75.

În pofida tendințelor centrifuge manifeste ale României, Moscova era hotărâtă să o țină ferm în lagărul socialist. Referindu-se la strădaniile liderilor ei de a-i asigura independența economică, Hrușciov a asigurat conducerea comunistă cehoslovacă în august 1964 că, dacă românii încercă să iasă din Tratatul de la Varșovia, „atunci soldații noștri, și nu de Gaulle, vor avea ultimul cuvânt”. La sugestia lui Novotný de excludere a României din Tratat, Hrușciov a reacționat violent: „Sunteți total și dezastruos de greșit. Este exact ceea ce îmi doresc conducătorii români. Situația din întreaga peninsulă balcanică ar deveni de necontrolat dacă România ar urma Iugoslavia și Albania în lagărul antisovietic. Este o responsabilitate a partidului să împiedice România să părăsească Pactul și să reunească Iugoslavia și Albania cu familia noastră socialistă”.⁸⁹

Generalul Sejna a conchis că și L.I. Brejnev, a fost la fel de preocupat ca precursorul său N.S. Hrușciov de menținerea controlului Moscovei asupra Europei de Est și tot atât de ostil față de orice tentativă de modificare a statutului Poloniei și României în cadrul blocului sovietic.⁹⁰

Paralel cu demersurile în direcția Franței, România a operat aceeași deschidere și față de Statele Unite ale Americii. În privința acestui stat, diplomația românească a avut de surmontat un obstacol dificil. Dacă relația cu Franța se putea justifica în fața Moscovei prin atitudinea antiamericană a generalului de Gaulle, îmbunătățirea relațiilor cu SUA, „bastionul imperialismului” în retorica sovietică, era mult mai greu de îndreptățit, dar ponderea politică, net superioară față de cea a Franței, le făceau extrem de atractive. În negocierile cu Washingtonul, Gheorghiu-Dej l-a folosit pe Gheorghe Gaston Marin, unul din cei mai apropiați colaboratori ai săi, care stârnise suspiciunile grupului „moscovit” și ale sovieticilor încă din 1947.⁹¹

Poziția Statelor Unite față de deschiderea României a fost sintetizată în declarația făcută de Averell Harriman lui Gh. Gaston Marin în noiembrie 1963: „Eu nu sugerez ca România să aibă relații rele cu vecinul său URSS, ci ca ea să urmeze calea intereselor sale proprii, ca

⁸⁹ *Ibidem*, p. 76.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 77.

⁹¹ Vezi mai sus, p. 48.

guvernul român să fie cât mai independent atunci când sunt în joc problemele vitale ale României”⁹².

Fostul ambasador american la Moscova cunoștea foarte bine împrejurările integrării României în orbita sovietică, întrucât nu numai că negociase cu liderii sovietici, cu Stalin în primul rând, problemele românești, dar făcuse parte și din delegația tripartită sosită la București la sfârșitul anului 1945 pentru a pune în aplicare deciziile Conferinței miniștrilor afacerilor externe ai SUA, URSS și Marii Britanii privind includerea în guvernul Groza a câte unui reprezentant al PNT și al PNL, condiție pentru recunoașterea lui la Washington și Londra. În cursul discuției din 8 august 1963 cu Mircea Malița, reprezentantul României care urma să semneze la Washington Tratatul de interzicere a experiențelor nucleare în trei medii (în aer, sol și sub apă), Harriman, devenit între timp asistent al secretarului de stat, a făcut o declarație surprinzătoare: „Spune-i domnului Gheorghiu-Dej din partea mea că americanii nu au consimțit niciodată [la] ceea ce se numește împărțirea de la Ialta. Eu am fost acolo. Pentru noi, procentele lui Churchill nu au fost valabile. În înțelesul americanilor, acordul trebuia să fie fifty-fifty. Niciodată nu ne-am schimbat părerea. Alții s-au abătut de la înțelegere, așa cum am văzut-o noi”⁹³.

Însemnătatea politică a declarației lui A. Harriman este evidentă. Deși nu a reprodus exact conținutul înțelegerii Stalin-Churchill din octombrie 1944, care nu a mai fost pus în discuție la Ialta, declarația înaltului demnitar sublinia încă o dată vechea poziție a SUA, care încă din 1944 își exprimaseră ostilitatea față de politica sferelor de influență promovată de premierul britanic. În această ordine de idei este de reținut că, solicitat în timpul Conferinței miniștrilor de externe ai celor Trei Mari, desfășurată în 1943 la Moscova, să prezinte Departamentului de Stat conținutul acordului de procentaj, A. Harriman a afirmat că evenimentele care s-au succedat din octombrie 1944 au anulat înțelegerea anglo-

⁹² Gheorghe Gaston Marin, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București, Editura Evenimentul Românesc, 2000, p. 216. Aceiași lucrare a apărut sub titlul *Consemnări*, la editura Semne în 2003.

⁹³ Mircea Malița, *Tablouri din Războiul Rece. Memorii ale unui diplomat român*, București, Editura C.H. Beck, 2007, p. 44; autorul mărturisește: „Am fost uluit de acest mesaj neașteptat, la care aveam să meditez timp îndelungat”, *ibidem*.

sovietică: „Acum este imposibil de presupus în ce fel cele două părți ar putea să se considere legate prin aceste acorduri”⁹⁴.

Declarația făcută lui Malița se înscria, așadar, în concepția statornică a lui Harriman că înțelegerea Churchill-Stalin nu beneficiase de aprobarea Statelor Unite, că ea își pierduse oricum valabilitatea, fiindcă spiritul ei, adică partajul de 50% la 50%, fusese trădat de partea sovietică. În realitate, nu există nicio informație care să confirme afirmația lui Harriman, potrivit căreia distribuția ponderii politice a Marii Britanii și a URSS în Europa estică și sud-estică se întemeiasse pe baze paritare; dimpotrivă, toate datele confirmă preponderența recunoscută Moscovei în România, Bulgaria și Ungaria. Singura țară în care s-a convenit în principiu un partaj paritar a fost Iugoslavia, dar sovieticii nu au respectat nici aici procentajul. Dincolo însă de aceste inadvertențe istorice, esențială rămâne în declarația lui Harriman desolidarizarea SUA de orice acord care ar fi recunoscut Uniunii Sovietice un drept de supraveghere în amintita parte a continentului. Comunicată unui reprezentant al statului român, ea nu putea fi înțeleasă decât ca un stimul pentru politica de distanțare a guvernanților de la București de Moscova.⁹⁵

Este surprinzător și dezamăgitor că Mircea Malița, care reproduce discuția avută cu Gheorghiu-Dej după întoarcerea de la Washington, nu pomeneste cu niciun cuvânt reacția liderului român față de cele spuse de Harriman.⁹⁶

Alt episod marcant al relațiilor româno-americane îl constituie întrevederea dintre secretarul de stat al SUA, Dean Rusk, și ministrul de externe al României, Corneliu Mănescu, în 4 octombrie 1963. Dată fiind penuria de informații referitoare la aceste convorbiri, au fost avansate unele deducții cu caracter mai mult sau mai puțin ipotetic. S-a presupus că ministrul de externe român a comunicat omologului său american că, în cazul repetării unei crize de tipul celei cubaneze din anul precedent, România va rămâne neutră și a solicitat ca ea să nu facă obiectul unor lovituri nucleare americane, cu atât mai mult cu cât pe teritoriul ei nu se

⁹⁴ M.Iu. Meagkov, *Problemy poslevoennogo ustroystva Evropy v amerikano-sovetskikh otnoşeniiah, 1941-1945* [Problemele organizării postbelice în relațiile americano-sovietice, 1941-1945], Moskva, Institut vseobşcei istorii RAN, 2006, p. 270; autorul rus Mihail Iurevici Meagkov a consultat arhiva personală a fostului diplomat american.

⁹⁵ Vezi Florin Constantiniu, *O declarație surprinzătoare a lui Averell Harriman (1963)*, în „Clipa”, an. V, nr. 32, mai-iunie 2012, p. 6.

⁹⁶ Mircea Malița, *op. cit.*, p. 52.

află baze de rachete sovietice. O versiune mai atenuată pretinde că Mănescu nu a făcut o declarație formală privind neutralitatea României în eventualitatea unei noi crize între supraputeri, dar a marcat rezervele României față de aliatul sovietic.⁹⁷

Așa cum s-a observat, pasajul-cheie din discuția Rusk-Mănescu este declarația emisarului din București: „România n-ar dori să primească asemenea arme, nici să producă și nici să se pomenească cu lovituri nucleare”⁹⁸. În acest sens trebuie înțeleasă și afirmația consilierului Misiunii Permanente a Statelor Unite la ONU, John Alexander Baker, Jr., care asistase la discuția Mănescu-Rusk și în convorbirea din 7 octombrie 1963 cu demnitarul român a caracterizat-o „oarecum surprinzătoare”, „purtată într-un mod deosebit, așa cum nu eram obișnuit”⁹⁹.

Indiferent însă de conținutul discuției din 4 octombrie 1963, este incontestabil că tonul dialogului a fost neobișnuit pentru interlocutorii americani, care descopereau o voce distinctă în blocul sovietic. Cât de surprinzător trebuie să fi fost acest glas într-o vreme când la Departamentul de Stat, la Departamentul Comerțului și, în general, în cercurile politice americane, Europa de Est era văzută ca un monolit, grupat în jurul Uniunii Sovietice, reiese între altele și din mărturiile ambadorului SUA la București, William Crawford, care se plânga că discuțiile cu colegii săi americani din instituțiile guvernamentale erau mai dificile decât tratativele cu oamenii politici români: „Mi se părea că negocierile cu Departamentul de Stat reprezentau aproximativ două treimi din munca mea și circa o treime cu românii... (trei puncte în text – n.n.) Problema principală era cum să conving Departamentul că se petrecea, într-adevăr, o schimbare și că românii opuneau, într-adevăr, rezistență presiunilor sovietice, încercând să-și câștige independența, cel puțin din punct de vedere economic, fără ca nimeni să-i dirijeze ca pe niște marionete, de dragul efectului optic”¹⁰⁰. Diplomatul american se stăduia,

⁹⁷ Vezi cele două puncte de vedere ilustrate prin studiile lui Dan Cătănuș, *Dialoguri secrete: Noi informații despre întâlnirea Mănescu-Rusk, 4 octombrie 1963*, în *AT*, an. XVI, nr. 58-59, 1-2/2008, pp. 161-170 și Constantin Moraru, *Raport al M.A.E. privind convorbirea Mănescu-Rusk, New York, 4 octombrie 1963*, în *AT*, an. XVII, nr. 62-63, 1-2/2009, p. 166-180.

⁹⁸ Constantin Moraru, *Raport al M.A.E. privind convorbirea Mănescu-Rusk...*, p. 175.

⁹⁹ Dan Cătănuș, *Dialoguri secrete: Noi informații despre întâlnirea Mănescu-Rusk...*, p. 169.

¹⁰⁰ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane. 1940-1990*, Iași, Institutul European, 2002, p. 225.

așadar, să-i convingă pe superiorii săi că în România avusese loc o schimbare în ceea ce privește atitudinea conducerii de la București față de Moscova, fapt cu repercusiuni în toată politica țării.

Declarația din aprilie 1964 avea să constituie un argument important în favoarea tezei susținute de reprezentantul SUA la București. În cursul întrevederii din 18 mai 1964 dintre A. Harriman și Gh. Gaston Marin, care era însoțit de Petre Bălăceanu, fostul ambasador american la Moscova și-a împărtășit impresiile despre *Declarația* adoptată la București. El a evocat discursul rostit de președintele John F. Kennedy în 1963, care subliniasă necesitatea abținerii tuturor statelor de la imixtiuni în afacerile altor state, ca o condiție esențială pentru instaurarea păcii internaționale: „În ceea ce ați spus dv. despre independență și neamestec am regăsit unele idei pe care le-am auzit și la sovietici de la Ialta încoace. Din păcate, afirmațiile lor au fost numai propagandă. Sper că interpretarea dv. este diferită de cea dată de sovietici”¹⁰¹. Harriman și-a exprimat convingerea că în Europa de Est se manifestau tendințe de afirmare a independenței și suveranității și că Uniunea Sovietică începea să țină seama de aceste tendințe. Statele Unite doreau să constate în mod concret o schimbare în poziția puterii hegemonice sovietice față de statele din sfera ei de influență. Diplomatul american a dat asigurări oaspeților români că Washingtonul nu cerea României să-și schimbe atitudinea față de URSS: „Noi dorim dezvoltarea relațiilor cu dv. fără să ne amestecăm în treburile interne ale dv., fără să vă cerem să vă schimbați politica. Am ajutat Iugoslavia și nu i-am cerut să-și modifice situația internă și nici politica sa externă. Noi nu ne-am împotrivit când Iugoslavia și-a îmbunătățit relațiile cu Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste. [...] Guvernul american știe că sunteți o țară socialistă. Aceasta e o problemă a dv. și noi nu dorim să ne amestecăm, în niciun fel, în aceasta, ci vrem să discutăm dezvoltarea relațiilor dintre țările noastre”¹⁰². Mesajul lui Harriman către București se descifra astfel: Statele Unite nu contestau sfera de hegemonie a Uniunii Sovietice în Europa de Est, dar doreau o limitare a amestecului Moscovei în afacerile interne ale țărilor din această zonă. În același timp Washingtonul era dispus să încurajeze orice manifestare de individualizare a țărilor în cadrul blocul sovietic. Este adevărat că Harriman folosea termenii de „independență” și

¹⁰¹ Alexandu Oșca, Vasile Popa, *România, o fereastră în cortina de fier. Declarația de independență din aprilie 1964*, Focșani, Editura Vrantop, 1997, p. 320.

¹⁰² *Ibidem*, p. 321.

„suveranitate”, dar era conștient că obținerea unui astfel de statut ar fi întâmpinat opoziția Moscovei. Chiar și când s-a referit la precedentul iugoslav, a ținut să sublinieze că SUA nu obiectaseră la restabilirea unor raporturi amicale între Belgrad și Moscova.¹⁰³

Vedeau Statele Unite în România o posibilă nouă Iugoslavie? Este puțin probabil. Rămâne însă indiscutabil că orientarea conducerii de la București spre o diferențiere în cadrul blocului sovietic se bucura de sprijinul total al SUA.

I.2. Independență și liberalizare (1965-1985)

Emanciparea sau, mai exact, tentativa de emancipare a elitei comuniste din România se înscrie într-un proces amplu, care a cuprins întreaga arie de influență sovietică. Toți fruntașii politici est-europeni au încercat să își asigure o bază proprie de putere, capabilă să înlăture sau măcar să slăbească controlul Kremlinului, instaurat în urma celui de Al Doilea Război Mondial.

După convulsiile din anul 1956 și „normalizare” în sens sovietic a sateliților rebeli, a survenit o nouă modificare a cadrului politic internațional, care a redeșteptat și a favorizat aspirațiile de independență în Europa răsăriteană. Aceste mutații au fost provocate de izbucnirea conflictului dintre Moscova și Beijing.¹⁰⁴

Trei state, Iugoslavia, Albania și România au reușit în grade diferite să se emancipeze, alte trei, Polonia, Ungaria și Cehoslovacia au eșuat. În acest inventar istoriografic sunt de regulă omise RD Germană și Bulgaria, deși această excludere nu este întru totul justificată, întrucât și ele au participat, desigur mai timid, la acest proces.

Cea mai spectaculoasă a fost în această conjunctură emanciparea României,¹⁰⁵ deși ea nu a avut niciodată amplitudinea rupturilor mai vechi, săvârșite în alte contexte istorice de liderii comuniști din Iugoslavia și din Albania. Evident, distanțarea de Moscova a conducerii de la București nu a fost atât de spectaculoasă ca cea a Iugoslaviei lui Iosip Broz Tito sau Albaniei lui Enver Hodja: România a rămas până la capăt membră a Tratatului de la Varșovia și nu a părăsit niciodată modelul

¹⁰³ *Ibidem*.

¹⁰⁴ Vezi Jacques Lévesque, *Le conflit sino-soviétique et l'Europe de l'Est. Ses incidences sur les conflits soviéto-polonais et soviéto-roumain*, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, 1970.

¹⁰⁵ Socotită exemplară și tratată ca atare, *ibidem*.

stalinist de socialism. Emanciparea a vizat numai politica externă, cea internă rămânând încremenită în vechile tipare. Două motive convergente au dictat prudența conservatoare a liderilor români în lăuntrul țării: teama că orice alternativă la modelul socio-economic sovietic poate provoca o reacție nimicitoare și interesul propriu al depozitarilor puterii – în fond comuniști autentici! – de a controla și dirija întreaga societate în spirit bolșevic, obligatoriu dintr-un singur centru de comandă. Această îmbinare *sui generis* a celor două planuri politice era menită la urma urmei să apere nomenclatura românească deopotrivă de prezumtivii ei inamici externi și interni.

Nu este de mirare că Nicolae Ceaușescu nu a fost atras în nici un fel de deschiderea ideologică și politică inițiată de Alexander Dubcek: tendințele de liberalizare ale conducătorilor cehoslovaci nu i-au inspirat nici un fel de simpatie. Sprijinul declarativ acordat „Primăverii de la Praga” a izvorât exclusiv din năzuința comună de a bloca imixtiunile URSS în politica celor două partide. Solidarizarea lui Ceaușescu cu Dubcek, asupra căruia L.I. Brejnev exercita în august 1968 presiuni extreme, a fost dictată de sentimentul că i-ar putea împărtăși soarta.

Se repeta de fapt după doisprezece ani scenariul din 1956, când Gheorghiu-Dej, a fost profund tulburat de intervenția brutală a URSS în Ungaria, deși nici el, la fel ca urmașul său, nu a avut deloc dorința de a imita programul reformist, cu iz liberal al revoluționarilor din țara vecină.

Pentru desfășurarea evenimentelor din vara anului 1968 este de interes informația, chiar dacă nu a fost confirmată de documente sovietice, potrivit căreia Walter Ulbricht a îndemnat, într-o scrisoare adresată conducătorului sovietic Leonid Brejnev, o intervenție militară grabnică în Cehoslovacia și România, avertizând că întârzierea ei pune în primejdie socialismul.¹⁰⁶

În momentul declanșării ei în Cehoslovacia, reacția lui Ceaușescu a fost promptă și dură.¹⁰⁷ Condamnarea publică a invaziei a produs o puternică impresie atât în România, cât și în afara ei.

Deși continuă să frământa de câteva decenii, o întrebare crucială nu și-a găsit încă un răspuns sigur: a intenționat Uniunea Sovietică să

¹⁰⁶ Pavel Tigrid, *Czechoslovakia: A Post-Mortem, II*, în „Survey”, nr. 74/75, 1970, p. 115.

¹⁰⁷ Vezi Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 21 august 1968, Paul Niculescu-Mizil, *O istorie trăită. Memorii*, vol. II, București, Moscova, Praga, Bologna, București, Editura Democrația, 2003, pp. 312-331.

invadeze și România în 1968? Vinovată pentru această stare de lucruri este în primul rând tăcerea surselor sovietice, care se află sub pecetea tainei. Atâta vreme cât accesul la documentația referitoare la această problemă nu este posibil, nu pot fi formulate decât presupuneri.

Mai presus de îndoială este intenția Moscovei de a intimida România prin concentrări de trupe la frontiere și zvonuri despre o intervenție iminentă. Dacă L.I. Brejnev și sfătuitorii lui au avut de gând să treacă și la fapte este în schimb improbabil. Câteva motive ar explica această reținere.

Spre deosebire de reformatorii cehoslovaci, care preconizau un tip alternativ de socialism, Ceaușescu nu amenința în nici un chip modelul sovietic. Această realitate, fundamentală pentru relațiile româno-sovietice, a fost relevată de un bun cunoscător al ei, anume de defectorul sovietic Viktor Suvorov, fost ofițer al Serviciului de spionaj al Armatei Roșii¹⁰⁸, care a remarcat just și sugestiv că nimeni nu și-a fi pus problema să fugă din Uniunea Sovietică în România, deoarece în ambele țări se trăia conform aceleiași paradigme socialiste.¹⁰⁹

Alt impediment a fost impasul politic creat în Cehoslovacia de intervenția „statelor frățеști”, care a pus în dificultate Moscova. Costurile politice ale unei noi intervenții, în speță în România, ar fi fost prea ridicate pentru Kremlin. La fel de disuadant a acționat și perspectiva unor ciocniri militare în spațiul românesc. Avertismentul dat Uniunii Sovietice de Statele Unite ale Americii – presate la această atitudine de pierderea de prestigiu provocată de pasivitatea lor față de intervenția din Cehoslovacia – a determinat Moscova la reținere în raporturile cu România, mai cu seamă că Washingtonul părea să se resemneze în schimb cu intervenția împotriva lui Dubcek și a colegilor săi reformatori.¹¹⁰

În stadiul actual al cercetării se cuvine acceptată concluzia cercetătorului american Mark Kramer, care afirmă că evoluția relațiilor româno-sovietice după invadarea Cehoslovaciei este un model de gestionare a unei crize cu scopul de a evita confruntarea militară.¹¹¹

¹⁰⁸ Vezi *Razvedka i kontrrazvedka v liŭah. Entiklopediceskii slovar rossiiskih spešslužb* [Spionajul și contraspionajul în portrete. Dicționar enciclopedic al serviciilor speciale rusești], [Avtor-sostavitel Anatoli V. Dienko], Moskva, «Russkii mir», 2002, p. 419.

¹⁰⁹ Viktor Suvorov, *Inside the Soviet Army*, New York, Berkley Books, 1986, p. 11.

¹¹⁰ Anatoli Dobrinin, *Sugubo doveritelno. Posol v Vašingtone pri šesti prezidentah SŠA (1962-1986 gg.)*, [Izd. 2-e], Moskva, «Mejdunarodnîe otnošenîia», 2008, pp. 172-176.

¹¹¹ Apud Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a 4-a, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2011, p. 502.

Reglementarea pașnică a diferendului sovieto-român nu a exclus un schimb de scrisori, în care tonul folosit de Moscova a fost deosebit de dur, în timp ce declarațiile liderilor români puneau de tot în surdină, mai ales după convorbirile sovieto-cehoslovace de la Moscova, criticile la adresa intervenției în Cehoslovacia. În spiritul Declarației Marii Adunări Naționale din 22 august 1968, Comitetul Executiv al CC al PCR a adresat o scrisoare Biroului Politic al CC al PCUS în care era evidentă dorința liderului român de a face cât mai repede uitat momentul condamnării răspicate, rostite de Nicolae Ceaușescu din balconul CC al PCR la 21 august 1968. Conducerea de la București formula două propuneri: a) organizarea unei întâlniri bilaterale a conducătorilor PCUS și PCR; b) convocarea unei conferințe a partidelor comuniste care să discute situația din Cehoslovacia. Moscova le-a respins categoric și a replicat: „Dv. calificați în pripă și profund greșit acțiunea internaționalistă a țărilor socialiste ca «intervenție, încălcarea a suveranității RSC, amestec în treburile ei interne, încălcarea flagrantă a prevederilor Tratatului de la Varșovia». Acest punct de vedere a fost confirmat la ședința comună a CC al PCR și guvernului RSR, la sesiunea extraordinară a Marii Adunări Naționale a RSR și este larg răspândit înăuntrul țării și peste granițele ei»¹¹². În ceea ce privește a doua propunere, conducerea PCUS a considerat că în atmosfera creată prin acțiunile „neprietenești ale conducerii PCR față de Uniunea Sovietică și alte țări socialiste” o întâlnire bilaterală era inoportună.¹¹³

Tensiunea din relațiile româno-sovietice a întârziat și reînnoirea Tratatului de alianță dintre România și Uniunea Sovietică.¹¹⁴ URSS nu voia să dea gir diplomatic raporturilor cu „aliatul disident” de la București. După tergiversări și amânări, tratatul a fost parafat abia la 7 iulie 1970, dar Leonid Brejnev, invocând starea de sănătate, a refuzat să vină cu acest prilej în România.¹¹⁵

Semnarea tratatului nu a reșezat pe vechiul fâgaș raporturile dintre Moscova și București. Activitatea febrilă desfășurată pe plan

¹¹² ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar 3/U vol. II, f. 29; Simion Gheorghiu, *New Information on Romanian-Soviet Relations During the Czechoslovak Crisis (24 August – 3 September 1968)*, în „Historical Yearbook”, vol. VI, 2009, p. 125.

¹¹³ Ibidem, f. 63; Simion Gheorghiu, *New Information on Romanian-Soviet Relations During the Czechoslovak Crisis...*, p. 128.

¹¹⁴ Vezi, pe larg, Vasile Buga, *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice, 1965-1989*, INST, 2013, pp. 150-164.

¹¹⁵ „Pravda”, nr. 186 (18964), duminică, 5 iulie 1970, p. 1.

internațional de Ceaușescu și, mai ales, apropierea dintre România și SUA au perturbat raporturile româno-sovietice. Americanii înșiși în dorința de a arăta Kremlinului că Statele Unite au posibilitatea de a fi prezente în sfera de hegemonie sovietică au programat o vizită a președintelui Richard Nixon în România. După formula, astăzi bine cunoscută, „să-i ciupim de nas pe ruși”¹¹⁶, Statele Unite au dorit să marcheze o relație specială cu Nicolae Ceaușescu, care condamnase intervenția în Cehoslovacia. Vizita lui Nixon la București (2-3 august 1969) a fost prima călătorie a unui șef de stat american într-o țară socialistă.

Asumarea de către liderul român a funcției de canal de comunicare între Washington și Beijing în vederea normalizării relațiilor americano-chineze a iritat și mai mult Moscova. Mărturii documentare dezvăluie efortul Kremlinului de a afla de la interlocutorii americani care era rolul exact jucat de Nicolae Ceaușescu în relațiile externe ale Statelor Unite și, mai cu seamă, în dialogul dintre Washington și Beijing.¹¹⁷

În întâlnirea din 18 februarie 1970 dintre Anatoli F. Dobrînin, ambasadorul URSS la Washington, și Henry Kissinger, consilierul președintelui Richard Nixon pentru problemele securității naționale, a fost abordată și problema mesajului privind politica externă a SUA, trimis de președintele Nixon Congresului american. În nota de conversație întocmită de ambasadorul sovietic, dialogul este redat astfel: „În cursul discuției despre granițe (fusesse discutată, mai ales, chestiunea graniței dintre RFG și RDG – n.n.) a fost abordat și paragraful din mesajul lui Nixon privind Europa de Est. Kissinger a spus că tot acest paragraf a fost scris personal de președinte și că ideea de bază este recunoașterea drepturilor speciale ale URSS în această regiune. Kissinger a încercat să explice sublinierea evidentă a rolului României în acest paragraf prin starea de spirit «sentimentală» a președintelui însuși, asupra căruia, chipurile, ar fi produs o puternică impresie «primirea din inimă» făcută lui în anul trecut (referire la vizita din 2-3 august 1969 a lui Nixon – n.n.).

¹¹⁶ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Tweaking the Nose of the Russians: Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940-1990*, Boulder, Columbia University Press, New York, 1991, p. 289.

¹¹⁷ Vezi documentele editate în comun de Ministerul Afacerilor Străine al Federației Ruse și de Departamentul de Stat al SUA, în colecția tematică *Sovietsko-amerikanskie otnoșeniia. Godi razreadki. 1969-1976. Sbornik dokumentov [Relațiile sovieto-americane. Anii destinderii. 1969-1976. Culegere de documente]* (mai departe se va cita SAO), tom I, 1969 – mai 1972, V 2-h knigah, Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnie otnoșeniia», 2007.

El, președintele, a considerat de aceea necesar să-l menționeze personal pe Ceaușescu. La întrebarea mea ironică, pe care alt om de stat președintele a considerat necesar să-l menționeze «din considerente sentimentale», Kissinger, la început, a tăcut, apoi, destul de confuz, a menționat că, după cât își amintește, în mesaj mai este nominalizată doar o singură persoană: «Președintele» Vietnamului de Sud, Thieu¹¹⁸. Kissinger a făcut, așadar, în versiunea lui Dobrînin, două declarații: Uniunea Sovietică beneficia de drepturi speciale în Europa de Est; Ceaușescu a fost menționat în mesajul lui Nixon către Congres din rațiuni sentimentale, nu politice, ceea ce nu impieta, firește, asupra sferei de influență a URSS.

În nota de conversație întocmită de Henry Kissinger, această parte a dialogului apare astfel: „Apoi, dintr-odată, am trecut la discutarea mesajului anual al președintelui, publicat în după-amiaza zilei trecute (17 februarie 1970 – n.n.). Dobrînin a spus că el a studiat foarte atent acest mesaj și că îl consideră, în ansamblu, un document echilibrat. El crede că mesajul va fi bine primit în Uniunea Sovietică, cu excepția unor situații. În primul rând, el a subliniat că în mesaj sunt menționați numai doi conducători străini, președintele Thieu și președintele Ceaușescu. Aceasta, a spus Dobrînin, va provoca iritare. În al doilea rând, ceea ce va provoca o mare ripostă în Uniunea Sovietică, este enumerarea țărilor în care, după 1945, a intrat Armata Roșie. I-am spus că el trebuie să înțeleagă că mesajul nu este destinat cu precădere auditoriului de la Moscova și că, în ceea ce privește menționarea lui Ceaușescu, acesteia nu trebuie să i se acorde o însemnătate deosebită. El (A.F. Dobrînin – n.n.) a spus că a vrut doar să se convingă că este vorba numai de o alegere a formulărilor, care, posibil, exprimă prioritățile președintelui, dar nu sunt îndreptate împotriva Uniunii Sovietice”¹¹⁹. În continuare, discuția amintește, ca și în nota sovietică, problema granițelor, chestiune sensibilă pentru URSS, dar nu apare afirmația că Uniunea Sovietică s-ar bucura de drepturi speciale în Europa de Est. La întrebarea unde este adevărul, suntem înclinați să credem că el se află în nota de conversație a lui Anatoli F. Dobrînin, întrucât ambasadorul sovietic nu ar fi îndrăznit să dezinformeze conducerea de la Kremlin, în timp ce Henry Kissinger, la acea dată conducător absolut al politicii externe a SUA, își putea permite să nu

¹¹⁸ *SAO*, kniga 1, 1969-1971, p. 172. Reiau aici, cu unele modificări, traducerea și comentariul făcute de mine în revista *SMIC*, vol. VIII, 2009, pp. 235-240.

¹¹⁹ *SAO*, kniga 1, 1969-1971, p. 172; *SMIC*, vol. VIII, 2009, pp. 237-238.

comunica „patronului” său, R. Nixon, declarații care ar fi putut servi cauza ameliorării raporturilor sovieto-americane, dar se aflau în contradicție cu afirmarea principiilor libertății și democrației.¹²⁰

A doua conversație dintre H. Kissinger și A.F. Dobrînin, în care apare Nicolae Ceaușescu, a avut loc la 10 iunie 1972. Potrivit notei de conversație a lui Dobrînin, în acea parte a discuției în care a fost abordată problema raporturilor americano-chineze, Kissinger a declarat următoarele: „În momentul de față, ei (americani – n.n.) nu au contacte permanente prin vreun intermediar cu Pekinul. Contactele au avut până acum doar un caracter episodic. «[Nicolae] Ceaușescu nu a îndeplinit acum niciun fel de însărcinare specială a președintelui Nixon în timpul vizitei sale în Republica Populară Chineză, care tocmai s-a încheiat». Când Ceaușescu a venit la Washington, Nixon i-a vorbit de o manieră generală despre dorința lui de a normaliza treptat relațiile cu Pekinul, spunându-i că el, Ceaușescu, poate, dacă dorește, să comunice aceste dorințe conducerii chineze. Totuși, în legătură cu actuala călătorie a lui Ceaușescu la Pekin, nu i-au fost adresate niciun fel de solicitări speciale”¹²¹. Este evidentă în textul rus dorința părții americane de a spune că România, în speță Nicolae Ceaușescu, nu reprezenta un canal de comunicare sistematică cu conducerea chineză.

Secvența consacrată problemei chineze în nota de conversație redactată de Kissinger nu este într-un totuși identică cu cea a diplomatului sovietic: „Am întrebat dacă Uniunea Sovietică are obiecții împotriva îmbunătățirii relațiilor noastre cu China comunistă. Dobrînin a răspuns că aceasta depinde în întregime de felul în care se face. Dacă va crea dificultăți Uniunii Sovietice sau dacă va fi justificată public prin nevoia de a încercui Uniunea Sovietică, atunci reacția va fi foarte dură. Dacă însă va fi făcută pe calea diplomației obișnuite, atunci reacția va fi și ea diferită. El (Dobrînin – n.n.) a întrebat dacă semnalul nostru a fost transmis prin [Nicolae] Ceaușescu. I-am răspuns că există anumite limite în transmiterea prin terțe părți”¹²². Textul lui Henry Kissinger pune în lumină avertismentul sovietic în privința consecințelor politice ale

¹²⁰ Poziția privilegiată a lui Henry Kissinger este pusă în lumină și de afirmația sa că secretarului de stat de la Apărare, Mervin Laird, nu i se va comunica decât strictul necesar din conținutul dialogului dintre Kissinger și Dobrînin, vezi *SAO*, kniga 1, 1969-1971, p. 170.

¹²¹ *SAO*, kniga 1, 1969-1971, p. 478; *SMIC*, vol. VIII, 2009, p. 238.

¹²² *SAO*, kniga 1, 1969-1971, p. 483; *SMIC*, vol. VIII, 2009, pp. 238-239.

normalizării relațiilor americano-chineze și dezvăluie în același timp interesul sovietic față de rolul asumat de Nicolae Ceaușescu în dialogul SUA-China.

Incidentul de pe insula Damanski de pe râul Ussuri din 2 martie 1969,¹²³ în urma căruia partea sovietică a avut 31 de morți¹²⁴, a precipitat decizia conducerii de la Beijing de a normaliza relațiile cu Statele Unite. Zvonurile despre o posibilă lovitură preventivă sovietică asupra instalațiilor nucleare chineze i-au alarmat pe liderii de la Beijing, care au văzut în apropierea de SUA o garanție de securitate pentru țara lor.¹²⁵

Vizita lui Henry Kissinger la Beijing, urmată de cea a lui Richard Nixon a dus, într-adevăr, la normalizarea relațiilor americano-chineze,

¹²³ În comunicatul TASS, *Provokaĭia kitaiskih vlastei na sovietsko-kitaiskoi graniĭe* [*Provocarea autorităților chineze de la frontiera sovieto-chineză*], se spunea că: „La 2 martie (1969 – n.n.) la ora 4 și 10 minute, ora Moscovei, autoritățile chineze au organizat în zona punctului de frontieră Nijne-Mihailovka (insula Danamski) de pe râul Ussuri o provocare armată”, soldată cu victime din partea URSS, „Pravda”, nr. 62 (18475), luni, 3 martie 1969, p. 4. În aceeași zi guvernul sovietic a trimis o notă de protest guvernului chinez, în care își exprima protestul hotărât, *ibidem*; vezi textul notei, *Nota sovietskogo pravitelstva pravitelstvu KNR* [*Nota guvernului sovietic guvernului Republicii Populare Chineze*], în „Pravda”, nr. 63 (18476), marți, 4 martie 1969, p. 4. Despre incidentul armat de la frontiera sovieto-chineză vezi, pe larg, Yang Kuisong, *The Sino-Soviet Border Clash of 1969: From Zhenbao Island to Sino-American Rapprochement*, în „Cold War History”, vol. 1, nr. 1, 2000, pp. 21-52; D.S. Reabușkin, *Ostrov Damanskii. 2 marta 1969 goda* [*Insula Damanski. 2 martie 1969*], în *VI*, nr. 5, 2004, pp. 148-152; idem *Cem zaverșilis sobitiia na ostrove Damanskom* [*Cu ce s-au terminat evenimentele de pe insula Damanski*], în *VI*, nr. 12, 2005, pp. 168-170; vezi și interviul lui Yacha MacLasha, *L'île Damanski: l'escarmouche qui a changé le monde. [Comment un incident de frontière entre Soviétiques et Chinois a modifié à jamais l'équilibre stratégique]*, în „Guerres & Histoire” (mai departe se va cita G&H), nr. 4, [2011], pp. 6-12.

¹²⁴ D.S. Reabușkin, *Ostrov Damanski, 2 marta 1969 goda*, în *loc cit.*, p. 151. Autorul spune că lista celor 31 de persoane a fost făcută publică de Ministerul de Interne al URSS la 7 martie 1969. Odată cu trecerea timpului, unele surse invocau 32 de persoane decedate. Confuzia a apărut din cauza frunzașului Pavel Akulov, de soarta căruia nu s-a știut nimic o bună perioadă de timp. Pe întreaga durată a conflictului (2-22 martie 1969) au decedat în total 58 de militari sovietici, idem, *Cem zaverșilis sobitiia na ostrove Damanskom*, în *loc cit.*, p. 169.

¹²⁵ *The Cambridge history of the Cold War*, volume II, *Crises and Détente*, edited by Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad, Cambridge University Press, 2010, p. 367; volume III, *Endings*, pp. 182-183; Yang Kuisong, *The Sino-Soviet Border Clash of 1969: From Zhenbao Island to Sino-American Rapprochement*, în *loc. cit.*, vol. 1, nr. 1, 2000, pp. 33 și urm.; Henry Kissinger, *White House Years*, Boston, Toronto, Little, Brown & Company, 1979, pp. 183 și urm.

fapt cu puternic impact asupra relațiilor internaționale: de la bipolaritatea sovieto-americană s-a trecut la triumphiul de forțe Washington-Moscova-Beijing, care a oferit o marjă de manevră mai largă sateliților URSS.¹²⁶ Succesul negocierilor dintre Washington și Beijing, la care contribuția României nu era deloc de neglijat,¹²⁷ au iritat peste măsură Kremlinul, care a hotărât să pedepsească România. Prilejul a fost oferit de vizita lui Nicolae Ceaușescu în țările socialiste din Asia (1-24 iunie 1971), vizită la capătul căreia liderul român a făcut pe drumul de înapoiere o escală la Moscova.¹²⁸ În cursul acestui popas a avut loc o convorbire cu premierul Aleksei Nikolaevici Kosîghin și cu Mihail Andreevici Suslov, perceput de opinia publică drept gardian al purității ideologiei comuniste,¹²⁹ care a criticat în termeni deosebit de aspri întâlnirea liderului român cu conducătorii chinezi.¹³⁰

Întrevederea din cursul escalei la Moscova a înrăurit considerabil relațiile româno-sovietice ulterioare. Pe temeiul experienței acumulate în diverse împrejurări cu sateliții dornici de emancipare, Kremlinul a hotărât să fixeze o limită *non plus ultra* „aliatului” român. George Macovescu, pe atunci prim-adjunct al ministrului afacerilor externe, care a asistat la dialogul Ceaușescu-Kosîghin a formulat în următorii termeni concluzia desprinsă din „muștrarea cea mare” a premierului sovietic: „Ne trebuie multă flexibilitate și în același timp fermitate, multă abilitate pentru a ne păstra libertatea de manevră și pentru a evita ascuțirea conflictului. După cele întâmplate în 1968 în Cehoslovacia, sunt posibile orice gesturi și față de România. Întâlnirea de pe aeroportul din Moscova trebuie să dea de gândit conducerii țării și a partidului. Pericolul unei invazii de tipul celei din Cehoslovacia nu este înlăturat”¹³¹.

¹²⁶ Michel Tatu, *Le Triangle Washington-Moscou-Pékin et les deux Europe(s)*, Casterman, [1972].

¹²⁷ Deși partea americană preferase canalul pakistanez ca fiind mai la adăpost de interceptările sovietice; vezi Henry Kissinger, *op. cit.*, p. 704.

¹²⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 72/1971, ff. 37 și urm.

¹²⁹ Omologul lui N. Ceaușescu, L.I. Brejnev, nu a venit.

¹³⁰ Relatarea unui membru marcant al delegației române, martor ocular al discuției, redă fidel tonul dur adoptat de premierul sovietic; vezi George Macovescu, *Jurnal*, vol. I, 1952-1982, editor Mioara Anton, București, Editura Dominor, 2006, pp. 88-90; relatare confirmată de soția lui, Emilia Marinela Macovescu, în „*Historia*”, an. XI, nr. 109, ianuarie 2011, p. 53.

¹³¹ George Macovescu, *op. cit.*, p. 90.

În CEPx Nicolae Ceaușescu a făcut o informare despre discuția cu A.N. Kosîghin, în care a arătat că „discuțiile trebuie purtate în alt spirit, pornind de la încredere, de la respectul reciproc și atunci se pot trage concluziile bune”¹³². Dincolo de aceste aprecieri ca de obicei sumare, politica externă a secretarului general și, în special, atitudinea sa față de URSS lasă să se întrevadă o similitudine incontestabilă cu gândurile și intențiile exprimate de G. Macovescu.

Devenise, așadar, limpede pentru conducerea de la București că Moscova nu îi va tolera veleitățile de independență și va recurge la mijloace militare, dacă ele vor afecta interesele de securitate ale Uniunii Sovietice. Pentru a nu trece pragul critic al răbdării sovietice, trebuia evitată orice escaladare a divergențelor cu puterea tutelară printr-o politică externă flexibilă și abilă.

Aceste constatări și concluzii au devenit adevărate principii călăuzitoare ale lui Nicolae Ceaușescu și ele au jalonat tipare precise, în care s-au desfășurat inițiativele și demersurile externe ale României.

În aceeași perioadă, Henry Kissinger amintește în memoriile sale despre un adevărat „război al nervilor” dus de Uniunea Sovietică împotriva României ca sancțiune pentru rolul ei în normalizarea relațiilor americano-chineze. Potrivit fostului secretar de stat, Casa Albă a considerat oportună o intervenție a Statelor Unite în favoarea României.¹³³ Nu este exclus ca așa-zisa „minirevoluție culturală”, declanșată în iulie 1971 în România, să aibă la origini dorința lui Nicolae Ceaușescu, alarmat de amenințările sovietice, de a oferi Moscovei o cheazășie că modelul sovietic de socialism rămânea nealterat în această țară, membră a Tratatului de la Varșovia.¹³⁴

După escaleta de la Moscova, relațiile româno-sovietice nu au mai cunoscut confruntări spectaculoase. Evoluția lor poate fi asemuită cu cea a unui curs de apă în câmpie, care ocolește obstacole, dispare la un moment dat sub pământ și apoi reapare, urmându-și lent drumul. România a continuat să adopte într-un șir de situații poziții distincte de cele ale URSS

¹³² ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 72/1971, f. 42.

¹³³ Henry Kissinger, *op. cit.*, pp. 767-768.

¹³⁴ Ipoteză formulată de Florin Constantiniu la conferința Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului, din 19 noiembrie 2004, *Minirevoluția culturală din 1971 – rezultat al tensiunilor din relațiile româno-sovietice?*, reprodusă în volumul *Sfârșitul perioadei liberale a regimului Ceaușescu: Minirevoluția culturală din 1971*, Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Ana-Maria Cătănuș, București, INST, 2005, pp. 13-21.

și ale partenerilor din Pactul de la Varșovia, dar, chiar și atunci, când în întâlnirile bilaterale cu liderii sovietici sau în întrunirile Tratatului de la Varșovia s-au manifestat divergențe, „s-a făcut totul”, după cum îi plăcea să afirme secretarul general, pentru a salva fațada relațiilor „frățești”.

Un bun exemplu în această privință îl oferă discuțiile avute cu Andrei Pavlovici Kirilenko, membru al Biroului Politic al CC al PCUS, secretar al CC al PCUS, și Konstantin Fiodorovici Katușev, secretar al CC al PCUS pentru relațiile cu țările socialiste, reprezentanții sovietici la Congresul al XI-lea al PCR¹³⁵. La prima întrevvedere, din 28 noiembrie 1974, gazda și oaspeții s-au întrecut în amabilități; la cea de a doua, din 30 noiembrie, s-a trecut după câteva „vorbe bune” la analiza divergențelor dintre cele două state. A fost întocmit în grabă un lung pomelnic al încriminărilor reciproce, de la nemulțumirea părții române față de conferințele ținute de un lector al Societății „Znanie” (Societatea pentru răspândirea cunoștințelor științifice și social-politice), care a criticat politica PCR și a RSR¹³⁶ până la deosebiri de vederi în problemele structurii ONU, ale organigramei Tratatului de la Varșovia sau în chestiunea menținerii relațiilor diplomatice ale României cu Chile după răsturnarea lui Salvador Allende.

În lungul inventar al divergențelor apar două formulări-cheie, edificatoare pentru climatul raporturilor bilaterale. Referindu-se la un spectacol de dansuri populare, vizionat de delegația sovietică, A.P. Kirilenko a fost de părere că astfel de manifestări nu ar fi putut să-și găsească interpreți în URSS, la care N. Ceaușescu a replicat: „Tot așa de greu ar fi la noi să se danseze toate dansurile din Uniunea Sovietică. Deci, la un concurs fiecare va dansa în specificul său. Dar acest concurs poate fi un concurs al solidarității și al întăririi prieteniei, fără să obligăm pe toți să joace același dans, dar să joace în același spirit”¹³⁷. A.P. Kirilenko și-a exprimat răspicat opoziția: „Dacă este vorba de dans, sunt de acord. Dacă este însă vorba de politica mare, de soarta popoarelor, nu sunt de acord și nu se poate pune semnul egalității. Pe dușmani trebuie să-i batem

¹³⁵ ANIC, Fond CC al PCR, Relații Externe, dosar 368/1974. Un fragment important din stenograma discuțiilor dintre Nicolae Ceaușescu și emisarii sovietici, din 30 noiembrie 1974, a fost publicat: Simion Gheorghiu, *Convorbirile româno-sovietice din 13-30 noiembrie 1974. „Când vorbești cu mine, să taci!”*, în „Historia”, an. IX, nr. 86, februarie 2009, pp. 3-12.

¹³⁶ Vezi, pe larg, Mioara Porojan, Ion Porojan, *Obsesie și adevăr. Diplomați români la Moscova (1962-1975)*, București, Editura Semne, 2006, pp. 151-162.

¹³⁷ ANIC, Fond CC al PCR, Relații Externe, dosar 368/1974, f. 28.

împreună; construirea noii societăți trebuie realizată împreună și în conformitate cu interesele naționale și internaționale. Aceasta nu se realizează cu picioarele sau cu glasul”¹³⁸. Se confruntau, evident două concepții: specificul național *versus* disciplina de bloc. Interlocutorii au preferat să nu adâncească disputa.

Al doilea pasaj-cheie din stenogramă este cel referitor la repetatele amânări ale vizitei lui L.I. Brejnev în România. Problema a fost abordată de A.P. Kirilenko: „Noi știm, și eu personal știu, că la dumneavoastră este o anumită insatisfacție în legătură cu faptul că nu se realizează întâlnirea cu Leonid Ilici Brejnev. Eu nu sunt diplomat și nu aș dori să spun – că știți și dumneavoastră – cât de ocupat este dânsul. Dar trebuie să spun că mai sunt și alte elemente legate de dorința ca această întâlnire să ducă la obținerea unui bagaj mai bogat pentru ambele partide, să se ridice unitatea între partidele noastre. Atunci ar avea, într-adevăr, sens”¹³⁹. Mai târziu în cursul discuției, Ceaușescu a explicat frustrarea părții române față de amânarea vizitei lui Brejnev în România: „Sigur, înțeleg că nu este timp, dar e greu să fim chiar de acord cu felul acesta de a ni se da explicații. În primul rând că în 1969 vizita a fost contramandată atunci când am informat că avem de gând să acceptăm vizita lui Nixon în România. În 1972 a fost, de asemenea, contramandată nu mai știu pe ce motiv. [...] Am mai spus-o o dată – sigur, este dreptul fiecărui partid să facă sau nu o vizită”¹⁴⁰.

Este ușor de observat poziția ambivalentă a lui Nicolae Ceaușescu: nemulțumirea față de refuzul – sub diverse pretexte – al lui Brejnev de a veni în România, dar, în același timp, reafirmarea dorinței de a avea bune relații cu *big brother*. Răbdarea liderului român avea să fie pusă la grea încercare, căci Brejnev nu a vizitat România decât în 1976 (22-24 noiembrie). La încheierea vizitei s-a semnat o declarație comună în retorica celui mai pur limbaj de lemn.¹⁴¹ Animați de aceleași intenții de a salva aparența frăției, cei doi lideri aveau să facă un schimb de înalte distincții: Leonid I. Brejnev a primit Ordinul „Steaua Republicii Socialiste

¹³⁸ Ibidem, f. 29.

¹³⁹ Ibidem, f. 25.

¹⁴⁰ Ibidem, ff. 33-34.

¹⁴¹ Vezi *Declarație privind dezvoltarea continuă a colaborării și prieteniei frățești între Partidul Comunist Român și Partidul Comunist al Uniunii Sovietice între România și Uniunea Sovietică*, în „Scînteia”, nr. 10658, joi, 25 noiembrie 1976, p. 2.

România”, clasa I, cu eșarfă, la împlinirea vârstei de 70 de ani,¹⁴² iar Nicolae Ceaușescu a fost decorat (după trei ani!) cu Ordinul „Lenin” la 1 august 1979 cu prilejul împlinirii vârstei de 60 de ani (deși aniversarea avusese loc la 26 ianuarie 1978!).¹⁴³

Toate aceste manifestări nu puteau ascunde o realitate fundamentală: asupra României continua să planeze „doctrina Brejnev” – dreptul pe care și-l arogase URSS de a interveni în orice țară din lagărul comunist, în care Kremlinul considera că socialismul este în primejdie. Evaluarea făcută de analiști americani nu poate fi contestată: „Mesajul pe care noua doctrină (Brejnev – n.n.) a intenționat să-l transmită nu a fost zadarnic pentru membrii Pactului de la Varșovia, inclusiv România, singura țară capabilă până acum să critice aspru, cu relativă impunitate Tratatul. Pentru următorii doisprezece ani, alianța s-a bucurat de o liniște considerabilă, chiar dacă România și-a reluat atitudinea independentă de la mijlocul anilor '70”¹⁴⁴.

1.3. „Războiul istoriografic” în blocul sovietic: româno-ungar, româno-bulgar

În atitudinea critică față de eforturile României de a se individualiza în blocul sovietic, Ungaria, Bulgaria și RDG, s-au manifestat în chipul cel mai răspicat. Poziția lor este lesne de înțeles.

După reprimarea revoluției ungare din 1956, echipa lui János Kádár s-a îndreptat, cu încurajarea Kremlinului, spre o politică de satisfacere a necesităților materiale ale populației (așa-numitul „comunismul de gulaș”) și spre o liberalizare limitată, care să permită disidenților să se manifeste fără a pune în primejdie stabilitatea regimului. În aceste condiții, Ungaria nu putea accepta gesturile de frondă ale României, care se afla la antipodul ei în privința politicii interne. Această animozitate a fost, firește, augmentată și de vechiul contencios generat de problema Transilvaniei.

Ambele regimuri se aflau în căutarea de legitimare și, atât la Budapesta, cât și la București, recursul la istorie devenise un procedeu curent. Încă din anii '50, istoricul american Robert Lee Wolff prognozase că, de îndată ce controlul sovietic asupra României și Ungariei va fi mai

¹⁴² „Scînteia”, nr. 10658, joi, 25 noiembrie 1976, p. 4.

¹⁴³ „Scînteia”, nr. 11491, joi, 2 august 1979, p. 1.

¹⁴⁴ *The Warsaw Pact. Political Purpose & Military Means*, ed. by Robert W. Clauson and Laurence S. Kaplan, Scholten by Resoarcas INC. Walmington/Delaware, 1982, p. 22.

puțin apăsător decât în timpul lui Stalin, vechea controversă româno-maghiară despre continuitatea românească în spațiul carpato-dunărean avea să se reaprindă.¹⁴⁵ Ceea ce nu a prevăzut istoricul citat este participarea Uniunii Sovietice la redeschiderea dosarului transilvan ca replică la distanțarea României de Moscova: Kremlinul a instrumentalizat nemulțumirile ungare în problema Transilvaniei pentru a exercita presiuni asupra liderilor români. Între București și Budapesta s-a angajat un război istoriografic, care, dincolo de învelișul istoric, a urmărit un obiectiv politic bine precizat. Atâta timp cât România pune sub semnul întrebării prin referiri istorice mai mult implicite apartenența Basarabiei și a nordului Bucovinei la Uniunea Sovietică, Ungaria proceda simetric în privința cuprinderii Ardealului în hotare românești.

Momentul în care disputa româno-ungară a căpătat un caracter public și, în același timp internațional, a fost marcat de declarația lui János Kádár, prilejuită de semnarea Acordului final de la Helsinki (1975), că Ungaria a fost victima unui act de injustiție istorică, întruchipat în Tratatul de la Trianon (1920): „În secolul nostru, după jertfe zadarnice aduse în Primul Război Mondial, Ungaria învinsă a devenit de trei ori mai mică, iar în Al Doilea Război Mondial, Ungaria, aducând din vina conducătorilor țării jertfe pentru o cauză nedreaptă, a pierdut 8% din populația adultă, iar țara s-a transformat în ruine”¹⁴⁶. Declarația liderului ungar venea într-un moment în care, prin amintitul acord, frontierele europene erau declarate intangibile (dar nu inamovibile). Ungaria dorea în acel moment să releve existența unui litigiu teritorial cu România. Nu știm în ce moment a pus conducerea de la Budapesta în lucru elaborarea unei istorii a Transilvaniei, dar ea a apărut în 1986 sub egida Academiei Ungare de Științe în trei volume.¹⁴⁷ Ea respingea implicit sau explicit tezele de bază ale istoriografiei române privind trecutul acestei provincii, precum anterioritatea românilor față de maghiari în Ardeal, schimbarea târzie, la mijlocul secolului al XVIII-lea, a raportului demografic în beneficiul românilor etc.¹⁴⁸ Publicarea acestei lucrări a provocat reacția promptă a lui Nicolae Ceaușescu, care a condamnat-o în termeni severi

¹⁴⁵ Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, [Second printing], Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1967, p. 34; prima ediție a apărut în 1956.

¹⁴⁶ Citat după *Memoriile lui Ștefan Andrei (420)*, în „Flacăra lui Adrian Păunescu”, an. XI, nr. 42 (512), 14-20 octombrie 2011, p. 15.

¹⁴⁷ *Erdély története*, coordonator Köpeczi Béla, Budapesta, 1986.

¹⁴⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Propagandă și Agitație, dosar 18/1987, ff. 1-35.

într-o Cuvântare rostită la ședința comună a consiliilor oamenilor muncii de naționalitate maghiară și germană: „E greu să înțelegi reeditarea unor teze horthyste, fasciste, șoviniste, inclusiv rasiste. Cum se poate concepe ca o Academie de științe să dea girul său unor texte și lucrări care jignesc alte popoare? Ce știință este asta? Cui servește o asemenea așa-zisă știință decât celor mai reacționare cercuri imperialiste? În nici un fel asemenea teze nu servesc cauzei prieteniei și colaborării, cauzei socialismului!”¹⁴⁹.

Cuvântarea liderului român a fost urmată de o amplă campanie de presă¹⁵⁰, stopată în mod neașteptat. Atunci s-a crezut că decizia fusese luată de Elena Ceaușescu, care considera că România nu are nevoie de încă un inamic.¹⁵¹ Relațiile româno-ungare au rămas însă tensionate și autoritățile de la București l-au acuzat pe consilierul cu probleme comerciale al ambasadei RP Ungare la București, Györfi Karoly, că a

¹⁴⁹ Cuvântare la ședința comună a consiliilor oamenilor muncii de naționalitate maghiară și germană. 27 februarie 1987, în Nicolae Ceaușescu, *Opere alese*, vol. 5, 1986-1987, București, Editura politică, 1988, p. 447.

¹⁵⁰ Publicarea sintezei de istorie a Transilvaniei, *Erdély története*, a fost considerată a fi „un atac direct la integritatea teritorială a României” (Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 413), ceea ce a dat semnalul „mobilizării generale” a istoricilor pentru a pregăti o ripostă pe măsură. Este pentru prima oară când „România liberă” dedică spații ample acestei polemici, oferind pagini întregi pentru construirea unor argumente care să combată punctele de vedere exprimate de istoricii maghiari, *Falsificarea conștiință a istoriei sun egida Academiei Ungare de Științe*, în „România liberă”, an. XLV, nr. 13171, joi, 12 martie 1987, pp. 4-5; textul este semnat de acad. Ștefan Pascu, dr. Mircea Mușat și dr. Florin Constantiniu, vezi detalii privind culisele apariției acestui text la Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu...*, p. 414-416. În Occident s-au cumpărat spații publicitare la mari cotidiane pentru a tipări, în traducere, articolul din „România liberă”, *ibidem*, p. 417. Tot în 1986, la Editura Științifică și Enciclopedică, vede lumina tiparului volumul polemic *Jocul periculos al falsificării istoriei*, care reunește studii ale unor istorici români în replică la studii și articole apărute în Ungaria. Academicianul Florin Constantiniu aprecia, în 2007, că volumul avea un pronunțat caracter politic – chiar dacă recunoaște fondul corect al intervențiilor semnate de istoricii români – imixtiunile politice purtând marca „incompetenței”, tonul „mai tare” sau „mai slab” al acestor polemici fiind dictat de „necesități extraștiințifice”, *ibidem*. Și alte publicații au găzduit replici la volumul *Erdély története*, de pildă: *Idei revizioniste găzduite într-o publicație a Academiei de Științe din Ungaria*, în „Contemporanul”, nr. 49 (2038), 6 decembrie 1985, pp. 8-91 (textul este semnat de Constantin Botoran și Ion Calafeteanu); Ștefan Pascu, Mircea Mușat, Florin Constantiniu, *La falsification consciente de l'histoire sous l'égide de l'académie hongroise des sciences*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, tome XXVI, nr. 3, 1987, pp. 259-279.

¹⁵¹ Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu...*, p. 417.

difuzat manifeste ostile României socialiste.¹⁵² Dacă este să dăm crezare informațiilor care au circulat în 1989-1990, Budapesta a devenit un centru al acțiunilor împotriva regimului Ceaușescu, care au culminat prin apelul adresat de un grup de români din diaspora, între care regele Mihai, concetățenilor lor.¹⁵³

De pe pozițiile unui prosovietism virulent, RD Germană și Bulgaria s-au manifestat ca puteri ostile României. Temeiurile nemulțumirii guvernului de la Pankow își avea originile în 1967, când România a fost singurul stat din Tratatul de la Varșovia (cu excepția Uniunii Sovietice, cu statut special însă) care a recunoscut RF a Germaniei. Decizia a fost denunțată îndată ce conducătorii est-germani ca act de trădare a intereselor comunității socialiste. Potrivit unor date care nu pot fi confirmate, Walter Ulbricht i-a cerut în anul următor lui Leonid I. Brejnev să intervină în Cehoslovacia și România, unde socialismul ar fi fost în primejdie.¹⁵⁴ Faptul că secretarul general al PCR a condamnat intervenția în Cehoslovacia, la care au participat și contingente militare est-germane, a nemulțumit și mai mult conducerea din Berlinul de Est, astfel că relațiile sale cu Bucureștiul au rămas deosebit de reci.

O schimbare neașteptată a intervenit însă odată cu lansarea politicii de reformare a lui Gorbaciov. Atât Nicolae Ceaușescu, cât și Erich Honecker s-au regăsit pe aceeași poziție de ostilitate față de încercările de înnoire a socialismului. Antisovietismul lui Ceaușescu, transformat în antireformism, l-au adus pe liderul român pe aceeași platformă politică cu liderul est-german. Gorbaciov însuși a ținut să-i amintească lui Ceaușescu că era la curent cu criticile pe care le exprima împreună cu Honecker la adresa părintelui *perestroikăi*.¹⁵⁵ Până în ultimul moment al existenței regimurilor lor, cei doi lideri comuniști dogmatici s-au aflat în aceeași tabără ostilă reformelor.

O evoluție similară au cunoscut și raporturile româno-bulgare. Țara vecină de peste Dunăre, considerată datorită fidelității a șaptesprezecea republică unională a URSS, avea menirea ca împreună cu

¹⁵² Din partea Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Socialiste România, în „Scînteia”, nr. 14 387, duminică, 20 noiembrie 1988, p. 5.

¹⁵³ Vezi, pe larg, Radu Portocală, *Autopsie du coup d'État Roumain*, Calmann-Lévy, 1990, pp. 32-33.

¹⁵⁴ Pavel Tigrid, *Czechoslovakia: A Post-Mortem, II*, în loc cit., p. 115.

¹⁵⁵ Vezi stenograma întâlnirii lui N. Ceaușescu cu M.S. Gorbaciov la Moscova (4 decembrie 1989), în „România liberă”, serie nouă, nr. 1184, sâmbătă, 19 februarie 1994, p. 2.

puterea tutelară să țină ca într-un clește România. În ciuda vizitelor frecvente la nivel înalt, relațiile dintre Nicolae Ceaușescu și Todor Jivkov au rămas apăsate de neîncredere.

Deși Bulgaria a lăsat impresia că a fost singura țară din blocul sovietic în care nu s-a manifestat voința de emancipare de sub controlul Moscovei, se poate totuși constata la începutul anilor '80 o încercare, fie și timidă, de afirmare a propriei individualități. Desigur, a fost vorba doar de exhibarea unor valori din trecutul național, nicidecum de contestarea hegemoniei sovietice.

Un prilej potrivit pentru prezentarea lor l-a constituit împlinirea în 1981 a 1.300 de ani de la crearea primului țarat bulgar. Din inițiativa și sub egida Ludmilei Jivkova, fiica președintelui țării, în Bulgaria au fost organizate un șir de manifestări, destinate să evidențieze vechimea țaratului bulgar și anterioritatea lui în raport cu alte state europene. Astfel, s-a stăruit asupra fazei tracice din istoria Bulgariei, temei pentru a afirma anterioritatea ei pe considerent că statele europene existente în 1981 nu ființau în 681. Cu aceeași logică curioasă a fost înfățișat bogomilismul ca precursor al Renașterii. Atari susțineri și altele veneau inevitabil în coliziune cu unele teze ale istoriografiei românești. Astfel, de pildă, în timp ce la București Imperiul vlaho/româno-bulgar era prezentat drept o creație a unei dinastii românești, cea a Asăneștilor, la Sofia, vlahii erau complet excluși din crearea și existența celui de-al doilea țarat bulgar¹⁵⁶. Mai supărător pentru regimul de la București era faptul că Dobrogea figura în lucrările istoricilor bulgari ca o componentă organică a Bulgariei și a trecutului ei.

Ca și în cazul raporturilor româno-est-germane, ostilitatea lui Nicolae Ceaușescu și a lui Todor Jivkov față de reformele lui Gorbaciov a modificat complet cadrul raporturilor bilaterale. România a văzut în vecinul sud-dunărean un partener în lupta împotriva a ceea ce considera o „trădare a socialismului”. Căderea lui T. Jivkov și înlocuirea lui cu P. Mladenov a fost o surpriză dureroasă pentru N. Ceaușescu, întrucât i-a sporit izolarea în blocul socialist.

Spre deosebire de România, în Bulgaria existau atât tensiuni la nivelul conducerii superioare de partid și de stat, manifestate, de pildă, prin opoziția față de propulsarea lui Vladimir Jivkov, fiul conducătorului suprem, în vârful ierarhiei sau față de „demisia” lui Stanko Todorov, fost

¹⁵⁶ Ivan Božilov, *La famille des Asen (1186-1460). Généalogie et prosopographie*, în „Bulgarian Historical Review”, nr. 1-2, 1981, pp. 135-156.

prim-ministru și președinte al Adunării Naționale, după excluderea soției sale din partid, care activase într-o grupare neoficială, cât și acțiuni ale mai multor organizații constituite fără aprobarea partidului, care își propuneau apărarea drepturilor omului, solidarizarea cu principiile politicii de reforme din Uniunea Sovietică și protejarea mediului înconjurător.¹⁵⁷ Coaliția anti-Jivkov din conducerea Partidului Comunist Bulgar a beneficiat de curentul creat de înlocuirea lui Erich Honecker și de căderea Zidului Berlinului, astfel că, reunind cele trei elemente esențiale pentru succesul acțiunii ei – „binecuvântarea” Moscovei, sprijinul armatei și izolarea politică a prim-secretarului CC al PCB –, Todor Jivkov a fost înlocuit la 10 noiembrie 1989 cu Petăr Mladenov.¹⁵⁸

I.4. Problema „revendicărilor teritoriale”

În evoluția relațiilor româno-sovietice din perioada regimului Ceaușescu se poate urmări o adevărată diagramă a divergențelor și tensiunilor dintre București și Moscova.

Nicolae Ceaușescu a moștenit de la predecesorul său un set de neînțelegeri legate de funcționarea CAER. România era ostilă încercărilor Moscovei de a crea un organ suprastatal de planificare și de a fixa o diviziune a producției în cadrul blocului sovietic. Liderii români considerau că această politică a Kremlinului ar fi condamnat România la menținerea economiei preponderent agrară și la renunțarea la marile proiecte de industrializare. Ceaușescu și-a asumat integral opoziția preluată de la Gheorghe Gheorghiu-Dej.

La această divergență s-a adăugat apoi dezacordul Bucureștiului față de acțiunile sovietice, care însemnau încălcarea independenței și suveranității altor state, în primul rând socialiste, iar, mai târziu, după venirea la putere a lui Mihail S. Gorbaciov, față de reformele sale, descalificate ca ploconire în fața „imperialismului american”. Toate aceste neînțelegeri dintre București și Moscova nu au căpătat însă un caracter dramatic, întrucât ele nu au afectat interesele de securitate ale Uniunii Sovietice. Spre deosebire de Ungaria (care, la 1 noiembrie 1956 a ieșit din Tratatul de la Varșovia) și de Cehoslovacia (care a propus în 1968 prin

¹⁵⁷ Adrian Pop, *Originile și tipologia revoluțiilor est-europene*, București, Editura Enciclopedică, 2010, pp. 276-277.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 279. Autorul subliniază că atât ambasadorul american, cât și responsabilii pentru Europa de Est din Departamentul de Stat al SUA au fost luați prin surprindere de schimbările de la Sofia.

„socialismul cu chip uman” un termen alternativ la socialismul sovietic), România a rămas fidelă modelului stalinist și s-a angajat după 1971 într-o ortodoxie marxistă fără cusur. Micile gesturi de răzvrătire ale lui Ceaușescu au putut părea spectaculoase, dacă erau raportate la disciplina de bloc, dar ele nu au avut consistența necesară pentru a submina hegemonia sovietică în Europa de Est.

În lumina documentelor cunoscute astăzi, se constată că Moscova a fost mult mai îngrijorată de ceea ce ea a perceput ca revendicări teritoriale ale României față de URSS. Angajat într-un efort de legitimare după *Declarația din aprilie 1964*, regimul comunist a recurs la valorificarea și instrumentalizarea tradițiilor naționale, pe care le-a opus internaționalismului proletar, promovat de URSS. Apelul la istorie al comuniștilor români, referirile frecvente la amputările teritoriale și la consecințele negative ale politicii de expansiune a imperiilor limitrofe, inclusiv a celui rus, au fost înțelese la Moscova ca o încercare de a deschide, pe calea unei discuții științifice despre trecut, problema frontierei sovieto-române. Intangibilitatea granițelor URSS a fost pentru Kremlin unul dintre principiile fundamentale ale politicii sale externe. Moscova a reacționat viguros la ceea ce a considerat a fi o tentativă de redeschidere a dosarului privitor la schimbările teritoriale din iunie 1940¹⁵⁹ și i-a cerut lui Ceaușescu să declare public și categoric că România nu are revendicări teritoriale față de URSS. Grație mărturiei lui Ștefan Andrei, se știe că înainte de a da curs public acestei cereri imperative, Nicolae Ceaușescu l-a informat pe Konstantin Katuşev, secretarul CC al PCUS, responsabil cu relațiile dintre țările socialiste, că se va conforma întocmai.¹⁶⁰ Într-adevăr, în *Expunerea* prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste din 2 iunie 1976, el a precizat: „În relațiile noastre cu țările socialiste pornim permanent de la ceea ce ne unește, precum și de la necesitatea obiectivă a întăririi colaborării și solidarității. [...] În acest context, doresc să menționez că Republica Socialistă România nu are probleme teritoriale sau de altă

¹⁵⁹ Pentru discuțiile Ceaușescu-Brejnev privind problema „așa ziselor” pretenții teritoriale ale României față de URSS, vezi Gheorghe Negru, *Disputa dintre URSS și RSR privind tratarea istoriei relațiilor ruso- și sovieto-române*, în „Destin românesc”, (serie nouă), nr. 3-4 (67-68), 2010, pp. 171-207.

¹⁶⁰ *Memoriile lui Ștefan Andrei: Explicația unei declarații explozive a lui Nicolae Ceaușescu, la Congresul educației politice și al culturii socialiste (2-4 iunie 1976)*, în „Flacăra lui Adrian Păunescu”, Săptămânal (serie nouă), nr. 41 (511), 7-13 octombrie 2011, p. 15.

natură cu Uniunea Sovietică și cu celelalte state socialiste vecine. Dorim ca granițele dintre România și toate statele vecine să fie granițe ale prieteniei și colaborării în lupta și munca pentru socialism și comunism, pentru pace și colaborare în lume”¹⁶¹.

După venirea lui Mihail S. Gorbaciov la putere, divergențele din sânul CAER și așa-zisele „revendicări teritoriale” dispar din contenciosul româno-sovietic.¹⁶² Centrul de greutate al divergențelor dintre cele două țări se deplasează în direcția criticilor formulate de conducerea de la București față de politica de reformă din URSS și față de evoluția raporturilor dintre supraputeri. Pentru Nicolae Ceaușescu *perestroika* și *glasnost* însemnau abandonarea principiilor de bază ale socialismului și concesiile inadmisibile față de capitalism. În ceea ce privește raporturile sovieto-americane, „noua gândire” (*novoe mișlenie*) de la Moscova era apreciată ca o succesiune de cedări și capitulări în fața „imperialismului american”.

Schimbarea problematicii divergente între conducerile comuniste de la București și Moscova indică limpede deplasarea accentului de la problematica independenței și suveranității, obsesiv proclamată ani de-a rândul în România, la cea a încercărilor sovietice de restructurare a socialismului, criticate vehement de pe poziții dogmatic-conservatoare. Nicolae Ceaușescu a cunoscut și el o veritabilă metamorfoză: din opozantul curajos și îndârjit al hegemonismului sovietic în liderul derutat și speriat de amploarea schimbărilor din blocul sovietic, care și-a legat în mod paradoxal speranța de salvare tocmai de „fratele mai mare” din Răsărit, pe care îl combătuse până atunci cu atâta înverșunare. Această schimbare la față vădește atât fragilitatea politicii sale de independență și

¹⁶¹ *Expunere cu privire la activitatea politico-ideologică și cultural-educativă de formare a omului nou, constructor conștient și devotat al societății socialiste multilateral dezvoltate și al comunismului în România*. Prezentată la Congresul educației politice și al culturii socialiste. 2 iunie 1976, în Nicolae Ceaușescu, *Opere alese*, vol. 3, 1976-1980, București, Editura Politică, 1982, p. 157.

¹⁶² În discursul din timpul Congresului al XIV-lea al PCR, Nicolae Ceaușescu avea să resusciteze problemele cu caracter teritorial. Cuvântarea liderului român nu a rămas însă fără ecou la Moscova, astfel că M.S. Gorbaciov i-a trimis un mesaj prin care îi atrăgea atenția că nici un politician cu simț de răspundere nu poate să resusciteze probleme teritoriale mai vechi sau să dea naștere altora noi, care să afecteze granițele existente ale statelor și că această „cutie a Pandorei” trebuie să rămână închisă. Vezi, pe larg, Simion Gheorghiu, *Agonia regimului comunist din România: schimbul de mesaje dintre N. Ceaușescu și M. Gorbaciov, noiembrie 1989*, în *AT*, an. XVI, nr. 3-4, 2008, pp. 228-241.

eșecul ei final, cât și a întregii politici interne care l-a condus pe promotorul ei spre tragicu-i sfârșit.

CAPITOLUL AL II-LEA

POLITICA DE REFORME ÎN URSS: DE LA BERIA LA GORBACIOV

PERESTROIKA ÎNAINTE DE PERESTROIKA (1953-1985)

II.1. L.P. Beria: de la represiune la reformă

Politica de reformă inițiată de Mihail S. Gorbaciov în 1985 a părut multora un fenomen neașteptat în viața politică a Uniunii Sovietice. În realitate, încercări de restructurare a regimului sovietic au existat cu mult înainte.

Victoria URSS în Marele Război pentru Apărarea Patriei¹ fusese pentru Iosif V. Stalin dovada că sistemul sovietic nu mai avea nevoie de nici o îmbunătățire. Pornind de la principiul leninist, potrivit căruia „practica este criteriul suprem al adevărului”, el a văzut în zdrobirea celei mai bune armate din istoria militară a lumii, *Wehrmacht*, confirmarea superiorității și infailibilității regimului sovietic.² În consecință, generalisimul nu și-a pus problema introducerii unor ameliorări oricât de modeste în funcționarea sistemului sovietic, cu toate că în perioada postbelică a avut loc o agravare masivă a tensiunilor și a contradicțiilor în întreaga societate. Convingerea mării majorități a populației că victoria în război va aduce o relaxare a opresiunii și că nivelul de trai va crește semnificativ nu s-a adeverit. Dimpotrivă, Stalin și-a consolidat în intervalul 1943-1948 autoritatea despotică.³ Dacă prin forța lucrurilor fusese silit în timpul războiului să facă unele concesii pentru a menține Marea Alianță cu SUA și cu Marea Britanie, respectiv pentru a obține la rândul său o serie de concesii din partea Washingtonului și Londrei pentru realizarea unui „brâu de protecție” la frontierele URSS. Odată războiul terminat, Stalin s-a preocupat stăruitor de reideologizarea regimului

¹ Denumirea celui de Al Doilea Război Mondial în Uniunea Sovietică/Federația Rusă.

² Dmitri Volkogonov, *Triumf i traghediia. Politiceskii portret I.V. Stalina [Triumf și tragedie. Portretul politic al lui I.V. Stalin]*, kniga II, ciast 2, Moskva, Izdatelstvo Aghentstva peceati Novosti, 1989, pp. 16 și urm.

³ Vezi, pe larg, William O. McCagg, Jr., *Stalin embattled, 1943-1948*, Wayne State University Press Detroit, [Michigan State University], 1978.

sovietic și de introducerea unui control riguros a vieții cetățenilor. După ce renunțase în timpul conflagrației la „Internațională” ca imn al Uniunii Sovietice, după reînființarea Patriarhiei Bisericii Ortodoxe Ruse, percepute ca semne ale „liberalizării” regimului, au urmat după victorie internarea foștilor prizonieri sovietici reveniți în patrie, înăsprirea „vigilenței” ideologice (*jdanovșcina*) prin condamnarea cosmopolitismului și prin reluarea – este drept, ascunsă – a proceselor politice („Complotul de la Leningrad”)⁴. Toate aceste măsuri au produs în societatea sovietică teamă și suspiciune în proporție de masă. „Afacerea medicilor asasini” („complotul halatelor albe”)⁵ a dus la paroxism acest climat, mai ales că ea părea să fie manifestarea premergătoare unei noi „Mari Terori”.

Moartea lui Stalin la 5 martie 1953 – accidentală sau provocată⁶ – a schimbat complet cadrul în care avea să evolueze de acum înainte societatea sovietică. Cuvântările rostite la mitingul de doliu din 9 martie lăsau să se creadă că puterea aparținea unei troici, alcătuită din Gheorghi Maksimilianovici Malenkov, Lavrenti Pavlovici Beria și Viaceslav Mihailovici Molotov.⁷ În realitate puterea era disputată de două tandemuri: Beria-Molotov și Hrușciiov-Bulganin. Cel dintâi și-a impus în

⁴ Așa-numitul „Complot de la Leningrad” este legat de vasta operațiune de epurare din perioada 1949-1952, care a vizat conducerea de partid din Leningrad, precum și cadrele de partid care au deținut funcții de conducere după terminarea celui de Al Doilea Război Mondial. În urma operațiunii și-au pierdut viața câteva sute de activiști de partid. Toate persoanele inculcate în acest „dosar” au fost reabilitate de Curtea Supremă de Justiție din URSS la 30 aprilie 1954. Vezi, pe larg, „Izvestia ȚK KPSS”, nr. 2, 1989, pp. 126-137.

⁵ „Complotul” a fost dezvăluit în presă la 13 ianuarie 1953, vezi *Podlie špioni i ubiiŭi pod maskoi professorov-vracei* [*Spioni ticăloși și ucigași sub masca medici-profesori*], în „Pravda”, nr. 13 (12581), marți, 13 ianuarie 1953, p. 1; TASS, *Hronika «Arest gruppi vracei-vreditelei»* [*Cronica „Arestarea grupării medici-asasini”*], *ibidem*, p. 4. La 4 aprilie, Comunicatul Ministerului de Interne, condus de Beria, anunța că așa-numitul „complot al medicilor” fusese inventat în întregime de poliția politică, *Soobșcenie Ministerstva vnutrennih del SSSR*, în „Pravda”, nr. 94 (12662), sâmbătă, 4 aprilie 1953, p. 2.

⁶ Jores Medvedev, Roi Medvedev, *Neizvestnii Stalin* [*Stalin necunoscut*], Moskva, «Izdatelstvo AST», [Harkov], Izdatelstvo «Folio», 2002, pp. 6-48.

⁷ Vezi *Pohoronî Iosifa Vissarionovicia Stalina. Traurnii miting na Krasnoi ploșciadi 9 marta 1953 goda* [*Înmormântarea lui Iosif Visarionovici Stalin. Mitingul de doliu din Piața Roșie. 9 martie 1953*], în „Pravda”, nr. 69 (12637), marți, 10 martie 1953, pp. 1-2: *Rec tovarișcia Gh.M. Malenkova* [*Cuvântarea tovarășului Gh.M. Malenkov*], p. 1, *Rec tovarișcia L.P. Beria* [*Cuvântarea tovarășului L.P. Beria*], p. 2, *Rec tovarișcia V.M. Molotova* [*Cuvântarea tovarășului V.M. Molotov*], p. 2.

primele săptămâni întâietatea, iar Beria a devenit în lunile martie-iunie 1953 omul-forțe al noului regim..

Supervizor al structurilor de putere și represiune, „atotputernicul Comisar al Poporului”⁸ cunoștea cel mai bine adevărata situație din URSS. El a înțeles că sistemul sovietic nu mai poate funcționa în formele existente în timpul lui Stalin. În consecință, el a inițiat cu o promptitudine neașteptată prima politică de reformă din istoria Uniunii Sovietice.

În cadrul Ministerului de Interne, creat rapid prin unificarea fostului Minister al Afacerilor Interne cu Ministerul Securității Statului, plasat sub conducerea lui Beria, au fost create la 13 martie 1953 echipe însărcinate să reexamineze situația victimelor ultimului val de represiune stalinistă: „medicii asasini”, foștii colaboratori ai Ministerului Securității de Stat, foștii militari din Direcția artileriei din cadrul forțelor armate, arestații din Ministerul Securității de Stat al RSS Gruzine.⁹ În aceeași zi, comisarul poporului a creat o comisie destinată să examineze cazurile strămutării în 1951 a unor cetățeni din RSS Gruzină. În cercetarea acestor cazuri, supervizarea revenea oamenilor de încredere ai lui Beria: S.N. Kruglov, B.Z. Kobulov și S.A. Goglidze.¹⁰ Cinci zile mai târziu, Beria a emis un ordin de reexaminare a acuzațiilor aduse fostei conduceri a Forțelor Militare Aeriene și a Ministerului Industriei Aviatice a URSS.¹¹

Una dintre cele mai „revoluționare” măsuri propuse de Beria a fost cea înaintată la 26 martie 1953 lui G.M. Malenkov, pentru acordarea unei amnistii.¹² Potrivit notei întocmite cu acest prilej, la acea dată se aflau deținuți în lagăre de muncă, în închisori și în colonii 2.526.402 de

⁸ Formulă din titlul cărții lui Boris Sokolov, *Beria. Sudba vsesilnogo narkoma [Beria. Soarta atotputernicului Comisar al Poporului]*, Moskva, Izdatelstvo «Vece», 2003; vezi o prezentare a cărții la Vasile Buga, *Diavolul și Demonul: Stalin și Beria*, în „Dosarele istoriei”, an. VIII, nr. 7 (83), 2003, pp. 12-15.

⁹ *Lavrenti Beria. 1953. Stenogramma iul'skogo plenuma ŢK KPSS i drughie dokumenti [Lavrenti Beria. 1953. Stenograma Plenarei CC al PCUS din iulie și alte documente]*, sostaviteli V. Naumov, Iu. Sigaciov, Moskva, Mejdunarodnii fond «Demokratiia», 1999, pp. 17-18.

¹⁰ *Ibidem*, p. 18. Serghei Arsenevici (Arsentevici) Goglidze a fost împuternicitul lui Beria pentru RSS Moldovenească și a supervizat represiunea în Basarabia. Vezi biografiile lor în *Razvedka i kontrrazvedka v lijah. Enŭklopediceskii slovar rossiiskih spešslujb*, Avtor-sostavitel Anatoli Valentinovici Dienko, predislovie Valeri Veliciko, Moscova, Izdatelstvo «Russkii mir», 2002 (S.A. Goglidze – pp. 117-118, Bogdan Zaharovici Kobulov – p. 233, Serghei Nikiforovici Kruglov – p. 260).

¹¹ *Lavrentii Beria. 1953. Stenogramma iul'skogo plenuma ŢK KPSS...*, pp. 18-19.

¹² *Ibidem*, pp. 19-21.

persoane, dintre care cu pedepse până la cinci ani 590.000 de persoane, de la cinci la zece ani 1.216.000 de persoane, de la zece la douăzeci de ani 573.000 de persoane, iar peste douăzeci de ani 188.000 de persoane. Beria a atras atenția că numărul de deținuți crescuse după 1947, ca urmare a măsurilor adoptate în legătură cu răspunderea penală pentru prejudicii aduse bunurilor publice. În această categorie intrau la 1 ianuarie 1953 1.241.919 de persoane¹³. Proiectul de amnistie prevedea un șir întreg de restricții, dar măsura în sine anunța schimbări însemnate în „Arhipelagul Gulag”, așa cum se constituise el în timpul lui Stalin. Punerea în practică a amnistiei s-a făcut în condiții de haos total, care a creat o stare de spirit ostilă în rândul populației, asaltată pur și simplu în unele locuri de răufăcători eliberați.¹⁴

La 2 aprilie 1953, Beria a trimis încă o notă lui Malenkov pentru anchetarea asasinilor cunoscutului om de teatru evreu, Solomon Mihailovici Mihoels.¹⁵ Două zile mai târziu, a emis un ordin care interzicea folosirea torturii în cursul anchetelor¹⁶.

În vederea remedierii cursului greșit adoptat de Partidul Socialist German, aprobat însă de conducerea Partidului de la Moscova la 8 iulie 1952, se propunea „întreruperea creării artificiale de cooperative agricole de producție [kolhozuri], care nu se justifică în practică și provoacă nemulțumire între țărani”, „consolidarea stațiunilor de mașini și tractoare existente și, în măsura posibilului, crearea de noi unități ca pârgheie principală de influențare a satului și ca principalul mijloc de ajutorare a țărănimii muncitoare în ridicarea productivității agriculturii”¹⁷. În afară de măsurile privind regimul intern al Republicii Democrate Germane, L.P. Beria lua în considerare, deși în termeni voalați, abandonarea acesteia: „În prezent și în perioada imediat următoare este necesar să se pună în centrul atenției maselor largi ale poporului german, atât în RDG, cât și în Germania apuseană, sarcina luptei politice pentru restabilirea unității

¹³ *Ibidem*, p. 19.

¹⁴ Pentru aplicarea și consecințele amnistiei, vezi Jean-Jacques Marie, *Gulagul*, Traducere, postfață și note de Florin Constantiniu, București, Editura Corint, 2001, pp. 124 și urm.

¹⁵ *Lavrentii Beria. 1953. Stenogramma iul'skogo plenuma ŢK KPSS...*, pp. 25-28. Asasinarea lui S.M. Mihoels la 13 ianuarie 1948 a fost „camuflată” într-un accident de circulație. Vezi, pe larg, Jores Medvedev, *Stalin i evrejskaia problema. Novii analiz*, Moskva, Izdatel'stvo «Prava celoveka», 2003, pp. 10-26.

¹⁶ *Lavrentii Beria. 1953. Stenogramma iul'skogo plenuma ŢK KPSS...*, pp. 28-29.

¹⁷ *Ibidem*, p. 57.

naționale a Germaniei și pentru încheierea tratatului de pace. Totodată este necesar să se îmbunătățească și să se consolideze situația politică și economică a RDG, să se intensifice în chip însemnat influența PSUG în masele largi ale muncitorilor și în alte straturi democratice de la orașe și sate”¹⁸. În cuprinsul proiectului de hotărâre era introdusă o prevedere, care lăsa deschisă posibilitatea absorbirii RDG de către RFG: „Pornind de la faptul că situația politică și economică a RDG constituie unul dintre cei mai importanți factori nu numai în problema generală a Germaniei, ci și în reglementarea pașnică a problemelor internaționale de bază în viitor, prin determinarea liniei politice generale în una sau în alta dintre perioade și pentru îndeplinirea fiecărei măsuri concrete în vederea întăririi Republicii Democrate Germane, trebuie luate în considerare, în mod riguros, atât condițiile reale din interiorul RDG, cât și situația generală din Germania, precum și situația internațională”¹⁹. Dincolo de limbajul de lemn al propunerii, este evident că Beria subordona existența RDG reglementării raporturilor URSS cu puterile occidentale. În momentul formulării acestor propuneri, Uniunea Sovietică se afla într-o poziție de „slăbiciune” față de alianța NATO. Tensiunile interne în domeniul economic și social, frustrarea populației private de bunurile de larg consum și izolarea nemărturisită, dar perceptibilă a conducerii sovietice, făceau din URSS un „colos cu picioare de lut”. Beria era conștient de această realitate și încerca prin măsurile enumerate mai sus să redea Uniunii Sovietice vigoarea din anii de sfârșit ai celui de Al Doilea Război Mondial.

Acțiunea sa a fost însă una strict individuală. Prezidiul CC al PCUS i s-a alăturat mai puțin din convingere, cât mai ales de teama obișnuită în Răsărit de deținătorul puterii. Tulburările din RDG din 17 iunie 1953 au fost cântecul de lebadă al politicii de reformă inițiată de L.P. Beria. Căderea sa la câteva zile după această insurgență poate fi explicată în mai multe feluri: ca manifestare a eșecului politicii de reformă, ca deznodământ al luptei pentru putere între succesorii lui Stalin sau ca reacție a forțelor conservatoare din conducerea partidului față de curentul reformist inițiat de L.P. Beria. În stadiul actual al documentării,

¹⁸ *Ibidem*, p. 58.

¹⁹ *Ibidem*, p. 59.

cele trei interpretări nu par să se excludă, ci, dimpotrivă, să se completeze reciproc.²⁰

În sânul Prezidiului CC al PCUS, dominat de rivalitatea dintre tandemurile Beria-Malenkov și Hrușciuv-Bulganin,²¹ personalitatea cea mai puternică și cea mai temută era, evident, Beria. Toți membrii Prezidiului, inclusiv partizanii săi, simțeau planând asupra lor amenințarea lui. Ca de obicei în asemenea situații, frica i-a reunit pe prezumtivii vizați într-o coalție care să-i pună la adăpost de cruzimea samavolnică a unui dictator de tipul celui tocmai decedat. În lupta pentru succesiunea lui Stalin eliminarea celui mai puternic era în logica lucrurilor.

Nu este mai puțin adevărat că măsurile inițiate de Beria, deși populare, nu izbutiseră nici să normalizeze societatea sovietică, nici să ralieze regimului majoritatea populației. După anii perioadei staliniste, cu care Beria se identificase într-atât, încât devenise un simbol al represiei, oamenii sovietici nu puteau înțelege noul curs inițiat de acest „călău”. El a fost dezavantajat și de faptul că în mass-media sovietice măsurile reformiste din martie–iunie 1953 nu erau asociate cu numele său, fiind prezentate ca hotărâri ale noii conduceri colective a partidului. Atâta timp însă cât Beria s-a aflat în fruntea conducerii de partid și de stat, cursul novator a fost perceput cu dezorientare și neîncredere de opinia publică sovietică. În momentul căderii, politica sa de reformă nu adusese nici un beneficiu real regimului sovietic, astfel că eșecul ei a fost eșecul lui.

Documentele disponibile astăzi nu îngăduie o demarcare netă a taberei reformatorilor de cea a conservatorilor. Judecând însă lucrurile prin prisma evenimentelor ulterioare, este sigur că o astfel de diviziune a existat. Rezistența „dogmaticilor”, cu care avea să se confrunte N.S. Hrușciuv, trebuie să se fi manifestat încă din timpul lui Beria, chiar dacă

²⁰ Noi documente descoperite în Arhiva Rusă de Stat pentru Istorie Social-Politică (Rossiiskii gosudarstvennii arhiv soŭialno-politiceskoi istorii (RGASPI)), în care Beria încearcă să-și justifice, după ce a fost arestat, acțiunile au fost publicate de Boris Sokolov, *Kak provalilas berievskaja «perestroika». Izverenie enfant terrible iz vlastnih struktur. Novie dokumenty [Cum a eșuat „perestoika” lui Beria. Alungarea enfant terrible din structurile de putere. Noi documente]*, Vîpusk 26, Moskva, Assoțiația issledovatelei rossiiskogo obșcestva, 2010. Panicat, el s-a aflat în primele zile ale detenției în stare de șoc, pentru că știa ce îl așteaptă. Scrisorile trimise din închisoare Comitetului Central al PCUS sunt un amestec de groază și lingușeală. Cu sinceritate nemiloasă a descris relațiile liderilor din fruntea partidului.

²¹ Vezi mai sus pp. 98-99.

ea nu a lăsat urme vizibile în sursele cunoscute. Este greu de crezut că acei *soratiniki*, „tovarăși de luptă” ai lui Stalin, modelați în stilul de conducere al dictatorului defunct, puteau să accepte o răsturnare atât de radicală a politicii pe care o practicaseră atâta vreme. Se poate presupune, așadar, că aceste elemente dogmatic-conservatoare au contribuit masiv la căderea Beria.

Chiar dacă nu se pot formula încă concluzii ferme în privința mobilurilor care au stat la baza măsurilor din martie-iunie 1953, este mai presus de orice îndoială că primul reformator al sistemului sovietic sau, mai exact, primul om politic sovietic care a încercat reformarea sistemului din URSS a fost Lavrentii Pavlovici Beria.

Drama lui, ca și a tuturor reformatorilor sovietici ulteriori, a fost determinată de un dat fundamental: regimul sovietic nu era reformabil.

II.2. N.S. Hrușciov: „dezghețul”²²

Este un paradox al istoriei că omul politic care avea să reia, în alte forme, politica de reformă a lui L.P. Beria a fost tocmai principalul artizan al răsturnării sale: Nikita Sergheevici Hrușciov.

Izvoarele accesibile în prezent nu dezvăluie, din păcate, mobilurile acțiunii lui Hrușciov: a vrut să înlăture un rival sau a vrut să elimine un reformator? Incontestabil este însă faptul că noul stăpân de la Kremlin a extins mult mai mult decât precursorul lui critica regimului stalinist. Nici impulsurile acestei inițiative nu sunt deplin clarificate: a demască Hrușciov crimele staliniste pentru a lovi în rivalii săi din Prezidiul CC al PCUS, compromiși prin participarea la teroarea stalinistă sau a considerat că stabilitatea regimului nu poate fi asigurată decât prin eliminarea definitivă a formelor aberante ale terorii? Probabil că în geneza politicii sale de reformă a împletit cele două componente. O privire asupra eșafodajului politic al URSS aduce oarecare lumină în această chestiune. Regimul sovietic și-a avut ca bază socială nomenclatura de partid și de stat. Această clasă a devenit victima măsurilor represive ale atotputernicului stăpân de la Kremlin, mai cu seamă în anii 1936-1938 și 1950-1952, când i-au fost decimate vârfurile. Așa cum s-a remarcat, cu cât un activist avansa în ierarhia de partid și de stat, cu atât era mai

²² Primul deceniu după moartea lui Stalin a intrat în istorie ca perioada „dezghețului” (*ottepeli*).

primejdut să sfârșească cu un glonț în ceafă.²³ Insecuritatea nomenclaturii a atras după sine fragilitatea regimului. Dacă L.P. Beria a lansat politica de reformă pentru a elimina tensiunile din societatea sovietică, N.S. Hrușciiov a declanșat campania de destalinizare pentru a asigura nomenclaturii sentimentul de securitate. În cazul acestuia din urmă nu era vorba de o restructurare a regimului sovietic, ci de eliminarea anomaliilor staliniste, care îi destabilizau fundamentul social.

Intervențiile lui Hrușciiov la Congresele XX²⁴ și XXII²⁵ ale PCUS trebuie înțelese ca reacții ale nomenclaturii de partid și de stat față de atitudinea arbitrară a unui despot. Cel care fusese așezat în Mausoleu alături de Lenin, Stalin, trebuia să dispară pur și simplu din viața publică.

Agenți eficienți în campania de destalinizare a lui Hrușciiov au fost foștii deținuți politici (*zek-i*), eliberați din lagărele de concentrare în urma amnistiei. Așa cum s-a remarcat, spre deosebire de situațiile din țările comuniste est-europene, unde un șir de victime ale represiunii staliniste au revenit la vârful puterii, exemplul cel mai cunoscut fiind János Kádár, în Uniunea Sovietică așa-numiții „*zek-ii* lui Hrușciiov”, deși reabilitați, nu au depășit în ierarhia de partid și de stat nivelul mediu.²⁶ Astfel, Olga Șatunovskaia, Aleksei Snegov și Valentina Pikina, care până la internarea în GULAG ocupaseră ca vechi militanți bolșevici diverse posturi în conducerea partidului, au primit funcții în aparatul Comisiei Controlului de Partid, în timp ce Aleksandr Todorski, militar de carieră înainte de arestare, a fost promovat la gradul de general-locotenent.²⁷

Foștii deținuți erau o mărturie vie a ororilor din perioada stalinistă. Destinul lor, dar, mai ales, relatările despre cele pătimate în detenție justificau cum nu se poate mai convingător criticile lui Hrușciiov la adresa lui Stalin și a executanților odioaselor sale directive. Pe mărturiile acestor supraviețuitori ai „Marii Terori” s-a întemeiat lucrarea, devenită celebră, a

²³ Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique. De l'Empire russe à la Communauté des Etats indépendants. 1900-1991*, [2e édition mise à jour], [Paris], Press Universitaires de France, [1992].

²⁴ Vezi *O kulte licinosti i ego posledstviiah. Doklad XX sezdū KPSS (N.S. Hrușciiov) [Despre cultul personalității și consecințele lui. Raportul Congresului XX al PCUS (N.S. Hrușciiov)]*, în „Izvestiia TK KPSS”, nr. 3, 1989. Reeditat de ROSSPEN în 2002.

²⁵ Vezi *Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice*, București, Editura Politică, 1962.

²⁶ Stephen F. Cohen, *Dolgoe vozvraŝenie. Jertvi GULAGa posle Stalina [Întoarcerea anevoioasă. Jertfele GULAG-ului după Stalin]*, Moskva, Novii Hronograf, 2009, p. 47

²⁷ *Ibidem*, p. 48.

lui Roy Medvedev²⁸. Ea nu a fost tipărită în URSS, ci doar în străinătate, întrucât dezvăluirile depășeau limitele fixate de Hrușciov destalinizării.

În vederea continuării și înăsprii criticii perioadei staliniste la Congresul al XXII-lea al PCUS, liderul de la Kremlin a creat o Comisie, prezidată de Nikolai Șvernîk, care a strâns, precum înainte de Congresul XX, „Comisia Kuusinen”, un bogat material despre crimele și abuzurile din anii '30. În ajunul congresului, Șatunovskaia i-a înmănat lui Hrușciov un raport preliminar, fundamentat pe un „vast material documentar”, utilizat de primul secretar în Raportul prezentat Congresului.²⁹ Dezvăluirile făcute, mai ales în legătură cu aspectele neelucidate ale anchetei care a urmat asasinării lui S.M. Kirov (1 decembrie 1934), au produs o puternică emoție și indignare în întreaga țară.

În această atmosferă, Hrușciov a hotărât să recurgă la un gest cu o mare încărcătură simbolică și ideologică. În urma intervenției halucinante a vechii militante bolșevice, Dora Abramovna Lazurkina, pe care a reabilitat-o după o detenție de peste 15 an, s-a hotărât îndepărtarea mumiei lui Stalin din mausoleu. Luând cuvântul în ultima zi a Congresului al XXII-lea al PCUS, tovarășa în vârstă de 77 de ani, care îl cunoscuse personal pe Lenin, a declarat cu duioșie: „Ieri m-am sfătuit cu Ilici, stătea în fața mea ca și cum ar fi fost viu și mi-a zis: îmi este neplăcut să zac alături de Stalin, care a produs atâta necaz partidului”³⁰.

Iată la ce tertip, împrumutat din arsenalul celor mai grosolane superstiții, a recurs regimul, care se legitima prin concepția materialistă asupra istoriei, pentru a îndepărta trupul tiranului din lăcașul sacru al comuniștilor: visul Dorei Lazurkina!

Politica de reformă a lui N.S. Hrușciov nu a avut coerența celei a lui L.P. Beria. Acesta din urmă a vizat în timpul scurt cât a deținut pârghiile puterii schimbări structurale cu obiective precise: eliminare a ilegalităților flagrante ale regimului stalinist, reajustări în politica națională a partidului, destindere în raporturile Est-Vest. Comparativ, Hrușciov a acționat haotic, incapabil să-și subordoneze acțiunile unui

²⁸ Roy A. Medvedev, *Let History Judge. The Origins and Consequences of Stalinism*, New York, Alfred A. Knopf, 1971. În anul următor a apărut și în Franța sub titlul *Le Stalinisme. Origines, histoire, conséquences*, Paris, Éditions du Seuil, [1972].

²⁹ Stephen F. Cohen, *op. cit.*, p. 61.

³⁰ *Reci tovarișa D.A. Lazurkinoi. (Cilen KPSS s 1902 goda, leningradskaea partiinaea organizația) [Cuvântul tovarăsei D.A. Lazurkina. (Membră a Organizației de partid din Leningrad din anul 1902)]*, în „Pravda”, nr. 305 (15795), marți, 31 octombrie 1961, p. 2.

mare plan coerent de reorganizare a societății sovietice. Unicul său scop pare să fi fost garanțiile date nomenclurii că situația ei privilegiată este intangibilă. Victoria obținută în 1957 împotriva grupului „antipartinic”, alcătuit din Malenkov, Molotov, Kaganovici și Șepilov, „care li s-a alăturat”,³¹ a însemnat doar eliminarea fruntașilor opoziției dogmatico-conservatoare din aparatul de partid și de stat. Biruință fără profunzime, deoarece învingătorul nu a tăiat cordonul ombilical între nomenclatură și părintele ei fondator, pe care pătura conducătoare nu era dispusă să îl renege. Faptul a fost vizibil la Congresul al XXII-lea al PCUS. Cu toate că Raportul CC și discuțiile au mers mult mai departe în criticarea regimului stalinist decât o făcuse Congresul al XX-lea,³² documentele finale au atenuat considerabil tonul dezbaterilor și le-a alterat în bună măsură conținutul.³³ Rezoluția Congresului nu mai vorbea de „crime”, ci de „greșeli”, „denaturări” și „metode străine spiritului leninismului” și afirma că: „Partidul a spus poporului întregul adevăr despre abuzurile de putere din perioada cultului personalității și a condamnat cu hotărâre greșelile, denaturările și metodele străine spiritului leninismului generate de atmosfera cultului personalității. Partidul a criticat cultul personalității, a înlăturat denaturările și greșelile din trecut, transpune cu perseverență în viață măsurile menite să excludă întru totul pe viitor posibilitatea repetării unor greșeli similare”.³⁴ Prin această formulă, rezoluția indica limpede că dezbaterile nu va trece de aceste limite.³⁵

³¹ Vezi volumul de documente *Molotov, Malenkov, Kaganovici. 1957. Stenogramma iunskogo plenuma TK KPSS i drugie dokumenti* [Molotov, Malenkov, Kaganovici. 1957. *Stenograma Plenului CC al PCUS din iunie și alte documente*], sostaviteli N. Kovaleva, A. Korotkov, S. Melcin, Iu. Sigaciov, A. Stepanov, Moskva, Mejdunarodnii Fond «Demokratiia», 1998.

³² Vezi *Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice la Congresul al XXII-lea al P.C.U.S. Raport prezentat de tovarășul N.S. Hrușciov, prim-secretar al C.C. al P.C.U.S. – 17 octombrie 1961*, în vol. *Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice...*, pp. 7-149.

³³ *Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice...*, pp. 150 și urm.

³⁴ *Rezoluția Congresului al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice cu privire la Raportul de activitate al Comitetului Central al P.C.U.S. (Adoptată în unanimitate la 31 octombrie 1961)*, în vol. *Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice...*, p. 480.

³⁵ Nicolas Werth, *Histoire de l'Union soviétique...*, p. 433; vezi și versiunea în limba română, *Istoria Uniunii Sovietice. De la Hrușciov la Gorbaciov (1953-1985)*, ediția a II-a, Traducere, note și postfață, Florin Constantiniu, București, Editura Corint, 2004, p. 49.

Până la căderea sa, N.S. Hrușciiov nu a putut înfrânge rezistența nomenclaturii față de condamnarea completă a stalinismului. Satisfăcuți în ceea ce privește securitatea poziției lor, membrii ei nu erau dispuși să elimine sau măcar să pună în paranteze acest segment aberant din istoria puterii sovietice. Pasul înainte făcut în această direcție la Congresul al XXII-lea al PCUS a produs îngrijorare, pentru că mulți dintre reprezentanții clasei conducătoare erau legați într-un mod sau altul de crimele perioadei staliniste și se temeau să nu fie trași la răspundere.

Precum Dumnezeu, care l-a asigurat pe Noe că potopul nu se va mai repeta, tot așa Nichita Sergheevici i-a lăsat pe tovarășii săi din PCUS să înțeleagă prin rezoluțiile congreselor menționate că nu va mai veni un val al „Marii Terori” și că ei își pot, așadar, „valorifica” în liniște privilegiile.

Inițiativele sale pripite și neașteptate au creat însă confuzie și incertitudine în rândul activiștilor. Rotirea cadrelor – azi la Moscova, mâine în Kazahstan sau aiurea – nu putea fi în nici un chip pe placul lor. Această practică a culminat cu decizia de separare a structurilor de partid de cele de stat în industrie și agricultură, ceea ce a condus la emascuarea prim-secretarilor orășenești, raionali și regionali, care dispuseseră până atunci de autoritate despotică în fiefurile lor. Starea de nemulțumire a nomenclaturiștilor a crescut vertiginos, Hrușciiov fiind acuzat că a încălcat principiul sacrosanct al rolului conducător al partidului, transformat într-un simplu gestionar al economiei sovietice.

Evoluția raporturilor dintre secretarul general și fruntașii partidului, dintre politica de reformă și inerția birocratică, explică ascensiunea și căderea liderului de la Kremlin. Schimbările preconizate în programul său politic din perioada 1956-1961 au reflectat de fapt dorința nomenclaturii de a face imposibilă repetarea terorii de tip stalinist. După Congresul al XXII-lea al PCUS, reformismul său dezordonat și imprevizibil a creat în rândurile celor cu doleanțele satisfăcute în prima etapă, dornici acum să-și savureze în tihnă binefacerile hrușcioviste, o opoziție atât de înverșunată, încât i-a fost în cele din urmă fatală.

Această trăsătură o deosebește net de deznodământul celor „o sută de zile” ale „mareșalului de la Lubeanka”³⁶: câtă vreme Beria, ale cărui reforme, chiar dacă numai însăilate, lasă să se întrevadă o coerență logică,

³⁶ [Boris Starkov], *Sto Dnei „Lubeanskogo Marșala”* [Cele o sută de zile ale „mareșalului de la Lubeanka”], în „Istocinik”, nr. 4, 1993, pp. 82-90. De fapt 112 zile: 5 martie – 26 iunie 1953.

a fost victima competiției pentru putere la nivelul suprem al ierarhiei de partid, Hrușciov și-a distrus cu reformismul său deconcertant și, ca atare, îngrijorător principalul reazem al puterii, nomenclatura, întâi înstrăinată, apoi ostilă pe față.

Epoca Brejnev, cunoscută astăzi ca „perioadă a stagnării”, poate fi considerată fără rezerve ca epoca de aur a nomenclaturii. Intervalul de timp perceput din perspectivă istorică ca încremenire a fost socotită la vremea lui ca perioadă a stabilității. Imobilismul ei incontestabil a dat nomenclaturii sentimentul confortabil al securității, indispensabil pentru consumul nestânjenit al beneficiilor puterii. Această înțepenire generalizată a avut însă prețul ei, extrem de ridicat, la ora bilanțului: ea a agravat, în bună măsură ireversibil, toate contradicțiile societății sovietice.

Tot mai decrepit în ultima parte a vieții, L.I. Brejnev devenise pentru telespectatorii din întreaga societate sovietică simbolul degradării economice, sociale și morale a superputerii măcinată în lăuntru ei, ajunsă la o răscruce existențială. Nu este de mirare că factorii de decizie din Kremlin au avut în aceste condiții premoniția prăbușirii și au căutat soluții salvatoare. Cel care avea să-și asume noua tentativă de reformare a sistemului sovietic a fost Iuri Vladimirovici Andropov.

II.3. I.V. Andropov: tentații reformiste, reflexe conservatoare

Optim plasat ca șef al KGB pentru a cunoaște bolile supraputerii sovietice, devenită în anii stagnării un „colos cu picioare de lut”, Iuri Vladimirovici Andropov a fost chemat să-i găsească și remediile.

Destinul său se suprapune până la un anumit punct cu cel al lui L.P. Beria. Și unul și celălalt, aflați în fruntea structurilor informative și represive ale URSS, au fost la curent cu toate aspectele vieții sovietice: documentele NKVD/KGB publicate dovedesc o uimitoare amploare și rigoare a supravegherii populației. Întocmai ca precursorul său, care înțelesese necesitatea vitală de reformare a sistemului, tot așa și Andropov și-a dat seama că, dacă anghiloza va persista, ea va avea urmări fatale. Spre deosebire de L.P. Beria, I.V. Andropov avusese sub ochii săi un exemplu concret de prăbușire a unui regim comunist ale cărui grave carențe de structură nu fuseseră eliminate la timp. Ca ambasador la Budapesta, el a putut urmări în 1956 cât de rapidă putea fi dezagregarea unui regim de cea mai pură esență stalinistă, salvat doar de intervenția Armatei Roșii împotriva populației, care respinsese în imensa ei majoritate comunismul. O astfel de soluție armată era, firește, imposibilă

în Uniunea Sovietică. Trebuiau găsite căi de rezolvare a gravelor disfuncționalități din țară și de prevenire a unei crize generale a sistemului sovietic atât în URSS, cât și în „brâul de protecție” din Europa de Est printr-o politică de reformă curajoasă. Dacă Beria beneficiase de descătușarea psihologică favorabilă schimbărilor produsă de dispariția „marelui han” – Stalin –, Andropov s-a confruntat de la bun început cu rezistența mai mult sau mai puțin fățișă a colegilor din Biroul Politic, mulțumiți de starea lor privilegiată și, prin urmare, ostili oricăror inovații.

Opera și imaginea lui de reformator și de precursor al *perestroikăi* au fost de timpuriu contestate vehement de fruntași ai partidului. Potrivit lui Nikolai I. Rîjkov, „Andropov a fost un activist de partid tipic, care nu a intenționat nici o clipă să iasă din fâgașul ortodoxiei comuniste”.³⁷ Și Mihail Gorbaciov a fost de părere că, și dacă moartea nu i-ar fi scurtat viața, el tot nu ar fi procedat la restructurarea societății.³⁸

Un autoportret extrem de sumar, dar instructiv pentru descifrarea paradoxurilor care îl înconjură pe prezumtivul reformator, a schițat Andropov însuși la o întrunire a colaboratorilor săi din KGB în mai 1982, când li s-a destăinuit: „15 ani nu se șterg. Acești ani vor fi întotdeauna cu mine și cu dumneavoastră, prin urmare, veți fi totdeauna cu mine”.³⁹

Într-adevăr, cât de puternic i-a fost modelată personalitatea în timpul serviciului în temuta instituție au lăsat să se întrevadă acțiunile sale încă înainte de a prelua funcția supremă în stat, anume când, potrivit zvonurilor, oamenii săi administrau lovituri în stil mafiot susținătorilor lui Brejnev. Seria neagră a fost deschisă de moartea suspectă a lui Petr Mironovici Mașerov, membru supleant al Biroului Politic al PCUS și prim-secretar al PC din Bielorusia, la 4 octombrie 1980,⁴⁰ care a sfârșit

³⁷ Nikolai Rîjkov, *Perestroika: istoria predatelstvî [Perestroika: istoria unei trădări]*, Moskva, Izdatelstvo «Novosti», 1992, p. 43. Rîjkov mai subliniază că: „Andropov acorda o atenție deosebită relațiilor dintre URSS și țările membre CAER, vorbea despre o integrare reciproc-avantajoasă, atrăgând mereu atenția: ar trebui mai puține politețe diplomatice, noi trebuie, în primul rând, să păzim propriile interese. Îmi amintesc – scrie Rîjkov – că l-am întâlnit, în hol, după o discuție cu Ceaușescu: mergea supărat, agitat, era de nerecunoscut. Și-a explicat starea: «– Nu pot să suport când mi se dictează ce să fac. Asta nu e nici un fel de prietenie ci hoție vulgară...»”, *ibidem*, p. 51.

³⁸ Mihail Gorbaciov, *Naedine s soboi*, Moskva, Grin Strit, 2012, pp. 356-357.

³⁹ Michael Voslensky, *Les maîtres de la Nomenklatura*, Paris, Éditions Pierre Belfound, 1989, p. 280.

⁴⁰ Vezi „Pravda”, nr. 280 (22710), luni, 6 octombrie 1980 g., pp. 1, 2.

într-un accident de mașină.⁴¹ Tot membru al grupării brejneviste, succesorul său, Tihon Iakovlevici Kiselev, devenit și membru supleant al Biroului Politic al PCUS, a decedat subit doi ani mai târziu, la 11 ianuarie 1983. Abia al treilea prim-secretar al PC Belarus, Nikolai Nikitovici Sliunkov, a supraviețuit, și el se afla în tabăra lui Andropov.⁴²

Șirul accidentelor de automobil mortale a continuat însă în alte locuri: una dintre victimele notorii a fost, de pildă, al doilea secretar al Comitetului de Partid din Leningrad, membru al CC, Nikolai Suslov. Astfel de ieșiri de pe scena politică n-au fost rezervate numai marilor ierarhi ai partidului, ci și funcționarilor de mai mică greutate, ceea ce a creat o adevărată psihoză.

S-a presupus cu deplin temei că aceste numeroase asasinate au făcut parte dintr-o campanie de intimidare bine regizată, menită să-i asigure lui Iuri Andropov o autoritate terifiantă, indispensabilă accesului la putere în lumea în care trăia. Tot la o armă predilectă din arsenalul KGB a recurs conducătorul instituției pentru compromiterea prin dezinformare, intimidarea și apoi eliminarea lui Andrei Pavlovici Kirilenko din secretariatul Biroului Politic. Aceste acțiuni din vremea luptei la vârful puterii „au arătat clar că fiecare dintre ei [membrii echipei lui Brejnev] putea să ajungă de azi pe mâine pe banca acuzaților, că era ușor să fie compromiși [...], că Brejnev însuși nu era la adăpost și că nu exista, așadar, nimeni care să le ia apărarea și că, pe scurt, destinul lor era în mâna «organelor»”⁴³.

În timp ce adversarii, reali sau potențiali, ai lui Andropov făceau obiectul unei supravegheri atente sau, mai rău, a unei campanii de defăimare, proaspătul secretar general era înfățișat, grație unui flux de zvonuri dirijate, ca liberal cu simpatii față de Occident, dispus să „slăbească șurubul” de îndată ce puterea avea să fie pe deplin în mâinile sale.

Spre deosebire de larga viziune a lui Beria despre restructurare, reformismul lui Andropov a fost mult mai îngust, fiind limitat doar la lupta împotriva corupției la nivel înalt, inclusiv în familia lui Brejnev, care eroda bazele regimului. Demascarea și reprimarea elementelor corupte ale nomenclaturii reprezenta în închipuirea lui o campanie salutară de igienizare politică cu scopul consolidării regimului sovietic.

⁴¹ Vezi și Michael Voslensky, *op. cit.*, p. 275.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*, p. 277.

Același obiectiv i-a inspirat și măsurile brutale de reprimare a disidenților și l-a determinat să desfășoare o politică represivă față de disidenții tot mai numeroși, care criticau încălcările drepturilor omului și, în primul rând, ale prevederilor înseși ale Constituției sovietice.

I.V. Andropov apare astfel în dublă ipostază ca un adevărat Ianus: a fost și luptătorul împotriva corupției, care a anunțat probabil reformatorul de anvergură neîmplinit din cauza decesului său relativ timpuriu, și promotorul represiunilor crunte în interiorul Uniunii Sovietice și al activităților de spionaj în afara ei, desfășurate în cea mai curată tradiție a KGB. Cele 15 luni cât a deținut funcția supremă de conducere a statului sunt marcate de oscilația între timidele tentații reformiste și mult mai vânjoasele reflexe conservatoare. O caracterizare concisă a acestei scurte domnii exprimă formula lui Lenin din titlul cunoscutei sale cărți: *Un pas înainte, doi pași înapoi*⁴⁴.

O opinie larg răspândită îl prezintă pe următorul conducător al URSS, Konstantin Ustinovici Cernenko, drept un continuator al imobilismului brejnevist. Această imagine a fost contestată de Mihail Voslensky, care a susținut că în cele 13 luni cât a deținut funcția supremă în PCUS, noul lider de la Kremlin a formulat idei și a luat măsuri care cuprindeau *in nuce* principiile ample ale politicii de reformă a succesorului său, M.S. Gorbaciov. Teza eminentului sovietolog este că, deși Cernenko a fost un *aparatic* mediocru, care și-a datorat cariera exclusiv norocului de a se fi aflat în anturajul intim al lui Brejnev pe când acesta era „guvernator” la Chișinău, el s-a lăsat antrenat de curentul novator, care căpătase o forță irezistibilă, deoarece întruchipa singura șansă de salvare a societății sovietice. Dovada teoretică a intențiilor sale reformatoare a fost dedusă din cele afirmate în cartea sa, *Perfecționarea socialismului dezvoltat și lupta pentru pace*⁴⁵. Pe baza lor a fost reconstituită de același specialist geneza noii doctrine a lui Cernenko. Potrivit programului PCUS, URSS ar fi trebuit să intre în 1980 în faza comunistă, adică etapa superioară a socialismului, întemeiată, pe bine-

⁴⁴ Vladimir Ilici Lenin, *Un pas înainte, doi pași înapoi (Criza din partidul nostru)*, în V.I. Lenin, *Opere complete*, vol. 8, *A doua jumătate a lunii septembrie 1903 – iulie 1904*, ediția a doua, București, Editura Politică, 1962, pp. 187-414

⁴⁵ C. Tchernenko, *Le perfectionnement du socialisme développé et la lutte pour la paix*, Moscou, 1984; K.U. Cernenko, *Na uroven trebovanii razvitogo soŭializma. Nekotorie aktualnie problemî teorii, strategii i taktiki KPSS [La nivelul cerințelor socialismului dezvoltat. Unele probleme actuale ale teoriei, strategiei și tacticii PCUS]*, Moskva, Politizdat, 1985.

cunoscutul principiu „de la fiecare după capacitatea sa, fiecăruia după necesitățile sale”. Societatea sovietică era însă la începutul anilor '80 departe de a satisface exigențele unei societăți comuniste. Repartiția bunurilor după nevoile fiecărui cetățean devenise un țel cu totul iluzoriu în condițiile în care penuria alimentară transformase URSS în importatoare permanentă de grâu american. În această conjunctură a fost elaborată o nouă doctrină, destinată să scoată din impas conducerea de partid. Potrivit ei, comunismul nu mai era o etapă radical nouă, ci urma să se nască progresiv din evoluția ulterioară a socialismului deja existent⁴⁶. La această mutație ideologică se cerea adaptat și obiectivul politic: sistemul în vigoare trebuia doar perfecționat, nicidecum înlocuit cu altul calitativ diferit. Comunismul ca năzuință supremă a omenirii și a Uniunii Sovietice în primul rând avea să fie atins prin acumulări cantitative, care urmau să determine în final saltul calitativ.

În așteptarea lui, noul secretar general a inițiat câteva reforme, între care cea a învățământului, dar ele nu îndreptățesc includerea lui în rândul liderilor reformatori ai URSS. Împotriva acestei repartizări pledează nu atât scurtimea perioadei în care și-a exercitat mandatul la cârma țării, cât concepția sa politică, care a avut un singur punct de miră: stabilitatea. Un argument semnificativ a fost dedus din imobilitatea eșalonului superior al ierarhiei de partid. Singura „victimă” a lui Cernenko a fost mareșalul Nikolai Vasilevici Ogarkov, destituit din funcțiile de prim-locțiitor al Ministerului Forțelor Armate și de șef al Statului Major General, probabil pentru că acest militar cu o puternică personalitate și cu o solidă formație profesională avea în imaginația secretarului general însușirile trebuitoare pentru a executa o lovitură bonapartistă.⁴⁷ Același complex l-a determinat cu câteva decenii mai înainte pe Hrușciiov să procedeze identic cu mareșalul G.K. Jukov, marele erou din Al Doilea Război Mondial.

Moartea acestui gerontocrat a înlăturat ultimul zăgaz din calea impetuosului curent reformator, a cărui forță era dată de criza tot mai profundă a sistemului sovietic.

⁴⁶ Mihail Voslensky, *op. cit.*, p. 290.

⁴⁷ *Ibidem*.

PERESTROIKA ȘI GLASNOST

II.4. M.S. Gorbaciov: „un nou chip al socialismului”

Alegerea lui Mihail Sergheevici Gorbaciov ca secretar general al CC al PCUS în ședința Biroului Politic din 11 martie 1985 a fost precedată de o întâlnire a candidatului la funcția supremă cu Andrei Andreevici Gromîko, care a rezolvat în principiu problema succesiunii lui Konstantin U. Cernenko.⁴⁸ Acest *gentleman agreement* a fost de fapt un pact între reprezentanții gerontocrației și exponentul noii generații de lideri. Pe altarul lui a fost jertfit Viktor Vasilevici Grișin, membru al Biroului Politic și prim-secretar al Organizației de partid din Moscova, pe care Cernenko ar fi dorit să-l lase urmaș.

În absența unui document scris, punctele principale care reies cu destulă claritate din desfășurarea evenimentelor, au fost: alegerea lui M.S. Gorbaciov ca secretar general; desemnarea lui A.A. Gromîko ca președinte al Prezidiului Sovietului Suprem al URSS; desfășurarea unei politici de grăbire a schimbărilor, care să nu afecteze însă interesele de căpătâi ale nomenclaturii.

Vechii conservatori și noii reformatori s-au asociat astfel pentru a da un chip nou conducerii sovietice, percepută pe plan atât intern, cât și extern ca un grup de bătrâni ramoliți, dogmatici și bolnavi. În ședința care l-a „recomandat” ca secretar general, M.S. Gorbaciov a rostit o frază destinată să asigure pe vârstnici că pozițiile lor nu erau primejduite: „Nu este necesar să schimbăm politica. Ea este o politică dreaptă, corectă, autentic leninistă. Noi trebuie să accelerăm ritmurile, să înaintăm, să dezvăluim lipsurile și să le înfrângem, să vedem clar viitorul nostru luminos”⁴⁹. Cuvintele noului *ghensek*, exemplare pentru o limbă de lemn

⁴⁸ R.G. Pihoiă, *Sovetskii Soiuz. Istoriia vlasti. 1945-1991 [Uniunea Sovietică. Istoria puterii. 1945-1991]*, [Izd. 2-e], Novosibirsk, Izdatelstvo «Sibirskii khronograf», 2000, p. 402.

⁴⁹ Rossiiskii gosudarstvennii arhiv noveișei istorii [Arhiva Rusă de Stat pentru Istoria Contemporană], Fond 89, opis 36, delo 16, list 13; Gheorghiu Simion, „*Noi nu avem dreptul să permitem nicio încălcare a unității noastre*”. Alegerea secretarului general al CC al PCUS din 11 martie 1985, în *SMIC*, vol. XII, 2013, p. 221 (Textul complet al stenogramei de lucru a ședinței Biroului Politic al CC al PCUS din data de 11 martie 1985). Stenograma a fost publicată, cu lipsuri: «*Nam ne nujno meneat politiku*», – zaiavil M.S. Gorbaciov pri vîdvejenii ego na post Gheneneralnogo sekretarea TK KPSS [„Nu este necesar să schimbăm politica”, a afirmat M.S. Gorbaciov atunci când a fost propus pentru funcția de secretar general al CC al PCUS], [publicațiiu podgotovil A. Cernev],

autentică, asociau, aşadar, asigurarea că fundamentul politicii va rămâne neclintit, cu dorinţa de a depăşi stagnarea (*zastoi*) perioadei brejneviste, care, după eşecul lui Andropov de a o stăvili, invadase din nou în vremea lui Cernenko toate compartimentele societăţii sovietice. Acordului Gromîko-Gorbaciov i-au fost respectate în acest chip conţinutul şi limitele convenite. În mod semnificativ, doar câţiva membri ai gerontocraţiei, precum Grigori Vasilevici Romanov, membru al Biroului Politic şi secretar CC al PCUS, şi Viktor V. Grişin, au fost debarcaţi⁵⁰.

Perioada Gorbaciov este definită de regulă prin binomul sintetic *perestroika-glasnost*, ceea ce nu este riguros exact, deoarece în prima ei etapă nu apăruse încă termenul *perestroika*, curent utilizat fiind cel de *uskorenie* „accelerare”. Un critic al politicii lui Gorbaciov a înţeles conceptul în felul următor: „«Accelerare», acest strigăt din suflet al nomenclaturii, voia să spună că oamenii muncii sovietici trebuiau să producă mai repede şi, deci, să lucreze mai mult. Ei trebuiau, de asemenea, să dea o producţie de o calitate superioară [...]. «Accelerarea» se reduce, deci, la a lucra mai mult pentru a câştiga mai puţin. Din punct de vedere marxist este vorba despre intensificarea exploatării oamenilor muncii şi un caz clasic de sporire a «normei de exploatare»»⁵¹.

Lipsa sprijinului popular pentru „accelerare” a provocat înlocuirea vocabulei discreditate cu *perestroika*. Acest substitut a fost ales pentru a semnaliza că politica de reformă urma să se amplifice, cuprinzând toate sferile vieţii sociale, dar şi că obiectivul ei final nu era schimbarea

în „Istocinik”, nr. 0, 1993, pp. 66-75; «*Drugoi kandidaturî u nas prosto net*». Iz rabocei zapisi zasedaniia Politbiuro TK KPSS 11 marta 1985 goda [„O altă candidatură noi pur şi simplu nu avem”. Din stenograma de lucru a şedinţei Biroului Politic al CC al PCUS din data de 11 martie 1985], [publicaţiia Tateani Kuzmicevoi], în „Istocinik”, nr. 3 (63), 2003, pp. 90-98. Despre unele controverse generate de conţinutul stenogramei, vezi Aleksandr Ostrovski, *Kto postavil Gorbaciova? [Cine l-a pus pe Gorbaciov?]*, Moskva, «Algoritm-Kniga», «Izdatelstvo «Eksimo», 2010. pp. 493 şi urm. O prezentare generală a discuţiei din Politbiuro, vezi la Dmitri Volkogonov, *Sem vojdei. Galerea liderov SSSR [Şapte conducători. Galeria liderilor URSS]*, V 2-h knigah, kniga 2, Leonid Brejnev, Iurii Andropov. Konstantin Cernenko, Mihail Gorbaciov, Moskva, Izdatelstvo Novosti, 1995, pp. 288-289; R.G. Pihoiu, *op. cit.*, pp. 404-407.

⁵⁰ V.V. Grişin, în memoriile sale, spune că la data de 19 decembrie 1985, cu o jumătate de oră înaintea şedinţei Politbiuroului, a avut o discuţie scurtă cu M.S. Gorbaciov în care acesta i-a cerut să-şi scrie cererea de pensionare, Viktor Grişin, *Ghenseki SSSR. Politicheskie portreti peati ghensekov [Secretarii generali ai URSS. Portretele politice a cinci secretari generali]*, Moskva, Izdatelstvo «Algoritm», 2013, pp. 247-248.

⁵¹ M. Voslensky, *op. cit.*, pp. 313-314.

sistemului, ci doar eliminarea factorilor care îl blocau sau îl gripau. În fapt, „noua gândire” (*novoe mişlenie*) promovată de echipa gorbaciovistă ilustra perfect formula: „Dacă vrem ca totul să rămână cum este, trebuie mai întâi ca totul să se schimbe”⁵². *Perestroika* nu îşi propunea să pună capăt dictaturii nomenclaturii, ci să adapteze cerinţelor ei un mecanism social lipsit de disfuncţionalităţile care îl aduseseră în starea de criză.

Ambiguitatea şi dublul limbaj al secretarului general sunt caracteristice pentru limitele programului său de reforme. De exemplu, după ce în seara zilei de 10 martie îi mărturisise exasperat soţiei că „aşa nu se mai poate trăi”⁵³, a doua zi în şedinţa din 11 martie 1985 dădea asigurări că „nu este necesară schimbarea politicii”⁵⁴. Sistemului socialist modelat de Stalin îi trebuiau pur şi simplu amputate segmentele ineficiente pentru a permite economiei să satisfacă aşteptările populaţiei, dornică să vadă în sfârşit realizate promisiunile repetate ale liderilor⁵⁵.

Politica de reformă nu a fost rezultatul elaborării unui plan sistematic, menit să ierarhizeze sectoarele vieţii sociale şi economice vizate de *perestroika* şi nici măsurile concrete, destinate să aşeze pe baze noi instituţii şi raporturi fundamentale ale societăţii sovietice, nu au fost proiectate din timp. Potrivit mărturiilor unor membri ai anturajului său, Gorbaciov obişnuia să repete recomandarea lui Napoleon: „Te angajezi şi apoi vezi”⁵⁶, ceea ce îl arată pe secretarul general al PCUS ca adept al improvizăţiei în detrimentul planificării pe termen lung. Unele mărturii

⁵² Formulare a personajului Tancredi, nepotul Principelui de Salina, din romanul *Ghepardul* al scriitorului italian Giuseppe Tomasi di Lampedusa. Ea a fost des citată în epocă pentru a explica politica reformistă a lui Mihail S. Gorbaciov, vezi Florin Constantiniu, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2007, p. 421.

⁵³ Raisa Gorbaciova, *la nadeius... [Eu sper...]*, Moskva, Izdatelstvo «Kniga», 1991, p. 13.

⁵⁴ Vezi mai sus, p. 113.

⁵⁵ În URSS circula o anecdotă potrivit căreia un om sovietic merge la un oculist spunându-i: „Doctore, am o problemă cu ochii: nu văd ceea ce aud” (M. Voslensky, *op. cit.*, p. 315).

⁵⁶ *On s'engage et puis on voit*; vezi S.F. Ahromeev, G.M. Kornienko, *Glazami marşala i diplomata. Kriticeskii vzglead na vneşniiu politiku SSSR do i posle 1985 goda [Cu ochii mareşalului şi diplomatului. O privire critică asupra politicii externe a URSS până şi după anul 1985]*, Moskva, «Mejdunarodnie otnoşeniia», 1992, p. 306. G.M. Kornienko afirmă: „Eu personal am auzit nu numai o dată această formulă din gura lui M.S. Gorbaciov, cu toate că el nu făcea trimitere la Napoleon, ci la Lenin, care o folosea şi el în anumite împrejurări”, *ibidem*.

ale consilierilor săi îl incriminează și mai mult: Gorbaciov ar fi fost un slab organizator, preocupat mai mult de succesul cuvântărilor sale, decât de înfăptuirea reformelor preconizate⁵⁷. Anatoli S. Cerneaev susține chiar că ar fi acordat o atenție disproporționată editării cuvântărilor sale, în loc să urmărească problemele cu care era confruntată Uniunea Sovietică⁵⁸. *Perestroika* s-a desfășurat din această cauză haotic și de multe ori bunele intenții ale reformatorilor au avut consecințe negative. Un exemplu îl constituie campania împotriva beției și alcoolismului, care și-a propus să elimine un viciu profund dăunător societății sovietice. Măsurile de limitare a consumului de alcool s-au soldat cu fabricarea lui clandestină, ceea ce a presupus, între altele, un mare consum de zahăr, care a dispărut în unele orașe din magazine.

Politica de reforme a urmărit în esență un *aggiornamento* al sistemului sovietic. Dacă *perestroika* a însemnat în industrie descentralizare, stimulente materiale destinate să sporească cointeresarea muncitorilor, dezvoltarea industriei alimentare și a industriei producătoare de bunuri de larg consum, în agricultură colhozurile au fost menținute, dar s-a încercat atenuarea rigorilor cu obârșii în perioada stalinistă. Pornind de la planul cooperatist al lui Lenin, conducerea gorbaciovistă și-a propus să dezvolte același sector, dar, parcă speriată de propriul curaj, a fixat un regim fiscal apăsător, care a descurajat prin impozite oneroase inițiativele în acest domeniu.⁵⁹

Mult mai îndrăzneț decât *perestroika* a fost pandantul ei: *glasnost*. „Transparența” urma să pună capăt blocajului de comunicare din societatea sovietică, instituit de sistemul stalinist. Dreptul de a-și exprima

⁵⁷ Gheorghi Șahnazarov, *Тена свободы. Реформа Гorbaciova glazami ego pomošcinika*, Moskva, Rossika ♦ Zevs, 1993, p. 145.

⁵⁸ A.S. Cerneaev, *Шест лет с Gorbaciovim. По dnevnikovim zapiseam*, Moskva, Izdatelskaia gruppa «Progress» «Kultura», 1993, p. 397. Fostul colaborator al secretarului general susține că: „În ceea ce privește «țările socialiste» nu am observat la Gorbaciov un interes deosebit față de acestea. [...] Occidentul încerca să-l folosească pe Ceaușescu împotriva Moscovei în calitate de «iritant», un fel de «cal troian» în [interiorul] «lagărului socialist». Pentru mine lucrurile erau clare și atunci: degeaba se străduiesc. Gorbaciov avea o atitudine botjocoritoare și disprețuitoare față de manevrele «führerului român». (Așa îl numea el uneori pe Ceaușescu) și nu îi acorda atenție în contextual politicii reale”, *ibidem*, p. 81.

⁵⁹ M. Voslensky, *op. cit.*, pp. 317 și urm. Autorul face o analiză a măsurilor economice ale lui Gorbaciov în industrie și agricultură; vezi și Geoffrey Hosking, *Istoriia Sovetskogo Soiuzu. 1917-1991 [Istoria Uniunii Sovietice. 1917-1991]*, Izd. 2-e, Moskva, Izdatelstvo «Vagrius», 1995, pp. 496 și urm.

liber părerea, dialogul dintre putere și societate urmau să asigure participarea populară la exercițiul puterii. Argumentele teoretice și ideologice în favoarea *glasnost*-ului ascundeau însă și un mobil legat de lupta pentru putere la vârful partidului. La fel ca în China, unde președintele Mao Zedong a declanșat „Marea revoluție culturală” pentru a contracara acțiunile unei amenințătoare grupări adverse din sânul conducerii de partid, tot așa și M.S. Gorbaciov a socotit că vocea opiniei publice avea să-i fie un aliat puternic împotriva opoziției elementelor conservator-dogmatice. *Glasnost* a deschis, într-adevăr, calea manifestărilor ostile modelului stalinist de socialism și a contribuit astfel decisiv la instaurarea unui climat de dezbatere critică a racilelor regimului. Valul ei s-a amplificat rapid și a depășit cu mult intențiile inițiatorului, care a ajuns curând în postura ucenicului vrăjitor.

Dar, chiar dacă a fost măturat în cele din urmă și el de undele acestui seism, este mai presus de orice îndoială că meritul principal al secretarului general a constatat tocmai în declanșarea acestui fenomen devastator: „Ceea ce l-a deosebit pe Gorbaciov de Andropov a fost că ultimul a acceptat ideea de opoziție, a considerat-o inevitabilă și, fiind conștient de forța ei, nu s-a temut de ea. Astfel a fost curmată tradiția totalitară”⁶⁰.

Dacă *perestroika* a fost doar o tentativă de reformare a sistemului socialist sovietic, *glasnost* poate fi considerat fără rezerve o adevărată revoluție, pentru că a pus sub semnul întrebării elementele de bază și valorile fundamentale ale regimului: ce fel de socialism fusese construit în Uniunea Sovietică? Cât de autentică era democrația sovietică? Cât de legitim era monopolul puterii deținut de PCUS?

Confruntarea dintre forțele novatoare și cele conservatoare a atins un moment culminant după apariția la 13 martie 1988 în ziarul „Sovietskaia Rossiia” a scrisorii Ninei Andreevna, o membră de partid din Leningrad, care întocmise un adevărat rechizitoriu la adresa politicii de reforme.⁶¹ Unii membri ai Biroului Politic și ai secretariatului CC, printre

⁶⁰ R.G. Pihoiu, *op. cit.*, p. 416.

⁶¹ Nina Andreevna, *Ne mogu postupaťse prinĭpami [Nu pot să renunț la principii]*, în „Sovietskaia Rossiia”, 13 martie 1988, p. 2. Autoarea exprimă punctele de vedere ale curentului dogmatic-conservator, ostil reformelor. Întrucât M.S. Gorbaciov era plecat din URSS, textul scrisorii a fost reluat în mai multe ziare din republicile unionale și locale imediat după apariția sa, Aleksandr Iakovlev. *Perestroika: 1985-1991. Neizdannoe, maloizvestnoe, zabitoe [Aleksandr Iakovlev. Perestroika: 1985-1991. Needitat, puřincunoscut, uitat]*, sostavitel A.A. Iakovlev, Moskva, Mejdunarodnii fond

care și Egor Ligaciov, au apreciat pozitiv misiva în ședința din 24-25 martie 1988.⁶² În cursul discuției care a urmat, Gorbaciov, sprijinit de Aleksandr N. Iakovlev⁶³, a izbutit să-și asigure victoria împotriva conservatorilor din instanța de decizie a partidului.⁶⁴ Potrivit mărturiilor fostului șef al KGB, Vladimir Aleksandrovici Kriucikov, cu această ocazie Gromîko însuși s-a alăturat criticilor *perestroikăi* și și-a exprimat regretul că îl propusese în 1985 pe Gorbaciov secretar general.⁶⁵

Așa cum s-a remarcat, Uniunea Sovietică a fost ultimul imperiu colonial,⁶⁶ a cărei specificitate era dată din faptul că posesiunile ei nu se aflau „peste mări și țări”, fiind contigue teritorial cu Mama Rusia. *Glasnost* a avut în „colonii” urmări dintre cele mai profunde: eliberate de constrângerea tăcerii, republicile unionale și-au exprimat îndată voința de emancipare, dar aceeași eliberare a cuvântului a făcut să țâșnească virulent conflictele interetnice cu miză teritorială, pe care puterea sovietică le ținuse sub obroc decenii de-a rândul. Seria a fost inaugurată de rivalitatea dintre RSS Azerbidjană și RSS Armeană pentru enclava Nagorno Karabah, teritoriu din interiorul Armeniei, locuit de azeri. Declanșarea înverșunatei dispute a avut ecouri ample, dincolo de perimetrul regional, deoarece aducea dovada vie că aserțiunea oficială din arsenalul propagandistic al Moscovei, potrivit căreia „în URSS problema națională a fost rezolvată”, era departe de a corespunde realității.

În cealaltă extremitate a Uniunii Sovietice, în republicile baltice, voința de emancipare s-a manifestat cu vigoare, fiind susținută de sentimentul superiorității cetățenilor lor ca nivel de trai și cultură politică.

«Demokratiia», 2008, p. 787, documentul nr. 34, nota 1. Pentru critica acestei scrisori, vezi Mihail Gorbaciov, *Memorii*, București, Editura Nemira, 1994, pp. 171-197 (titlul este impropriu întrucât nu este vorba despre memoriile liderului sovietic, ci despre diverse cuvântări, intervenții etc. ale secretarului general al CC al PCUS).

⁶² La 14 martie 1988, Egor Ligaciov a recomandat reprezentanților din mass-media „să studieze cu atenție „acest document remarcabil din toate punctele de vedere”», Aleksandr Iakovlev. *Perestroika: 1985-1991...*, p. 787, documentul nr. 34, nota 1.

⁶³ Vezi tezele exprimate de A.N. Iakovlev la ședința Biroului Politic al CC al PCUS (25 martie 1988), pe marginea articolului Ninei Andreevna, *ibidem*, pp. 192-200.

⁶⁴ Răspunsul critic al lui Gorbaciov – *Prințipi perestroiki: revoliuionnost mișleniia i deistvii* [Principiile perestroikăi: gândire revoluționară și acțiuni] – dat Ninei Andreevna, a fost publicat sub forma unui articol de redacție, nesemnat, în ziarul „Pravda”, nr. 96 (25448), marți, 5 aprilie 1988, pp. 1, 2.

⁶⁵ Vladimir Kriucikov, *Licinoe delo* [Dosar personal], Ciast pervaia, Moskva, «Olimp» AST, 1996, p. 253.

⁶⁶ M. Voslensky, *op. cit.*, p. 328.

Lituania, Letonia și Estonia au fost primele republici unionale care au denunțat Pactul Molotov-Ribbentrop din august 1939, în urma căruia intraseră în componența URSS. În același timp, ele au adoptat o atitudine critică față de politica de colonizare și de rusificare a Kremlinului.

Acest exemplu, între numeroase altele, conduce inevitabil la concluzia că *glasnost* a „torpilat” *perestroika*, în sensul că, dând posibilitate republicilor unionale să-și proclame voința de afirmare a identității naționale, a deplasat centrul de greutate de la restructurarea sistemului socialist la acutizarea problemei naționale.⁶⁷

Problemă capitală a programului de reforme, democratizarea vieții de partid a avut și ea repercusiuni greu de anticipat, deoarece a modificat radical raportul dintre conducerea centrală și instanțele locale. Dacă până la Gorbaciov conducătorii unionali își datorau cariera în exclusivitate relațiilor cu liderii de la Moscova, după transferul puterii de la centru spre periferii, potențarii locali au depins de adeziunea populației: „Abandonați de centru, liderii republicani și locali [...] au început să caute o bază locală de putere. Izolaționismul, separatismul și naționalismul au fost folosite de majoritatea dintre ei doar pentru puterea lor; ele au devenit apoi scopuri independente: separarea, afirmarea și promovarea autodezvoltării unei părți a provocat însă prăbușirea și distrugerea ansamblului”⁶⁸.

Accelerarea crizei economice obliga conducerea sovietică să adâncească reformele, dar tendințele centrifuge ale republicilor unionale au pus în joc existența Uniunii Sovietice înseși.

În domeniul extern, politica de reforme a urmărit să asigure statutul de supraputere al URSS, mai exact, să garanteze paritatea în raport cu Statele Unite.

Îndeplinirea acestui obiectiv era amenințată de „Inițiativa de Apărare Strategică”, devenită punct cardinal al strategiei americane în timpul Administrației Reagan. În discursul rostit la 23 martie 1983, președintele a propus demararea unor studii pentru un program „vizând, prin măsuri defensive, să contracareze cumplita amenințare pe care

⁶⁷ Vezi, pe larg, Hélène Carrère d'Encausse, *La gloire des nations ou la fin de l'Empire soviétique*, [Paris], Fayard, [1990]. O prezentare succintă dar substanțială a erorilor politicii de reformă a dat-o Andrea Graziosi, *Les cinq erreurs de Gorbatchev*, în „L'Histoire”, nr. 369 (numéro spécial: *Les derniers jours de l'URSS*), novembre, 2011, pp. 56-67.

⁶⁸ Valentin Pavlov, *Avgust iznutri. Gorbaciovputci [August din interior. Gorbaciov-puci]*, Moskva, «Delovoi Mir», 1993, p. 23.

rachetele sovietice o reprezintă pentru noi. Este nevoie ca întreaga comunitate științifică, cu ajutorul căreia s-au putut fabrica armele nucleare [...] să-și pună talentele eminente în slujba omenirii și păcii mondiale și să furnizeze mijloacele pentru a face neputincioase și desuete toate aceste arme”⁶⁹.

După cum se știe, atât URSS, cât și SUA beneficiau de capacitatea celei de „a două lovituri”, adică de posibilitatea de a da o ripostă atât de nimicitoare în cazul unui atac prin surprindere, încât să descurajeze pe inițiatorul primei lovituri. „Echilibrul terorii”, asigurat de această realitate, a fost modificat dramatic de proiectul președintelui american. Acesta preconiza crearea unui scut antirachetă destinat să protejeze teritoriul Statelor Unite, ceea ce lipsea Uniunea Sovietică de posibilitatea unei replici semnificative. Raportul de forțe dintre supraputeri era astfel modificat radical. Pentru a para un atac nuclear, URSS ar fi trebuit să se doteze și ea cu un scut similar. Se anunța o nouă spirală în cursa înarmărilor, care implica, evident, sporirea considerabilă a cheltuielilor militare. Războiul Rece impusese Uniunii Sovietice bugete record în domeniul apărării, ceea ce atrăsese după sine sacrificarea producției bunurilor de larg consum destinate populației. Cu ajutorul tabelului următor, care înfățișează ritmurile de creștere a indicatorilor economici și sociali de bază în URSS pe cincinale și în procente,⁷⁰ poate fi aproximat impactul devastator al creșterii investițiilor în domeniul militar asupra economiei sovietice vlăguite, respectiv asupra populației sărăcite.

⁶⁹ Jean-Baptiste Duroselle, André Kaspi, *Istoria relațiilor internaționale*, vol. II, 1948 – până în zilele noastre, București, Editura Științelor Sociale și Politice, 2006, p. 267.

⁷⁰ Tabelul nr. 1; sursa: V.Gh. Holodkov, *Krizis 1990-h gg. kak forma stanovlениa novoi ekonomiceskoi sistemy v Rossii* [Criza anilor 1990 ca formă a edificării unei noi sisteme economice în Rusia], în „Vestnik Moskovskogo Universiteta”, Seria 6, *Ekonomika*, nr. 6, 2008, p. 155. Autorul folosește datele oficiale ale statisticii sovietice, preluate din *Narodnoe hozеаіstvo SSSR v 1985 g.: Stat[isticeskii] ejegodnik* [Economia națională a URSS în 1985. Anuarul statistic], M[oskva, Izdatelstvo «Finansі i statistika»], 1986, p. 38; *Narodnoe hozеаіstvo SSSR v 1990 g.: Stat[isticeskii] ejegodnik* [Economia națională a URSS în 1990. Anuarul statistic], M[oskva, Izdatelstvo «Finansі i statistika»], 1991, p. 8.

Media anuală a ritmurilor de creștere a indicatorilor economici și sociali de bază în URSS pe cincinale (%)

Indicatorii de bază	1961-1965	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990
Produsul intern brut	6,5	7,4	6,3	4,2	3,3	1,8
Venitul bugetar	6,5	7,8	5,7	4,3	3,2	1,3
Venitul național folosit la consum și acumulare	5,7	7,2	5,1	3,8	2,9	1,7
Producția industrială	8,6	8,5	7,4	4,4	3,6	2,5
Producția agricolă	2,3	3,9	2,5	1,7	1,0	1,9
Investiții de capital	5,4	7,3	6,7	3,7	3,7	6,1
Productivitatea muncii	6,1	6,8	4,5	3,3	2,7	1,5
Venitul real pe cap de locuitor	3,6	5,9	4,4	3,4	2,1	-
Veniturile bănești ale populației	-	-	-	5,0	4,2	9,2

Un nou efort financiar dirijat în plan militar n-ar fi putut decât să sporească starea de nemulțumire a populației, căreia i se promitea la nesfârșit creșterea nivelului de trai. Confruntate în aceste condiții cu noul *challenge* american, oficialitățile sovietice cu Gorbaciov în frunte au lansat o campanie pacifistă de stopare a cursei înarmărilor, mai cu seamă, firește, în spațiul cosmic. Literatura memorialistică din Federația Rusă, produsă de autori care se aflaseră în cele mai înalte sfere ale puterii, unii dintre ei chiar colaboratori apropiați ai secretarului general al PCUS, pune în lumină evoluția percepțiilor conducerii sovietice în privința amenințărilor externe. Mult timp s-a vânturat ideea că „Inițiativa de Apărare Strategică” a președintelui Reagan s-a aflat la originea deciziei lui Gorbaciov de reformare a sistemului sovietic pentru a-l face apt să furnizeze resurse financiare și tehnologie trebuitoare pentru prezumtivul „război al stelelor”. În condițiile în care resorturile economice ale sistemului păreau frânte, era necesară o restructurare care să permită un nou efort financiar. Amintirile foștilor înalți funcționari arată însă că pericolul unui *star war* nu s-a aflat la originea inițiativelor reformiste ale lui Gorbaciov, ci a fost punctul final al unei panici persistente, care pusesse

stăpânire pe conducerea sovietică în urma instalării rachetelor Pershing și de croazieră în Europa Occidentală. După aprecierea unor analiști americani, operațiunea „pare să fi avut mai mult succes în înspăimântarea conducătorilor sovietici decât memorandumurile secrete ale propriilor economiști”⁷¹. Ei atrag atenția asupra unei circulare din 1981, calificată drept „apocaliptică”, în care Andropov estima că: „Niciodată de la sfârșitul războiului, situația internațională nu a fost atât de explozivă ca acum”⁷². Potrivit evaluărilor lui Anatoli Dobrinin, conducerea sovietică a fost convinsă la aflarea planului de a dota SUA cu un scut nuclear că, dat fiind uriașul potențial tehnic al Statelor Unite, declarația lui Reagan conținea o amenințare reală.⁷³

Informațiile în lucrările foștilor ierarhi ai partidului referitoare la ponderea problemelor militare în decizia secretarului general de a restructura regimul sunt puține. Surprinzătoare la prima vedere, „discreția” lor are o motivație obiectivă: membrilor Biroului Politic nu li se aduceau la cunoștință decât date generale din domeniul apărării, cheltuielile militare, de exemplu, fiind discutate de *ghensek* cu ministrul apărării și cu ministrul industriei de apărare.⁷⁴ În această penurie documentară se distinge concluzia fără echivoc a mareșalului S.F. Ahromeev: „URSS nu mai era în stare să continue după 1985 confruntarea militară cu SUA și NATO. Posibilitățile economice pentru o astfel de politică erau epuizate”⁷⁵.

În stadiul actual al cercetării este de presupus că impulsul hotărâtor în declanșarea politicii de reformă a fost criza de sistem a societății sovietice și că perspectiva unor noi cheltuieli militare, reclamată de menținerea parității strategice cu Statele Unite, a fost unul dintre factorii acceleratori ai noii orientări gorbacioviste.

⁷¹ Michael Ellman, Vladimir Kontorovich, *The Collapse of the Soviet System and the Memoir Literature*, în „Europe-Asia Studies”, vol. 49, nr. 2, 1997, p. 261.

⁷² Oleg Kalugin, *Proșceai, Lubeanka! (XX vek glazami ocevidjev) [Adio! Lubeanka! (Secolul XX prin ochii martorilor)]*, Moscva, «Olimp», 1995, p. 276.

⁷³ Anatoli Dobrinin, *Sugubo doveritelno. Posol v Vașington pri șesti prezidentah SȘA (1962-1986 gg.)*, [Izd. 2-e], Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnie otnoșenii», 2008, p. 570.

⁷⁴ Michael Ellman, Vladimir Kontorovich, *op. cit.*, p. 261.

⁷⁵ S.F. Ahromeev, G.M. Kornienko, *op. cit.*, pp. 314-315.

CAPITOLUL AL III-LEA

RAPORTURILE SOVIETO-AMERICANE ÎN ANII 1985-1989

III.1. Modificarea echilibrului strategic

Dacă gravele deficiențe ale sistemului socialist au determinat încercările de reformă, acestea au primit un impuls suplimentar prin modificarea raporturilor sovieto-americane, în special sub aspect strategic. După „criza rachetelor” din Cuba, Moscova și Washingtonul au evitat să mai ajungă în situații de tipul celei amintite pentru a nu fi antrenate într-o confruntare militară directă. Greul a fost preluat de intermediari, care și-au consumat forțele proprii și pe cele de împrumut în așa-numitele *proxy-wars*, în timp ce cei mari purtau tratative de reducere a arsenalelor, în primul rând nucleare.

Acestea din urmă au condus, într-adevăr, la limitarea stocurilor, ceea ce a consolidat echilibrul nuclear între supraputeri, cunoscut ca *Mutual Assured Destruction* (MAD)¹. Fundamentul lui a fost însă grav avariat, dacă nu chiar distrus, de „Inițiativa de Apărare Strategică” a președintelui Ronald Reagan.²

În perioada Războiului Rece, SUA au avut două doctrine strategice. Cea dintâi, numită a „represaliilor masive”, care a funcționat până la începutul anilor '60, preconiza o adevărată apocalipsă nucleară, dacă URSS ar fi lezat interesele americane. Cea de a doua, a „ripostei flexibile”, lua în considerare folosirea armei nucleare în câmp tactic și acorda o pondere însemnată rachetelor cu rază medie de acțiune. Această concepție strategică a devenit însă caducă de îndată ce sovieticii și-au dezvoltat potențialul nuclear și au dobândit capacitatea celei de „a doua lovitură”. Construirea unui scut antinuclear deasupra spațiului american ar

¹ *La Stratégie* (citată în continuare *La Stratégie*), Encyclopédie Du Monde Actuel, Collection dirigée par Charles-Henri Favrod, [Paris], [1975], pp. 156-157. El a fost consolidat prin fixarea principiului că ambele supraputeri puteau să dispună de două poziții de rachetă antirachetă (*Antibalistic Missile* (ABM)). Statele Unite urmau să-și protejeze capitala și centrul de la Grand Forks (Dakota de Nord), în timp ce URSS avea să apere Moscova și o altă poziție nespecificată, *ibidem*, pp. 40-41.

² Vezi mai sus, pp. 119-122.

fi privat însă din nou Uniunea Sovietică de posibilitatea menționatei riposte, în vreme ce Washingtonul putea să o atace cu arme atomice în condiții de totală impunitate.³ Această realitate a fost definită limpede de însuși M.S. Gorbaciov în cuvântarea rostită la Varșovia cu prilejul recepției oferite la 26 aprilie 1985 în onoarea participanților la întâlnirea conducătorilor de partid și de stat ai țărilor participante la Tratatul de la Varșovia: „Suntem pentru diminuarea acuității confruntării dintre cele două alianțe politico-militare (NATO și Organizația Tratatului de la Varșovia – n.n.), cea ce corespunde intereselor tuturor popoarelor. [...] Dar, din păcate, cealaltă parte nu a avut și nu are asemenea intenții. Dimpotrivă, sub ochii noștri, acolo (în SUA – n.n.) se lansează noi doctrine agresive, crește [în ritm] forțat arsenalul de arme atât nucleare, cât și clasice. [...] Orice ar spune, oricum ar justifica autorii aceste planuri, esența lor este clară: să obțină posibilitatea să aplice prima lovitură nucleară și [anume] să o aplice nepedepsit”⁴. Referindu-se la armamentul strategic ofensiv, secretarul general al CC al PCUS a menționat: „Fabricarea armelor pentru «războiul stelelor» abia începe. Dar și numai acest lucru dă fiori lumii contemporane, conduce la destabilizarea întregului sistem de raporturi internaționale, la o confruntare politică și militară și mai acută decât în prezent”⁵. „Dacă pregătirile pentru «războiul stelelor» vor fi continuate, nu ne va rămâne altceva de făcut, decât să luăm măsuri de răspuns, inclusiv, bineînțeles, de perfecționare a armamentului nuclear ofensiv”⁶.

Mihail S. Gorbaciov era, așadar, conștient de excepționala gravitate a sfidării americane, față de care era obligat să reacționeze adecvat. A dota însă URSS cu un scut antirachetă sau a găsi vectorii care să-l străpungă pe cel al rivalilor însemna angajarea Uniunii Sovietice într-un nou povârniș al cursei înarmărilor, ceea ce implica creșterea vertiginoasă a bugetului militar, pe care economia sovietică tot mai epuizată nu era în stare să o suporte. Singurul remediu pentru a ține pasul cu progresele tehnologiei militare a Statelor Unite era revigorarea ei printr-o restructurare fundamentală. Se poate spune că *perestroika* și

³ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a IV-a, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2011, pp. 518-519.

⁴ M.S. Gorbaciov, *Izbrannie reci i stati* [Cuvântări alese și articole], Moskva, Izdatelstvo politiceskoi literaturî, 1985, p. 32.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 33.

glasnost au avut, prin urmare, două rădăcini puternice: pe de o parte criza profundă și generalizată a societății sovietice, care cuprinsese economia, politica și cultura, iar pe de altă ruperea echilibrului strategic, chiar dacă numai în perspectivă, prin lansarea „Inițiativei de Apărare Strategică”.

Cele două concepte cheie ale perioadei gorbacioviste, *perestroika* și *glasnost*, s-au format și s-au maturizat în cursul luptei pe care secretarul general a fost nevoit să o ducă împotriva adversarilor săi interni și externi⁷. În ambele planuri s-a manifestat la început prudent, chiar timid, pentru a evita o ruptură fâțișă cu predecesorii săi. Exemplul cel mai concludent îl oferă Raportul prezentat în fața celui de Al XXVII-lea Congres al PCUS la 25 februarie 1986, când se împlineau treizeci de ani de când N.S. Hrușciiov lansase campania de destalinizare prin celebrul său „raport secret”, rostit în fața delegaților la cel de Al XX-lea Congres. A fost o simplă coincidență cronologică sau o alegere deliberată cu simbol politic? În orice caz, formulele utilizate de liderul partidului au reluat vechile clișee ideologice ale propagandei sovietice: „Progresul din timpurile noastre se identifică pe bună dreptate cu socialismul. *Socialismul mondial* (subliniere în text – n.n.) este o puternică formațiune internațională; el se sprijină pe o economie cu o înaltă dezvoltare, pe o bază științifică solidă, pe un trainic potențial militar și politic. [...] A apărut un nou mod de viață, bazat pe principiile echității socialiste, în care nu există nici asupritori și nici asupriți, nici exploatatori și nici exploatați, în care puterea aparține poporului. Trăsăturile lui caracteristice sunt colectivismul și întrajutorarea tovarășească, triumful ideii de libertate, umanitatea indestructibilă a drepturilor și obligațiilor fiecărui membru al societății, demnitatea omului, umanismul autentic. Socialismul este posibilitatea reală oferită întregii umanități, un exemplu pentru viitor”⁸. Sau: „Socialismul perfecționează constant raporturile sociale, sporește metodic realizările, crește puterea și forța de convingere a exemplului său, demonstrează umanismul real al întregului său mod de viață. În acest chip ridică o barieră tot mai solidă în fața ideologiei și politicii războiului și a

⁷ Pentru confruntările la vârful conducerii de partid, vezi mărturiile lui Nikolai Rîjkov, *Glavnii svidetel [Martor principal]*, Moskva, Izdatelstvo «Algoritm», «Eksmo», 2009; Egor Ligacev, *Kto predal SSSR? [Cine a trădat URSS?]*, Moskva, Izdatelstvo «Algoritm», «Eksmo», 2009; Fiodor Burlatki, Mihail Gorbaciov – Boris Elțin. *Shvatka [Mihail Gorbaciov – Boris Elțin. Încăierarea]*, Moskva, Izdatelstvo «Sobranie», 2008.

⁸ Mikhail Gorbatchev, *Rapport politique du Comité central du P.C.U.S. au XXVIIe Congrès du Parti Communiste de l'Union Soviétique*, Editions de l'Agence de presse Novosti, Moscou, 1986, p. 10.

militarismului, a reacțiunii și a violenței, în fața tuturor practicilor antiumane și contribuie activ la progresul social”⁹.

Aceste crâmpie de discurs de la începuturile carierei de secretar general al lui M.S. Gorbaciov fac dovada cât de greu și-au croit calea *perestroika* și *glasnost* într-o societate încremenită în teama omniprezență decenii de-a rândul. Bătălia reformatorului cu frunțașii conservatori din partid și din armată se anunța în acest context extrem de dificilă.

III.2. Primii pași în direcția destinderii

În martie 1985, când Mihail S. Gorbaciov a preluat funcția supremă în partid, Uniunea Sovietică se confrunta cu poziția fermă a Statelor Unite în ceea ce privește raportul de forțe în ansamblul teatrelor de operațiuni, dar, mai ales, pe continentul european. Mai cu seamă două inițiative ale SUA vizau direct statutul de supraputere al URSS: instaurarea rachetelor de croazieră și a rachetelor Pershing II în Europa și crearea scutului spațial antirachetă. Ambele măsuri subminau statutul de supraputere militară al URSS. Pentru Moscova era vital să împiedice sau, dacă nu reușea, măcar să întârzie înfăptuirea celor două proiecte americane.

Întocmai cum liderii sovietici au lansat după moartea lui Stalin formula „coexistenței pașnice”¹⁰ pentru a obține o destindere în relațiile cu Occidentul și, deci, un respiro economic în cursa înarmărilor, tot din același motiv a considerat și noul secretar general potrivit să se prezinte ca mesager al unei noi politici externe, destinată să instaureze un climat de cooperare și securitate, de care să beneficieze toate țările. Noul limbaj al diplomației sovietice a fost primit la început cu neîncredere de guvernele occidentale și a fost taxat drept „simplă propagandă”. Treptat, semnalele repetate ale liderului sovietic în direcția destinderii au sfârșit prin a convinge lumea apuseană că la Kremlin avusese loc, într-adevăr, o schimbare reală.

Mihail Gorbaciov a fixat și un cadru teoretic pentru politica externă a URSS și, pe cale de consecință, a Tratatului de la Varșovia. Formula „noua gândire politică” (*novoe mișlenie*)¹¹ exprima, de fapt,

⁹ *Ibidem*, p. 11.

¹⁰ Ea și-a găsit împlinirea politică deplină în 1955 la Conferința de la Geneva.

¹¹ Michael Voslensky, *Les maîtres de la Nomenklatura*, Paris, Éditions Pierre Belfound, 1989, p. 334. Vezi și punctul de vedere potrivit căruia „noua gândire politică nu înseamnă o dezideologizare a ei”, Cynthia Roberts, Elizabeth Wishnick, *Ideology Is*

fundamentul, într-adevăr novator, al viziunii sale despre relațiile Est-Vest. Un punct central al ideologiei comuniste de până atunci, cu consecințe practice majore, sublinia apăsător contradicția dintre cele două sisteme, socialist și capitalist. Aflate în competiție, ele se confruntau pentru a-și dovedi superioritatea pe multiple planuri, între care cel economic și cel militar erau predilecte. Gorbaciov a abandonat această viziune de clasă sub cuvânt că orice confruntare armată între superputeri se solda inevitabil cu distrugerea întregii planete. Evitarea unei asemenea ciocniri gigantice era, așadar, imperios necesară. O consecință a acestei viziuni a raporturilor internaționale a fost noua percepție a securității URSS.

În perioada lui I.V. Stalin, securitatea fusese înțeleasă în termeni teritoriali: cu cât URSS dispunea de un „brâu de securitate” (*predpolie; poias bezopasnosti*) mai întins, cu atât garanțiile de securitate erau mai solide.¹² Niciodată nu s-a manifestat mai puternic ceea ce istoricul român Victor Papacostea a numit „geofagia rusă”¹³.

În timpul lui N.S. Hrușciov și L.I. Brejnev, securitatea a fost măsurată prin stocurile de armament nuclear și clasic.

M.S. Gorbaciov a avansat un nou concept, acela al „securității suficiente”. În condițiile în care ambele supraputeri dispuneau de capacitatea de „supraucidere” (*overkill*), era evident că o continuare a cursei înarmărilor devenea inutilă. Uniunea Sovietică era în situația unui alpinist, care gâfâie din ce în ce mai mult, cățărându-se spre vârful muntelui, în concurență cu un altul – un american – mai bine înzestrat fizic. Pentru interesele de securitate ale istovitei Uniuni Sovietice era vital ca atât de costisitoarea rivalitate în domeniul înarmărilor să înceteze. Secretarul general spera să convingă Statele Unite că „securitatea suficientă” lipsea de sens „Inițiativa de Apărare Strategică”.

În concordanță cu noua orientare a politicii externe sovietice, Gorbaciov a subliniat caracterul defensiv al strategiei Armatei Roșii. Până la el, principiul de bază al doctrinei militare sovietice prevedea respingerea promptă a oricărei agresiuni și continuarea operațiilor militare pe teritoriul adversarului. Pentru a concilia doctrina militară cu „politica

Dead! Long Live Ideology?, în „Problems of Communism”, vol. 38, nr. 6, 1989, pp. 57-69.

¹² Vezi, pe larg, Laurențiu Constantiniu, *Uniunea Sovietică între obsesia securității și insecurității. Glacisul strategic în politica externă sovietică. 1917-1949*, București, Editura Corint, 2010.

¹³ Relatare a nepotului său, academicianul Șerban Papacostea.

de pace a URSS”, s-a precizat că principiul strategic este defensiv, iar cel tactic ofensiv. În ce a constat exact această ofensivă a șarmului, menită să câștige bunăvoința occidentalilor și, înainte de toate, a americanilor, este dezvăluit de Anatoli Dobrinin, ambasadorul URSS la Washington, care a reținut în scris următoarele confesiuni ale lui Mihail Gorbaciov, centrate pe două probleme: „Prima: prin cursa înarmărilor nu se poate obține «victoria asupra imperialismului», mai mult decât atât, fără încetarea ei nu pot fi rezolvate problemele interne. A doua: în confruntarea cu SUA – și el o considera atunci inevitabilă – trebuie mai întâi de toate să-i facem să părăsească Europa de Vest. Metoda cea mai eficientă este destinderea relațiilor internaționale și retragerea graduală a trupelor americane și sovietice. Pentru americani aceasta va însemna întoarcerea peste ocean; pentru noi – practic mutarea trupelor cu câteva sute de kilometri după granița noastră, iar staționarea lor va fi insesizabilă de statele europene. Aceștia erau primii muguri în «noua gândire» a politicii externe a lui Gorbaciov. Această viziune a fost corectată ulterior în direcția colaborării cu SUA»¹⁴.

Un alt element al politicii externe gorbacioviste l-a constituit conceptul „Europa – casa noastră comună” (*Evropa – naš obščii dom*)¹⁵ care relua nemărturisit definiția generalului de Gaulle, „Europa de la

¹⁴ Anatoli Dobrinin, *Sugubo doveritelno. Posol v Vașingtonie pri šestii prezidentah SȘA (1962-1986 gg.)*, [Izd. 2-e], Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnie otnoșeniia», 2008, p. 624.

¹⁵ Conceptul de „Europa – casa noastră comună” a fost folosit pentru prima dată de M.S. Gorbaciov într-un interviu dat jurnaliștilor de la televiziunea franceză TF-1 la 30 septembrie 1985, cu ocazia vizitei sale oficiale în Franța. La întrebarea jurnaliștilor dacă, în ultimul timp, manifestă un interes deosebit pentru Europa, secretarul general a răspuns: „În politica sa externă, conducerea sovietică a avut mereu în vizor problemele din relațiile cu țările Europei occidentale. [...] Și este de înțeles. Noi, împreună trăim în această Europă. [...] Noi trăim în aceeași casă, cu toate că unii folosesc o intrare, alții – alta. Noi trebuie să colaborăm și să normalizăm comunicarea în această casă”, *Vizit Gheneralnogo sekretarea ŢK KPSS M.S. Gorbaciova vo Franțiiu. 2-5 okteabrea 1985 goda* [Vizita Secretarului general al CC al PCUS M.S. Gorbaciov în Franța. 2-5 octombrie 1985], Moskva, Politizdat, 1985, pp. 14-15. În memoriile sale Gorbaciov susține că ideea i-a venit spontan, Mihail Gorbaciov, *Jizn i reformi*, kn. 2, Moskva, Izdatelstvo «Novosti», 1995, p. 71. Vezi și M.S. Gorbaciov, *Restructurarea și noua mentalitate pentru țara noastră și pentru întreaga lume*, Chișinău, Editura «Cartea Moldovenească», 1988, pp. 219 și urm.; Michael Voslensky, *op. cit.*, pp. 333-334. Pentru obstacolele în realizarea acestui obiectiv, vezi analiza lucidă a lui Zbigniew Brzezinski, *Toward a Common European Home*, în „Problems of Communism”, vol. 38, nr. 6, 1989, pp. 1 și urm.

Atlantic la Urali”, ambele cu tăiş antiamerican mai mult sau mai puțin mascat. Nădejdea de a-i scoate pe americani din Europa pe care au nutrit-o liderii sovietici de la Stalin încoace cunoștea, astfel, o nouă întrupare. Solidaritatea europeană mai presus de cele două blocuri militare, care divizau continentul, a devenit o țintă pacifistă, destinată să anuleze sau măcar să reducă impactul Statelor Unite în „Lumea Veche” și, totodată, să micșoreze prin destindere povara exorbitantă a cheltuielilor militare.

Materializarea politică a doleanțelor sovietice nu a întârziat. La 8 aprilie 1985, Mihail Gorbaciov a propus ca pe timpul negocierilor sovieto-americane de la Geneva¹⁶ privind armamentul nuclear și cosmic, URSS și SUA să înghețe printr-un moratoriu activitățile de cercetare și de experimentare a acestui tip de arme și a celui strategic ofensiv, iar SUA să sisteze instalarea rachetelor cu rază medie de acțiune. Liderul de la Kremlin s-a oferit să stopeze în schimb până în noiembrie 1985 instalarea rachetelor sovietice cu rază medie și a promis și alte măsuri în același sens.¹⁷ Răspunsul Washingtonului s-a înscris în logica Războiului Rece: președintele Ronald Reagan a calificat drept „simplă propagandă” propunerile Moscovei¹⁸.

Refuzul președintelui a avut un teamei factic: Uniunea Sovietică instalase 414 rachete SS-20, dotate fiecare cu câte trei focoașe nucleare, pe când NATO dispunea în Europa doar de 143 de focoașe instalate pe rachete cu rază medie de acțiune. Administrația Reagan l-a acuzat pe Gorbaciov că dorește să mențină superioritatea de 10:1 a URSS¹⁹. Fostul

¹⁶ Tratatul începușeră de fapt la 12 martie 1985, TASS, *Peregovori v Jeneve [Discuții la Geneva]*, în „Pravda”, nr. 72 (24329), miercuri, 13 martie 1985, p. 6; ERAO, p. 657.

¹⁷ *Beseda M.S. Gorbaciova s redaktorom gazeti „Pravda” [Discuția lui M.S. Gorbaciov cu redactorul ziarului „Pravda”]*, în „Pravda”, nr. 98 (24355), luni, 8 aprilie 1985, p. 1.

¹⁸ ERAO, p. 657.

¹⁹ Jack F. Matlock, Jr., *Reigan i Gorbaciov. Kak okoncilas «holodnaia voina»... i vse viigrali [Reagan și Gorbaciov. Cum s-a terminat „Războiul Rece”... și toți au câștigat]*, Moskva, Izdatelstvo «R. Valent», 2005, pp. 130-131. Un tablou al armamentului nuclear deținut de cele două blocuri militare, NATO și Organizația Tratatului de la Varșovia, în perioadele 1972-73, 1979-80 și 1985-86, în *The Soviet Union*, second edition, Washington, D.C., Congressional Quarterly Inc., [1986], p. 151. Așa cum se precizează și în nota din tabel, nu este cunoscut ca focoașe nucleare să fi fost instalate pe armament al aliaților URSS; toate focoașele erau în custodia Uniunii Sovietice, astfel numărul de arme nucleare non-sovietice din spațiul Pactului de la Varșovia au doar o capacitate nucleară teoretică. Pentru o situație comparativă globală a arsenalului strategic deținut de Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică în decembrie 1985, vezi *ibidem*, p. 155;

ambasador al SUA la Moscova, Jack F. Matlock, Jr., adaugă încă un motiv de nemulțumire: „Suspiciunile privind intențiile lui Gorbaciov au crescut și din cauză că el nu se consultase și cu președintele american înainte de a-și face publice declarația și intenția”²⁰.

Atitudinea ostilă a Statelor Unite față de Uniunea Sovietică s-a reflectat și în decizia Departamentului Comerțului de a limita exporturile americane către Uniunea Sovietică.²¹

Lipsită de soluție alternativă, partea sovietică nu s-a lăsat descurajată și a continuat să stăruie în politica de deschidere față de rivalul american. La 30 iulie 1985²², M.S. Gorbaciov a anunțat un moratoriu unilateral, de această dată referitor la exploziile nucleare, pentru intervalul 6 august 1985 – 1 ianuarie 1986, cu posibilitatea prelungirii acestuia în cazul în care și SUA erau dispuse să procedeze simetric: „Animată de dorința de a contribui la încetarea acestei periculoase întreceri în sporirea arsenalelor nucleare și de a da un bun exemplu, Uniunea Sovietică a hotărât să înceteze unilateral orice explozii nucleare începând cu data de 6 august a.c. Adresăm guvernului Statelor Unite chemarea ca, de la aceeași dată, [...] să înceteze și ele exploziile nucleare. Noi declarăm moratoriul nostru până la data de 1 ianuarie 1986. Dar el va continua să-și mențină valabilitatea și după această dată, dacă SUA se vor abține și ele de la efectuarea exploziilor nucleare. [...] Uniunea Sovietică așteaptă ca Statele Unite să reacționeze pozitiv la această inițiativă și să înceteze exploziile lor nucleare”²³. Și această propunere a fost respinsă sec de președintele american la 5 august 1985: „SUA refuză propunerea URSS de a declara un moratoriu comun privind exploziile nucleare”²⁴. Răspunsul negativ al Administrației Reagan se întemeia pe faptul că serviciile de informații ale SUA bănuiau că URSS tocmai încetase o serie de teste nucleare și era în situația de a nu le mai repeta câteva luni. Mulți oficiali americani erau convinși că SUA nu aveau capacitatea să detecteze exploziile de mică putere efectuate sub

o situație detaliată a arsenalului nuclear, defalcat pe tipuri de lansatoare (la aceeași dată), *ibidem*, p. 157.

²⁰ Jack F. Matlock, Jr., *Reigan i Gorbaciov...*, p. 131.

²¹ Noile reguli au intrat în vigoare la 1 mai 1985, *ERAO*, p. 657.

²² Data la care *Declarația* a fost publicată în ziarul „Pravda”.

²³ *Zaiavlenie Gheneralnogo sekretarea TK KPSS M.S. Gorbaciova [Declarația Secretarului general al CC al PCUS M.S. Gorbaciov]*, în „Pravda”, nr. 211 (24468), marți, 30 iulie 1985, p. 1

²⁴ *ERAO*, p. 657.

pământ fără o inspecție la fața locului, ceea ce Gorbaciov nu propusese.²⁵ Anunțul secretarului general al CC al PCUS privind moratoriul a fost făcut, la fel ca cel din aprilie, fără o consultare cu partea americană, fapt care a alimentat și mai mult suspiciunea că Gorbaciov nu face decât propagandă.

În acest context plin de neîncredere a avut loc întâlnirea de la Geneva dintre M.S. Gorbaciov și R. Reagan între 19 și 21 noiembrie 1985.

III.3. Întâlnirea de la Geneva

Debutul întâlnirii sovieto-americane de la Geneva nu a fost deloc încurajator. La prima rundă de convorbiri de aproape trei ore, deși liderul sovietic declarase înainte de a începe discuția că nu va dura mai mult de 30 minute, au participat doar Ronald Reagan și Mihail S. Gorbaciov, însoțiți de interpreții lor. Eduard Șevardnadze și George Shultz au rămas în anticameră, întreținând o conversație convențională, dar axată pe ideea că însăși întâlnirea liderilor celor două supraputeri era un fapt pozitiv, iar realizarea unei înțelegeri poate fi mutată în plan secund.²⁶ Potrivit relatării șefului diplomației sovietice, când Reagan și Gorbaciov au ieșit de la convorbiri, amândoi arătau încordați. Secretarul general i-a spus doar: „Mergem la *dace* (vila de protocol – n.n.)”. Tot drumul până la reședință, Gorbaciov a tăcut. La întrebarea „cum s-a petrecut întâlnirea?” a soției sale, Raisa, care i-a întâmpinat, secretarul general i-a adresat lui E. Șevardnadze următoarele cuvinte: „Să se pregătească avionul. Plecăm. Cu acest guvern american nu este posibil să purtăm convorbiri”. Atât Eduard Șevardnadze, cât și Raisa Gorbaciova au insistat să continue discuțiile. Poziția liderului sovietic părea însă fermă: „Nu, nu, cu omul acesta nu ne putem înțelege”.²⁷ În final a fost însă convins să continue negocierile.

Așa cum arată el însuși în memoriile sale, întâlnirea cu Ronald Reagan era apăsată de confruntarea ideologică. În dialog se aflau „comunismul nr. 1” cu „imperialismul nr. 1”²⁸. La reluarea convorbirilor, atmosfera a fost mai destinsă, dar așa-numita străpungere (*breakthrough*) nu s-a realizat. E.A. Șevardnadze are, totuși, dreptate când evaluează

²⁵ Jack F. Matlock, Jr., *Reagan i Gorbaciov...*, p. 131.

²⁶ Eduard Șevardnadze, *Kogda ruhnul jeleznoi zanaves. Vstreči i vospominaniia*, Moskva, Izdatelstvo «Evropa», 2009, pp. 87-88

²⁷ *Ibidem*, p. 88.

²⁸ Mihail Gorbaciov, *Jizn i reformi*, kniga 2, Moskva, Izdatelstvo «Novosti», 1995, p. 14.

întâlnirea de la Geneva ca un pas necesar pe drumul unei reconsiderări a raporturilor dintre supraputeri.²⁹ Atmosfera și, mai ales, dificultățile primului dialog au fost sesizate corect de Raisa Gorbaciova: „Cu greu se nășteau înțelegerea, cu greu se nășteau primele documente oficiale. [...] Se dădea o luptă pentru fiecare frază, fiecare cuvânt, fiecare literă. Cu toate acestea, Geneva a născut esențialul: recunoașterea că un război nuclear trebuie evitat, pentru că în urma lui nu vor exista câștigători”³⁰.

Primul contact între cei doi lideri, chiar dacă nu s-a soldat cu rezultate spectaculoase, a marcat începutul unui dezgheț în raporturile bilaterale. Cu această ocazie au fost semnate două documente, care arătau că supraputerile puteau găsi zone de înțelegere. Primul document era un Acord general interguvernamental privind contactele, schimburile și colaborarea în domeniile științei, tehnicii, învățământului, culturii etc. Cel de al doilea era un Program de colaborare între cele două țări pe anii 1986-1988.³¹

În climatul întâlnirii de la Geneva, alocuțiunile cu ocazia Anului Nou, rostite la 1 ianuarie 1986 de M.S. Gorbaciov și R. Reagan, televizate în ambele țări, au constituit o adevărată premieră.³²

Secretarul general al CC al PCUS a continuat „ofensiva de pace”: la 15 ianuarie 1986 a anunțat prelungirea moratoriului unilateral privind exploziile nucleare cu încă trei luni și a prezentat un program de lichidare treptată a arsenalului nuclear³³.

Congresul al XXVII-lea al PCUS a oferit secretarului general posibilitatea de a-și expune punctul de vedere referitor la raporturile sovieto-americane. La temelia lor a fost așezat principiul „garantării securității naționale”. Confruntată cu perspectiva de a se angaja într-o nouă etapă a cursei înarmărilor, conducătorul sovietic a ținut să sublinieze că securitatea nu poate fi înțeleasă în termeni exclusiv militari: „Caracterul armelor moderne nu lasă nici unui stat speranța de a se proteja numai prin mijloace tehnico-militare, să spunem, prin crearea unei apărări fie ea și cea mai puternică. Garanția securității apare mai mult ca o sarcină

²⁹ Eduard Șevardnadze, *op. cit.*, p. 88.

³⁰ Raisa Gorbaciova, *la nadeius...*, Moskva, Izdatelstvo «Kniga», 1991, p. 157.

³¹ ERAO, p. 657.

³² Novogodnie obrașcenii M.S. Gorbaciova i R. Reagana [Mesajul de Anul Nou al lui M.S. Gorbaciov și R. Reagan], în „Pravda”, nr. 2 (24624), joi, 2 ianuarie 1986, p. 1.

³³ Zaiavlenie Gheneralnogo sekretarea ŢK KPSS M.S. Gorbaciova [Declarația Secretarului general al CC al PCUS M.S. Gorbaciov], în „Pravda”, nr. 16 (24638), joi, 16 ianuarie 1986, pp. 1-2.

politică, a cărei realizare nu este posibilă decât prin mijloace politice. Pentru a se angaja pe calea dezarmării, este necesar înainte de toate voința de a o face”³⁴. După această critică voalată la adresa „Inițiativei de Apărare Strategică”, însoțită de invitația la negociere, Raportul preciza al doilea principiu al raporturilor dintre supraputeri: „Securitatea lor nu poate să fie decât reciprocă și concepută în plan universal”³⁵. Mult mai aspră a fost critica adresată complexului militar-industrial din Statele Unite, ale cărui interese pentru continuarea cursei înarmărilor se aflau în conflict cu „adevăratele interese naționale ale acestei mari țări (SUA – n.n.)”³⁶. Au fost invocate și argumente deduse din propria sa logică pacifistă: „Aspirația la o superioritate militară nu poate să aducă în chip obiectiv câștig politic nimănui”³⁷. În aceste condiții, confruntarea dintre capitalism și socialism „poate să se desfășoare numai și exclusiv sub forma unei competiții pașnice și a unei rivalități pacifice”³⁸. Pentru a fi și mai persuasiv, Gorbaciov a ținut să sublinieze că: „Doctrina militară sovietică este concepută în întregime în acord cu spiritul și cu litera inițiativelor avansate. Orientarea sa este net defensivă. [...] Uniunea Sovietică nu revendică un grad mai mare de securitate, după cum ea nu va accepta unul mai mic”³⁹. Secretarul general a mai adăugat că la 23 februarie 1985 s-a primit răspunsul american la declarația sovietică din 15 ianuarie, menționată mai sus. Răspunsul l-a dezamăgit, deoarece nu a fost, cum s-a așteptat, „expresia unei voințe serioase a conducerii americane de a aborda practic soluția problemelor cardinale ale lichidării armelor nucleare”⁴⁰. În cuvântul de încheiere a Congresului, Mihail S. Gorbaciov a criticat din nou Statele Unite ale Americii pentru dorința acestora de a avea o securitate „deosebită” pe „măsura lor”, dar a subliniat, în același timp, dorința țării sale de a continua dialogul cu americanii.⁴¹ În Rezoluția congresului a fost reafirmată poziția URSS,

³⁴ Mikhail Gorbatchev, *Rapport politique du Comité central du P.C.U.S. au XXVIIe Congrès du Parti Communiste de l'Union Soviétique...*, pp. 84-85.

³⁵ *Ibidem*, p. 85.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 86.

³⁸ *Ibidem*, p. 87.

³⁹ *Ibidem*, p. 88.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 91.

⁴¹ *Ibidem*, p. 135.

care preconiza „limitarea potențialului militar la un nivel rezonabil, care să garanteze securitatea fiecărui stat”⁴².

Un prim pas în direcția creării unui climat de încredere între supraputeri a fost hotărârea din 29 aprilie 1986 privind reluarea comunicației aeriene între URSS și SUA, întreruptă de partea americană în decembrie 1981.⁴³ La 14 mai 1986, Uniunea Sovietică a prelungit moratoriul unilateral privind experiențele nucleare până la 6 august 1986⁴⁴, apoi, la 18 august, până la 1 ianuarie 1987.⁴⁵ În cursul aceleiași luni august au fost semnate treisprezece acorduri de lucru în cadrul programului de colaborare și de schimburi sovieto-americane,⁴⁶ ceea ce dus, firește, la intensificarea relațiilor culturale.

Toate aceste inițiative au creat o atmosferă prielnică întâlnirii la vârf dintre liderii celor două state în capitala Islandei, Reykjavik, între 11-12 octombrie 1986.

III.4. *Summit-ul de la Reykjavik și Washington*

Auspiciile sub care aveau să se desfășoare negocierile de la Reykjavik nu păreau deloc favorabile. Într-o întâlnire cu ziariștii, care a precedat summit-ul din capitala Islandei, președintelui SUA a invocat din nou dificultatea de a găsi o bază de înțelegere cu Uniunea Sovietică atât

⁴² *Ibidem*, p. 158.

⁴³ *ERAO*, p. 658.

⁴⁴ *Vistuplenie M.S. Gorbaciova po sovietskomu televideniiu* [Cuvîntarea lui M.S. Gorbaciov la Televiziunea sovietică], în „Pravda”, nr. 135 (24757), joi, 15 mai 1986, p. 1. Înainte de a face această declarație la Televiziunea sovietică, Gorbaciov a avut o ședință la 24 martie 1986, la care au participat și V.M. Cebrikov, E.A. Șevardnadze, L.N. Zaikov, A.F. Dobrînin, A.N. Iakovlev, V.A. Medvedev, A.S. Cerneaev, unde a anunțat că Uniunea Sovietică este forțată „să înceteze moratoriul (referire la moratoriul unilateral asupra exploziilor nucleare anunțat în luna iunie a anului 1985 – n.n.)”, deoarece SUA nu s-au alăturat lui. Totodată s-a hotărât ca „testele nucleare să nu fie reluate imediat – pentru a-i mai da o șansă”. Liderul sovietic a mai cerut ca argumentarea noului proiect de reînnoire a moratoriului să fie făcută în așa fel încât să nu se mai poată spune că „rușii pur și simplu au făcut o pauză pentru a pregăti noi explozii”, *Orveceaia na vizov vremeni. Vneșneaia politika perestroiki: dokumentalnie svidetelstva...*, pp. 158-159. Documentul nu este publicat integral.

⁴⁵ *Zaiavlenie Gheneralnogo sekretarea ŢK KPSS M.S. Gorbaciova po sovietskomu televideniiu* [Declarația Secretarului general al CC al PCUS M.S. Gorbaciov la Televiziunea sovietică], în „Pravda”, nr. 231 (24853), marți, 19 august 1986, p. 1.

⁴⁶ *ERAO*, p. 658.

timp cât aceasta ducea o politică marxist-leninistă, care își propusese să creeze „o lume comunistă unică”⁴⁷.

Țelul de căpătâi al diplomației sovietice a fost să determine Washingtonul să renunțe la „Inițiativa de Apărare Strategică” și să întârzie instalarea rachetelor cu rază medie de acțiune. Această tentativă a eșuat. Poziția fermă a președintelui Americii în privința „războiului stelelor” a dus la eșecul convorbirilor. Chiar dacă președintele american nu mai vedea acum în interlocutorul său pe conducătorul „imperiului răului”, el era hotărât să nu cedeze la „cântecul de sirenă” al lui Mihail Gorbaciov și să nu renunțe la cel mai puternic mijloc de presiune politico-militar asupra Uniunii Sovietice. Pentru Gorbaciov rezultatul a constituit o mare deziluzie, deoarece politica de reformă în care se angajase el avea ca argument de seamă tocmai amenințarea întruchipată de „Inițiativa de Apărare Strategică”, care primejduia statutul de supraputere al Uniunii Sovietice. Nemulțumirea secretarului general s-a manifestat fără opreliști la despărțirea de interlocutorul său: „Domnule președinte, Dumneavoastră ați ratat șansa unică de a intra în istorie în calitate de mare președinte, care a deschis drumul dezarmării nucleare”. Reagan a replicat morocănos: „Acest lucru este valabil pentru amândoi”⁴⁸.

Întâlnirea de la Reykjavik s-a soldat, așadar, cu un eșec pentru URSS. Nereușită a fost însă și pentru americani, care nu au izbutit să obțină un angajament ferm din partea sovietică de respectare a doleanțelor americane privitoare la securitatea relațiilor internaționale. Ambii lideri și-au exprimat la sfârșitul întrevederii dezamăgirea, dar la despărțire n-au închis definitiv ușa pentru noi convorbiri și aranjamente.

În informarea prezentată membrilor Biroului Politic, Gorbaciov a folosit expresii de-a dreptul suburbane pentru a-l caracteriza pe interlocutorul său american: „Noi nu am dus la Reykjavik numai o luptă cu inamicul de clasă în persoana lui Reagan, ci și cu un reprezentant al ei, care se caracterizează printr-un extraordinar primitivism, printr-o fizionomie de cavernă și prin incapacitate intelectuală”⁴⁹. În termeni mai atenuați, George Bush, vicepreședinte SUA în timpul lui Reagan, îl avertiza pe E.A. Șevardnadze, înaintea primei sale întâlniri cu liderul

⁴⁷ ERAO, p. 418.

⁴⁸ Anatoli Dobrinin, *op. cit.*, p. 672.

⁴⁹ Dmitri Volkogonov, *Sem vojdei. Galerea liderov SSSR, kniga 2, Leonid Brejnev, Iurii Andropov, Konstantin Cernenko, Mihail Gorbaciov*, Moskva, Izdatelstvo Novosti, 1995, pp. 307, 370.

american: „Dacă doriți să obțineți ceva, trebuie să găsiți un limbaj comun cu Reagan. El este, într-adevăr, de dreapta; mai la dreapta decât el nu sunt decât escrocii și ticăloșii”.⁵⁰

Unul dintre primele acorduri post-Reykjavik a fost cel semnat la Washington la 20 februarie 1987 și se referea la colaborarea dintre instituțiile arhivistice din URSS și SUA.⁵¹ Deși de însemnătate aparent minoră, acordul a avut o semnificație deosebită, dat fiind secretul care înconjura depozitele arhivistice din URSS. Faptul că Moscova se declara dispusă să deschidă, fie și parțial, arhivele cercetătorilor americani, era o dovadă convingătoare că o schimbare survenise nu numai în relațiile bilaterale, ci și în felul în care autoritățile sovietice au început să-și trateze propriul trecut, precum și relațiile dintre cetățeanul sovietic sau străin cu documentele istorice. Acordul arhivistic sovieto-american aducea astfel dovada că „transparența” (*glasnost*) nu era o simplă formulă propagandistică.

Anul 1987, care avea să culmineze cu vizita la Washington a lui Mihail S. Gorbaciov, a fost jalonat de o serie de înțelegeri bilaterale care au creat *step-by-step* o atmosferă de încredere și optimism în relațiile dintre supraputeri. Obstacolele și clișeele generate de Războiul Rece, de deceniile de confruntare și suspiciune au început să fie înlăturate. Relațiile personale au jucat și ele un rol important: încrederea și stima reciprocă au facilitat comunicarea între Kremlin și Casa Albă.

La 15 aprilie 1987 s-a semnat la Moscova acordul sovieto-american privitor la cercetarea și folosirea spațiului cosmic în scopuri pașnice.⁵² În cursul verii a avut loc o adevărată „premieră”, cu puternic impact psihologic. Considerată potrivit evaluării premierului britanic W. Churchill „o enigmă înconjurată de mister”, Uniunea Sovietică refuzase constant să accepte inspecții străine pe teritoriul ei. Pătrunși de secretomania tradițională, liderii de la Moscova, care falsificau până și hărțile pentru a tăinui localitățile cu însemnătate strategică, i-au luat cu totul prin surprindere pe americani, când, în august 1987, au permis unui grup de militari americani să asiste la aplicațiile militare desfășurate pe teritoriul RSS Beloruse.⁵³

⁵⁰ Eduard Șevardnadze, *op. cit.*, p. 90.

⁵¹ ERAO, p. 658.

⁵² Vezi comunicatul agenției TASS, *Zaverşenie vizita [Sfârșitul vizitei]*, „Pravda”, nr. 106 (25093), joi, 16 aprilie 1987, p. 5.

⁵³ ERAO, p. 658.

La 15 septembrie următor s-a semnat la Washington convenția bilaterală privind crearea „centrelor” destinate să limiteze primejdia nucleară,⁵⁴ iar la 9 noiembrie au început tratativele privind limitarea, apoi încetarea experiențelor nucleare⁵⁵.

Toți acești pași în direcția apropierii pozițiilor celor două state în problemele de securitate militară păreau să anunțe o cotitură în relațiile bilaterale. Era așteptat să se producă la summit-ul de la Washington, programat pentru 7-10 decembrie 1987. Semnele premergătoare ale întâlnirii păreau de bun augur. Secretarul de stat de la Apărare, Caspar Weinberger, și adjunctul său, Richard Pearl, adversari ai concesiilor făcute URSS, au demisionat.⁵⁶ Secretarul general al PCUS părea să aibă, așadar, asigurată comprehensiunea gazdelor. Așteptările nu s-au confirmat. Negocierile din capitala americană s-au desfășurat într-o atmosferă tensionată, generată de acuzații reciproce. Gorbaciov și-a exprimat deschis frustrarea când a conchis: „Despre o cotitură radicală în relațiile noastre este deocamdată prematur să se vorbească”⁵⁷. Totuși, discuțiile nu au fost lipsite complet de rezultate. S-a semnat un tratat privind lichidarea rachetelor cu rază medie și mică de acțiune, precum și un memorandum și protocoale referitoare la procedurile de urmat în vederea punerii în aplicare a tratatului și pentru desfășurarea inspecțiilor de verificare.

Influentul săptămânal *Time* a marcat schimbarea survenită în perceperea lui Mihail S. Gorbaciov în Statele Unite prin desemnarea lui ca „Omul anului”.⁵⁸

⁵⁴ *Vajniî șag na puti ukrepleniiia doveriia* [Un pas important pentru întărirea încrederii], în „Pravda”, nr. 259 (25246), miercuri, 16 septembrie 1987, p. 4. Convenția bilaterală semnată prevedea în plan concret crearea în cele două capitale – Moscova și Washington – a câte unui Centru național de limitare a pericolelor nucleare. Ele urmau să acționeze sub controlul și în numele propriului guvern, *ibidem*.

⁵⁵ *ERAO*, p. 658.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 109. Opinia lui R. Pearl conform căreia Statele Unite trebuie să-și dezvolte arsenalul militar deoarece este singura „cale spre o lume sigură”, a fost prezentată critic de corespondentul special al ziarului „Pravda” la Washington, Gh. Vasilev, *Dvoika s minusom – Pentagonu* [Doi cu minus – Pentagonului], în „Pravda”, nr. 86 (24343), miercuri, 27 martie 1985, p. 5.

⁵⁷ *ERAO*, p. 109.

⁵⁸ „Time”, January 4, 1988.

III.5. Întâlnirea de la Malta

Chiar dacă rezultatele summit-ului de la Washington nu au fost pe măsura așteptărilor, ele au consemnat totuși progrese în direcția apropierii pozițiilor celor două supraputeri. Ele aveau să culmineze la celebra întâlnire de la Malta din 2-3 decembrie 1989, în cursul căreia Mihail S. Gorbaciov și George Bush, noul președinte al SUA, au fixat bazele colaborării sovieto-americane pe termen lung.

Întrucât documentele care oglindesc cu siguranță, detaliat, convorbirile și hotărârile de la Malta nu sunt încă disponibile, cea mai importantă mărturie rămâne cea consemnată de Anatoli S. Cerneaev⁵⁹, consilierul lui Gorbaciov pentru problemele internaționale, participant la întâlnire.

Întâlnirea de la Malta a debutat cu un schimb de opinii privind situația internațională. Președintele George Bush a ținut să cunoască neapărat punctul de vedere al Moscovei referitor la regimul Fidel Castro. În viziunea liderului american, dictatorul de la Havana era un obstacol în dezvoltarea relațiilor sovieto-americane, întrucât el nu manifesta nici un fel de intenție de a se integra în curentul novator lansat de Gorbaciov în URSS și în Europa de Est. Președintele i-a declarat secretarului general: „Opinia publică din SUA vă sprijină, sprijină în mod hotărât *perestroika*, precum și rolul dumneavoastră în dezvoltarea proceselor pluraliste în Europa de Est, rol care nu se reduce la conservare, ci servește drept stimul pentru schimbări. Însă în ochii oamenilor continuarea sprijinirii lui Fidel Castro vă dăunează puternic. Voi fi sincer: pur și simplu este de neînțeles. El se opune în fapt cursului dumneavoastră. [...] Ar fi bine dacă am putea găsi o modalitate prin care dumneavoastră să întrerupeți acest ajutor extrem de costisitor și lipsit de folos pentru dumneavoastră. Aceste miliarde de dolari le-ați putea folosi cu mare profit pentru dumneavoastră înșivă și, totodată, ați putea elimina acest serios factor de iritare din relațiile sovieto-americane... (trei puncte în text – n.n.) Castro a încremenit în epoca de piatră. El nu permite nici măcar unui grup de observatori ai ONU să viziteze închisorile din Cuba. Numeroși fugari din Cuba creează la noi o stare de spirit puternic emotivă împotriva lui.

⁵⁹ A.S. Cerneaev, *Gorbaciov – Bush: vstrecea na Malte v 1989 g.*, în *NNI*, nr. 3, 2001, pp. 117-130. Fragmente din convorbirile purtate la Malta, provenite din Arhiva Gorbaciov-Fond, sunt publicate și în volumul Mihail Sergheevici Gorbaciov, *Sobranie socinenii [Scrieri alese]*, tom 17, noiabr – dekabr 1989, [Gorbaciov-Fond], Moskva, Izdatelstvo «Ves mir», 2010, pp. 210-255.

Aceasta complică foarte mult problema”⁶⁰. În replica sa, M.S. Gorbaciov a parat în felul următor reproșul: „[Fidel] Castro nu este în nici un fel marioneta noastră. Noi nu intenționăm să învățăm Cuba. Să procedeze cum dorește”⁶¹.

Cei doi lideri au trecut apoi la discutarea altor probleme, între care intențiile militare ale SUA în Panama. Această chestiune i-a permis secretarului general să treacă la ofensivă: „Știți că a început să se comenteze că în schimbul «doctrinei Brejnev» a apărut «doctrina Bush»... (trei puncte în text – n.n.) Uitați-vă: în Europa se produc schimbări, se înlocuiesc guverne, care de asemenea au fost alese pe temeiuri legale. Și se naște întrebarea: dacă în această luptă pentru putere cineva solicită Uniunea Sovietică să intervină, cum trebuie să acționăm noi? Tot așa cum acționează și președintele Bush?”⁶². Concentrată într-un singur cuvânt, replica președintelui american a exprimat o mai veche poziție a Statelor Unite: „Bineînțeles”⁶³, ceea ce însemna că ambele supraputeri aveau dreptul să acționeze nestingherit în zonele lor de influență. Gorbaciov a evocat pe un ton împăciuitoare necesitatea ca schimbările care aveau loc în lume să se desfășoare pașnic. George Bush s-a grăbit să-i facă un compliment: „Mulțumită dumneavoastră, domnule Gorbaciov, ele se produc pașnic”. Răspunsul secretarului general a marcat despărțirea hotărâtă a conducerii sovietice de „doctrina Brejnev”: „Și dacă nu ne vom amesteca... (trei puncte în text – n.n.) Să lăsăm popoarele singure să hotărască, fără amestec dinafară, cum să trăiască”⁶⁴.

În acest context s-a ajuns la discutarea problemelor Europei de Est. În persoana lui M.S. Gorbaciov s-a „trezit” activistul de partid, care i-a criticat pe oamenii politici americani, care doreau ca reunificarea Europei să se facă pe baza „valorilor occidentale” și a „exportului de valori americane”. Afirmatia lui Gorbaciov a declanșat o controversă, calificată de Cerneaev drept extrem de furtunoasă, în legătură cu bazele ideologice ale reunificării continentului. Era evident că în spatele controversei terminologice, comparată pe bună dreptate de Gorbaciov cu discuțiile din biserică, se ascundeau de fapt rațiuni politice majore. Se ajunsese la un punct critic, în care se punea de fapt în discuție sub

⁶⁰ A.S. Cerneaev, *Gorbaciov – Bush: vstrecea na Malte v 1989 g.*, în *loc cit.*, p. 120.

⁶¹ *Ibidem.*

⁶² *Ibidem*, p. 121.

⁶³ *Ibidem.*

⁶⁴ *Ibidem.*

veșmânt ideologic viitorul raport de forțe sovieto-american în Europa: urma continentul nostru să devină comunist sau capitalist? Această contradicție esențială, pietrificată în lungile decenii ale Războiului Rece, părea, ca de obicei, insurmontabilă. Soluția salvatoare pentru ieșirea din acest impas a fost propusă de James Baker, secretarul de stat al SUA: „Poate că în spiritul compromisului ar fi mai bine de spus că procesul pozitiv are la bază valorile democratice”⁶⁵. Formula a fost, într-adevăr, satisfăcătoare, pentru că a depășit blocajul cauzat de viziunile maniheiste ireductibile – sau socialism, sau capitalism – și a permis celor doi lideri să găsească o platformă comună: și SUA, și URSS se angajau să-și întemeieze politica pe principiile democratice.

Un loc important în discuțiile de la Malta l-a ocupat „problema germană”. Fără a adera în chip explicit la conceptul clasic francez, potrivit căruia securitatea Franței reclama fărâmițarea Germaniei, era evident că și Uniunea Sovietică, preocupată încă din 1945 de posibilitatea refacerii forței Germaniei,⁶⁶ nu putea accepta fără rezerve reunificarea Germaniei, întrucât i-ar fi periclitat securitatea. Mihail S. Gorbaciov s-a exprimat răspicat în această chestiune: „Spre deosebire de aliații Dumneavoastră și de Dumneavoastră, eu vorbesc foarte deschis: există două state germane, așa a decis istoria. Fie ca istoria să decidă cum se va desfășura procesul și la ce va duce el în contextul noii Europe și a noii lumi. [...] În această problemă, noi trebuie să acționăm cu maximum de atenție și să nu dăm o lovitură schimbărilor, care tocmai au început”⁶⁷. Este sigur că Gorbaciov a ținut seama de eventuala reacție a colegilor săi din conducerea sovietică față de perspectiva reunificării Germaniei, care anula, evident, unul dintre cele mai importante rezultate ale celui de-al Doilea Război Mondial. A permite refacerea ei însemna a șterge cu buretele eforturile și sacrificiile făcute de URSS pentru înfrângerea celui mai primejdios adversar. Eforturile lui Helmut Kohl, cancelarul RFG, pentru reunificare nu puteau să i se pară, așadar, secretarului general ca

⁶⁵ *Ibidem*, p. 128.

⁶⁶ Vezi de pildă Memoriul lui Andrei Ianuarevici Vișinski din 17 ianuarie 1945, privind organizarea lumii postbelice, în vol. *SSSR i ghermanskii vopros. 1941-1949. Dokumenty iz Arhiva vneșnei politiki Rossiiskoi Federaii – Die UdSSR und Die Deutsche Frage. 1941-1949. Dokumente aus dem Archiv für Außenpolitik der Russischen Federation*, V 2-h t., tom 1, 22 iuniea 1941 g. – 8 maiia 1945 g., sostaviteli Gh.P. Kînin, Jochen P. Laufer, Moskva, Izdatelstvo «Mejdnarodnie otnoșeniia», 1996, pp. 597-600.

⁶⁷ A.S. Cerneaev, *Gorbaciov – Bush: vstrecea na Malte v 1989 g.*, în loc cit., p. 121; M.S. Gorbaciov, *Sobranie socinenii*, tom 17, ..., pp. 214.

„neserioase” și „iresponsabile”: „Ce va fi Germania unită? Va fi ea neutră, va rămâne în afara alianțelor militaro-politice sau va fi membră a NATO? Cred că trebuie să dăm de înțeles că este prematur deocamdată să discutăm această alternativă. Procesul să-și urmeze cursul. Nu trebuie să-l stimulăm noi în chip artificial”⁶⁸.

M.S. Gorbaciov era confruntat în realitate cu următoarea dilemă: dacă nu împiedica reunificarea Germaniei, își slăbea poziția la Kremlin și în țară, dacă nu i se opunea, putea găsi același partener de nădejde din vremea lui Frederic al II-lea, a lui Bismarck și a lui Hitler, dispus să se asocieze și cu URSS pentru a domina continentul și a-i elimina pe americani din Europa.

George Bush însuși a recunoscut în cursul discuției că „aliații din NATO acționau în sprijinul reunificării, dar erau alarmați de această perspectivă”⁶⁹. Astăzi se știe că, într-adevăr, atât François Mitterrand, cât și Margaret Thatcher erau profund îngrijorați de această eventualitate, pentru că se temeau că în noul stat german vor renaște aspirațiile hegemonice de odinioară.⁷⁰

În finalul discuțiilor de la Malta, George Bush a evocat numeroasele probleme abordate în următoarea ordine: vizita oficială a lui Gorbaciov la Washington; relațiile economice sovieto-americane; drepturile omului; problemele regionale; problemele dezarmării; armamentul clasic; „Inițiativa de Apărare Strategică”. Tot el a evidențiat principiile acordului sovieto-american: a) SUA și URSS vor continua discuțiile și măsurile comune privind limitarea armelor de distrugere în masă, în vederea garantării securității fiecărei părți; b) Statele Unite recunosc necesitatea unui glacis strategic care să protejeze frontierele URSS; c) Uniunea Sovietică promite să nu folosească forța militară împotriva țărilor din sfera ei de influență, angajate în politica de reformă; d) SUA promit să nu profite de eventualele dificultăți apărute în relațiile dintre Moscova și țările din blocul sovietic pentru a dobândi avantaje politico-militare.⁷¹

⁶⁸ A.S. Cerneaev, *Gorbaciov – Bush: vstrecea na Malte v 1989 g.*, în *loc cit.*, p. 121; M.S. Gorbaciov, *Sobranie socinenii*, tom 17, ..., pp. 213-214.

⁶⁹ A.S. Cerneaev, *Gorbaciov – Bush: vstrecea na Malte v 1989 g.*, în *loc cit.*, p. 121.

⁷⁰ Jacques Attali, *Verbatim*, tom 3, Paris, Fayard, 1995, pp. 368 și urm.

⁷¹ Mai multe informații despre convorbirile de la Malta, vezi la Iuri V. Dubinin, *Na postu posla SSSR v Washington*, în *NNI*, nr. 3, 2003, pp. 93 și urm.

De un interes deosebit pentru România sunt referirile – atât cât le cunoaștem – la schimbările din Europa de Est. George Bush a ținut să sublinieze „reacția reținută (a Statelor Unite – n.n.) la căderea Zidului Berlinului, care a confirmat că (SUA – n.n.) nu intenționează să exploateze – nici politic, nici propagandistic – evenimentele din Europa de Est în detrimentul Uniunii Sovietice”. „Am văzut și am apreciat – a răspuns Gorbaciov”⁷².

Deosebit de importantă în acest context este absența oricărei referiri în cursul discuției care ar putea fi interpretată ca opoziție sau măcar rezervă a părții americane față de „dreptul” Uniunii Sovietice de a-și menține în continuare aria de influență în Europa de Est. Această poziție de abandon este confirmată de A.S. Cerneaev, care susține că secretarul de stat James Baker a informat la 24 decembrie 1989 Moscova că Statele Unite nu vor obiecta în nici un chip față de o intervenție a URSS și a aliaților ei din Pactul de la Varșovia în România pentru a pune capăt vărsărilor de sânge.⁷³ Documentul recent publicat de istoricul polonez Adam Burakowski – o telegramă cifrată a Ambasadei Republicii Populare Polone de la București către Ministerul de Externe din Varșovia la 23 decembrie 1989, orele 15 – reproduce următoarea informație primită de la sovietici, probabil de la un angajat al reprezentanței diplomatice sovietice de la București –, potrivit căreia: „În numele Frontului Salvării Naționale, I. Iliescu și S. Brucan au solicitat ajutor militar Ambasadei URSS, pentru că singuri nu se vor descurca. Fără să aștepte răspunsul, FSN a anunțat la TV că Ambasada a promis ajutorul. Răspunsul URSS: sunt gata să acorde orice fel de ajutor, cu excepția intervenției trupelor”⁷⁴. Uniunea Sovietică a refuzat categoric propunerea americană și solicitarea românească, deoarece intervenția Armatei Roșii în România ar fi constituit o replică simetrică la operațiunile americane în Panama, pe care le-ar fi justificat astfel. Ea ar fi fost, de asemenea, o dovadă că „doctrina Brejnev” nu a fost abandonată definitiv. O intervenție sovietică în România ar fi oferit și temei acuzațiilor lui Nicolae Ceaușescu privitoare

⁷² A.S. Cerneaev, *Gorbaciov – Bush: vstrecea na Malte v 1989 g.*, în *loc cit.*, p. 125.

⁷³ *Ibidem*, p. 129.

⁷⁴ Adam Burakowski, *În decembrie 1989, Iliescu și Brucan au cerut ajutor militar de la sovietici*, în revista „22”, an. XXI, nr. 6 (1039), 2-8 februarie 2010, p. 9; vezi și *idem*, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu (1965-1989). Geniul Carpaților*, Iași, Editura Polirom, 2011, p. 372.

la amestecul puterilor străine în tulburările din țară și, având în vedere rusofobia românilor, i-ar fi conferit o aureolă de martir.

Purtătorul de cuvânt al Ministerului de Externe sovietic, Ghenadi Gherasimov, a declarat la sfârșitul Conferinței de la Malta: „Am îngropat Războiul Rece pe fundul Mării Mediterane”⁷⁵. Potrivit mărturiei lui Aleksandr Aleksandrovici Bessmertnîh, Gorbaciov a rămas cu convingerea că Statele Unite nu intenționau să-l „prindă în capcană” sau să „submineze” controlul Moscovei asupra statelor baltice și asupra Europei Răsăritene.⁷⁶ Nu a fost, oare, mai degrabă o dorință luată drept realitate?

Ceea ce se cuvine neapărat subliniat, întrucât adesea se uită, este că în nici un moment Statele Unite nu au declarat niciodată formal la Malta că URSS trebuie să renunțe la sfera ei de influență din Europa de Est. Abilitatea Washingtonului și incapacitatea Kremlinului de a gestiona criza est-europeană au dus la falimentul regimurilor comuniste din această parte a continentului.

⁷⁵ Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *At the Highest Levels. The Inside Story of the End of the Cold War*, [London], Warner Books, [1994], p. 165 (ediția românească: *La cele mai înalte niveluri. Relatare din culisele puterii referitoare la sfârșitul Războiului Rece*, Editura Elit, 1994); vezi și Nikolai Rîjkov, *Glavnii svidetel*, ..., p. 29 (N.I. Rîjkov folosește formula: „Am îngropat Războiul Rece în apele calde ale Mării Mediterane”).

⁷⁶ Michael R. Beschloss, Strobe Talbott, *op. cit.*, p. 165.

CAPITOLUL AL IV-LEA

EȘECUL POLITICII DE INDEPENDENȚĂ A LUI NICOLAE CEAUȘESCU (1985-1989)

IV.1. Raporturile dintre Moscova și sateliții săi

Confruntarea dintre dogmatismul lui Nicolae Ceaușescu și reformismul lui Mihail Sergheevici Gorbaciov nu poate fi înțeleasă în dimensiunea ei adevărată decât în ansamblul raporturilor stabilite între centrul moscovit și sateliții săi est-europeni.

Hegemonia sovietică asupra Europei central-răsăritene și de sud-est a căpătat din 1955 o formă structurată prin Tratatul de la Varșovia. Încă din anul următor, intervenția sovietică în Ungaria (1956) a arătat limpede că Uniunea Sovietică nu ezită să recurgă la mijloace militare pentru a-și salvagarda sfera de influență. După criza din Cehoslovacia din 1968, controlul sovietic asupra sateliților est-europeni a fost „codificat” în așa-numita „doctrină Brejnev”¹ sau „doctrina suveranității limitate”, care proclama dreptul URSS de a interveni în forță în orice țară socialistă în care orânduirea internă – de fapt aplicarea modelului sovietic de socialism – era în primejdie. În viziunea Moscovei exista o identitate perfectă între interesele de securitate ale URSS și interesele socialismului, ceea ce justifica intervențiile armate în orice stat clientelar cu veleități de emancipare.

După venirea lui M.S. Gorbaciov la putere, viziunea Moscovei asupra glacisului strategic s-a modificat radical, cu toate că documentația disponibilă nu permite (încă) reconstituirea riguroasă a rolului atribuit „brâului de siguranță”, reprezentat de lagărul socialist, în „noua gândire” a secretarului general al PCUS. Se poate afirma însă cu certitudine că Gorbaciov a dorit să așeze pe noi baze raporturile dintre Uniunea

¹ Articolul care fundamentează „doctrina Brejnev”, *Suverenitet i internaționalnie obezannosti soŭialisticeskih stran* [Suveranitatea și obligațiile internaționale ale țărilor socialiste], a apărut în „Pravda”, nr. 270 (18317), miercuri, 26 septembrie 1968, p. 4, fiind semnat de S. Kovaliov, un membru al redacției. În epocă, s-a crezut că este vorba de un pseudonim utilizat pentru a exprima poziția oficială a Kremlinului, vezi detalii la Michael Voslensky, *Les maîtres de la Nomenklatura*, Paris, Éditions Pierre Belfound, 1989, p. 231.

Sovietică și aliații din Tratatul de la Varșovia. În viziunea sa, aceștia trebuiau să renunțe la obiceiul de a solicita ajutor, mai ales economic, ori de câte ori apăreau dificultăți. Acordarea unei mai mari autonomii decizionale sateliților însemna despovărarea URSS de un balast care apăsa tot mai greu asupra economiei sovietice. În condițiile în care întregul lagăr socialist se resimțea de pe urma disfuncționalităților și a blocajelor economice, agravate și de servitutea datoriilor externe, hotărârea Moscovei de a aloca sateliților o parte însemnată a puterii decizionale constituia și o pârghe pentru a-i determina să conștientizeze necesitatea acută a reformării sistemului. În viziunea secretarului general, Moscova trebuia să dea doar un impuls în direcția schimbării, iar liderii din „țările frățești”, odată angajați pe făgașul primenirii, urmau la rândul lor să transmită un *feedback*, care, revenit la Moscova, ar fi consolidat și stimulat *perestroika*.

Această inițiativă cu aplicări incipiente a Kremlinului a produs o reconfigurare a taberelor în blocul sovietic.

Ca efect al procesului de destalinizare limitată, lansat de N.S. Hrușciov și a conflictului chino-sovietic, în țările est-europene s-a manifestat încă din anii '50-'60 un curent de emancipare de sub tutela sovietică. Iugoslavia devenise din 1948 modelul pentru liderii comuniști care doreau un socialism eliberat de constrângerile Kremlinului. Singura țară din Tratatul de la Varșovia care a izbutit grație poziției geografice să iasă în 1968 din strânsoarea sovietică a fost Albania. Cu toate că nu a beneficiat de un asemenea avantaj, aflându-se, dimpotrivă, în vecinătate nemijlocită cu URSS, România s-a diferențiat față de suratele ei socialiste prin distanțare fâțișă față de Moscova, concretizată mai cu seamă prin adoptarea în arena internațională a unor poziții divergente față de cele sovietice. Acest exemplu de insubordonare nu a fost urmat de ceilalți sateliți, astfel că vocea României a rămas singulară.

IV.2. Nicolae Ceaușescu și Pactul de la Varșovia

În reuniunile Tratatului de la Varșovia (ședințe ale Consiliului Politic Consultativ, reuniuni ale miniștrilor afacerilor externe sau ale adjuncților lor), statul român s-a angajat într-o acțiune tot mai sistematică de individualizare în sânul lagărului socialist pe măsura apropierii dintre Moscova și Washington. Documentele cunoscute astăzi pun în lumină percepția diplomației românești în privința apropierii sovieto-americane,

cât și mijloacele pentru a o contracara². Din demersurile miniștrilor de externe ai României și ale adjuncților lor se desprinde concluzia că, pe măsura închegării unui nou acord sovieto-american, conducerea de la București se temea că superputerile vor ajunge la o nouă formulă „de tip Ialta”³, anume că noul *deal* dintre Mihail S. Gorbaciov și George H.W. Bush va aduce recunoaștere americană a sferei de influență a Uniunii Sovietice în Europa de Est. Nicolae Ceaușescu, care nu era conștient de faptul că Washingtonul nu mai punea preț pe politica sa de independență, ci dorea alinierea „disidentului” la politica de reforme a URSS, și-a imaginat că poate „salva” poziția distinctă a României în cadrul Tratatului de la Varșovia, prin avansarea a numeroase propuneri privind limitarea armamentului strategic, dezarmarea, raportul de forțe Est-Vest etc. În reuniunile acestui organism, diplomații români au desfășurat un efort pe cât de perseverent, pe atât de inutil pentru a face auzită vocea României. Conducerea de la București s-a străduit să arate pe această cale că Uniunea Sovietică nu era îndreptățită să se înfățișeze ca exponentă a întregului lagăr socialist și că, alături de Goliatul sovietic, se afla și un David românesc în măsură să deranjeze înțelegerile dintre supraputeri. Această linie politică a diplomației românești a culminat la Conferința pentru Colaborare și Securitate în Europa (CSCE) de la Viena, când România, înțepenită într-un conservatorism total, a fost pe punctul de a bloca adoptarea hotărârilor finale⁴.

Concluzia care se desprinde cu necesitate din fapte arată că Nicolae Ceaușescu a fost victima unei erori fundamentale de apreciere. El și cei care îl consiliau au fost înșelați de retorica comunicatelor oficiale ale celor două supraputeri, care lăsau, într-adevăr, impresia cooperării totale între SUA și URSS.

Această colaborare părea să admită ca de la sine înțeleasă existența ariei de hegemonie sovietice în Europa de Est și că Statele Unite nu vor exploata dificultățile întâmpinate de Kremlin în raporturile cu sateliții. Astăzi se știe că Washingtonul era hotărât să încurajeze mișcările

² Vezi Mioara Anton, *România și Tratatul de la Varșovia. Conferințele miniștrilor Afacerilor Externe și ale adjuncților lor (1966-1991)*, București, Editura Alpha MDN, 2009.

³ Precizăm că era vorba de imaginea generală a conferinței din Crimeea din februarie 1945, nu de realitatea ei propriu-zisă.

⁴ Mioara Anton, *România și Tratatul de la Varșovia. Conferințele miniștrilor Afacerilor Externe și ale adjuncților lor...*, pp. 1002 și urm.

centrifuge din blocul sovietic pentru a disloca „centura de securitate” a URSS și că asigurările date de Bush lui Gorbaciov erau destinate exclusiv să „adoarmă vigilența” conducerii sovietice. Greșeala lui Nicolae Ceaușescu a fost de a crede că se află în prezența unui nou acord sovieto-american, care să consolideze controlul Moscovei asupra Europei de Est.

Pe fondul înțelegerii greșite a relațiilor sovieto-americane, conducerea dogmatică de la București a resimțit inovațiile gorbacioviste ca deosebit de primejdioase pentru lagărul socialist în general și pentru regimul de la București în special. Ceaușescu constata o situație paradoxală: Moscova, care în timpul lui N.S. Hrușciov și L.I. Brejnev veghease cu strășnicie ca „țările frățești” să nu se abată de la modelul sovietic, acum, sub conducerea noului lider, demonstra un „liberalism” deconcertant nu numai față de parteneri, ci și în lăuntrul Uniunii Sovietice, ceea ce un paznic vigilant al socialismului de tip stalinist nu putea taxa decât ca erezie. Din această evoluție contradictorie a decurs și poziția contradictorie a liderului român: Ceaușescu a rămas un adversar statornic al politicii gorbacioviste de reforme, dar a recurs în același timp la „reflexul de solidaritate și de autoconservare” al țărilor socialiste, așa-numita „solidaritate revoluționară”, ca remediu salvator al propriei situații.

IV.3. Reacția Bucureștiului față de „reforma” gorbaciovistă

În momentul preluării puterii de către Mihail S. Gorbaciov, relațiile româno-sovietice erau formal corecte, dar grevate în esența lor de refuzul Bucureștiului de a se subordona necondiționat disciplinei de bloc. Faptul că liderul român a înțeles și a respectat limita peste care manifestările sale de „independență” nu trebuiau să treacă, l-a pus la adăpost de fulgerele Kremlinului. „Stalinismul” conducerii de la București în materie de politică internă a fost pentru Moscova garanția cea mai sigură că interesele ei de securitate nu vor fi afectate de abaterile aliatului român.

În chip paradoxal, poziția nonconformistă a lui Ceaușescu i-a asigurat, la începutul perioadei gorbacioviste, o anumită simpatie din partea noului secretar general al CC al PCUS. M.S. Gorbaciov, care cerea în URSS ieșirea din obediența caracteristică la toate nivelele de partid și de stat, a privit cu o anumită înțelegere atitudinea lui Nicolae Ceaușescu, atât de deosebită de cea a omologilor săi din țările Pactului de la Varșovia. Valeri L. Musatov, un *insider*, aduce o mărturie prețioasă în această

pravință. Deși liderul sovietic îl numea pe Ceaușescu în conversațiile cu anturajul său „führerul român”⁵, el s-a arătat interesat de „încălzirea” relațiilor bilaterale: „Este de neînțeles ce s-a aflat la baza acestei atitudini: a considerat el că în timpul lui Brejnev nu se ținuse seama prea mult de Ceaușescu și de România sau spera să-l poată influența pe Ceaușescu?”⁶. Potrivit lui Gorbaciov însuși, atitudinea sa față de România și față de liderul ei a fost determinată de dorința de a elimina din relațiile bilaterale caracterul de confruntare existent până atunci. „De aici a decurs și comportarea mea față de Ceaușescu, cu care am încercat să vorbesc respectuos, să socotesc atent fondul manierei de a-l aborda”⁷. Pentru a veni în întâmpinarea liderului român, Gorbaciov a mers până acolo încât i-a recunoscut justetea punctului de vedere și criticile aduse conducerii sovietice referitoare la raporturile ei cu China comunistă. Călăuzit de dorința de a da o nouă bază relațiilor dintre Uniunea Sovietică și țările Pactului de la Varșovia, M.S. Gorbaciov era dispus să accepte, în anumite limite, propunerile lui N. Ceaușescu de reorganizare a alianței cu o pondere sporită a sateliților la luarea deciziilor.

Atenția de care s-a bucurat liderul român din partea noii conduceri sovietice a provocat chiar frustrări și nemulțumiri în rândurile celorlalți lideri din țările socialiste. Erau, pe bună dreptate, nedumeriți de ce noul lider sovietic se arăta atât de atent față de un „rebel” în raport cu cei care urmaseră până atunci, fără murmur, consemnele Kremlinului. Nedumerirea a fost sporită în momentul în care Nicolae Ceaușescu a primit Ordinul „Lenin”, cea mai înaltă distincție de stat a URSS⁸, „pentru

⁵ A.S. Cerneaev, *Șest let s Gorbaciovim. Po dnevnikovim zapiseam*, Moskva, Izdatelskaia grupa «Progress» «Kultura», 1993, p. 81. Potrivit mărturiilor aceluiaș colaborator al lui M.S. Gorbaciov, lui Nicolae Ceaușescu i se mai spunea „Ceao”: „Porecla inventată la noi făcea aluzie la poziția prochineză a lui Ceaușescu”, idem, *Sovmestnii ishod. Dnevnik dvuh epoh. 1972-1991 godi*, Moskva, ROSSPEN, 2008, p. 67. Vezi și V.L. Musatov, *Gorbaciov îl numea pe Ceaușescu „führerul român” (II)*, în Suplimentul *Scînteia* (Numărul 11) al ziarului „Jurnalul Național”, nr. 4906, luni, 12 ianuarie 2009, pp. 1, 4.

⁶ V.L. Musatov, *Gorbaciovskaia perestroika i rejim Ceaușescu*, în *NNI*, nr. 3, 2010, p. 108.

⁷ Mihail Gorbaciov, *Jizn i reformi*, kniga 2, Moskva, Izdatelstvo «Novosti», 1995, p. 391.

⁸ Pentru sistemul de ordine, medalii și decorațiuni ale URSS, vezi *Simboli i nagradi Rossiiskoi derjavı [Simboluri și decorațiuni ale Puterii Ruse]*, [avtorii V.N. Baleazin, A.A. Kuznețov, N.A. Soboleva], Moskva, Izdatelstvo «OLMA-PRESS», 2006, pp. 398 și urm.

merite în dezvoltarea prieteniei și colaborării frățești între popoarele român și sovietic”⁹.

Ceaușescu nu a răspuns cu aceeași monedă. Omul, care își făcuse un crez politic din independența României față de URSS, dobândise un veritabil „reflex condiționat”, în virtutea căruia orice inițiativă politică sovietică trebuia primită cu rezervă sau chiar cu ostilitate. Așa se explică și conduita sa, aparent ciudată, la întâlnirea de lucru a conducătorilor partidelor comuniste și muncitorești din țările membre CAER din 10-11 noiembrie 1986 de la Moscova¹⁰, în cursul căreia principiile pe care se întemeia politica externă românească căpătaseră recunoașterea oficială a Kremlinului¹¹. Abandonarea „doctrinei Brejnev”, așezarea relațiilor intersocialiste pe principiile independenței, ale recunoașterii dreptului fiecărui partid comunist de a-și justifica politica sa față de propriul popor ar fi trebuit să găsească în Ceaușescu un partizan ardent, dispus să se alăture trup și suflet politicii lui Gorbaciov. Dogmatismul secretarului general român l-a făcut însă să respingă toate propunerile privind renovarea economiei socialiste și a relațiilor economice dintre țările CAER, singurul element acceptat fiind acela al rolului conducător al Partidului în viața politică a țării. Față de valul reformist, el a opus statornic, din acel moment și până la căderea sa, ideea că România nu are nevoie de nici o „restructurare”, întrucât ea trecuse la schimbări de acest tip încă din momentul în care el preluase conducerea partidului. Așa cum Gheorghe Gheorghiu-Dej afirmase că destalinizarea în România începuse încă din timpul lui Stalin prin eliminarea din conducerea PMR a agenților ei notorii, Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, tot astfel Nicolae Ceaușescu se prezenta pe el însuși ca exponent al restructurării cu decenii înainte ca ea să fi devenit politică a Uniunii Sovietice înseși.

⁹ Ordinul i-a fost înmănat de A.A. Gromîko atunci când a făcut o vizită oficială în România (10-14 mai 1988), „Pravda”, nr. 132 (25484), miercuri, 11 mai 1988, p. 4; „Scînteia”, nr. 14222, miercuri, 11 mai 1988, p. 1. Pentru reacția liderilor unguri față de decorarea lui Ceaușescu vezi volumul de documente *Gorbacsov Tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az Egykori szkp és mszmp archivumaiból 1985-1991*, Szerkesztette Baráth Magdolna, Rainer M. János, Budapest, 2000. În ședința Biroului Politic al CC al PCUS din data de 17 ianuarie 1990, lui Nicolae Ceaușescu i-au fost retrase decorațiunile sovietice de stat, RGANI, Fond 89, perecen 9, delo 71, list 1.

¹⁰ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar 5/U 1986, ff. 14-26.

¹¹ Vezi *V Politbiuro TK KPSS... Po zapisiam Anatoliia Cernaeava, Vadima Medvedeva, Gheorghiiia Șahnazarova (1985-1991)*, Moskva, «Alpina Biznes Buks», 2006, pp. 105-107.

Revenit la Budapesta, János Kádár a prezentat critic poziția liderului român: „Ne-a citit o lecție despre democrație socialistă, ne-a împărtășit cum și de ce trebuie ea dezvoltată, cum se sfătuiesc ei permanent cu poporul. Iată-i, ei [românii – n.n.] au convocat consfătuiri privind agricultura cu participarea a 11.000 de oameni, au desfășurat astfel de consfătuiri cu mai multe mii de participanți, despre care nu-mi mai amintesc. O altă lecție pe care ne-a dat-o a fost despre factorul uman”¹². Kádár și-a mai informat tovarășii din conducere că, potrivit spuselor lui Gorbaciov, partea română își declara dorința de colaborare intersocialistă, dar nu permitea ca uzinele românești să fie vizitate de reprezentanți sovietici¹³.

A existat o zonă îngustă de coincidență a pozițiilor României și Uniunii Sovietice, anume în problema dezarmării. Obsedat de politica de economii și de lichidare a datoriei externe, Ceaușescu s-a manifestat consecvent ca partizan al reducerii cheltuielilor militare. Din momentul în care și liderul sovietic se pronunța pentru reducerea bugetelor militare, convergența dintre vederile politice ale celor doi lideri ar fi trebuit să ducă la o apropiere între cele două țări. Nu a fost însă așa. Același „reflex condiționat”, care îl determina pe Ceaușescu să respingă politica Moscovei, chiar dacă în fond era de acord cu ea, l-a făcut să organizeze în țară, fapt fără precedent în statele socialiste, un referendum în problema reducerii cheltuielilor militare cu 5%¹⁴. Desfășurarea acestui eveniment

¹² Apud, V.L. Musatov, *Gorbaciovskaia perestroika i rejim Ceaușescu*, în *loc cit.*, p. 109.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Vezi, Decret privind organizarea și desfășurarea referendumului în legătură cu reducerea, de către Republica Socialistă România, cu 5 la sută, a armamentelor, efectivelor și cheltuielilor militare, în „Scînteia”, nr. 13750, joi, 6 noiembrie 1986, p. 1. Potrivit datelor Comisiei centrale de organizare și desfășurare a referendumului s-au prezentat la referendum 99,99 la sută din totalul cetățenilor cu drept de vot și tinerilor între 14 și 18 ani înscrși în buletin, „Scînteia”, nr. 13766, luni, 24 noiembrie 1986, p. 1. Rezultatul: voturi pentru „da” – 100%. Despre felul cum s-a votat la referendum, colonelul dr. Florin Șperlea își amintește: „În noiembrie 1986, aveam 16 ani, eram elev al Liceului Militar «Dimitrie Cantemir» din Breaza și era pentru prima oară când participam la un referendum. [...] Mi se părea, dintr-odată, că am un rol important, dacă sunt chemat să mă pronunț pentru sau împotriva reducerii cheltuielilor militare. Era un soi de libertate de a lua o decizie, la o vârstă la care mai tot timpul luau alții decizii pentru mine, conformismul fiind diapazonul unic al întregului proces educațional a cărui parte eram. Înțelegeam mai puțin nevoia reducerii cheltuielilor militare în condițiile în care mă pregăteam pentru o carieră militară, dar doream să particip și să-mi spun părerea. Dezamăgirea avea să fie însă pe măsura așteptării, căci odată ajuns în fața listei

inedit în țările socialiste a urmărit două obiective: să dea conducerii de partid „acoperirea” adeziunii masive a populației și să reconfirme în percepția opiniei publice internaționale statutul de „independență” al României. Potrivit lui V.L. Musatov, nici Gorbaciov nu a putut să se desolidarizeze explicit de hotărârea lui Ceaușescu, ci s-a limitat în cuvântarea de la întâlnirea de lucru să susțină că nu trebuie grăbite evenimentele în sfera dezarmării și, cu atât mai mult, nu trebuie făcuți pași unilaterali.¹⁵

Divergențele româno-sovietice aveau să se manifeste cu putere în cursul vizitei lui Gorbaciov în România în mai 1987¹⁶.

Așteptată de români cu un mare interes, vizita avea să dezamăgească prin aspectele ei publice, în primul rând pentru că autoritățile de la București au luat cele mai severe măsuri pentru a împiedica orice dialog între oaspetele sovietic și cetățeni. „Băile de mulțime” ale secretarului general al PCUS puteau deveni prilejul nedorit al unor discuții privind probleme de actualitate ale construcției socialiste în cele două țări. Încadrarea celor prezenți de către agenții de securitate a fost foarte strictă. Așa cum a relatat M.S. Gorbaciov însuși, toate încercările sale de a angaja o discuție cu cei aflați pe trotuare a eșuat. Reacția lor se reducea la scandarea lozincii „Ceaușescu – Gorbaciov!”. Oaspetele sovietic li s-a adresat cu următoarea întrebare: „Nu puteți spune

care conținea numele meu (nu s-a votat în cabine amenajate, prin depunerea apoi a votului într-o urnă special amenajată, ci pe liste, la vedere!), ofițerul care îmi căuta numele și-a așezat degetul arătător pe rubrica «Nu», lăsându-mi liberă «opțiunea» doar pentru «Da». Trebuie să fiu onest și să spun că așa fi votat «Da» oricum, dar prima întâlnire cu posibilitatea de «a opta», în regimul comunist, într-o chestiune prezentată ca fiind foarte importantă, oferindu-mi iluzia alegerii, a fost o cumplită decepție, pe care am trăit-o ca atare.”, Florin Șperlea, *Iluzia alegerii*, în „Observatorul militar”, an XXIV, nr. 35, 9-15 septembrie 2015, p. 19.

¹⁵ V.L. Musatov, *Gorbaciovskaja perestroika i rejim Ceaușescu*, în *loc cit.*, p. 109.

¹⁶ Vezi pe larg notele de propuneri, întocmite de CC al PCR și Protocolul de Partid și de Stat privind vizita oficială de prietenie a lui M.S. Gorbaciov (25-17 mai 1987), ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – vizite interne, dosar 1/1987. Dosarul conține lista persoanelor care l-au însoțit pe secretarul general al PCUS, desfășurarea vizitei, comunicate de presă, texte ale cuvântărilor, fișa analitică ș.a., însoțite de un opis al documentelor.

și altceva decât «Ceaușescu – Gorbaciov!»?”. Răspunsul a fost o tăcere încordată. Apoi, „ca la o comandă”, din nou „Ceaușescu – Gorbaciov!”¹⁷.

Cuvântarea lui Mihail Gorbaciov la adunarea populară consacrată prieteniei româno-sovietice a ieșit din tiparele obișnuite ale alocuțiunilor secretarilor generali predecesori. În înfățișarea relațiilor bilaterale a renunțat la limbajul de lemn, iar politica de reforme din URSS a fost prezentată pe gustul publicului românesc. Era o încercare de a sparge zidul tăcerii cu care regimul de la București înconjurase *perestroika* de la Moscova și de a câștiga, pe această cale, aderenți români pentru transformările preconizate. Nu este greu de ghicit că lui Ceaușescu nu i-a fost pe plac declarația oaspetelui sovietic: „Ne propunem să apropiem democrația de om, să deschidem spațiul cel mai larg pentru valorificarea potențialului civic, creator al omului, pentru ca fiecare membru al societății noastre să aibă garanții reale privind apărarea drepturilor și intereselor sale legitime, pentru ca fiecare să nu se simtă un simplu șurub în mașinăria statului, ci factor activ și creator, să se încadreze conștient și activ în lupta pentru înfăptuirea țelurilor înalte formulate de partidul nostru”¹⁸. Așa cum arată Gorbaciov în memoriile sale, el s-a străduit să nu se îndepărteze prea mult de textul convenit cu partea română,¹⁹ dar, odată aflat la tribuna sălii, el pare să fi fost prins de obișnuința de a monologa²⁰ și de convingerea că va putea aduce la cunoștința publicului românesc principiile de bază ale politicii sale de reformă. Despre omologul său, Nicolae Ceaușescu, nici un cuvânt de elogiu. Potrivit relatărilor lui Vadim Medvedev, Gorbaciov a înțeles că mesajul său nu pătrunsese în auditoriu, că toată pledoaria sa pentru o transformare radicală a regimului socialist rămăsese fără ecou.²¹

„Minutul adevărului” a venit la cina oferită de cuplul Ceaușescu soților Gorbaciov. Acolo, în cerc restrâns, dialogul s-a transformat în

¹⁷ Vezi, *V Politbiuro TK KPSS...*, pp. 194-195; Mihail Gorbaciov, *Jizn i reformi*, kniga 2, pp. 393 și urm.; V.A. Medvedev, *Raspad. Kak on nazreval v «mirovoi sisteme soșializma»*, Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnie otnoșeniia», 1994, pp. 201 și urm.

¹⁸ „Scînteia”, nr. 13922, miercuri, 27 mai 1987, p. 3; V.A. Medvedev, *op. cit.*, pp. 203-204.

¹⁹ Mihail Gorbaciov, *Jizn i reformi*, kniga 2, p. 395.

²⁰ Într-o discuție cu secretarul de stat al SUA, George Shultz, Gorbaciov a vorbit, la un moment dat, 45 de minute neîntrerupt, K.N. Brutent, *Nesbivșeesea. Neravnodușnii zametki o perestroike*, Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnie otnoșeniia», 2005, p. 435, nota 1.

²¹ V.A. Medvedev, *op. cit.*, pp. 204-205.

confruntare. Impulsul a fost dat de observația lui Nicolae Ceaușescu, potrivit căreia Mihail Gorbaciov acorda mai multă atenție politicii externe decât celei interne. Discuția a escaladat într-o ciocnire deschisă, în cursul căreia au intervenit și soțiile, care au ascuțit dezbaterile: de pildă, extrem de iritată de observația Elenei Ceaușescu, care susținea că românii trăiau mai bine decât sovieticii, Raisa Gorbaciova „a prins acutele” când a ripostat. Complet dezinhibat, soțul s-a adresat și el sincer și „din suflet” gazdei: „Ceea ce dați dumneavoastră societății ca bunăstare și umanism nu are, după părerea mea, nimic comun nici cu una, nici cu alta, fără a mai vorbi despre democrație – întreaga țară o țineți în frică și izolare de lumea din afară”²². Tonul discuției a fost atât de ridicat, încât, la un moment dat, în ciuda căldurii din cameră, geamurile încăperii au fost închise,²³ pentru ca agenții de pază din curte să nu audă „schimbul de păreri”. Concluzia vizitei a fost exprimată de Gorbaciov ca o premoniție: „Nicolae o va sfârși rău!”²⁴.

Replica publică dată de Ceaușescu lui Gorbaciov a fost prilejuită de cea de a 70-a aniversare a Marii Revoluții Socialiste din Octombrie.²⁵ În adunarea festivă de la Moscova, liderul român a ținut o cuvântare, caracterizată de Valeri L. Musatov drept „lungă și povătuitoare”²⁶, în cursul căreia a abordat un larg spectru de probleme ale vieții politice internaționale. Frazele-cheie, care constituiau, în fapt, răspunsul dat lui Gorbaciov au fost următoarele: „Mulți dintre dumneavoastră sau din rândurile partidelor dumneavoastră ați fost în România – cunoașteți și lucrurile bune și lipsurile. Ceea ce vă pot spune este că tot ce am realizat în România am realizat cu poporul, pentru popor, că tot ceea ce facem este menit să asigure condiții tot mai bune de viață și de muncă, de cultură și civilizație pentru întreaga națiune. [...] În comparație cu unele țări care

²² Mihail Gorbaciov, *Jizn i reformi*, kniga 2, p. 397.

²³ *Ibidem*.

²⁴ V.L. Musatov, *Gorbaciovskaja perestroika i rejim Ceaușescu*, în *loc cit.*, p. 110; idem, „Nicolae va sfârși prost”, a profeșit Gorbaciov în '87 (III), în Suplimentul *Scînteia* (Numărul 12) al ziarului „Jurnalul Național”, nr. 4907, marți, 13 ianuarie 2009, p. 4.

²⁵ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – vizite externe, dosar 14/1987. Dosarul *Participarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la Festivitățile prilejuite de cea de-a 70-a aniversare a Marii Revoluții socialiste din octombrie, Moscova 1-7 noiembrie 1987*, conține programul vizitei efectuate, lista de persoane care au participat, comunicate de presă, texte ale cuvântărilor, corpuri din ziarul „Scînteia”, telegrame, fișa analitică etc.

²⁶ V.L. Musatov, *Gorbaciovskaja perestroika i rejim Ceaușescu*, în *loc cit.*, p. 110.

acum 40 de ani se aflau în situația României, am parcurs un drum greu de imaginat – am străbătut mai multe etape istorice. Am dezvoltat larg formele democratice, pornind de la faptul că democrația și socialismul, umanismul sunt de nedespărțit”²⁷. Este evident că, printr-un limbaj care împrumuta un șir de formule consacrate de *perestroika*, Ceaușescu urmărea două obiective: să sublinieze că România era de mult, înaintea Uniunii Sovietice, angajată într-un proces de reînnoire a socialismului și că conducerea de la București nu se afla în dezacord cu principiile care călăuzeau politica echipei gorbacioviste. În realitate, dincolo de fațada declarațiilor binevoitoare și împăciuitoare, se ascundea refuzul ferm de restructurare a socialismului de tip stalinist impus de Ceaușescu compatrioților săi.

În anul următor, Nicolae Ceaușescu a făcut o vizită de răspuns la Moscova. Dificultățile economice tot mai mari, cu care era confruntată România ca urmare a efortului de lichidare a datoriei externe, l-au făcut pe conducătorul român să propună o dublare a volumului de schimburi comerciale cu URSS de la 5 la 10 milioane de ruble.²⁸ Politica de independență a României, care urmărea să sustragă țara din constrângerile CAER și să o scoată de sub preponderența economică a Uniunii Sovietice, era acum pusă în paranteză din nevoia beneficiilor economice rezultate din schimburile intersocialiste. Trebuie spus că, pe măsura agravării crizei „socialismului real” în general și a regimului Ceaușescu în special, liderul român a încercat să găsească cel puțin un sprijin conjunctural, dacă nu o soluție durabilă în reintegrarea României în comunitatea țărilor socialiste.

Noua atitudine și-a găsit expresia în „solidaritatea revoluționară”, invocată de liderul român pentru a mobiliza țările socialiste spre acțiuni comune, concertate și în propunerea „de a găsi timp pentru o analiză aprofundată a problemelor construcției socialiste” în cadrul unei consfătuiri de lucru a conducătorilor din țările blocului sovietic, ce ar fi trebuit convocată nu mai târziu de octombrie 1989. Ca un fel de vestigiu al vechii sale atitudini de independență, Ceaușescu a ținut totuși să sublinieze că încheierile consfătuirii „nu vor avea un caracter

²⁷ *Cuvîntarea tovarășului Nicolae Ceaușescu la întîlnirea de la Moscova a conducătorilor și reprezentanților partidelor comuniste și muncitorești, socialiste, social-democrate, ai altor forțe politice progresiste, ai mișcărilor de eliberare națională, în „Scînteia”, nr. 14062, vineri, 6 noiembrie 1987, p. 1.*

²⁸ V.L. Musatov, *Gorbaciovskaja perestroika i rejim Ceaușescu*, în *loc cit.*, p. 111.

obligatoriu”, dar că, „în spiritul solidarității, vom ști să afirmăm puterea socialismului în țările noastre și în întreaga lume”²⁹. Este evident din ambivalența poziției lui Ceaușescu că, aflat sub amenințarea pierderii propriei sale poziții, ca urmare a politicii sovietice de reformă, el a căutat să se salveze în brațele „comunității socialiste”, cu precauția că deciziile acestea nu aveau un caracter obligatoriu. A procedat precum Temistocle, care, dizgrațiat la Atena după o viață de luptă împotriva perșilor, s-a refugiat la perși.

Care era adevărata atitudine a lui Nicolae Ceaușescu față de politica de reforme a lui Gorbaciov?

Documentele PCR nu oferă o imagine autentică a poziției liderului român în această privință, întrucât o prudență elementară îl împiedica să-și dezvăluie în fața tovarășilor săi din CPEX atitudinea față de *perestroika* și *glasnost*. Este aproape sigur că era convins că în acest înalt for al Partidului se ascundea un „om al Moscovei” – o moștenire veche, din vremea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, când un Vasile Luca³⁰, un Iosif Chișinevski sau un Emil Bodnăraș³¹ îi informau sistematic pe sovietici despre discuțiile din cadrul conducerii superioare de partid.

Documentele care aveau să fie supuse atenției Congresului al XIV-lea al PCR au făcut obiectul unor „discuții” în cadrul unor Comisii de pregătire a acestor texte la 27 aprilie 1989. Lăsând la o parte sărăcia ideologică și slugărnicia fără margini a participanților la schimbul de păreri, sunt de reținut criticile formulate de Nicolae Ceaușescu la adresa

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ Vezi, *Cazul Vasile Luca*, în „Sfera politicii”, nr. 33/1995, pp. 21-24; nr. 34/1996, pp. 46-50; nr. 35/1996, pp. 41-42; nr. 36/1996, pp. 29-31. În memoriul trimis de în februarie 1957 lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Vasile Luca declara: „Eu când m-am întors din U.R.S.S. în țară după 23 Aug. 1944 luasem anumite angajamente la CC PC (b) de a lua contact cu serviciul de informație sovietică și se activezi în acest serviciu, să-l ajut regăsirea elementelor vechi să le recrutezi alți noi agenți de informație. Eu am îndeplinit acest angajament am luat legătura cu omul indicat și am făcut legătura între el și Bodnăraș și astfel a fost reorganizat întreg serviciul de informație sovietică cu ajutorul meu și a lui Bodnăraș. Fiind ales secretar general al FND și secretar de CC al PMR, la cererea mea am fost eliberat de munca la serviciul de informație și cât îmi aduc aminte am predat pe Kișinevski în locul meu. Pe urmă eu nu mă interesam de aceste probleme dar cred că Kișinevski a rămas până azi în legătură cu acest serviciu”. Ortografia respectă originalul declarației, *ibidem*, nr. 34/1996, p. 46.

³¹ O discuție nouă privind raporturile lui Emil Bodnăraș cu serviciile secrete sovietice și rațiunile dezertării sale în URSS, vezi la Florin Șperlea, *Emil Bodnăraș, spion sau dezertor?*, în „Historia Special”, an. II, nr. 2, martie 2013, pp. 30-37.

curentului reformator atât din URSS, cât și din unele țări ale blocului sovietic. Apăsător de ideea că socialismul era amenințat și că restaurarea capitalistă devenea o posibilitate practică, Ceaușescu a acceptat recomandarea lui Gheorghe Rădulescu „să nu luăm ca model țările capitaliste”³² și a conchis: „Așa este, că asta fac acum câteva țări socialiste, care încep să ia ca bază acest lucru”³³. A doua obsesie a lui Ceaușescu, anume a rolului conducător al Partidului, a fost agravată de declarațiile liderilor reformatori din Europa de Est, care puneau în surdină acest principiu sacrosanct al modelului sovietic de socialism: „Sigur – a declarat secretarul general –, partidul va dispărea, dar calea nu este cum fac ungurii, desființând partidul și înființând alte partide burgheze. Calea este calea dezvoltării democrației, a ridicării nivelului general al maselor”³⁴. Tot el a explicat sensul exact al acestei viziuni a sale cu ajutorul învățăturii marxist-leniniste, uitată de multă vreme: „Asta este teza științifică a marxism-leninismului [...], și acest lucru trebuie pus (în raportul congresului – n.n.) pentru că mulți înțeleg că dispariția partidului nu este nimic, să se ducă să vină alt partid”³⁵.

Mult mai ample au fost observațiile critice ale lui Ceaușescu în ceea ce privește teza lui Gorbaciov despre „casa comună europeană”: „Trebuie să formulăm în așa fel ca să răspundem și tezei lui Gorbaciov a «căminului comun». Într-un cămin trebuie să fie un șir de familii. Sigur, el se gândește să fie ei șefii, dar noi dorim ca fiecare popor să-și aibă căminul său, vrem o Europă a căminelor independente și libere, nu a căminului comun”³⁶. Când Gheorghe Rădulescu a precizat: „O Europă a căminelor naționale”, Ceaușescu și-a adus aminte de înaltul oaspete francez din mai 1968: „Vrem o Europă unită a țărilor independente. De Gaulle a spus așa: «O Europă a patriilor, a țărilor independente»”³⁷.

³² ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 26/1989, f. 3.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, f. 9.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Ibidem, f. 10.

³⁷ Ibidem. Deși des citată, expresia „o Europă a patriilor”, atribuită lui Charles de Gaulle, nu aparține generalului, care a vorbit despre o Europă a statelor și de „o Europă a popoarelor și statelor”. Formula „Europa patriilor” a fost utilizată întâia oară la 15 ianuarie 1959 de prim-ministrul Michel Debré, fiind apoi reluată de alți membri din entouragele președintelui francez, precum Alain Peyrefitte, care a inclus-o într-o secvență memorabilă: „Astăzi Europa patriilor, într-o zi, patria europeană”, Jean Touchard, *Le gaullisme. 1940-1969*, Paris, Seuil, 1978, p. 214.

Revenind la conceptul gorbaciovist al „casei comune europene”, Ceaușescu l-a respins din nou: „De fapt, aceasta este o formulă nouă și s-ar părea și mai simplă și îi încântă pe naivi sau pe proști, dar este o formulă nouă a tezei sovietice a suveranității limitate – și trebuie s-o demascăm ca atare”. După intervenția scurtă și cuprinzătoare a Elenei Ceaușescu: „Aceasta este, de fapt, la bază”, soțul și-a reluat ideea: „Cum se spunea în trecut, ceea ce propun ei (sovieticii – n.n.) este un cazan comun. Or, noi dorim ca fiecare gospodărie să fie independentă. Sigur, facem o serie de mâncăruri la fel, dar le mâncăm fiecare și își are fiecare gospodăria lui”³⁸.

Toate aceste observații dezvăluiau ostilitatea de fond a lui Nicolae Ceaușescu față de impulsurile înnoitoare venite de la Moscova. Exemplul cel mai concludent al percepției greșite asupra intențiilor lui Gorbaciov, determinate de „reflexul condiționat” de respingere fără discernământ a inițiativelor Kremlinului, îl constituie confundarea conceptului gorbaciovist „casa comună europeană” cu „doctrina suveranității limitate” a lui L.I. Brejnev. În realitate, liderul sovietic abandonase cu desăvârșire doctrina înaintașului său, iar „casa comună europeană” era un obiectiv politic nou, destinat să garanteze interesele de securitate ale URSS într-o perioadă în care influența Uniunii Sovietice în Europa scădea tot mai mult.

Nemulțumirea lui N. Ceaușescu față de politica externă a URSS s-a manifestat în ședința CPEx din 16 mai 1988, în care s-a discutat informarea lui Eduard Șevardnadze privind problemele de bază ale politicii externe sovietice și completarea făcută de ambasadorul sovietic la București, Evgheni Mihailovici Tiajelnicov, privind poziția URSS la întâlnirea de la Berlin a miniștrilor afacerilor externe ai țărilor Tratatului de la Varșovia³⁹. Secretarul general al PCR a reacționat extrem de critic: „În legătură cu prima informare, consider că este formală și abundă în exagerări”⁴⁰ și și-a exprimat convingerea că partea sovietică dorea „să mascheze înfrângerea suferită în Afganistan, dar și în alte domenii – și să

³⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 26/1989, f. 10.

³⁹ Din data de 13 mai 1988. România a fost reprezentată de ambasadorul RSR în RDG, Gheorghe Caranfil. Vezi telegrama lui de informare, Mioara Anton, *România și Tratatul de la Varșovia. Conferințele miniștrilor Afacerilor Externe și ale adjuncților lor...*, pp. 1085-1091.

⁴⁰ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 30/1988, f. 6.

o prezintă ca o mare victorie, iar acest lucru nu este real”⁴¹. Și mai violentă a fost ieșirea împotriva poziției adoptate de URSS la Congresul de la Viena privind problemele umanitare, îndeosebi referitor la libertățile religioase. Liderul român s-a arătat categoric ostil față de orice lărgire a drepturilor diverselor culte ca, de pildă, accesul la mass-media sau organizarea învățământului confesional privat: „Cred că noi trebuie să respingem și să spunem că prezentarea aceasta nu poate fi acceptată. Ne miră că Uniunea Sovietică a ajuns la asemenea concluzii cu americanii. Dar România se va pronunța ferm și nu va admite adoptarea nici unui document – dacă se va prezenta această propunere – și vom lua poziție publică împotriva ei”⁴². Corolarul a constatat în reafirmarea frontală a opoziției față de reformismul gorbaciovist: „Nu se poate admite să legalizăm, pe plan internațional, așa-zisa noua gândire a Uniunii Sovietice, care înseamnă o gândire reformistă și dă dreptul (*sic!*) de capitulare în fața reacțiunii americane”. Numai puțin tranșantă a fost evaluarea Elenei Ceaușescu, al cărei cuvânt în fixarea politicii regimului era hotărâtor: „Este o capitulare totală în fața americanilor, inclusiv în ce privește problema Afganistanului. Tot ceea ce fac este o capitulare”⁴³.

Un nou prilej de confruntare a viziunilor diferite ale conducerilor de la București și Moscova a fost oferit de vizita din 30-31 ianuarie 1989 în România a lui Vadim Medvedev, devenit între timp secretar al CC al PCUS pentru probleme ideologice și președinte al Comisiei ideologice a CC al PCUS. Potrivit însemnărilor de mai târziu ale oaspetelui, discuțiile cu omologul său român, Constantin Olteanu, au fost dezamăgitoare: „A fost clar că Olteanu îndeplinea doar un rol de marionetă în sfera ideologică. În cele din urmă, mi-am pierdut interesul față de el”⁴⁴. Mult mai interesant s-a dovedit dialogul cu fostul secretar a CC al PCR, Ioan Stoian, vădit mai independent în gândire și mai bine informat despre desfășurările din celelalte țări socialiste. Întâlnirea de la Academia de Științe Social-Politice „Ștefan Gheorghiu”⁴⁵ cu rectorul ei, Dumitru Popescu, s-a soldat cu dispute pe teme ideologice, între care problema

⁴¹ Ibidem, f. 6 verso.

⁴² Ibidem, ff. 7 verso – 8.

⁴³ Ibidem, f. 8. Vezi textul complet al discuțiilor din ședința Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 16 mai 1988 în *Anexe*, documentul nr. 2.

⁴⁴ V.A. Medvedev, *op. cit.*, p. 210.

⁴⁵ Unde l-a reîntâlnit fostul său coleg de facultate de la Leningrad, Gheorghe Badrus, devenit mai târziu ambasador al României la Moscova, pe care l-a caracterizat drept „un om profund și deschis”, *Ibidem*, p. 211.

diferențierilor sociale create de relațiile de piață⁴⁶, situația din China fiind citată negativ de gazdă. Prevalându-se de această incriminare, Medvedev a atacat unul dintre principiile de bază ale politicii PCR: „Tovarășe Popescu, ați început să criticați o terță țară. Cu aceasta noi nu suntem de acord și protestăm”. În hohotele de râs ale asistenței, el a continuat: „Promitem însă să nu transmitem chinezilor această critică”⁴⁷.

Toate acestea au fost ciocniri de avangardă înaintea mării bătălii desfășurate în cursul întâlnirii cu Nicolae Ceaușescu din 31 ianuarie 1989. Stenograma dialogului, publicată de înaltul demnitar sovietic, este edificatoare pentru poziția secretarului general față de măsurile reformatoare inițiate de Gorbaciov: „Ne îngrijorează faptul că, sub aparența desăvârșirii socialismului, în unele țări se iau măsuri, care, după părerea noastră, înseamnă o îndepărtare de la principiile socialiste de dezvoltare a societății. Desigur, desăvârșirea conducerii, planificării, construcției economice, autoconducerii constituie o necesitate obiectivă, dar trecerea mijloacelor de producție din mâna clasei muncitoare în mâna unor patroni privați, după părerea noastră nu concordă în nici un fel cu principiile autoconducerii și construcției economice”⁴⁸. De la măsurile interne, Ceaușescu a trecut la critica politicii externe a lui Gorbaciov, considerată de el – așa cum s-a văzut, printre altele, în ședința CPEx din 16 mai 1988 – drept o capitulare în fața americanilor: „În ultima vreme, s-a pus adesea problema dacă tezele lui Lenin despre imperialism își mai păstrează actualitatea. Desigur că timpul în care a trăit Lenin se deosebește fundamental de etapa actuală. Multe s-au schimbat, inclusiv imperialismul însuși. Totodată, se pune problema, [dacă] există sau nu astăzi imperialism, ceea ce după părerea noastră este greșit”⁴⁹. Prin această manieră indirectă era criticată de fapt politica lui Gorbaciov de apropiere față de Statele Unite, socotită de liderul dogmatic de la București abandonarea viziunii de clasă în relațiile internaționale.

În continuarea discuției, Ceaușescu a abordat problema rolului clasei muncitoare și a mișcărilor de eliberare națională. În acest context, a reafirmat superioritatea socialismului în raport cu capitalismul, chiar dacă a admis că în edificarea lui au fost comise devieri și denaturări. Critica

⁴⁶ După cum se știe, potrivit economiei politice marxiste, acțiune legii valorii îmbogățește pe unii și sărăcește pe alții.

⁴⁷ V.A. Medvedev, *op. cit.*, p. 211.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 213.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 214.

gravelor carențe ale regimului socialist a fost deplânsă, deoarece punea sub semnul întrebării rațiunile înseși ale existenței partidelor comuniste: „Din păcate, și în rândurile conducerilor partidelor țărilor socialiste există oameni care fac astfel de declarații publice, ceea ce nu este un secret”⁵⁰. Îngrijorat mai ales de amploarea curentului de schimbare care cuprinsese întreaga comunitate a țărilor socialiste, Ceaușescu a reînnoit propunerea unei consfătuiri a celor interesați – de fapt amenințați – în vederea adoptării de măsuri comune pentru a face față primejdiei: „I-am propus lui Gorbaciov, Biroului Politic al CC al PCUS să ne întâlnim cât mai repede la nivelul secretarilor generali și al primilor secretari pentru un schimb liber de păreri despre problemele actuale ale dezvoltării socialismului. Desigur, noi înțelegem că fiecare partid elaborează independent politica sa în concordanță cu situațiile reale dintr-o țară sau alta, dar schimbul de păreri, discuția generală în problema desăvârșirii construcției socialiste, îl considerăm necesar și important”⁵¹. Vadim Medvedev nu a șovăit să-i dea replica, apărând principiile reformei lui Gorbaciov, mai ales în domeniul economic: „Considerăm că aceste forme nu numai că nu contrazic socialismul, ci, dimpotrivă, permit să-și exprime deplin esența, să depășească cunoscuta alienare a omului de mijloacele de producție, să lichideze psihologia nivelării (*uravnitelnosti*) și întreținerii (*ijdivnencestva*)”⁵².

După o lungă incursiune în problematica măsurilor privind economia sovietică și „perfecționarea” democrației sovietice, prilej pentru Ceaușescu de a formula observațiile critice de pe pozițiile unei pretense superiorități a sistemului socialist din România, interlocutorii au formulat concluzii și propuneri. Vadim Medvedev a arătat că, în viziunea conducerii de la Moscova, o reuniune la nivelul cel mai înalt, anume a liderilor partidelor comuniste din țările socialiste trebuia serios pregătită și că modalitatea cea mai potrivită era ca ea să fie precedată de o întâlnire a secretarilor CC pe probleme economice și ideologice. Nicolae Ceaușescu nu a fost de acord: „Personal cred că nici secretarii cu probleme economice, nici secretarii cu probleme ideologice, deși dau o înaltă apreciere întâlnirilor, nu pot rezolva probleme de însemnătate fundamentală pentru soarta socialismului. Cu cât mai târziu vor realiza întâlnirea la nivel înalt cu atât se vor acumula fenomene negative în

⁵⁰ *Ibidem*, p. 215.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 217.

practica construcției socialiste”⁵³. Și, pentru a nu lăsa vreun moment impresia că stăruința sa pentru organizarea acestei întâlniri ar fi fost determinată de dificultăți în propria-i țară, s-a grăbit să precizeze: „La noi nu sunt probleme deosebite în România și nu de aceea stăruim pentru realizarea acestei întâlniri”⁵⁴. Era evident că Ceaușescu, îngrijorat de cursul evenimentelor din Europa de Est și de tensiunile din România, credea că poate găsi o soluție împreună cu țările frățești, amenințate deopotrivă de reforme și contestații, dar refuza să admită că abandonează încetul cu încetul principiul independenței, cu care se identificase de la luarea puterii.

Sub presiunea schimbărilor intervenite cu o rapiditate de neimaginat, Ceaușescu a considerat că singurul reazem pentru a-și salva poziția era Uniunea Sovietică. Această reorientare a politicii sale externe se ascundea sub formula apărării socialismului în general. V.L. Musatov a remarcat răspicat și concludent: „Naționalistul român s-a transformat într-un internaționalist elocvent”⁵⁵. Iureșul schimbărilor din țările blocului sovietic a schimbat complet și echipa de parteneri ai liderului de la Kremlin – mutație înregistrată în termeni radicali adecvați de unul dintre cei mai apropiați colaboratori ai lui Gorbaciov, Anatoli S. Cerneaev, în jurnalul său la 10 noiembrie 1989: „Întreaga eră din istoria «sistemului socialist» s-a încheiat”. După înlocuirea liderilor comuniști din Polonia, Ungaria și RDG, „au rămas doar cei mai «buni prieteni» ai noștri: Castro, Ceaușescu și Kim Il Sung, care ne urăsc furibund. [...] Este sfârșitul laltei, al moștenirii lui Stalin și al «înfrângerii Germaniei hitleriste»”⁵⁶.

Rămas izolat în Europa de Est, Ceaușescu nu putea alege decât fuga înainte. Aceasta însemna o politică vădit contradictorie: pentru a recăpăta sprijinul populației a hotărât – potrivit unei formule napoleoniene – „să încalțe cizmele” din 1968, adică să adopte din nou retorica antisovietică, deși, în fața valul marilor răsturnări din Europa de Est, „paiul de care se agață înecatul” rămânea pentru el tot Uniunea Sovietică. Această dublă ipostază, de adevărat Ianus, pe de o parte de solicitant al asistenței sovietice, iar pe de alta de adversar declarat al reformelor gorbacioviste s-a vădit în două momente majore: Congresul al

⁵³ *Ibidem*, p. 220.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 221.

⁵⁵ V.L. Musatov, *Gorbaciovskaja perestroika i rejim Ceaușescu*, în *loc cit.*, p. 111.

⁵⁶ A. Cerneaev, *Sovmestnii ishod. Dnevnik dvuh epoh. 1972-1991 godi*, Moscova, ROSSPEN, 2008, pp. 816-817.

XIV-lea al PCR și întrevăderea de la Moscova cu liderul sovietic din 4 decembrie 1989.

Înainte de cele două evenimente, Ceaușescu a reacționat puternic față de desfășurările din Polonia, în speță față de constituirea primului guvern într-o țară socialistă condus de un premier aparținând forțelor de opoziție: Tadeusz Mazowiecki. Această „premieră” s-a produs într-un context al politicii externe sovietice, care necesită câteva explicații.

Opinia că anii 1989-1991 au constituit o perioadă distinctă în istoria relațiilor sovieto-americane este larg răspândită. Potrivit acestei păreri, până la sfârșitul anului 1988 a existat un echilibru între cele două supraputeri, pe care Gorbaciov l-a stricat apoi în detrimentul Uniunii Sovietice prin concesiile făcute Statelor Unite. Unul dintre adepții acestei viziuni îl citează în sprijinul ei pe președintele Ronald Reagan, care, surprins de amploarea și rapiditatea cedărilor sovietice, obișnuia să-l numească pe omologul său rus „Peștișorul de Aur” din poveste⁵⁷.

Procesul atât de accelerat al destrămării glaciului sovietic în Europa de Est naște în mod firesc întrebarea, dacă el a fost orchestrat și dirijat de Gorbaciov ca „monedă de schimb”⁵⁸ pentru captarea bunăvoinței Casei Albe sau a fost pur și simplu consecința unui calcul greșit, respectiv urmarea a ceea ce câțiva cercetători numesc astăzi „non-politică”.

Lămurirea acestei chestiuni a fost abordată de un specialist american, care a conchis: „Problema reală pentru Gorbaciov nu mai era dacă trebuia să mențină «doctrina Brejnev», ci dacă putea să evite «dilema Hrușciov»”⁵⁹. Sintagma din urmă reclamă la rândul ei câteva precizări.

„Dezghețul”, adică destalinizarea, încercată de liderul sovietic mai ales după Congresul al XX-lea al PCUS în Europa de Est, a declanșat în țările subordonate manifestări antisovietice, adesea violente, care au obligat Kremlinul să recurgă la forță, Ungaria răsculată și brutal „normalizată” în 1956 fiind emblematică în această privință. Costurile, în

⁵⁷ K.N. Brutent, *op. cit.*, pp. 419-423; George P. Shultz, *Turmoil and Triumph. My Years as Secretary of State*, New York, Maxwell Macmillan International, 1993, p. 760.

⁵⁸ V.L. Musatov, *Metamorfozi politiki Gorbaciova v otnoșenii stran sofiialisticeskogo sodrujestva*, în *NN*, nr. 3, 2009, pp. 7-8.

⁵⁹ Mark Kramer, *Gorbachev and the demise of east European communism*, în vol. *Reinterpreting the End of the Cold War. Issues, interpretations, periodizations*, [First published], Edited by Silvio Ponce and Federico Romero, London-New York, Frank Cass, [2005], p. 182.

primul rând politice, ale acestei intervenții încununate de succes au fost însă extrem de ridicate pentru URSS. Silit de starea economică dezastruoasă a Uniunii Sovietice să ajungă literalmente cu orice preț la un acord cu interlocutorii săi americani, Gorbaciov nu își putea permite în nici un chip acțiuni armate ca ale predecesorilor săi împotriva „aliaților” răzvrățiți. Făcând din nevoie virtute, el s-a lepădat ca de Satana la 6 iulie 1989 în fața Adunării Parlamentare a Consiliului Europei de „doctrina Brejnev”. Această „față umană”, cu care dorea să impresioneze Occidentul, nu a fost la fel de bine primită de toți partenerii din Răsărit: în comunicatul Tratatului de la Varșovia, publicat curând după revenirea secretatului general în patrie, deși poziția sovietică a fost acceptată, aprobarea s-a făcut în termeni vagi, „arătând nervozitatea continuă față de retragerea ultimului sprijin acordat regimurilor est-europene”⁶⁰. Liderii lor aveau, de altminteri, de ce să fie îngrijorați, întrucât M.S. Gorbaciov, aflat sub imperiul unor constrângeri fără scăpare, nu putea să fie decât consecvent până la capăt cu principiile enunțate, care decurgeau cu necesitate din dezavuarea „doctrinei Brejnev”. Temperarea liderilor dogmatici, care, în fața valului de nemulțumire populară, doreau să recurgă la acțiuni represive sau sperau în ajutor sovietic, au fost dintre cele dintâi manifestări concrete ale noului curs politic al Kremlinului.

Adevărata piatră de încercare a noii atitudini față de „vasali” a fost Polonia, unde torentul schimbărilor a avut o amploare fără egal în țările socialiste. Documentele „desecretizate” până acum atestă demersurile perseverente ale lui Gorbaciov pentru a-i convinge pe liderii comuniști polonezi să accepte ascensiunea „Solidarității” și, în final, rezultatul alegerilor, care aveau să conducă la constituirea guvernului Mazowiecki. În acest chip a fost evitată „dilema Hrușciov”, dar efectul imediat și de durată al eschivei a fost uriaș: conducerea de la Moscova a admis oficial întâia breșă în glaciul sovietic, care a fost și primul semn al destrămării sale generale.

În acest context s-a desfășurat agonia și deznodământul regimului Ceaușescu. Cu deosebire semnificativă nu numai pentru această etapă finală, ci și pentru „sinceritatea” și limitele politicii de independență, cu care se identificase de la început șeful comunist al statului român, este

⁶⁰ Charles H. Fairbanks, Jr., *Gorbachev's Global Doughnut: The Empire with a Hole in the Middle*, în vol. *Contemporary Issues in Soviet Foreign Policy From Brezhnev to Gorbachev*, Editores Frederic J. Fléron, Jr., Erik P. Hoffmann, Robbin F. Laird, New York, Aldine de Gruyter, 1991, p. 607.

solicitarea unei intervenții a țărilor socialiste pentru blocarea avântul de nestăvilit al „Solidarității”, inclusiv prin recurs la forța armată: „Ca partid comunist și țară socialistă, nu putem considera că e vorba numai de o afacere internă a Poloniei. Credem că ea privește toate țările socialiste. [...] Partidele comuniste și muncitorești din țările socialiste membre ale Pactului de la Varșovia ar trebui să adopte o atitudine și să ceară ca «Solidaritatea» să nu fie însărcinată cu formarea guvernului. Am decis să apelăm la conducătorii partidelor din țările Pactului de la Varșovia și din alte țări socialiste pentru a exprima serioasa preocupare și pentru a cere o acțiune ([militară] – completarea lui Mark Kramer) comună pentru a evita o situație gravă în Polonia și a apăra socialismul și poporul polonez”⁶¹.

Cererea liderului român contraria *de plano* politica lui Gorbaciov de evitare a „dilemei Hrușciov” și a fost, în consecință, refutată dur⁶².

Tot atât de clar a fost evidențiată în scrisoarea de la București adresată conducerii sovietice reorientarea politicii externe a României pe o direcție diametral opusă celei de până atunci. Dacă Nicolae Ceaușescu dezaprobase în 1981 prin vocea ministrului Apărării Naționale, Constantin Olteanu, la o consfătuire cu omologii acestuia din Pactul de la Varșovia o intervenție în Polonia, tot el a propus o acțiune de exact același tip în 1989. O renegare mai categorică a politicii care singularizase România în blocul sovietic și îi atrăsese simpatia puterilor occidentale nici că se putea!

Această „schimbare la față”, care lasă să se întrevadă spaima care a dictat-o, a avut motive temeinice. Dincolo de declarațiile triumfaliste, reluate la nesfârșit pe toate canalele de mass-media pentru a proslăvi realizările socialismului și în ciuda realităților „coafate” din informările

⁶¹ Mark Kramer, *Gorbachev and the demise of east European communism*, în *loc cit.*, p. 190. Textul scrisorii nu a fost găsit deocamdată în Fondul CC al PRC. O referire la această scrisoare se întâlnește în stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 21 august 1989, vezi Constantin Moraru, *Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din ziua de 21 august 1989, privind evenimentele din Polonia*, în „Clio 1989”, IRRD, an. I, nr. 1-2, 2005, pp. 167-170. Vezi și Petre Oprea, *Nicolae Ceaușescu – învinuit de o posibilă intervenție în Polonia a Organizației Tratatului de la Varșovia (august 1989)*, în „Document”, an. XIV, nr. 1 (51), 2011, pp. 94-96.

⁶² Mark Kramer, *Gorbachev and the demise of east European communism*, în *loc cit.*, p. 190. Răspunsul lui Gorbaciov nu a fost găsit dar există stenograma unde se discută despre el și hotărârea de a i se răspunde, Constantin Moraru, *Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din ziua de 21 august 1989, privind evenimentele din Polonia*, în *loc cit.*, p. 168.

transmise șefului statului, este neîndoielnic că Ceaușescu a fost deplin conștient de pericolele interne și externe, care amenințau existența regimului. Interminabilele eforturi propagandistice și ideologice de făurire a „omului de tip nou” arată că această operă prioritară în programele partidului era departe de a fi încheiată, ceea ce dovedește că în jumătatea de veac de când fusese implantat de trupele sovietice „eliberatoare” comunismul nu prinsese decât rădăcini superficiale în țara de adopțiune. În absența adeziunii spirituale la crezul politic de import, rămâneau în principiu ancorele materiale pentru atașarea poporului de conducătorii săi. Ele fuseseră însă complet distruse mai cu seamă de exasperantele lipsuri cauzate de absurda și necruțătoarea politică de austeritate economică, destinată, în imaginația secretarului general, să asigure resurse pentru achitarea datoriei externe, care, odată înfăptuită, avea să asigure României mult visata „independență absolută”. Pentru faptul că Nicolae Ceaușescu nu trăia, totuși, într-un turn de fildeș și că înțelesese perfect că frustrările de tot felul transformaseră indiferența majorității populației în ură îndelung comprimată, gata să fie eliberată de cel mai mărunț incident declanșator, stă mărturie intensificarea și diversificarea măsurilor de securitate în același ritm cu creșterea primejdiilor.

Și pe plan extern situația era la fel de precară, după ce președinții americani, începând cu Jimmy Carter, condiționaseră sprijinul acordat României de respectarea drepturilor omului. Relațiilor privilegiate de odinioară le-au luat locul raporturi tot mai tensionate. Încălcările repetate ale drepturilor democratice elementare în ultima fază înainte de prăbușire i-a agasat în asemenea măsură pe foștii protectori de peste Ocean, încât au preferat să vadă România înregimentată în politica reformistă a Moscovei. Printr-un joc paradoxal al sorții, Nicolae Ceaușescu a devenit pentru ambele supraputeri un element stânenitor și indezirabil în efortul lor de a ajunge la un acord, menit, între altele, să redefinească statutul Europei de Est.⁶³ Regimul de la București era astfel complet izolat politic.

⁶³ Unul dintre foștii șefi ai SIE pretinde că a fost abordat în timpul Congresului Internațional de Științe Istorie de la Stuttgart (1985) de o „personalitate reală și marcantă”, a cărei identitate nu este dezvăluită. Invitat la unul dintre marile restaurante ale orașului, interlocutorul a declarat în cursul discuției că „România se află în fața dezastrului, fiind păcat că s-a ajuns aici, drept care era nevoie de luarea unor măsuri urgente, pentru ca situația din țară să se schimbe! [...] Trebuie să vă dați seama că deja ați pierdut războiul (subliniere în text – n.n.). [...] România va fi victima încheierii războiului rece și veți plăti toate oalele sparte! [...] SUNTEȚI VÂNDUȚI! (cu majuscule în text – n.n.)”, Ioan Talpeș, *În umbra marelui Hidalgo. Rememorări consemnate de*

Confruntat cu atitudinile ostile ale Kremlinului și Casei Albe, Nicolae Ceaușescu și-a închipuit că poate rezista Moscovei și redobândi simpatia americană prin reafirmarea vechilor principii ale politicii de independență din anii '60. Eroare fatală, care nu a împiedicat deznodământul.

Factorii de decizie sovietici au căutat să valorifice orice canal pentru a sparge sau măcar atenua blocajul informațional instituit de autoritățile de la București în privința politicii de reformă din URSS. Un exemplu îl oferă vizita delegației Marii Adunări Naționale din România în Uniunea Sovietică, întreprinsă între 27 septembrie și 2 octombrie 1987. Încă de la prima întrevedere, Andrei A. Gromîko, președintele Prezidiului Sovietului Suprem al URSS, a stăruit asupra însemnătății de care se bucurau la Moscova raporturile româno-sovietice: „La întoarcerea în patrie, vă rugăm să informați conducerea dumneavoastră că vi s-a spus acest lucru. Noi nu vom slăbi atenția acordată acestor relații”⁶⁴. Înalțul demnitar sovietic a prezentat apoi pe larg politica de reforme, pe care a așezat-o la același nivel de importanță cu colectivizarea agriculturii și cu victoria URSS în cel de-al Doilea Război Mondial, și a conchis: „Vom fi foarte bucuroși, dacă alte țări vor găsi ceva util în ceea ce facem noi”, dar a ținut să precizeze în acord cu principiul neintervenției în țările blocului sovietic: „Nu dorim să impunem nimănui experiența noastră. Noi privim cu optimism și încredere această problemă, pe care o vom duce la bun sfârșit. Istoria, generațiile viitoare ne vor ierta dacă nu o vom rezolva”⁶⁵. Semnalele transmise de Kremlin nu au avut însă niciun ecou la destinație, regimul Ceaușescu rămânând impermeabil la orice demers destinat să scoată socialismul de tip sovietic din tiparele rigide, fixate la mijlocul secolului trecut.

Vizita la București a lui Andrei Gromîko (10-14 mai 1988) a oferit un nou prilej de confruntare între viziunile fundamental diferite ale conducerilor de la București și de la Moscova privitoare la destinul

Horia Alexandrescu, vol. I, București, Editura Vivaldi, 2009, pp. 26-27. Aceste profeții, la care se adaugă afirmații absurde, precum vânzarea României, evaluată la 30 de miliarde de dolari (*ibidem*, p. 29), sunt complet neverosimile, pentru că la vremea respectivă niciun analist politic occidental, nici măcar specialiștii de la CIA (vezi *At Cold War's End. US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989-1991*, Editor Benjamin B. Fischer, [Washington, D.C., Central Intelligence Agency, 1999]) nu fuseseră în stare de asemenea performanță vizionară.

⁶⁴ ANIC, fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 104/1987, f. 24 verso.

⁶⁵ *Ibidem*, f. 25.

socialismului. Oaspetele sovietic a considerat călătoria o nouă și binevenită ocazie de a prezenta publicului din țara-gazdă obiectivele și realizările politicii de *perestroika* și *glasnost* din URSS.

Ceea ce probabil nimeni nu a anticipat a fost însă intervenția Elenei Ceaușescu, care a torpilat intențiile delegației sovietice. Iritată, poate, și de faptul că musafirul a omis din greșeală sau intenționat să-i adreseze, așa cum se convenise, un salut în toastul său, a dat dispoziție lui Constantin Mitea, secretar al CC al PCR, să amputeze masiv cuvântarea președintelui Sovietului Suprem. Spre surprinderea tuturor, cititorii „Scînteii” de a doua zi au fost frapați de marele decalaj între discursuri rostite: de o remarcabilă lungime al lui Nicolae Ceaușescu și de o scurtime, la fel de remarcabilă, al lui Andrei Gromîko.⁶⁶ Cum a fost cenzurat atât de drastic toastul rusesc relatează cu umor caragialesc chiar autorul operației, săvârșită la indicațiile exprese ale tovarășei Ceaușescu: „Tai paragraful de la pagina 2, unde vorbește de *perestroika*; tai și următorul paragraf, că tot de *perestroika* vorbește; tai paragraful în care se laudă că la ei sunt atâtea case ale prieteniei sovieto-române; tai, tai, tai”⁶⁷. Încercarea soțului de a o convinge să lăse „măcar o singură referire la *perestroika*” nu a avut succes: „Nicio *perestroika*, ai înțeles?”⁶⁸ i-a ordonat, în final, secretarul CC.

Uluirea și indignarea delegației sovietice a doua zi a fost pe măsura incidentului, fără precedent în relațiile româno-sovietice. Pentru a justifica cele întâmplate, C. Mitea a fost destituit din funcție, pentru că i s-a atribuit integral vina pentru cele întâmplate.⁶⁹ Elena Ceaușescu a negat categoric orice implicare în acest episod.

Dincolo de aspectul anecdotic transpare semnificația politică profundă a gestului: cuplul prezidențial era hotărât să recurgă la orice mijloace pentru a bloca difuzarea în țară a informațiilor despre reformele inițiate de Mihail S. Gorbaciov.

⁶⁶ Toastul tovarășului Andrei Gromîko, în „Scînteia”, nr. 14223, joi, 12 mai 1988, pp. 1, 3.

⁶⁷ Constantin Mitea, *Elena – umbra nefastă a lui Ceaușescu* (5), în „Totuși iubirea”, an. II, nr. 21 (38), mai 1991, p. 7.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ La 13 mai ziarul „Pravda” a publicat textul complet al toastul lui Andrei A. Gromîko, *Reci tovarișcea A.A. Gromîko [Cuvântul tovarășului A.A. Gromîko]*, în „Pravda”, nr. 134 (25486), vineri, 13 mai 1988, p. 6.

IV.4. Atitudinea României în problema Afganistanului⁷⁰

Intrarea trupelor sovietice în Afganistan în decembrie 1979 a provocat o adevărată surpriză în întreaga lume. Se credea că, după invadarea Cehoslovaciei în 1968, Uniunea Sovietică, deși proclamase așa numita „doctrină Brejnev”, în virtutea căreia Moscova își aroga dreptul de a interveni în orice țară socialistă în care regimul ar fi fost în primejdie, nu va mai pune în aplicare acest principiu.

Afganistanul făcea parte din „vecinătatea apropiată” a URSS și relațiile de prietenie stabilite între Moscova și Kabul încă din anii '20 au făcut ca, treptat, muntoasa țară asiatică să se integreze în „centura de siguranță” a Uniunii Sovietice. Acest statut a determinat Kremlinul să vegheze ca politica externă a statului musulman „prieten” să nu lezeze în nici un fel interesele de securitate ale puterii tutelare. Înlăturarea lui Mohammed Daud în aprilie 1978 și preluarea conducerii de către comuniști a condus în decembrie următor la semnarea unui acord între Leonid Ilici Brejnev și Nur Mohammed Taraki, care a creat cadrul legal al raporturilor dintre comuniștii celor două țări. Disputele dintre cele două grupări din partidul comunist afgan, *Halk* („popor”) și *Parcham* („drapel”), precum și măsurile radicale de construire a socialismului, au slăbit însă noul regim. Ostilitatea populației față de introducerea forțată a noii orânduiri de tip sovietic s-a amplificat și a îmbrăcat forme violente. Confrunțați cu perspectiva unui război civil, liderii afgani s-au adresat „marelui frate” de la Moscova, pentru sprijin militar. Înlăturarea lui N.M. Taraki, ucis de rivalul său Hafizullah Amin, a precipitat decizia sovietică de a interveni în Afganistan, unde destabilizarea se transformase în haos. Această situație, care deschidea perspectiva, extrem de îngrijorătoare pentru sovietici, a imixtiunii Statelor Unite, a Pakistanului și a Iranului într-o țară vecină cu URSS, a precipitat cu siguranță hotărârea Moscovei.⁷¹

⁷⁰ Am tratat această problemă în studiul, *România și războiul din Afganistan de la intervenția la retragerea Armatei Roșii (1979-1989)*, în *SMIC*, vol. XI, 2012, pp. 175-180.

⁷¹ Din literatura consacrată crizei afgane cităm doar două contribuții pe care le considerăm cele mai importante: Iuri V. Rubțov, *Sovetskii Soiuz v «neobiavlennoi» voine v Afganistane (1979-1989 godi): osmısenie prošlogo [Uniunea Sovietică în războiul „nedeclarat” în Afganistan (anii 1979-1989): interpretarea trecutului]*, în *NNI*, nr. 1, 2009, pp. 48-70; *Poziția rukovodstva SȘA v sveazi s vvodom sovetskikh voisk v Afganistan v 1979 g. [Poziția conducerii SUA în legătură cu intrarea trupelor sovietice în Afganistan în anul 1979]*, [Predislovie James G. Hershber], în *NNI*, nr. 3, 1997, pp.

Decizia nu a fost luată cu ușurință. Un șir de înalți comandanți militari s-au opus intervenției. Locțiitorul ministrului apărării, comandantul suprem al forțelor terestre, generalul de armată I.G. Pavlovski, a studiat începând cu data de 17 august 1979 timp de peste două luni situația la fața locului și la înapoiere a recomandat să se refuze cererile conducătorilor afgani de trimitere a trupelor sovietice. Dmitri Feodorovici Ustinov, ministrul apărării al URSS, nemulțumit de recomandările subalternului său, a raportat CC al PCUS că sarcinile încredințate acestuia au fost îndeplinite, dar, a tănuțit concluzia sa negativă.⁷² Un adevărat triumvirat, alcătuit din D.F. Ustinov, Andrei Andreevici Gromiko, ministru de externe, și Iuri Vladimirovici Andropov, șeful KGB, care gestiona criza din Afganistan, l-a convins pe L.I. Brejnev, aflat într-o stare precară de sănătate, de oportunitatea invaziei.

Intervenția sovietică în Afganistan a fost determinată pe de o parte de preocuparea Moscovei de a dispune de un „brâu de securitate” la frontierele asiatice, iar pe de alta de teama ca rivalii din Washington să nu profite politic de pe urma crizei afgane.

Această acțiune a fost de altfel o componentă firească a politicii de expansiune pe toate meridianele globului în perioada Brejnev. Ea se află tocmai prin dinamism în contrast vădit cu încremenirea societății sovietice, la fel de caracteristică pentru epocă.⁷³ Țări precum Afganistanul, Angola, Somalia etc. au încăput acum sub influența Kremlinului. Pentru extinderea hegemoniei sale, Moscova a apelat în câteva rânduri la auxiliari cubanezi. Uniunea Sovietică a acționat însă nemijlocit în Afganistan, ceea ce a fost perceput ca factor major de perturbare a echilibrului dintre supraputeri. Urmarea ei naturală a fost o nouă escaladare a încordării relațiilor Est-Vest.

România nu a rămas în afara acestui climat de tensiune. De la criza cehoslovacă din 1968, conducătorii români au condamnat constant,

107-138; *Dokumenty sovetskogo rukovodstva o položenii v Avganistane. 1979-1980* [Documentele conducerii sovietice despre situația din Afganistan. 1979-1980], în *NNI*, nr. 3, 1996; *More East-Bloc Sources on Afghanistan*, în „Cold War International History Project *BULLETIN*” (mai departe se va cita *CWHP Bulletin*), Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C., Issue 14/15, Winter 2003 – Spring 2004, pp. 232-271; *Gorbachev and Afghanistan*, Edited and Annotated by Christian F. Ostermann, în *CWHP Bulletin*, Issue 14/15, Winter 2003 – Spring 2004, pp. 143-192.

⁷² Iuri V. Rubțov, *op. cit.*, pp. 52-53.

⁷³ Vezi, pe larg, Hélène Carrère d'Encausse, *Ni paix ni guerre. Le nouvel Empire soviétique ou du bon usage de la détente*, [Paris], Flammarion, [1986], pp. 188 și urm.

dar cu intensități diferite, în funcție de contextul internațional, amestecul marilor puteri în afacerile interne ale altor state. Așadar, Bucureștiul nu putea fi în principiu de acord cu intervenția sovietică în Afganistan, care incarna mai presus de orice îndoială „doctrina Brejnev”. Simpla posibilitate ca Uniunea Sovietică să-și aroge dreptul de a interveni într-un conflict intern din altă țară primejduia și România. Ceaușescu trăia cel puțin din 1968 cu spaima înlocuirii, întărită de sfârșitul tragic al lui Hafizullah Amin⁷⁴, căruia îi putea oricând împărtăși soarta. În consecință, secretarul general al PCR era constrâns pe lângă considerentele personale și de întregul curs al politicii sale externe să condamne intervenția sovietică în Afganistan. Cu toate acestea, el nu a mai avut îndrăzneala din 1968. Desigur, Afganistanul nu era Cehoslovacia: Uniunea Sovietică nu mai ataca un stat membru al Pactului de la Varșovia, ci o țară din Lumea a Treia. Mai greu a cântărit însă pentru această reținere dezghețul relativ al relațiilor româno-sovietice. Chiar dacă între Moscova și București au continuat divergențele, ele au pătruns doar sporadic și discret în mass-media, fiind cantonate de regulă „în spatele ușilor închise”.

Reacțiile României în arena internațională sunt în această privință caracteristice: când s-a discutat în Adunarea Generală a ONU problema intervenției sovietice în Afganistan, delegația română nu a participat la vot⁷⁵. Nu a fost o manifestare singulară de prudență, ci s-a înscris într-un șir de atitudini similare, prin care conducerea de la București a evitat să se angajeze răspicat în problemele internaționale supuse dezbaterii. Cercetarea unui analist american este concludentă: pentru a nu contraria Uniunea Sovietică, delegația română la ONU a preferat după 1980 să absenteze de la vot.⁷⁶

Ambasadorul României la acest înalt for, Teodor Marinescu, a făcut doar o declarație în care a exprimat în termeni voalați dezacordul României față de intervenția sovietică în Afganistan: „Situția care s-a creat în Afganistan provoacă o mare îngrijorare în rândul popoarelor și

⁷⁴ Colonelul KGB Iakov Fiodorovici Semionov a relatat recent împrejurările înlăturării lui H. Amin și a lăsat să se înțeleagă că el a fost cel care l-a ucis. Vezi interviul realizat de Yacha MacLasha, *Yakov Semenov, colonel du KGB: «Comment j'ai pris le palais de Kaboul»*, în *G&H*, nr. 1, [2011], pp. 6-12, mărturia colonelului, pp. 10-11.

⁷⁵ Vezi *Sesiunea extraordinară de urgență a Adunării Generale cu privire la situația din Afganistan. Declarația reprezentantului României*, în „Lumea”, nr. 3 (846), 17 ianuarie 1980, p. 7.

⁷⁶ Robert Weiner, *Romanian Foreign Policy and the United Nations*, New York, Praeger, 1984, p. 186.

reprezintă o gravă primejdie pentru pace, pentru continuarea politicii de destindere. [...] delegația română a insistat pentru găsirea unei soluții în conformitate cu principiile fundamentale ale Cartei ONU, care să ofere garanții ferme poporului afgan de a-și hotărî singur soarta, fără nici un amestec din afară și, totodată, să se evite o creștere a încordării internaționale și să nu fie afectat procesul de destindere, înțelegere și conlucrare între popoare”⁷⁷.

Poziția exprimată de reprezentantul României se încadra în principiile de bază ale politicii externe a României. De la *Declarația din aprilie 1964*, România a afirmat fără abatere principiile independenței, suveranității, egalității și neamestecului în afacerile interne ale altor state. Cu ocazia invadării Cehoslovaciei, aceste principii au fost proclamate clar și tăios atât în binecunoscuta cuvântare a lui Nicolae Ceaușescu din 21 august 1968⁷⁸, cât și în declarația adoptată a doua zi de Marea Adunare Națională⁷⁹. Chiar dacă ulterior declarațiile pe această temă au fost făcute în surdina, ele dovedesc că principiul independenței nu a fost niciodată abandonat. Dezacordul României față de intervenția din Afganistan a fost, așadar, exprimat sub zodia prudenței, adică incomparabil mai discret decât condamnarea răsunătoare a invaziei în Cehoslovacia.

Gestul cel mai spectaculos al divergenței dintre București și Moscova cauzată de această chestiune l-a constituit participarea României la Jocurile Olimpice de la Los Angeles în 1984. După cum se știe, în anul 1980, când Jocurile Olimpice s-au desfășurat la Moscova, o serie de state occidentale le-au boicotat în semn de protest față de intervenția sovietică în Afganistan. Patru ani mai târziu, Uniunea Sovietică și aliații ei au răspuns cu aceeași monedă prin neparticiparea la aceeași manifestare, organizată în Statele Unite. România a fost singurul stat membru al Tratatului de la Varșovia care a încălcat boicotul sovietic. Delegația României a fost aclamată furtunos pe stadionul din Los Angeles, iar președintele Ronald Reagan i-a exprimat personal mulțumiri lui Nicolae Ceaușescu.⁸⁰ Prin răsunetul ei internațional, noua sfidare a Kremlinului se

⁷⁷ *Sesiunea extraordinară de urgență a Adunării Generale...*, p. 7.

⁷⁸ *Cuvîntul tovarășului Nicolae Ceaușescu*, în „Scînteia”, nr. 7802, joi, 22 august 1968, p. 1.

⁷⁹ *Declarația Marii Adunări Naționale a Republicii Socialiste România cu privire la principiile de bază ale politicii externe a României*, în „Scînteia”, nr. 7803, vineri, 23 august 1968, pp. 1-2.

⁸⁰ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetice – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, f. 119.

situează ca pondere îndată după dezavuarea publică a invaziei din 1968 în Cehoslovacia.

Venirea la putere a lui M.S. Gorbaciov a modificat progresiv cadrul de desfășurare a politicii externe românești, pe măsură ce curentul reformist s-a întesit și a dobândit tot mai multă simpatie în Occident. În timp ce în lumea apuseană acțiunile secretarului general de la Kremlin, stimulate de *glasnost* și de *perestroika*, creșteau vertiginos, cele ale omologului său de la București scădeau dramatic. Nicolae Ceaușescu, paznic vigilant al principiilor de sorginte stalinistă ale socialismului, a înțeles din experiențele trecute că „fratele” de la Moscova nu va ezita să-i elimine pe liderii comuniști, care se vor opune inițiativelor sale reformiste.⁸¹ Amenințarea întruchipată de „doctrina Brejnev”, care planase ani de-a rândul asupra conducătorului român, se reincarna acum sub altă formă. Opoziția lui N. Ceaușescu față de politica lui M.S. Gorbaciov a avut două resorturi: unul ideologic, care echivala *perestroika* și *glasnost* cu abandonarea socialismului și „capitularea” mascată față de capitalism, iar altul personal, deoarece își simțea amenințată poziția de conducător absolut și necontestat al României. Pe aceste coordonate s-a înscris percepția Bucureștiului față de situația din Afganistan.

Pe măsura deteriorării situației din Afganistan, conducerea URSS a realizat că, în ciuda masivei prezențe militare sovietice, Babrak Karmal, liderul ales de Moscova pentru a-l înlocui pe Hafizullah Amin, nu era în stare să facă față situației. Gorbaciov a înțeles că o continuare a implicării în Afganistan era contraproductivă atât pe plan intern, cât și extern. Morții și răniții repatriați de pe teatrul de operațiuni au mișcat emoțional populația și au generat o stare de tensiune generală în Uniunea Sovietică, cu atât mai intensă cu cât autoritățile, pentru a ascunde pierderile, nu numai că nu dădeau nici un fel de recunoaștere publică sacrificiului lor, dar nu permiteau nici măcar familiei să deschidă sicriele sigilate.

⁸¹ Potrivit lui Valeri L. Musatov, prim-adjunct al șefului Secției Internaționale a CC al PCUS și coordonator al Sectorului Ungaria, România, Polonia și Cehoslovacia, M.S. Gorbaciov a avut intenția de a face o „epurare” în rândurile conducerii țărilor din Organizația Tratatului de la Varșovia. „În aparatul CC – scrie Musatov – aceasta era numită ca o aspirație de a aduce la putere «mici gorbaciovi»”. Angajat însă în lupta cu aripa conservatoare din conducerea PCUS și cu mișcările naționale care se manifestau tot mai viguros pe întinsul Uniunii Sovietice, Gorbaciov nu a putut duce la capăt această intenție. V.L. Musatov, *Metamorfozi politiki Gorbaciova v otnoșenii stran soșialisticeskogo soдруjstva*, în *NNI*, nr. 3, 2009, p. 12.

Convins că „războiul nedeclarat” din Afganistan nu putea fi câștigat cu mijloace militare, Gorbaciov a hotărât retragerea trupelor sovietice, pregătită diplomatic în cursul discuțiilor multilaterale de la Geneva. Prin aceste tratative, Uniunea Sovietică a urmărit să obțină garanții privind încetarea „amestecului din afară”, formula diplomatică acoperind sprijinul acordat de SUA, Pakistan și Arabia Saudită mujahedinilor afgani.

Decizia liderului de la Moscova a provocat via nemulțumire a lui Nicolae Ceaușescu. În ședința din 16 mai 1988 a CC al CPEX, el a condamnat în termeni duri, care nu aveau să fie niciodată făcuți publici, noua poziție a Moscovei în problema Afganistanului: „Vineri seara tovarășul Gorbaciov a trimis o mică scrisoare, pe problema Afganistanului, în care spune că ar dori să avem consultări când ne vom întâlni la Varșovia, în problema Afganistanului. [...] Realitatea este că, într-adevăr, Afganistanul se găsește într-o situație deosebit de gravă și retragerea trupelor sovietice – care a început deja – va încuraja activitatea forțelor contrarevoluționare. Este greu de spus cum vor evolua lucrurile. În orice caz, înțelegerea nu garantează păstrarea unei orânduiri democratice în Afganistan și le dă oficial dreptul americanilor să trimită armament și să sprijine forțele contrarevoluționare – pentru că are o prevedere că, dacă Uniunea Sovietică va continua să sprijine guvernul legal, SUA au tot dreptul să facă același lucru pentru forțele pe care le sprijină. De fapt, este o legalizare a intervenției americane împotriva Afganistanului. Este greu de prezentat aceasta ca pe o victorie a sovieticilor – și mai și spun că ei i-au convins pe americani să intervină”⁸².

Reacția lui Ceaușescu este de înțeles în coordonatele amintite mai sus. El a văzut în hotărârea de retragere a trupelor sovietice o gravă concesie făcută de URSS americanilor: „De fapt, este o legalizare a intervenției americane împotriva Afganistanului”⁸³.

Se adaugă și factorul personal. La fel ca în cazul crizei ungare din 1956 și a celei cehoslovace din 1968, Ceaușescu constata încă o dată ușurința cu care Moscova își abandona „oameni” de care se servise de îndată ce conjunctura schimbată îi făcea inutili. Or, el, adversar declarat al reformelor gorbacioviste, se putea aștepta cu atât mai puțin la clemență. Cu deosebire instructivă pentru liderul român va fi fost și înlocuirea lui

⁸² ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 30/1988, f. 7.

⁸³ Ibidem.

Babrak Karmal, fidelul care se străduise să construiască socialismul în Afganistan, cu Muhammad Najibullah,⁸⁴ promotor al reconcilierii naționale și partizan al deschiderii, după chipul și asemănarea stăpânului de la Kremlin. Exemplul afgan nu putea fi deloc liniștitor pentru conducătorul partidului și al statului român.

Schimbarea vremurilor l-a silit încă o dată pe Nicolae Ceaușescu să sacrifice pe altarul oportunității politice un crez politic prezentat ca imuabil: dacă în 1980 a condamnat voalat intervenția sovietică în Afganistan în virtutea principiului neamestecului în afacerile interne, opt ani mai târziu s-a dezlănțuit „în spatele ușilor închise” ale CPEx-ului împotriva retragerii contingentelor Armatei Roșii din țara invadată, sub cuvânt că acest recul însemna o cedare în fața „imperialiștilor” americani.

Mereu recalitrantă, conduita liderului român a cunoscut de fapt o mutație majoră, în speță de la poziția de sfidare a URSS în deceniile al șaselea și al șaptelea, la atitudinea ulterioară diametral opusă față de supraputerea din Răsărit, socotită ca unica și ultima soluție salvatoare împotriva cataclismului care amenința să nimicească regimurile comuniste din Europa de Est. Breșa creată în sistemul socialist prin constituirea primului guvern condus de un necomunist, membru al „Solidarității” în 1989, l-a constrâns pe Nicolae Ceaușescu ca, trecând peste animozități și abandonând principii, să se adreseze lui M.S. Gorbaciov și celorlalți parteneri din Tratatul de la Varșovia, pentru a găsi un remediu crizei poloneze și a împiedica astfel naufragiul comunismului.

Schimbarea foii de parcurs de la o extremă la alta, fără să țină seama de caracterul lor contradictoriu, este una dintre trăsăturile esențiale, definitorii ale regimului Ceaușescu.

IV.5. Relațiile Uniunii Sovietice cu Polonia

În ansamblul blocului sovietic, situația cea mai complexă și cea mai gravă pentru interesele URSS a fost creată de Polonia.

Pe fundalul rusofobiei tradiționale, în Polonia a apărut în 1980 Sindicatul independent „Solidaritatea”, care s-a manifestat de la bun început ca o forță politică redutabilă. Mai în glumă, mai în serios se spunea că la Varșovia funcționau patru guverne: „Un guvern al Partidului

⁸⁴ *Otveceia na vîzov vremeni. Vneșneaia politika perestroiki: dokumentalniie svidetelstva. Po zapiseam besed M.S. Gorbaciova s zarubejnimi deiateleami i drughim materialam*, Gorbaciov-Fond, Moskva, Izdatelstvo «Ves Mir», 2010, pp. 600, 602-603, 665 (nota 1).

Comunist, un guvern al Ambasadei Sovietice, un guvern al „Solidarității” și un guvern al Bisericii Catolice”⁸⁵. Existența mai multor centre de putere a reprezentat o spărtură în monopolul politic al Partidului Comunist și a deschis calea confruntărilor politice între forțe adverse.

Ascensiunea rapidă a „Solidarității” a creat temeri puternice în întreg lagărul socialist și, în primul rând, în Uniunea Sovietică, pentru care Polonia constituia un segment esențial al sistemului strategic de dominare a Europei Centrale. Agravarea progresivă a situației reclama tot mai stringent o intervenție militară de felul celor efectuate în Ungaria (1956) și în Cehoslovacia (1968). Conducerea sovietică a ezitat foarte mult înainte de a adopta o decizie. Tentația unui act de forță a prevalat inițial, dar evaluarea consecințelor lui pe termen mediu și lung a arătat că o acțiune de „normalizare” era contraproductivă. Biroul Politic al CC al PCUS crease în secret o comisie specială pentru problemele poloneze, condusă de Mihail Andreevici Suslov,⁸⁶ care avea misiunea să evalueze situația din Polonia și să facă propuneri pentru riposta sovietică⁸⁷. Pentru luarea deciziei au fost cooptați și înalți comandanți militari, care au conchis, în urma unor dezbateri aprinse, cu o majoritate covârșitoare că o intervenție în forță este inoportună. De altă părere, de altfel singulară, a fost mareșalul Viktor Gheorghievici Kulikov, comandantul suprem al Forțelor Armate Unite ale statelor participante la Tratatul de la Varșovia. Cel care a prezentat în modul cel mai sistematic și mai convingător argumentele împotriva intervenției a fost generalul Anatoli Ivanovici Gribkov, șeful de Stat Major al Forțelor Armate Unite. El a atras atenția că între Cehoslovacia din 1968 și Polonia din 1981 exista o diferență fundamentală: în timp ce în Cehoslovacia inițiativa reformelor aparținuse conducerii de partid, căreia i se raliaseră cetățenii, în Polonia inițiativa

⁸⁵ Mărturie a istoricului acad. Florin Constantiniu, participant la comisia româno-poloneză, care a vizitat Polonia la acea dată; vezi volumul „Solidaritatea”. *Revanșa poloneză*, ediție îngrijită de Felician Duică, București, INST, 2007, p. 93.

⁸⁶ Vezi *Dokumentî «Komissii Suslova». Sobîtiia v Polše v 1981 g. [Documentele «Comisiei Suslov». Evenimentele din Polonia din anul 1981]*, în *NNI*, nr. 1, 1994, pp. 84-105. Din comisie mai făceau parte A.A. Gromîko, Iu.V. Andropov, D.F. Ustinov, K.U. Cernenko, M.V. Zimeanin, I.V. Arhipov, L.M. Zameatin și O.B. Rahmanin, *ibidem*, p. 84. După moartea lui Suslov (25 ianuarie 1982), ea a fost condusă de M.S. Gorbaciov, I.S. Iajborovskaia, *Vvedenie voennogo položeniiia v Polše. Pozițiia sovetskogo rukovodstva (1980-1981 godi) [Introducerea legii marșiale în Polonia. Poziția conducerii sovietice (anii 1980-1981)]*, în *NNI*, nr. 3, 2010, p. 121.

⁸⁷ *Dokumentî «Komissii Suslova»...*, p. 84.

schimbărilor pornea de la popor, care exercita presiuni asupra conducerii de partid, ostilă revendicărilor Sindicatului „Solidaritatea”.⁸⁸ Criza se rezolvase în Cehoslovacia prin simpla schimbare a conducerii de partid, care propagase doctrina „socialismului cu față umană”; în Polonia, criza nu se putea rezolva prin schimbarea conducerii de partid, întrucât populația era aceea care dorea o nouă orientare politică. Prin urmare, Uniunea Sovietică avea să fie confruntată în cazul unei intervenții cu o puternică rezistență populară, sprijinită cu certitudine de armată, ceea ce însemna un război sovieto-polonez. Argumentele militarilor au convins conducerea de la Kremlin, care a decis să recurgă la o formulă represivă mai atenuată prin introducerea legii marțiale sub autoritatea unui general polonez, devenit prim-secretar al Partidului. A fost o adevărată premieră în lagărul socialist.⁸⁹

Odată cu venirea lui Gorbaciov la putere, poziția Uniunii Sovietice față de Polonia s-a schimbat radical. Noul lider sovietic considera că în fiecare țară est-europeană conducerile de partid și de stat erau deplin responsabile față de evoluția situației interne și nu mai puteau apela pentru rezolvarea dificultăților la sprijinul „fratelui mai mare” de la Moscova. Noua atitudine a Kremlinului a însemnat practic abandonarea „doctrinei Brejnev”, care impusese restricții drastice conducerilor din țările subalterne. Potrivit unei relatări târzii a lui M.S. Gorbaciov, el i-ar fi avertizat pe omologii săi est-europeni încă de la înmormântarea lui Cernenko (13 martie 1985) că „de acum înainte Moscova era decisă să le respecte independența și suveranitatea, să nu intervină în afacerile lor interne”, dar că, în consecință, „întreaga responsabilitate pentru politicile promovate în țările dumneavoastră vă revine. Vom fi prieteni, vom fi

⁸⁸ A.I. Gribkov, *Sudba Varšavskogo Dogovora. Vospominaniia, dokumenty, fakty*, Moskva, «Rsskaia kniga», 1998, p. 147.

⁸⁹ Ștefan Andrei susține, în memoriile sale, că ideea recurgerii la armată și la un general ar fi fost sugerată lui Leonid Brejnev de Nicolae Ceaușescu. Liderul român l-ar fi sfătuit pe secretarul general al CC al PCUS să nu intervină militar deoarece: „După conferința de la Helsinki, ar fi o catastrofă pentru țările socialiste și mișcarea comunistă internațională”. Soluția propusă de el era să se folosească forțele militare din Polonia: „Au și polonezii Minister de Interne, au și polonezii armată, au și alte forțe. Își rezolvă ei problemele. Mai ales că la polonezi este un mare respect pentru armată”, *Stăpânul secretelor lui Ceaușescu. I se spunea Machiavelli. Ștefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea*, București, Adevărul, 2011, p. 138. Potrivit aceleiași mărturii, Ceaușescu era de acord cu o intervenție a forțelor Tratatului de la Varșovia în Polonia, întrucât considera că acolo socialismul era în primejdie, dar nu voia ca România să participe la o astfel de intervenție, *ibidem*, p. 139.

parteneri, dar relațiile noastre se vor întemeia pe această bază”. Comentând în 1999 acest avertisment, Gorbaciov a spus că „au fost momente când ei (conducători est-europeni – n.n.) au făcut, într-adevăr, apel la noi, unii din ei solicitându-ne să intervenim. Ambasadorii noștri le-au spus însă ceea ce era necesar să se spună. Așa că «doctrina Brejnev» sau «doctrina suveranității limitate» a luat sfârșit chiar înainte ca Cernenko să fie îngropat. Noi am îngropat-o înainte ca Cernenko să fie îngropat”⁹⁰.

IV.6. Țările satelit în evaluarea Uniunii Sovietice

Dacă poziția lui Gorbaciov față de Europa de Est a decurs din noua concepție despre „brâul de securitate” de la frontiera vestică a URSS, relațiile sale cu Nicolae Ceaușescu, „aliatul disident”, au fost o consecință a evaluării date de echipa reformatoare raporturilor cu țările satelit.

Concluziile Moscovei referitoare la țările est-europene sunt cunoscute prin rapoartele pe care A. Iakovlev, membru al Biroului Politic și președinte al Comisiei de politică externă a Biroului Politic al CC al PCUS, le-a cerut Institutului de Economie a Sistemului Mondial Socialist, Secției Internaționale a CC al PCUS, Ministerului de Externe și KGB.⁹¹

Darea de seamă a Institutului de Economie a Sistemului Mondial Socialist, condus de academicianul Oleg Bogomolov, cuprinde cea mai amplă și mai aprofundată analiză a situației din blocul sovietic.

Referitor la România, „raportul Bogomolov” ia în primul rând în considerare un „scenariu favorabil”, axat pe înlocuirea lui Nicolae Ceaușescu cu o echipă nouă, „capabilă să înțeleagă și să pună în practică ideile unor reforme radicale și ale reînnoirii socialismului”. Autorii raportului erau de părere că în România există precondiții pentru succesul unei orientări noi, care să înfăptuiască „o restructurare relativ dinamică, modernizarea economiei cu o reală libertate a inițiativei economice și crearea unei economii competitive multisectoriale”.

Un al doilea scenariu lua în calcul fie menținerea la putere a lui Nicolae Ceaușescu, fie continuarea politicii sale după eliminarea lui. Analiztii sovietici socoteau că, dacă resursele obținute după lichidarea

⁹⁰ Matthew J. Ouimet, *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, The University of North Carolina Press, 2003, pp. 254-255.

⁹¹ A. Pop, *Originile și tipologia revoluțiilor est-europene*, București, Editura Enciclopedică, 2010, pp. 382-383.

datoriei externe „sunt folosite pentru a reduce tensiunea socială, atunci este posibilă menținerea pentru un timp a stabilității politice generale”, dar exista și reversul medaliei, care anticipa continuarea traiectului negativ în problemele politice ale țării și rămânerea în urmă pe plan științific și tehnic. În cazul în care resursele eliberate aveau să fie folosite în noi proiecte gigantice, autorii raportului nu excludeau „o explozie socială”.

„Raportul Bogomolov” avertiza, de asemenea, că, în cazul în care politica de reformă din celelalte țări socialiste nu-și va arăta roadele, România ar putea să se orienteze spre Occident, mergând până la ieșirea din Pactul de la Varșovia. O astfel de tendință era favorizată de conștiința apartenenței la lumea latină și liderii apuseni ar fi încurajat-o cu siguranță prin asistență economică.

Evaluând șansele de împlinire ale celor două scenarii, „raportul Bogomolov” a conchis: „Întrucât regimul nu și-a epuizat încă resursele și a acumulat recent experiența măsurilor represive, combinate cu manevrarea socială pentru a menține stabilitatea socială, al doilea scenariu pare mai probabil. În favoarea sa acționează nivelul scăzut al conștiinței de sine naționale și absența unei opoziții organizate în România. În același timp, iraționalitatea evidentă a politicii actualei conduceri produce o nemulțumire crescândă nu numai la nivelul grosului populației, ci și la vârful puterii. Așadar, «posibilitatea unor anumite schimbări de sus» nu poate fi exclusă”⁹².

În raportul Secției Internaționale a CC al PCUS, situația din România este analizată mai sumar. Raportul semnalează că „în această țară continuă atmosfera opresivă a conducerii autoritare, întemeiate pe cultul personalității lui Ceaușescu”. Este denunțată încercarea liderului român de a se prezenta ca „un luptător pentru puritatea socialismului”, ipostază care implică o critică indirectă a politicii sovietice. Complet infirmată de evenimentele petrecute peste câteva luni a fost următoarea prognoză: „Sunt posibile unele erupții de nemulțumire, dar este puțin probabil că ele se vor extinde în actuala perioadă. Este cel mai probabil că situația se va schimba numai cu plecarea lui Ceaușescu, care poate fi însoțită de evoluții pașnice”⁹³.

⁹² Jacques Lévesque, *Soviet Approaches to Eastern Europe at the Beginning of 1989*, în *CWIHP Bulletin*, Issue 12/13, 2001, p. 57.

⁹³ *Ibidem*, p. 63.

Raportul Ministerului de Externe include România în grupul țărilor cu regim autoritar, alături de Republica Democrată Germană, Cehoslovacia și Bulgaria. Potrivit autorilor, „am fost confrunțați cu situații când conducerile din România, RDG și Cehoslovacia au încercat să blocheze difuzarea ideilor perestroikăi în țările lor prin măsuri prohibitive. Uneori, publicații nepotrivite din mass-media noastră serviseră drept scuză pentru aceasta. În relațiile noastre bilaterale au apărut astfel anumite tensiuni”⁹⁴.

În partea consacrată Pactului de la Varșovia, este emisă opinia că „pare imposibil ca în viitorul apropiat vreo țară aliată să pună problema părăsirii Tratatului de la Varșovia. Trebuie să luăm însă în considerare încercările unor țări, mai ales România și Ungaria, de a da participării lor la Tratatul de la Varșovia un caracter formal și de a evita acțiuni coordonate, care ar putea limita libertatea lor de manevră în afacerile internaționale”⁹⁵. În raport cu statele reticente față de reformele din URSS, precum RDG, România și, parțial, Cehoslovacia și Bulgaria, conducerea sovietică trebuia să manifeste „autoreținere și calm”⁹⁶.

Documentele instituțiilor sovietice participante la elaborarea politicii externe citate mai sus pun în lumină convingerea că România era un stat cu regim politic represiv, ostil curentului novator venit de la Moscova, că în această țară exista posibilitatea unei explozii sociale și că totul depindea în ultimă instanță de rămânerea sau de plecarea lui Ceaușescu de la putere. Față de celelalte evaluări, „raportul Bogomolov” a fost singurul care a fixat un program sistematic de transformări și măsuri pentru salvarea țărilor blocului sovietic din criza care le cuprinsese.

Între timp, supraputerile se îndreptau spre un acord referitor la Europa de Est. El avea să-și găsească expresia în înțelegerea dintre G. Bush și M.S. Gorbaciov de la Malta, în virtutea căreia Statele Unite se angajau să nu exploateze în beneficiul lor schimbările intervenite în amintita parte a continentului, în timp ce URSS promitea să nu folosească forța pentru a bloca procesul de înnoire din țările Pactului de la Varșovia. Aparent, termenii acordului favorizau Uniunea Sovietică, pentru că Gorbaciov era oricum ferm decis să evite „dilema Hrușciov”.⁹⁷

⁹⁴ *Ibidem*, p. 69.

⁹⁵ *Ibidem*.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 70.

⁹⁷ Vezi mai sus, pp. 163-164.

Angajamentul său de a nu folosi forța împotriva statelor satelit nu a fost o concesie făcută SUA, ci expresia în termenii unui nou acord internațional a unui principiu de câpătai al politicii sale reformatoare.

În legătură cu apropiatul summit de la Malta, Direcția Securității Statului a trimis lui Nicolae Ceaușescu la 7 noiembrie 1989 o informare, în care prognoza că liderii URSS și SUA vor redefini sferele de influență și că vor aborda problema intensificării presiunilor asupra țărilor socialiste care nu se integrau în curentul reformist promovat de Moscova. Se sublinia că, dată fiind situația din România, era exclusă „posibilitatea producerii unei revoluții de catifea”⁹⁸.

Documentele astăzi cunoscute nu specifică dacă problema României a făcut în mod separat obiectul unui schimb de păreri între Bush și Gorbaciov. Cu toată această carență, nu există dubii că Ceaușescu, rămas un „ultim dinozaur” conservator din Europa de Est, devenise indezirabil atât la Moscova, cât și la Washington. Conform raportului DSS din 22 noiembrie 1989, prezentat secretarului general, „în contextul pozițiilor comune și al acțiunilor concrete ale SUA și URSS cu privire la România se preconizează [...] crearea unei tensiuni interne destabilizatoare, prin folosirea unei stări de nemulțumire și incitări în mediul minorității maghiare”⁹⁹. Cinci zile mai târziu, Nicolae Ceaușescu era înștiințat de același serviciu de informații că Oleg Bogomolov, unul din consilierii lui M.S. Gorbaciov, își exprimase convingerea că procesul reformist din Europa de Est este ireversibil și că privea cu optimism „evoluția viitoare a României”¹⁰⁰.

Mărturisirea sibilinică a demnitarului trebuie decriptată în contextul tentativelor sovietice de infiltrare ale puterii de la București. Semnificativ pentru acest efort este demersul întreprins de un colonel KGB, cu identitate necunoscută, responsabil pentru Europa de Est, care l-a abordat în 1989 pe generalul Victor Atanasie Stănculescu, aflat în

⁹⁸ Aurel I. Rogojan, *Fereastra serviciilor secrete. România în jocul strategiilor globale*, București, Editura Compania, 2011, p. 146. Documentul este reprodus atât de fragmentar încât partea finală a citatului este aproape de neînțeles.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 147. Potrivit relatării unui fost ofițer de securitate, în perioada 1988-1989 în județul Tulcea, un atașat comercial al Ambasadei Franței la București ar fi desfășurat activități subversive în rândurile populației ruso-lipovene din zonă, aflându-se în legătură cu membrii ai Consulatului sovietic din Constanța. Intervenția Securității a pus capăt acestei activități. Vezi colonel (r) Nicolae Zănescu, „Bonjur, monsieur Markouff!”, în „Vitrailii. Lumini și umbre”, an. II, nr. 8, septembrie 2011, pp. 49-54.

¹⁰⁰ Aurel I. Rogojan, *op. cit.*, p. 147.

concediu la lacul Balaton, în prezența generalului Karpati, ministrul ungar al apărării. Potrivit lui Stănculescu, colonelul sovietic „era preocupat de faptul că liberalizarea gorbaciovistă va fi respinsă de români, pentru că ei resping tot ce vine de la Moscova, din principiu. Or, acum era altceva, era adevărata reformă a sistemului”. În temeiul acestei constatări, interlocutorul sovietic a tras concluzia: „Regimul începe să slăbească și societatea nu va aștepta. Trebuie să faceți ceva, să cooperați”¹⁰¹. Prin urmare, Moscova își destăinuia dorința de asociere a României, cu sau fără Ceaușescu, la implementarea reformelor.

Întâlnirea de la lacul Balaton a avut un epilog în convorbirile dintre Victor A. Stănculescu și atașatul militar ungar la București, Sandor Aradi. Acesta din urmă, fost sportiv la „Steaua”, care vorbea fluent românește, i-a reamintit generalului român discuția de la Balaton și l-a întrebat cum intenționează să acționeze mai departe. Concluzia și îndemnul atașatului militar au fost clare: „Trebuie să ne unim ca să ieșim din această încurcătură care se cheamă boala comunismului”¹⁰². Care au fost consecințele acestor demersuri întreprinse de Moscova și Budapesta pe lângă generalul Stănculescu este astăzi greu de spus. Ceea ce se poate afirma însă cu certitudine este că Moscova a încercat pe toate căile să determine integrarea României în curentul reformist promovat de Gorbaciov și că, din cauza refuzului obstinat al lui Ceaușescu de a accepta îndemnurile de la Kremlin, nu a ezitat să recurgă la angajarea de discuții în vederea unor acțiuni concertate cu înalți demnitari, precum generalul Stănculescu, prim-adjunct al ministrului apărării, pentru a determina reorientarea politicii desfășurate de autoritățile de la București.

În acest context este de plasat și întâlnirea dintre Mihail S. Gorbaciov și Silviu Brucan din 1988, care nu este cunoscută deocamdată decât din relatarea oaspetelui român. Faptul că nu a fost dezmințită niciodată de Moscova este o dovadă că întâlnirea a avut loc. În cursul ei, au fost abordate trei probleme: „Politica de reforme din URSS; statutul țărilor baltice; înlăturarea lui Nicolae Ceaușescu”¹⁰³. În ceea ce privește cel de-al treilea punct, Gorbaciov s-a declarat de acord cu înlăturarea liderului român, subliniind însă că PCR trebuie să rămână forța

¹⁰¹ *În sfârșit adevărul... generalul Victor A. Stănculescu în dialog cu Alex Mihai Stoenescu*, București, Editura Rao, 2010, p. 40.

¹⁰² *Ibidem*, p. 44.

¹⁰³ Vezi, pe larg, Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, București, Editurile Univers & Calistrat Hogaș, 1992, pp. 186-190.

conducătoare în țară: „Partidul trebuie să rămână în picioare, altfel va fi haos”¹⁰⁴. Liderul sovietic a subliniat însă stăruitor că țara sa nu se va implica în nici un fel în afacerile interne ale României, reținere de care făcuse dovada și în cazul celorlalte țări din blocul sovietic, deoarece era o chestiune de principiu: „Pentru mine neintervenția este o chestiune sfântă”¹⁰⁵. Atâta vreme cât accesul la arhivele sovietice rămâne limitat, este imposibil de verificat veracitatea acestei afirmații, anume cât au contribuit serviciile secrete sovietice la schimbarea unor lideri din țările Tratatului de la Varșovia în 1989.

Este sigur că Moscova a păstrat un secret desăvârșit în privința întâlnirii Gorbaciov-Brucan și, pentru a elimina orice bănuială asupra desfășurării ei, nu s-au pus vize sovietice de intrare și de ieșire pe pașaportul fostului diplomat. Iritate, autoritățile române, care erau la curent cu această călătorie, au cerut explicații părții sovietice. Secretarul CC al PCR, Constantin Olteanu, i-a reproșat ambasadorului sovietic la București, E.M. Tiajelnikov: „Partea română este surprinsă. A stârnit mirare și modul în care individul respectiv a intrat și ieșit din URSS, deoarece pe pașaportul său nu figurează nicio viză, nici un semn, deși se cunoaște cu exactitate că el a intrat și ieșit din URSS. Ca prieteni, ne întrebăm, pe drept cuvânt, care au fost rațiunile care au determinat partea sovietică să acorde acestei persoane un astfel de tratament preferențial”. Ambasadorul sovietic a declarat că „va încerca să elucideze ce s-a întâmplat și să aibă un răspuns”¹⁰⁶.

Dar, așa cum a remarcat Brucan însuși în convorbirea cu Gorbaciov, atât timp cât nici unul din membrii Comitetului Politic Executiv nu își exprima adeziunea la politica de reforme a lui Gorbaciov, România rămânea închisă în dogmatismul conservator promovat de liderul ei. Spre deosebire de celelalte țări din blocul sovietic, aici nu exista un curent reformator puternic în aparatul de partid și de stat.

Criza internă și izolarea externă au devenit perceptibile chiar și pentru un despot rupt de realitate, așa cum era Ceaușescu, la începutul lui decembrie 1989, în cursul consfătuirii de la Moscova, în cadrul căreia Gorbaciov și-a informat partenerii din Pactul de la Varșovia despre

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 188.

¹⁰⁵ *Ibidem*.

¹⁰⁶ *Dosarul Brucan. Documente ale Direcției a III-a contraspionaj a Departamentului Securității Statului (1987-1989)*, Iași, Editura Polirom, 2008, p. 300.

întâlnirea de la Malta și apoi în convorbirea bilaterală dintre liderii României și URSS.

La consfătuirea de la Moscova, Ceaușescu s-a aflat din nou într-o situație contradictorie. Același om, care condamnase intervențiile în Cehoslovacia și în Afganistan, a cerut o operațiune identică în Polonia după biruința „Solidarității” în alegeri.¹⁰⁷ În cursul consfăturii menționate, Gorbaciov, consecvent cu principiul nefolosirii forței militare în țările satelit, a propus adoptarea unei rezoluții care caracteriza intervenția din 1968 împotriva „Primăverii de la Praga” drept o greșală. Ceaușescu a refuzat să semneze acest text, invocând faptul că România nu participase la invadarea Cehoslovaciei, ba, mai mult, o condamnase, la fel ca pe cea din Afganistan. Liderul român se afla de fapt în fața unei alternative cu termeni contradictorii; el, care se identificase cu principiile independenței, suveranității și neamestecului în afacerile interne, era constrâns de împrejurări să-și convoace tovarășii din Pactul de la Varșovia la o acțiune armată în Polonia pentru salvarea socialismului. Refuzul de a semna declarația propusă de Gorbaciov a fost ultima manifestare a atitudinii de „rebel”, care îl propulsase pe Ceaușescu în atenția opiniei publice occidentale și îi asigurase statura internațională.

Acest gest final de frondă nu a mai avut însă consistență politică, întrucât a fost discreditat de cererea umilitoare de ajutor din partea Uniunii Sovietice. Convorbirea Gorbaciov-Ceaușescu, care a urmat imediat după încheierea consfăturii, este edificatoare în această privință. Însăși solicitarea unei discuții bilaterale, adresată secretarului general de la Kremlin, arăta dorința lui N. Ceaușescu de a ajunge la un dialog, cu atât mai semnificativă, cu cât venea după ce refuzase ani de-a rândul invitațiile lui Brejnev de a purta convorbiri în URSS.

Cum era de așteptat, climatul întâlnirii nu a fost deloc destins, fiind, desigur, influențat și de faptul că în cursul consfăturii, Ceaușescu reproșase conducătorului sovietic conduita consecvent favorabilă a Moscovei față de Washington, deși administrația americană promitea consolidarea NATO¹⁰⁸: „Cum se împacă ceea ce s-a spus aici cu privire la îmbunătățirea relațiilor dintre cele două blocuri militare, cu declarația președintelui american?”¹⁰⁹. Adresantul a răspuns concesiv-ironic acestor

¹⁰⁷ Vezi mai sus, p. 165.

¹⁰⁸ Constantin Olteanu, *Despre ultimele întâlniri Ceaușescu-Gorbaciov, 8-10 iulie și 4 decembrie 1989*, în „Clio 1989”, IRRD, an. 1, nr. 1-2, 2005, p. 214.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

observații critice. Prin natura lucrurilor, tonul s-a schimbat la întâlnirea față în față. Este evident că Gorbaciov, care se străduise, cu excepția izbucnirii din 1987¹¹⁰, să evite tensionarea relațiilor bilaterale, a adoptat o poziție conciliantă și în dialogul de la Moscova. Stenograma arată că accentele critice aparțin aproape exclusiv lui Ceaușescu. Liderul sovietic l-a vizat o singură dată în același chip pe interlocutor în contextul evocării relației sale cu conducătorul est-german: „Noi avem o simpatie reciprocă, dar în ultimul timp nici dânsul nu a vrut să mai vorbească cu mine, nici eu nu am mai vorbit cu dânsul. Și totuși eu i-am spus: tovarășe Honecker, este treaba ta să iei hotărâri, noi nu hotărâm nimic în locul tău, nici nu propunem să iei măsurile noastre, nici altceva. De altfel, știu că m-ați criticat împreună ...”¹¹¹. Ceaușescu nu a făcut nici un secret din solidarizarea sa cu liderii dogmatici din blocul sovietic: precum Honecker, Jakeš, Jivkov. Dincolo însă de evidentul dezacord dintre dogmatic și reformist, străbate pregnant dorința părții române de a consolida și dezvolta dialogul cu partea sovietică, cererea cea mai stăruitoare privind organizarea unei întâlniri în viitorul apropiat între prim-miniștrii celor două țări, alta decât consfătuirea șefilor de guvern din țările Tratatului de la Varșovia, stabilită pentru 9 ianuarie 1990 la Moscova. „Aceasta este o întâlnire în cadrul CAER, dar noi dorim o întâlnire bilaterală”, a precizat Constantin Dăscălescu. În acest context s-a produs intervenția lui M.S. Gorbaciov, redată astfel în stenograma română: „Veți mai trăi până la 9 ianuarie!”¹¹². Această propoziție a făcut obiectul a numeroase speculații, mulți analiști văzând aici un avertisment camuflat, prevestitor al apropiatului sfârșit a lui Ceaușescu. Această interpretare este mai mult decât îndoielnică, pentru că, pe de o parte, Gorbaciov nu avea nici un interes să deconspire – și încă într-o manieră atât de brutală! – o eventuală crimă politică, iar, pe de alta, că, după cum reiese limpede din continuarea dialogului, nici Ceaușescu nu a înțeles afirmația ca o premoniție de rău augur, dovadă că a trecut peste ea fără să-i acorde vreo atenție, continuând să pledeze netulburat pentru o întâlnire a prim-miniștrilor Rîjkov și Dăscălescu. În absența stenogramei în limba rusă, este de presupus că propoziția lui Gorbaciov a sunat: „Vom trăi și vom vedea până la 9 ianuarie!”

¹¹⁰ Vezi mai sus, pp. 153-154.

¹¹¹ „România liberă”, serie nouă, nr. 1184, sâmbătă, 19 februarie 1994, p. 2.

¹¹² *Ibidem*, p. 3.

Dorința lui Ceaușescu de a continua și amplifica dialogul cu URSS rezultă și din contribuția sa la redactarea comunicatului privitoare la întâlnirea celor doi lideri cu scopul de a sublinia angajarea părților în dezvoltarea parteneriatului lor: „Poate că partea aceasta bilaterală ar trebui s-o dezvoltăm mai mult. Să spunem că a avut loc un schimb de păreri privind dezvoltarea colaborării între țările noastre. Trebuie să facem un aliniat separat în legătură cu partea bilaterală”. Propunerea lui Ceaușescu a fost acceptată de Gorbaciov: „Să vorbim despre situația actuală a relațiilor și despre perspectivele lor”¹¹³.

Ultima întrevedere Ceaușescu-Gorbaciov este revelatoare pentru schimbarea radicală survenită în politica liderului român: cu toate că rămăsese încremenit pe poziții dogmatice, ostile reformelor, cu convingerea nezdruincată că socialismul este superior capitalismului, Nicolae Ceaușescu a dorit arzător în ultimul ceas o cooperare cât mai strânsă cu exponentul reînnoirii, cu omul politic dispus la concesii majore față de SUA, orientat spre o viziune social-democrată a lumii. Instinctul conservării, care schimbă în situații limite gândurile și faptele omenești, și-a spus din nou cuvântul.

Privitor la sfârșitul sângeros al regimului Ceaușescu s-a remarcat pe drept cuvânt: „De la mijlocul anilor '60, influența sovietică a fost tot mai slabă în România, în comparație cu celelalte țări ale Pactului de la Varșovia. Dacă Uniunea Sovietică ar fi fost în stare să mențină un anumit grad de influență în România, așa cum reușise în restul Europei de Est, rebeliunea violentă din decembrie 1989 poate că nu ar mai fi fost necesară”¹¹⁴.

Această evaluare are în vedere politica lui Mihail Gorbaciov, care s-a străduit de-a lungul întregii crize a regimurilor comuniste est-europene să modereze sau chiar să anuleze tendințele represive ale liderilor de partid dogmatici. Inițiativele sale au avut, firește, succes doar în țările aflate sub influența Moscovei. România nu a făcut parte din această categorie, întrucât politica de distanțare de Moscova, începută de Gheorghe Gheorghiu-Dej și continuată de Nicolae Ceaușescu, lipsise Kremlinul de orice pârgie capabilă să înrăurească deciziile comuniștilor români. Judecat din această perspectivă, prețul politicii de independență a

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ Mark Kramer, *Gorbachev and the demise of east European communism*, în *loc cit.*, p. 191.

fost plătit în decembrie 1989 prin prăbușirea violentă a regimului, care l-a „înghițit” și pe ultimul protagonist al neatârării.

CAPITOLUL AL V-LEA

RELAȚIILE ROMÂNNO-AMERICANE ÎN FAZA FINALĂ A REGIMULUI CEAUȘESCU (1985-1989)

V.1. Debuturi promițătoare

O lucrare de prognoză politică a specialiștilor americani în problemele românești, apărută în 1981, se deschidea cu studiul profesorului american de origine română, Stephen Fischer-Galați, care a făcut o analiză asupra evoluției României în anii '80, cu specială privire asupra politicii sale externe. Potrivit autorului, România a dobândit în anii '60 – '70 o individualitate distinctă în cadrul Pactului de la Varșovia prin distanțarea de Moscova, prin politica echilibrată în conflictul din Orientul Mijlociu, prin stabilirea relațiilor diplomatice cu RFG (31 ianuarie 1967) și, mai ales, prin funcția de canal în relațiile Statelor Unite cu Vietnamul, cu China și cu organizațiile arabo-palestiniene. Aceste componente ale statutului deosebit, dobândit de România în lagărul socialist, au început să dispară curând după 1980, deoarece războiul din Vietnam încetase, Washingtonul stabilise legături directe cu China, iar în Orientul Mijlociu se înfiripase un dialog neoficial cu organizațiile palestiniene. Prin urmare, Nicolae Ceaușescu pierduse funcția de mijlocitor și, odată cu ea, funcția de partener privilegiat al SUA, stânenite tot mai vizibil de regimul represiv de la București.¹

Pe de altă parte, în politica SUA intervenise o schimbare esențială, cu repercusiuni majore și în România.

Administrațiile Nixon și Ford, în vremea cărora Henry Kissinger a dirijat politica externă americană, au urmărit perseverent să încurajeze în confruntare cu URSS diferențierile *intersocialiste*, prin stimularea divergențelor dintre Uniunea Sovietică și sateliții ei.² Aspirațiile manifeste de independență ale României veneau perfect în întâmpinarea intereselor americane. Vizita lui Richard Nixon la București (2-3 august 1969) a

¹ Stephen Fischer-Galați, *Romania's Development as a Communist State*, în vol. *Romania in the 1980s*, edited by Daniel N. Nelson, Boulder, Colorado, Westview Press, 1981, pp. 4-16.

² Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a IV-a, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2011, p. 513.

ilustrat perfect fondul acestei apropieri, exprimat plastic: „Să-i ciupim pe ruși de nas”³. Prin această formulă șugubeață au fost definite cum nu se poate mai bine atât obiectivele cât și limitele politicii americane față de blocul sovietic în general și față de România în special.

Odată cu venirea lui Jimmy Carter la Casa Albă, atitudinea SUA față de blocul sovietic a cunoscut o modificare fundamentală. În locul încurajării diferențierilor *intersocialiste*, Statele Unite au hotărât să stimuleze diferențierile *intrasocialiste*, adică să sprijine forțele contestatatoare din interiorul fiecărui stat comunist.⁴ Acordul general de la Helsinki a oferit o bază excelentă pentru noua orientare a politicii americane, al cărei principiu călăuzitor a devenit respectarea drepturilor omului. România, preferata Washingtonului până la această întorsătură datorită statorniceii opoziții față de URSS, a încetat să se mai bucure de favorurile marelui ei protector, căruia îi plăceau profund repetatele încălcări ale normelor și libertăților săvârșite de conducerea de la București.⁵

Precizări cronologice și de fond aduce dialogul dintre doi demnitari americani, implicați direct în elaborarea și în implementarea acestei noi politici: Brent Scowcroft, fostul consilier al lui George Bush pentru problemele securității naționale, și precursorul său în aceeași funcție, Zbigniew Brzezinski, colaboratorul apropiat al președintelui Carter. Cel dintâi a explicat: „Am decis să schimbăm politica americană tradițională față de Europa de Est. SUA încurajaseră sateliții care creau

³ Titlul cărții lui Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Tweaking the Nose of the Russians: Fifty Years of American-Romanian Relations, 1940-1990*, Boulder, Columbia University Press, New York, 1991.

⁴ Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român...*, pp. 513-514.

⁵ Pentru deteriorarea imaginii României în percepția americană, ca urmare a violării drepturilor omului, vezi mărturia fostului ambasador al SUA la București, Harry G. Barnes, Jr., *Impressions of Romania*, în vol. *The United States and Romania. American-Romanian Relations in the Twentieth Century* (în continuare *US&R*), editor Paul D. Quinlan, California, Woodland Hills, 1988, pp. 124-128. Autorul relatează, între altele, episodul arestării în 1977 a istoricului Vlad Georgescu și a presiunilor exercitate asupra Ambasadei SUA, pentru a remite manuscrisul încredințat de amintitul istoric ambasadorului american, *ibidem*, pp. 127-128. În opinia unui alt ambasador al SUA la București, David Funderburk, punctul de cotitură în relațiile americano-române ar fi avut loc la 21 ianuarie 1983 când s-a aplicat pentru prima dată decretul prezidențial, semnat de Nicolae Ceaușescu, potrivit căruia cei care solicitau plecarea definitivă din România trebuiau să achite costul studiilor făcute în țară, David Funderburk, *Relations Between the United States and Romania during the First Half of the 1980's*, în *US&R*, p. 151.

cele mai mari dificultăți Uniunii Sovietice, astfel că România și Nicolae Ceaușescu fuseseră în topul listei «bune» a Statelor Unite. Am hotărât că fusese o abordare greșită și că ceea ce trebuia să facem era să încurajăm mișcările din interior, care urmăreau lărgirea sistemului pentru a-l face mai deschis. În felul acesta, Ceaușescu a căzut din fruntea listei pe ultimul loc, iar Polonia a urcat în vârf⁶. Brzezinski i-a comentat spusele și a adăugat: „Sunt oarecum în dezacord cu Brent când spune că, sub prima Administrație Bush, prioritățile tradiționale ale Americii au fost schimbate și că, înainte de intrarea lui Bush în funcție, Ceaușescu a fost favoritul politicii americane. Aceasta ar putea fi adevărat pentru Reagan, dar e sigur ca nu este adevărat pentru noi. Încă de la începutul Administrației Carter am luat decizia clară de a sprijini acele state est-europene, care, în timp ce erau loiale Moscovei, au desfășurat o politică de liberalizare în interior, ca Polonia și Ungaria, și acelea care se opuneau dominației sovietice, precum Iugoslavia lui Tito și România lui Ceaușescu. [...] Noi nu îi favorizăm pe naționaliștii extremiști. Scopul nostru era să promovăm diversitatea în blocul sovietic în contextul destinderii, fără să tratăm destinderea ca pe o reglementare statică, ci ca pe un proces dinamic, care avea să încurajeze destrămarea Uniunii Sovietice”⁷.

Politica de *perestroika* și de *glasnost*, lansată de noul lider sovietic, a corespuns întru totul doleanțelor Statelor Unite de liberalizare a lagărului socialist. În schimb, opoziția lui Nicolae Ceaușescu față de politica de reformă a lui Gorbaciov a contrariat în egală măsură așteptările Washingtonului. Pornind de la izolarea politică a liderului comunist de la București, Stephen Fischer-Galați a prorocit: „Steaua lui Ceaușescu va păli în viitorul apropiat. La sfârșitul anilor '80, el va avea 73 de ani (*sic!*): s-ar putea foarte bine să nu-și mai sărbătorească a 70-a aniversare a zilei de naștere (26 ianuarie 1988 – n.n.) ca președinte al Republicii Socialiste România sau ca secretar general al PCR”⁸.

Prognoza universitarului american s-a dovedit esențialmente corectă. În momentul căderii sale, Nicolae Ceaușescu pierduse toate avantajele dobândite prin politica sa de independență, iar capitalul politic acumulat în Statele Unite se risipise ca urmare a două greșeli fundamentale, care și-au conjugat și și-au potențat reciproc efectele

⁶ Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, *America and the World. Conversations on the Future of American Foreign Policy*, New York, Basic Books, 2008, p. 158.

⁷ *Ibidem*.

⁸ Stephen Fischer-Galați, *op. cit.*, pp. 15-16.

nimicitoare: încălcarea drepturilor omului și opoziția față de politica reformistă a lui M.S. Gorbaciov.

Oricât de pregnant s-ar fi evidențiat poziția României în cadrul blocului sovietic, Washingtonul nu putea omite o realitate geopolitică și geostrategică fundamentală: România făcea parte din „brâul de protecție” al Uniunii Sovietice, consacrat ca structură politico-militară prin Organizația Tratatului de la Varșovia. Prin forța lucrurilor, relațiile americano-române se subordonau raportului dintre supraputeri⁹.

Politica Statelor Unite față de România s-a încadrat în doctrina generală a Washingtonului față de statele din Europa de Est. Încurajarea tendințelor de individualizare a sateliților URSS, respectiv de distanțare față de Moscova, a fost unul din obiectivele majore ale Casei Albe. Elaborată la sfârșitul anilor '60 și la începutul deceniului următor de tandemul Nixon-Kissinger, așa-numita „politică de diferențiere”¹⁰ a fost prezentată în termeni lipsiți de echivoc în cuvântarea rostită de vicepreședintele George Bush în ziua de 21 septembrie 1983 la Viena. Potrivit liderului american, Statele Unite urmăreau în ce măsură regimurile comuniste din blocul sovietic îngăduiau liberalizarea internă, în cadrul căreia respectarea drepturilor omului se situa la loc de frunte, sau promovau o politică externă în afara consemnelor moscovite. Vicepreședintele a mai declarat că SUA doreau să întrețină relații cât mai strânse pe multiple planuri cu țări ca Ungaria și România, întrucât prima manifesta „o mai mare deschidere”, iar cealaltă își dovedea „independența”¹¹.

Aceste principii au călăuzit politica Washingtonului față de România, dar centrul ei de greutate s-a deplasat de la independență în

⁹ Despre evoluția raporturilor strategice dintre cele două supraputeri postbelice și efectul acestor politici asupra României din primele două decenii de după 1945, vezi Liviu C. Țârău, *Între Washington și Moscova. Politicile de securitate națională ale SUA și URSS și impactul lor asupra României (1945-1965)*, Cluj-Napoca, Editura Tribuna, 2005.

¹⁰ O bună analiză a politicii de diferențiere a Statelor Unite în raporturile cu România, în studiul lui Robert Weiner, *The U.S. Policy of Differentiation Toward Romania*, în *US&R*, pp. 129-146. Autorul subliniază că: „Noțiunea de diferențiere a fost corolar necesar al fenomenului de policentrism. Policentrismul înseamnă existența unui număr de căi diferite de construire a socialismului ca rezultat al schimbărilor intervenite în imperiul sovietic după moartea lui Stalin”, *ibidem*, p. 129. Pentru problematica policentrismului vezi numărul special al revistei „Survey”, nr. 58. 1966.

¹¹ David Funderburk, *Relations Between the United States and Romania during the First Half of the 1980's*, în *US&R*, p. 148.

timpul Administrațiilor Nixon și Ford la respectarea drepturilor omului în vremea mandatelor Carter și Reagan. Trecerea de la o orientare la alta a devenit vizibilă la începutul anilor '80, dar Administrația Reagan s-a străduit să păstreze o relație privilegiată cu Bucureștiul în ciuda înăsprii politicii represive a regimului Ceaușescu. La rândul ei, România, urmarea prin strângerea relațiilor cu SUA să obțină: „1) credite și reduceri de tarife; 2) un mai mare acces la tehnologia americană; 3) vizite la nivel înalt. Clauza națiunii celei mai favorizate însemna acordarea unui tarif nediscriminatoriu pentru o economie care nu era de piață, ca cea a României”¹².

În Declarația Departamentului de Stat prezentată la 26 februarie 1986 în Subcomitetul pentru Europa al Comitetului pentru relații externe al Senatului SUA sunt enumerate obiectivele americane în Europa de Est:

- „– adoptarea unei politici externe distincte și mai independente;
- schimburi politice și economice mai numeroase cu lumea necomunistă;
- o mai mare toleranță față de emigrări;
- un respect mai mare față de alte drepturi fundamentale ale omului;
- un climat mai flexibil pentru exprimarea în domeniul politic și pentru schimburi în domeniul economic sau
- experimentări în direcția descentralizării economice”¹³.

În cuprinsul aceleiași declarații, Departamentul de Stat a făcut și un succint pomelnic al manifestărilor și acțiunilor regimului comunist de la București, care îl diferențiaseră în interiorul lagărului socialist și reprezentaseră sfidări ale disciplinei de bloc, precum condamnarea intervențiilor în Cehoslovacia, Afganistan și Kampuchia, menținerea relațiilor cu Israelul, participarea la Jocurile Olimpice de la Los Angeles etc. Tot ca merit era citat faptul că România se remarcă ca „singura țară membră a Tratatului de la Varșovia ale cărei schimburi cu țările din lumea necomunistă depășește 50% din comerțul său”¹⁴. În ceea ce privește raporturile dintre România și „marele frate” de la Kremlin, aceeași declarație făcea o constatare nuanțată și corectă: „Politica externă a

¹² *Ibidem*. Autorul explică avantajele economice care decurgeau din acordarea Clauzei națiunii celei mai favorizate.

¹³ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetice – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, f. 191 verso.

¹⁴ *Ibidem*, f. 192.

României, unică în Europa de Est, este, desigur, limitată de influența sovietică. Ea este, totuși, suficient de distinctă pentru ca România să fi putut rezista integrării depline în sistemul sovietic de alianțe. Aceasta înseamnă că există o politică românească și un punct de vedere românesc cu privire la multe probleme de pe agenda internațională¹⁵. Tocmai această voce distinctă a României în Pactul de la Varșovia a determinat Statele Unite să cultive relația cu „aliatul disident” al Moscovei pentru a slăbi controlul sovietic asupra zonei de influență din Europa de Est.¹⁶

Ceea ce caracterizează evoluția raporturilor dintre Washington și Moscova în anii Războiului Rece este ambivalența lor. Premierul Zhou Enlai a sintetizat în manieră chineză raportul dintre cele două supraputeri care ocupau scena mondială: „Un singur pat, două visuri”¹⁷. Vârâte, așadar, în același mapamond restrictiv, SUA și URSS aveau fiecare propriile lor interese, care se intersectau și se contraziceau în nenumărate puncte.

O altă trăsătură distinctivă a relațiilor americano-sovietice este dată de alternanța confruntare-cooperare. În pofida crizelor inerente și a războaielor purtate prin intermediari (*proxy-wars*), Washingtonul și Moscova s-au străduit permanent să negocieze prin diverse canale soluții pentru a evita o confruntare militară directă. Aceste tratative s-au purtat pe fundalul recunoscut bilateral a ceea ce americanii au numit *Mutual Assured Destruction* (MAD), adică capacitatea fiecărei părți de a o anihila pe cealaltă.¹⁸ Acest „echilibru al terorii” a asigurat pacea și succesivele destinderi ale raporturilor sovieto-americane în perioada Războiului Rece.

Acalmia a fost deosebit de rentabilă pentru Moscova, deoarece i-a îngăduit să-și asigure, mai discret sau mai fățiș, puncte de sprijin în

¹⁵ Ibidem, ff. 192-192 verso.

¹⁶ O prezentare a imaginii României în presa americană („New York Times”, „Christian Science Monitor”, „Wall Street Journal”) în perioada 1952-1975 la Joseph Harrington, Bruce Courtney, *Romania's Changing Image: Bucharest and the American Press: 1952-1975*, în *US&R*, pp. 105-123.

¹⁷ André Fontaine, *Un seul lit pour deux rêves. Histoire de la «détente» (1962-1981)*, Paris, Fayard, 1982.

¹⁸ Vezi mai sus, pp. 123-143, capitolul III: *Raporturile sovieto-americane în anii 1985-1989*. Pentru a consolida acest „echilibru al terorii”, în cadrul negocierilor SALT, supraputerile și-au asigurat fiecare câte două poziții de rachete antirachetă (ABM). De pildă, în cazul Statelor Unite, în afară de apărarea Washingtonului, ce-a de a doua poziție era la Baza de la Grand Forks (Dakota de Nord). În cadrul strategiei americane se produsese o deplasare de la „antiorașe” la strategia „antiforță”, care renunță la distrugerea marilor centre urbane în „beneficiul” grosului forțelor militare.

numeroase zone ale planetei. De la o structură *contiguă*, imperiul sovietic a trecut la una *mondială* prin includerea în sfera sa de influență a unor țări ca Angola, Mozambic, Etiopia, Yemenul de Sud, Afganistanul, Vietnamul, Cambodgia, Laosul, la care sunt de adăugat aliați mai puțin stabili, precum Libia¹⁹.

Această transformare a puterii sovietice s-a petrecut în condițiile destinderii, când Kremlinul a utilizat cu abilitate dorința Statelor Unite de a evita încordarea relațiilor bilaterale. La moartea lui L.I. Brejnev, pe care Hélène Carrère d'Encausse îl consideră „ziditor de imperiu”²⁰, Occidentul a „descoperit” cu surprindere că o rețea de țări și teritorii aflate în afara perimetrului socialist intraseră sub control sovietic. Această expansiune, corelată cu dezechilibrul de forțe din Europa în beneficiul Tratatului de la Varșovia, a produs o vie îngrijorare în cercurile occidentale. Ca o reacție la această situație, Ronald Reagan a lansat în 1983 „Inițiativa de Apărare Strategică” (*Strategic Defence Initiative*). Împreună cu hotărârea concomitentă a Washingtonului de a instala în Europa vestică rachete cu rază medie de acțiune și rachete de croazieră, proiectul scutului antiatomic american amenința să dezechilibreze din nou situația, de astă dată însă în favoarea taberei occidentale.

Inițiativele președintelui Ronald Reagan au tensionat, firește, raporturile americano-sovietice. Ele au coincis cu instabilitatea relativă a puterii la Moscova, cauzată de turbulențe la vârful ierarhiei în urma morții lui L.I. Brejnev, a bolii lui I.V. Andropov, a morții lui K.U. Cernenko și a alegerii ca secretar general a lui M.S. Gorbaciov. Statele Unite au „valorificat” aceste dificultăți ale rivalei și s-au angajat într-o atitudine fermă față de Moscova, care a protestat constant, dar fără efect împotriva inițiativelor militare americane.

Tensiunea dintre supraputeri s-a repercutat și în interiorul blocului sovietic. În condițiile încordării raporturilor cu Washingtonul și a agravării tensiunii în Europa, Moscova nu era dispusă să tolereze nici un fel de act de indisciplină a sateliților ei.

Probabil percepția înăspririi severității sovietice, provocată de noul *challenge* american a determinat adoptarea în Sesiunea Marii

¹⁹ Procesul de trecere de la *contiguitate* la *mondialitate* a fost studiat de Hélène Carrère d'Encausse, *Ni paix ni guerre. Le nouvel Empire soviétique ou du bon usage de la détente*, [Paris], Flammarion, [1986]; pentru caracterul *contiguu* și cel *mondial* al supraputerii sovietice, vezi pp. 12-13.

²⁰ *Ibidem*, p. 12: „bâtisseur d'Empire”.

Adunări Naționale din 28-29 martie 1985 a unui „Apel”, adresat Sovietului Suprem al URSS, Congresului SUA, parlamentelor statelor europene și al celui canadian, în vederea încurajării eforturilor de asigurare a păcii și dezarmării.²¹ Era o modalitate de a pune iarăși în lumină dorința României de a se individualiza în cadrul blocului sovietic printr-o acțiune proprie, care o plasa pe o poziție echidistantă față de supraputeri. După cât se pare, Nicolae Ceaușescu nu a înțeles că vremea unor atari manifestări trecuse și că, în noul context internațional, administrația SUA nu mai pune preț pe astfel de gesturi. Spre dezavantajul secretarului general al PCR, Ronald Reagan își sprijinea politica antisovietică pe doi piloni: respectarea drepturilor omului, așa cum Estul se obligase prin Acordul Final de la Helsinki (1975), respectiv angajarea Statelor Unite în efortul de modificare a raportului de putere cu URSS prin „Inițiativa de Apărare Strategică” și prin instalarea rachetelor amintite mai sus. Aceste două componente au făcut ca politica externă a României, întemeiată pe principiul „independenței față de URSS”, să își piardă orice relevanță.

Nicolae Ceaușescu a mai căutat „să cânte pe altă voce” decât colegii din Pactul de la Varșovia prin refuzul de a se angaja într-o nouă spirală a cursei înarmărilor. Evident, a fost vorba doar de un gest simbolic, lipsit de consecințe practice în plan militar și el nu a trezit decât un interes pasager în cercurile decidenților politici americani. Criteriul de bază al evaluării poziției României a rămas așa-numitul „coș 3” de la Helsinki: respectarea drepturilor omului și dreptul la deplasare liberă în afara hotarelor țării. Performanțele în acest domeniu au devenit principiu călăuzitor în evaluarea României și în definirea poziției americane față de România.

Consilierul prezidențial Brent Scowcroft a definit clar politica Administrației Reagan: „Noi am acționat într-un mod care să nu provoace în Europa de Est un alt ciclu de insurecții și represiune. Am dorit ca liberalizarea să progreseze, dar într-un ritm situat sub punctul de reacție al Uniunii Sovietice. Desigur, nu știam exact care era acest ritm, dar am încercat să evităm atât o represiune din partea URSS, cât și o destabilizare internă în Uniunea Sovietică, în care conservatorii să-l înlăture pe Gorbaciov pentru că nu era suficient de dur”²².

²¹ *Istoria politicii externe românești în date*, coord. Ion Calafeteanu, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 551.

²² Zbigniew Brzezinski, Brent Scowcroft, *op. cit.*, p. 158.

Se poate spune că în 1985 a început sfârșitul perioadei faste a relațiilor româno-americane, care fusese inaugurată de vizita președintelui Richard Nixon la București în august 1969.

Scrisoarea adresată de președintele Ronald Reagan lui Nicolae Ceaușescu în 1985, în care sunt combinate elogii pentru meritele de „disident” ale secretarului general cu o mustrare abia perceptibilă, iscată de încălcări ale democrației săvârșite de adresant, este o piatră de hotar care desparte două epoci ale relațiilor româno-americane. Misiva cuprindea atât o dare de seamă referitoare la aceste raporturi, cât și un adevărat program pentru continuarea lor. Ele se integrau, după cum a precizat cu tact liderul de la Casa Albă, în contextul creat de raporturile dintre cele două supraputeri, care urmau să poarte în lunile următoare tratative după o agendă pe care figurau probleme ale dezarmării, probleme regionale, chestiuni bilaterale și, nu în ultimul rând, drepturile omului. Președintele SUA a ținut, de asemenea, să atenueze impactul „Inițiativei de Apărare Strategică” asupra raportului de forțe sovieto-american: „Trebuie să se înțeleagă, însă, că SDI este un efort de cercetare pentru a stabili, dacă va fi cu puțință, ca ambele țări să se îndepărteze de o relație nucleară, bazată pe amenințarea cu anihilarea reciprocă. Nu s-au decis nici un fel de măsuri dincolo de domeniul cercetării și ele nici nu se vor putea lua timp de mai mulți ani”²³.

După trecerea în revistă a chestiunilor de interes comun pentru Washington și Moscova, Ronald Reagan s-a referit pe scurt și la relațiile cu Bucureștiul: „Cred că relațiile noastre bilaterale sunt bune, ele se bazează pe interese comune și continuă să se maturizeze”²⁴. Dar, *in cauda venenum*: „Știu că vă este cunoscută importanța problemelor drepturilor omului în percepția pe care o avem noi despre relațiile bilaterale și vom continua pe cale neoficială să exprimăm preocupările pentru cazuri specifice privind drepturile omului, față de persoane oficiale române”²⁵.

²³ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetic – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, ff. 115-116 (originalul american), f. 118 verso (traducerea în limba română).

²⁴ Ibidem, f. 119.

²⁵ Ibidem, ff. 119-119 verso. Este semnificativ din acest punct de vedere că la 26 iunie 1985, Richard Nixon, care se prelua de o relație personală deosebită cu Nicolae Ceaușescu, i-a adresat acestuia o scrisoare în care îi solicita aprobarea, cerută de mai mulți membri ai Congresului, ca soția și fiul lui Napoleon Fodor, un înalt funcționar de la Agenția Economică a României, care solicitaseră azil politic în SUA, să se poată reuni cu aceasta, ibidem, f. 90 (originalul american), f. 91 (traducerea în limba română). Potrivit documentelor, Ceaușescu a solicitat Ministerului de Interne date în acest caz și,

Pentru a strecura o notă de optimism bine temperat în final, președintele american a promis că în problema licențelor de export pentru transferul de tehnologie, Casa Albă avea să depună toate eforturile, dar că trebuia să țină seama de legislația americană în vigoare, întrucât „tehnologia avansată este unul din cele mai mari atuuri strategice ale noastre”²⁶.

Însemnătatea acestei scrisori rezidă înainte de toate în avertismentul abia voalat în formularea diplomatică că viitorul relațiilor româno-americane era condiționat de acum încolo de respectarea drepturilor omului în țara condusă de Nicolae Ceaușescu. Într-adevăr, ea a devenit piatra de încercare, fatală, a acestor raporturi.

V.2. Începutul destrămării relațiilor bilaterale

Anul 1985 coincide cu perioada ultimelor eforturi ale Statelor Unite de a salva, potrivit lui Mircea Răceanu, relația cu România. Casa Albă era în continuare satisfăcută să aibă un „cap de pod” în Pactul de la Varșovia, dar nu mai era dispusă să sacrifice drepturile omului, devenit criteriu politic fundamental în evaluarea partenerilor, de dragul dictatorului de la București. Strădaniile americane de a păstra bunele raporturi cu regimul ceaușist și de a-l face pe liderul român să înțeleagă noua orientare a politicii americane și-au găsit expresia cea mai înaltă în vizita secretarului de stat, George Shultz, la București.²⁷

Până la această vizită din 15 decembrie 1985²⁸, relațiile româno-americane au cunoscut o evoluție în zigzag. Semnalele binevoitoare ale Washingtonului, destinate să arate că România era dorită și pe mai departe ca partenerul favorit din blocul sovietic, au alternat cu muștrări din cauza încălcării drepturilor omului.

Din prima categorie a făcut parte vizita lui Kenneth Adelman, directorul Agenției SUA pentru Controlul Armamentului și Dezarmare, la București între 17 și 19 ianuarie 1985.²⁹ Misiunea înaltului demnitar a fost de a arăta că România era percepută la Washington ca un interlocutor

potrivit notei lui C. Manea, șeful de cabinet al liderului român, cazul a fost „rezolvat imediat”, ibidem, f. 92.

²⁶ Ibidem, f. 119 verso.

²⁷ Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane: De la începutul cunoașterii reciproce până la prăbușirea regimului comunist în România*, 1989, București, Editura Silex, 2005, pp. 273-274.

²⁸ *Tovarășul Nicolae Ceaușescu a primit pe George Shultz, secretarul de stat al Statelor Unite ale Americii*, în „Scînteia”, nr. 13473, marți, 17 decembrie 1985, pp. 1, 7.

²⁹ „Scînteia”, nr. 13190, sâmbătă, 19 ianuarie 1985, p. 5.

important, vrednic de a fi informat despre poziția americană în negocierile cu Uniunea Sovietică privitoare la limitarea armelor strategice. Această onoare era destinată să demonstreze că România se bucura de un statut special în capitala americană.

Un mesaj similar a adus și generalul John Vessey, președintele Comitetului Reunit al șefilor de Stat Major al Forțelor Armate ale SUA, care a fost „cea mai înaltă oficialitate militară americană care, până la acea dată, a întreprins o astfel de vizită într-o țară membră a Tratatului de la Varșovia”³⁰. Prezența la București, vizitele în unitățile militare, unde constata *de visu* pregătirea potențialilor inamici și, mai ales, discuțiile cu Nicolae Ceaușescu și cu generalul Constantin Olteanu, ministrul apărării naționale, dovedesc că partea română înțelesese semnificația prezenței celei mai înalte autorități militare americane pe teritoriul României și că dorea să răspundă adecvat gestului american.³¹ Pe aceeași linie a colaborării, președintele Reagan a recomandat la 3 iunie prelungirea cu încă un an a Clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România, cu toate că în Congresul SUA, dar și în afara sa se înmulțeau criticile la adresa regimului Ceaușescu.

Recomandarea șefului statului american a fost în această conjunctură cu siguranță o decizie dificilă, care demonstra cu atât mai mult că șeful Casei Albe era hotărât să mențină o relație privilegiată cu România și, trecând peste critici, să-i „ierte” deficitul de democrație.

Pe același făgaș s-a înscris și vizita ambasadorului Warren Zimmerman, adjunct al șefului delegației SUA la convorbirile americano-sovietice de la Viena privind armele spațiale și nucleare, la București în 12 noiembrie 1985. El a informat partea română despre stadiul discuțiilor din capitala austriacă. Se repeta procedura și semnalul dat la începutul anului de Kenneth Adelman referitor la relația privilegiată a Bucureștiului cu Washingtonul.³²

³⁰ Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane...*, p. 275; vezi și Documentul nr. 1 din *Anexe*, p. 224.

³¹ Vezi Constantin Olteanu, *România – o voce distinctă în Tratatul de la Varșovia. Memorii 1980-1985. Dialog cu Dumitru Avram*, București, Editura Aldo, pp. 189-197; Constantin Olteanu, Alesandru Dușu, Constantin Antip, *România și Tratatul de la Varșovia: istoric, mărturii, documente, cronologie*, București, Editura Pro Historia, 2005, pp. 106-112.

³² Pentru mai multe detalii despre cele două vizite din luna noiembrie 1985 ale ambasadorului Warren Zimmerman la București, vezi Roger Kirk, Mircea Răceanu,

Aceste acte și gesturi prietenești au avut însă darul să ațâțe pe tot mai numeroșii critici, care acuzau Administrația Reagan pentru atitudinea ei conciliatoare față de regimul comunist din România. Acești opzanți atrăgeau cu evidentă îndreptățire atenția că atât timp cât Amendamentul Jackson-Vanik condiționa acordarea Clauzei de libera circulație a persoanelor, România, grav deficitară la acest capitol, nu avea dreptul să beneficieze de un regim preferențial.

Unul dintre cei mai acerbi critici ai regimului Ceaușescu a fost ambasadorul SUA la București, David Britton Funderburk, care a demisionat la 29 aprilie 1985 în semn de protest față de ceea ce considera el a fi atitudine părtinitoare a Departamentului de Stat față de regimul opresiv din România.³³ Încă de pe drumul de întoarcere în patrie a acordat un interviu ziarului „The Washington Post”, apărut la 15 mai, în care a formulat critici deosebit de dure atât la adresa regimului Ceaușescu, acuzat că prin încălcarea drepturilor omului și prin absența oricăror măsuri de democratizare sfida Statele Unite, cât și a Administrației

România împotriva Statelor Unite. Diplomația Absurdului. 1985-1989, București, Editura Silex, 1995, pp. 50-51.

³³ Vezi David B. Funderburk, *Un ambasador american între Departamentul de Stat și clanul Ceaușescu*, München, Jon Dumitru Verlag, 1989. În lumina datelor astăzi disponibile, demisia ambasadorului trebuie raportată la două planuri: intern, american; bilateral, adică al raporturilor româno-americane. Aflat la sfârșit de mandat, David B. Funderburk, decis să intre în viața politică americană, se pregătea să candideze la apropiatele alegeri pentru un loc de senator în statul Carolina de Nord. Acolo, cel care făcea jocurile politice era ultraconservatorul Jesse Helms, el însuși senator de Carolina de Nord. Acesta din urmă îl recomandase pe Funderburk președintelui Ronald Reagan, ca un partizan înflăcărat al partidului republican în Carolina de Nord, care, drept răsplată, fusese trimis ca ambasador la București. Acum, când un loc de senator în Carolina de Nord era vacant, David B. Funderburk a crezut că poate obține această funcție printr-o atitudine critică față de „conciliatorismul” Administrației Reagan, manifestat în raporturile cu regimul Ceaușescu. O astfel de poziție intra în vederile ultraconservatorului Jesse Helms, personalitatea decidentă în segmentul republican din Carolina de Nord. Încă din mai 1983, în cursul unei discuții cu ministrul de externe al României, Ștefan Andrei, aflat în vizită în Statele Unite, senatorul Jesse Helms a condamnat în termeni aspri introducerea „taxei” pentru educație, care ce urma să fie plătită de persoanele care doreau să emigreze, David Funderburk, *Relations Between the United States and Romania during the First Half of the 1980's*, în *US&R*, p. 151. Spre dezamăgirea fostului ambasador, în Carolina de Nord exista un competitor, cu performanțe nu mai puțin remarcabile în critica Administrației Reagan, de pe poziții ultraconservatoare. Rezultatul alegerilor avea să-i fie defavorabil lui Funderburk. Mult mai important a fost impactul acțiunii sale asupra opiniei publice.

Reagan, căreia i se cerea în mod imperativ să retragă Clauza națiunii celei mai favorizate acordată României.³⁴

O dovadă că aceste critici erau larg răspândite și cu interes recepționate în opinia publică americană a constituit-o faptul că adjunctul asistentului secretarului de stat pentru probleme umanitare, Garry Matthews, fiind audiat în Subcomitetul pentru Drepturile Omului și Organizații Internaționale ale Camerei Reprezentanților SUA, a declarat că „libertățile individuale și colective” erau „serios limitate” în România, că aceleași îngrădiri se întâlneau și în exercitarea drepturilor religioase și a exprimat preocuparea Departamentului de Stat în ceea ce privește „drepturile culturale” acordate minorităților etnice din România.³⁵ În aceeași notă s-au desfășurat și discuțiile din 29 mai – 1 iunie 1985 dintre influentul senator republican Robert Dole și autoritățile române, între care Nicolae Ceaușescu.³⁶ Oaspetele nu a ezitat să evoce în fața gazdelor cazurile disidenților Gheorghe Calciu-Dumitreasa și Dorin Tudoran³⁷, precum și limitarea drepturilor minorității maghiare de a-și afirma identitatea etnică și culturală. Acestui din urmă reproș, Ceaușescu i-a răspuns că revendicările ungarilor sunt o amenințare la adresa integrității teritoriale a României.³⁸ Este semnificativ faptul că în informarea făcută colegilor senatori la 10 iulie, Dole a ținut să atenueze gravitatea încălcării drepturilor omului și a subliniat necesitatea de a menține canale de comunicare cu regimul de la București în scopul de a determina modificări de substanță, în acord cu obiectivele politice ale Statelor Unite în România.³⁹

Poziția senatorului este edificatoare pentru atitudinea Washingtonului în această perioadă, care poate fi calificată fără rețineri ca ambivalentă și de tranziție. Casa Albă înregistrează pe de o parte toate abaterile României în registrul drepturilor omului, devenit esențial pentru

³⁴ Vezi Bradley Graham, *Romanian Policy of U.S. Is Assailed Envoy Resigns, Says Washington Ignores Rights Violations*, în „International Herald Tribune”, Thursday, mai 16, 1985, pp. 1 și 5.

³⁵ Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane...*, p. 276.

³⁶ *Tovarășul Nicolae Ceaușescu a primit pe liderul majorității republicane din Senatul S.U.A.*, în „Scînteia”, nr. 13304, sâmbătă, 1 iunie 1985, p. 1.

³⁷ Despre disidența lui Gh. Calciu-Dumitreasa și D. Tudoran, vezi, pe larg, Ana-Maria Cătănuș, *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970-1980*, București, INST, 2014, pp. 130-143, 199-213.

³⁸ Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane...*, p. 276.

³⁹ *Ibidem*.

politica externă americană, iar pe de altă parte consideră oportună menținerea dialogului cu Bucureștiul în speranța că va determina o modificare a cursului politic românesc spre democrație.

În acest context, știrile apărute în presa de peste Ocean, potrivit cărora un mare număr de Biblii trimise în România fuseseră reciclate în hârtie igienică, a produs un adevărat șoc în opinia publică americană. Sub impactul acestei informații, „temperatura” relațiilor româno-americane a înregistrat o scădere vertiginoasă, fapt relevat de atmosfera în care s-au desfășurat discuțiile dintre delegația Congresului SUA și autoritățile române în iulie 1985. Dezbaterile s-au concentrat asupra libertății religioase, kongresmenii prezentând o listă amănunțită a persoanelor și instituțiilor de profil supuse represiunii ceaușiste. Atât tema, cât și tonul acestui veritabil „dialog al surzilor” indicau o deteriorare severă a raporturilor româno-americane.

În același climat s-a desfășurat vizita lui Edward J. Derwinski, consilier al Departamentului de Stat, venit în aceeași lună la București, care a abordat aceleași probleme ca Robert Dole și delegația Congresului SUA. După audierea lui Derwinski în Senatul SUA, 18 senatori americani au adresat la 29 iunie 1986 o scrisoare lui Nicolae Ceaușescu, în care treceau în revistă încălcările drepturilor omului în România, situație care – avertizau ei – ridica mari obstacole în acordarea Clauzei națiunii celei mai favorizate.⁴⁰ Senatorii evidențiau progresele înregistrate în acest domeniu prin eliberarea unor disidenți (Radu Filipescu, Dorel Cataramă etc.) și prin amnistia din 2 iunie 1986, dar atrăgeau atenția că baza angajamentului SUA de a acorda României Clauza „rămâne extrem de fragilă și că va trebui făcut mult mai mult pentru a avea în viitor un climat bun în relațiile bilaterale”⁴¹. Scrisoarea făcea și un inventar meticolos al încălcărilor drepturilor omului în domeniul cultelor religioase, precum dărâmarea de biserici, interzicerea importului și difuzării de Biblii pentru cultele neoprotestante, refuzul de a recunoaște un șir de grupări religioase cu un mare număr de adepți în SUA (nazarinenii, martorii lui Iehova și mormonii). Se preciza, de asemenea, că organizațiile religioase din Statele Unite și din Europa Occidentală vor acoperi cheltuielile reclamate de construirea lăcașelor de cult, de furnizarea de alimente, îmbrăcăminte și

⁴⁰ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetice – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, ff. 140-145 (originalul în limba engleză), ff. 146-149 (traducerea românească).

⁴¹ Ibidem, f. 146 verso.

literatură religioasă. Scrisoarea se încheia cu o listă a persoanelor aflate în detenție, a căror eliberare era solicitată stăruitor, printre care Vasile Paraschiv, liderul Sindicatului Liber al Oamenilor Muncii din România.⁴²

Pentru a da oamenilor politici și opiniei publice americane un semnal de bunăvoință, autoritățile române au permis în septembrie reverendului Billy Graham să efectueze un turneu de predici în România. S-a estimat că numărul persoanelor participante la predicile sale s-a ridicat la peste 110.000.⁴³ Această acțiune de captare a bunăvoinței a avut loc cu puțin înainte de întâlnirea dintre ministrul de externe al României, Ștefan Andrei, și secretarul de stat al SUA, George Shultz. Se pare însă că „operația Billy Graham” nu a avut efectul scontat, întrucât dialogul dintre cei doi miniștri la 26 septembrie 1985 a fost plin de incriminări reciproce. Șeful diplomației americane a abordat din nou problema tratamentului minorităților etnice din România, a difuzării Bibliilor, precum și a unor chestiuni umanitare, ca reîntregirea familiilor. Interlocutorul român, invocând politica de independență a României, a respins cererile americane, lăsând să se înțeleagă că insistența Washingtonului într-o astfel de atitudine submina fundamentul însuși al relațiilor bilaterale. Ștefan Andrei i-a reproșat lui George Shultz faptul că la recenta Conferință pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE), desfășurată la Ottawa, făcuse referiri critice la adresa tratamentului aplicat minorității maghiare din România. Pentru prima dată în istoria relațiilor româno-americane a fost evocat și Mihail S. Gorbaciov: secretarul de stat al SUA s-a interesat care era poziția României față de noul lider de la Kremlin.⁴⁴

Câteva zile mai târziu, șeful diplomației române a fost primit de vicepreședintele George Bush. Acesta a reiterat remarcile critice la adresa politicii interne a României și a reliefat efortul Administrației Reagan de a reînnoi Clauza națiunii celei mai favorizate. Replica lui Ștefan Andrei dovedește că Nicolae Ceaușescu nu înregistrase schimbarea felului în care americanii percepeau România. El continua să mizeze pe „cartea independenței” față de URSS și încerca să „șantajeze” guvernul SUA, care insista asupra respectării drepturilor omului. În replică, ministrul de externe român a declarat că partea americană trebuie să înțeleagă că

⁴² Ibidem, ff. 147 verso-148.

⁴³ Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane...*, p. 279; *Anexe*, Documentul nr. 1, p. 227.

⁴⁴ Vezi, pe larg, Roger Kirk, Mircea Răceanu, *România împotriva Statelor Unite...*, pp. 35-37.

pentru România independența este lucrul cel mai de preț și că, dacă astăzi deschidem ușa de dragul unor principii asupra cărora insistă partenerii americani, mâine va exista pericolul ca alții, de exemplu în numele principiilor marxist-leniniste, să ne solicite să le deschidem și lor ușa, pretinzând cine știe ce României și punând astfel în pericol independența țării.⁴⁵ Această argumentație avea măcar aparent logica ei: orice concesie făcută Statelor Unite în probleme ale politicii interne a României, creează un precedent care putea fi speculat de Moscova pentru a submina conducerea de la București, promotoare notorie a unei politici de independență în cadrul blocului sovietic. Dorește Washingtonul ca România să înceteze de a reprezenta singura forță din Tratatul de la Varșovia hotărâtă să respingă dictatul Moscovei?

Acest tip de raționament nu îi mai impresiona pe oficialii americani, hotărâți să impună României respectarea drepturilor omului. Expresia cea mai categorică a acestei mutații o constituie rezoluția Senatului american din 1 noiembrie 1985, care a condamnat pur și simplu ca „barbară și respingătoare” politica guvernului român față de drepturile democratice ale cetățenilor și ale cultelor religioase. Așa cum a remarcat Mircea Răceanu, un cunosător cât se poate de avizat al raporturilor româno-americane din acea perioadă, „moțiunea Senatului, prima de acest gen după acordarea Clauzei României în 1975, indică un început de schimbare radicală în atitudinea Congresului SUA față de România”⁴⁶. Criticile s-au înmulțit în Statele Unite în toamna anului 1985, România sfârșind prin a fi considerată drept unul dintre cele mai represive state din Europa de Est, iar în materie de libertăți religioase, drept regimul cel mai intolerant, după Albania.

În acest context, a avut loc vizita secretarului de stat al SUA, George Shultz, la București în 15 decembrie 1985. El era purtătorul unui mesaj al președintelui Ronald Reagan⁴⁷, care, în prima parte, aducea, fie și indirect, un omagiu politicii de independență a României: „Suveranitatea României constituie elementul de bază al politicii SUA față de țara dumneavoastră. În ciuda diferențelor dintre sistemele noastre am reușit în ultimii 20 de ani să clădim relații importante bazate pe interesul comun și respectul reciproc. Dialogul bilateral în legătură cu drepturile omului a fost un element important în încercarea de a depăși

⁴⁵ *Ibidem*, pp. 40-41.

⁴⁶ Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane...*, p. 280.

⁴⁷ Datat 6 decembrie 1985.

diferențele de sistem și de a preveni ca acestea să împiedice progresul în relațiile noastre”⁴⁸. Era, de fapt, mai mult un gest de politețe decât expresia unei atitudini politice, pentru că, în continuare, președintele Statelor Unite, enumera un șir de probleme care grevau relațiile bilaterale, precum ignorarea dorinței Washingtonului de a vedea acceptate la București importul și difuzarea Bibliilor și facilitarea contactelor umane.⁴⁹

Mesajul lui Robert Michel, liderului minorității republicane din Camera Reprezentanților, membru al cultului nazarinean, transmis de George Shultz ministrului Afacerilor Externe, Ilie Văduva, a amintit toate problemele de ordin religios și umanitar care deveniseră acum obstacole în calea bunelor raporturi româno-americane.⁵⁰

Se poate spune că atât întrevederea pe care Ștefan Andrei o avusese cu vicepreședintele George Bush, cât și vizita lui George Shultz la București au fost dominate de ceea ce americanii numesc *wishful thinking* („dorința luată drept realitate”), deoarece partea română a preferat să omită criticile formulate de interlocutorii americani și le-a interpretat declarațiile ca dovadă a sprijinului Statelor Unite pentru poziția României în cadrul blocului sovietic.

Aceeși răstălmăcire a realității și negare a evidenței se găsește și în scrisoarea adresată la 7 ianuarie 1986 de Nicolae Ceaușescu lui Ronald Reagan, în care își exprima dezacordul față de criticile formulate de președintele Statelor Unite, susținând că în România nu exista nici unul dintre fenomenele incriminate și că observațiile privind nerespectarea drepturile omului, libertăților religioase etc. reprezentau imixtiuni în afacerile interne ale României.⁵¹ În replică, ambasadorul Roger Kirk i-a explicat ministrului de externe Ilie Văduva în cursul întrevederii din 18 ianuarie că SUA nu intenționau să conteste dreptul României de a-și elabora politica internă, dar că și-au exprimat îngrijorarea referitor la situația drepturilor omului.

Mai nuanțat a fost *Raportul Interimar* privind situația libertăților religioase din România, prezentat de președintele Ronald Reagan Congresului SUA. Textul înfățișa o imagine relativ echilibrată între

⁴⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetice – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, f. 84 (originalul în limba engleză), ff. 87-88 (traducerea românească).

⁴⁹ Ibidem, f. 88.

⁵⁰ Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane...*, p. 282.

⁵¹ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetice – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, ff. 178-183, 184-189.

pozitiv și negativ, dar deficiențele politice cunoscute erau exemplificate concret: interzicerea unor culte neoprotestante precum nazarinenii, martorii lui Iehova, mormonii, demolarea caselor de rugăciuni etc.⁵²

Un pas critic mai departe l-a făcut *Raportul* Departamentului de Stat privind situația drepturilor omului în lume, publicat în februarie 1986, în cuprinsul căruia erau semnalate gravele lor violări în România. Această dare de seamă, redactată de Rozanne L. Ridgway, pune în fața congresmenilor în chip răspicat următoarea alternativă: „România sau are Clauza sau nu o are; procesul anual de reînnoire a Clauzei sau va continua să genereze un progres continuu, pas cu pas, care să servească interesele noastre în România, sau el nu va continua. [...] Relațiile noastre cu România ne confruntă cu alegeri dificile. Pe de o parte, avem interese naționale de securitate și capacitatea de a influența pozitiv viețile persoanelor care au nevoie de sprijinul nostru. Pe de altă parte, avem sentimentul că poziția pe care o adoptăm ne asociază cu un regim represiv, care nici nu împărtășește și nici nu răspunde la principiile înalte ale drepturilor omului, atât de importante pentru noi”⁵³. Dilema Administrației Reagan în versiunea Departamentului de Stat era clară: interesele de securitate ale SUA cereau sprijinirea în continuare a conducerii de la București, distanțată de Moscova, în timp ce postura de apărătoare a drepturilor omului reclama imperios disocierea de un regim antidemocratic și represiv.

Din ce în ce mai viguros, curentul de opoziție față de reînnoirea Clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România și-a găsit adepți și în Subcomitetul pentru Problemele Europene al Senatului american, în cadrul căruia a fost pusă sub semnul întrebării chiar „politica de

⁵² Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane...*, p. 286.

⁵³ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetice – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, f. 195. În expunerea făcută la audierile din Congres, reprezentanta Departamentului de Stat, Rozanne L. Ridgway a declarat că: „România a stabilit și menținut o politică externă substanțial independentă de Uniunea Sovietică într-un șir de probleme. Credem că această independență încă există și distinge România de toate celelalte țări ale Tratatului de la Varșovia”, apud Nestor Ratesh, *The Rise and Fall of a Special Relationship*, în vol. *US&R*, p. 165. Fostul corespondent al Europei Libere se arată surprins că Departamentul de Stat nu vedea nicio schimbare în poziția României din 1975, când fusese acordată Clauza națiunii celei mai favorizate, până în 1986, *ibidem*, pp. 164-165.

diferențiere”, care permisesse lui Nicolae Ceaușescu să inducă sistematic în eroare SUA în privința încălcării drepturile omului.⁵⁴

În ședința Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 15 aprilie 1986, secretarul general i-a informat pe membrii acestuia că ambasadorul american în România a arătat din nou că „ei sunt tare îngrijorați de problema Clauzei” și că „așteaptă ca noi, totuși, să întreprindem ceva, care să liniștească la ei opinia publică”⁵⁵. Replica ironică a Elenei Ceaușescu nu a întârziat: „Ce «îngrijorați» sunt ei!”. Toți tovarășii au fost de acord și cu aceasta ședința s-a încheiat.⁵⁶

În dorința de a menține o punte de legătură cu România, președintele SUA a cerut la 3 iunie 1986 Congresului prelungirea cu încă un an a Clauzei, dar l-a admonestat în aceeași zi pe Nicolae Ceaușescu: „Aceasta a fost o hotărâre dificilă pentru mine. Nu va fi ușor pentru Administrație să o apere în Congres. [...] Lipsa de voință a guvernului dumneavoastră de a veni în întâmpinarea acestor preocupări a plasat sub semnul riscului politica noastră, de care România beneficiază substanțial”⁵⁷.

Cât de puternic era curentul de ostilitate față de România rezultă concludent din numărul mare de voturi favorabile întrunit de rezoluția

⁵⁴ Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane...*, p. 286. În aceeași perioadă, la 20 februarie 1986, Nicolae Ceaușescu a declinat invitația președintelui Ronald Reagan ca bricul „Mircea” să participe la o paradă a navelor cu pânză, prilejuită de centenarul ridicării Statuii Libertății, ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetic – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, ff. 199-202. Vezi scrisoarea de invitație a lui Reagan, ibidem, f. 197 (originalul englez) – ff. 198-198 verso (traducerea românească). Deși nu dispunem de documente care să prezinte explicit motivele refuzului liderului român, ipoteza noastră este că atitudinea lui a fost determinată de considerente strict economice. În nota de cheltuieli care însoțește schimbul de scrisori dintre cei doi președinți se arată că totalul cheltuielilor (combustibil, alimente etc. al unei deplasări în SUA s-ar fi ridicat la 167.115 dolari), adică dublu față de deplasarea aceleiași nave în SUA cu ocazia bicentenarului independenței Statelor Unite, ibidem, ff. 204-205 verso.

⁵⁵ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 39/1986, f. 6; vezi și Simion Gheorghiu, *Clauza națiunii celei mai favorizate și relațiile româno-americane*, în „*Historia*”, an. VIII, nr. 82, octombrie 2008, pp. 42-45.

⁵⁶ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 39/1986, f. 6.

⁵⁷ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetic – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, ff. 160-160 verso.

congresmanului Philip Crane, care cerea colegilor din Camera Reprezentanților să blocheze acordarea Clauzei: 190 din totalul de 406.⁵⁸

Plenara CC al PCR a adoptat la 22 octombrie 1986 o hotărâre de reducere cu 5% a armamentelor, a efectivelor și a cheltuielilor militare, urmând ca populația țării să se pronunțe printr-un referendum asupra acestei inițiative. S-a dorit o lovitură de imagine, destinată să reîmprospăteze chipul liderului român de *maverick*⁵⁹ în cadrul Tratatului de la Varșovia și să-i recâștige popularitatea în Occident, erodată de măsurile represive din România. Nicolae Ceaușescu a adresat un mesaj special președintelui Ronald Reagan, prin care i-a comunicat că propunerea conducerii partidului a fost validată de cei 11.000 de participanți la Congresul oamenilor muncii. El a ținut să sublinieze, totuși, că inițiativa României ținea seamă de proiectul Tratatului de la Varșovia de a se reduce forțele armate și armamentele convenționale cu 25% până la sfârșitul deceniului și că „asemenea măsuri unilaterale nu pun în pericol securitatea niciunuia dintre state”⁶⁰. Referendumul desfășurat la 23 noiembrie a întrunit adeziunea unanimă a votanților, record absolut în lagărul socialist.

Un nou inventar al încălcării dreptului omului a fost prezentat lui Nicolae Ceaușescu de secretarul de stat adjunct al SUA, John Whitehead, în timpul vizitei sale oficiale la București în intervalul 14-16 noiembrie 1986. La temele abordate până atunci s-a adăugat situația lui Liviu Bota, diplomat român, director al Institutului ONU pentru Dezarmare (UNIDIR) de la Geneva, căruia nu i se mai permisese să revină la post după concediul din țară. Deși partea română manifestase spirit de

⁵⁸ Pentru acțiunile lui Philip Crane în privința respectării libertăților religioase în România vezi, pe larg, Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane. 1940-1990...*, pp. 511-518.

⁵⁹ *Maverick* – provine de la Samuel A. Maverick (1803-1870), deținător de vite din Texas care a neglijat să-și marcheze viteii dintr-un efectiv mic pe care l-a deținut, *A Dictionary of Americanisms. On Historical Principles*, Edited by Mitford M. Mathews, Chicago, Illinois, The University of Chicago Press, [1956], p. 1036. Cuvântul american este utilizat pentru a caracteriza statutul României în blocul sovietic. Fl. Constantiniu dă următoarea explicație cuvântului: „De la el, *maverick* a desemnat o vită, de regulă, un vițel nemarcat (fără danga), intrat în proprietatea celui care îl marca. Apoi, cuvântul a intrat în vocabularul politic pentru a desemna pe cineva neafiliat unui partid politic sau intrat fiind într-un partid, nesupunându-se disciplinei de partid”, Florin Constantiniu, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, p. 287.

⁶⁰ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetic – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, ff. 126-128.

cooperare în cursul convorbirilor înaltului demnitar american cu Nicolae Ceaușescu și cu ministrul afacerilor externe, Ioan Totu, nici una dintre problemele litigioase nu și-a găsit soluționarea. În scrisoarea de mulțumire adresată la 15 noiembrie 1986 lui Ceaușescu de Whitehead era exprimată dorința intensificării relațiilor bilaterale, discuțiile constituind „un prim pas bun” în această direcție și era subliniat că schimbul de opinii în problemele comerțului și ale drepturilor omului, care vor contribui la dezvoltarea relațiilor româno-americane, se cuvin continuate.⁶¹

V.3. Sfârșitul iluziilor

Așa cum s-a remarcat, anul 1987 a însemnat „încetarea, de fapt, a relațiilor speciale, care existau între România și SUA, din perioada Administrației Nixon”⁶². Anul a debutat prin *Declarația* Departamentului de Stat din 2 ianuarie privind intenția guvernului SUA de a retrage României *Regimul Generalizat de Preferințe Vamale*, hotărârea fiind motivată de încălcarea de către autoritățile române a drepturilor muncitorilor de asociere și de grevă.

O nouă expresie a nemulțumirii, tot mai puternică în cercurile politice americane, a constituit-o Rezoluția Nr. 1250, introdusă pe data de 25 februarie 1987 de membrii Camerei Reprezentanților, Christopher Smith, Tony Hall și Frank Wolf, care cereau suspendarea pe o perioadă de șase luni a Clauzei națiunii celei mai favorizate. În acest interval, Administrația urma să supravegheze modul în care se respectau în România drepturile omului și, mai ales, libertățile religioase și numai în cazul unor progrese substanțiale președintele american putea solicita Congresului re acordarea Clauzei. În timpul prezentării rezoluției, C. Smith le-a spus colegilor săi că aceasta constituie un „mesaj clar către români, [care să le arate] că respectarea drepturilor omului este piatra de temelie a relațiilor dintre Statele Unite și România”⁶³.

Demersul congresmenilor americani a fost sprijinit o lună mai târziu de scrisoarea adresată de secretarul de stat, George Shultz, lui Nicolae Ceaușescu la 28 martie. Reluând șirul criticilor față de violările drepturilor omului în România, șeful diplomației americane îi atrăgea atenția: „Trebuie să vă spun deschis că reînnoirea Clauzei se află în

⁶¹ Ibidem, f. 133 (originalul englez) – f. 134 (traducerea românească).

⁶² Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane...*, p. 293.

⁶³ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane. 1940-1990*, Iași, Institutul European, 2002, p. 521.

primejdie serioasă, datorită preocupării largi cu privire la o serie de aspecte legate de drepturile omului”⁶⁴. Avertismentul a fost urmat de fapte: Camera Reprezentanților a aprobat la 30 aprilie 1987 amendamentul la proiectul noii *Legi a Comerțului*, care stipula suspendarea pe șase luni a Clauzei națiunii celei mai favorizate. Alarmat de această măsură, Nicolae Ceaușescu l-a trimis ca emisar personal în SUA pe Manea Mănescu. Refuzul părții americane de a accepta ca demnitarul român să fie primit de președintele Ronald Reagan sau vicepreședintele George Bush a dus la anularea vizitei. Practic, din acest moment se poate vorbi de încetarea relațiilor speciale dintre București și Washington.

Câteva zile mai târziu (4-8 mai 1987), o delegație parlamentară română, formată din deputații Marin Ivașcu, vicepreședinte al Marii Adunări Naționale, președintele Grupului Român din Uniunea Interparlamentară, Dumitru Ghișe, vicepreședinte al Comisiei pentru politică externă și cooperare economică internațională, Iuliu Fejes, precum și Gheorghe Petricu, secretar tehnic al Grupului, a efectuat o vizită în Statele Unite, în timpul căreia au avut loc întâlniri cu Jim Wright, președintele Camerei Reprezentanților, cu John Whitehead, secretar de stat adjunct, cu alte oficialități ale administrației și cu primarul orașului New York.

Conform mandatului, delegația română a relevat dorința României „de a amplifica continuu relațiile de colaborare cu Statele Unite ale Americii, fără nici un amestec în treburile interne sau exercitare de presiuni de orice fel”⁶⁵. Același raport al misiunii continua mai circumstanțiat: „Atenția deosebită a fost acordată discuțiilor cu senatorii și kongresmenii care au votat în favoarea amendamentului deputatului Wolf privind suspendarea pe șase luni a Clauzei națiunii celei mai favorizate, adoptată de Camera Reprezentanților în săptămâna precedentă sosirii delegației”⁶⁶. În timpul discuțiilor, majoritatea interlocutorilor s-au pronunțat pentru dezvoltarea relațiilor româno-americane, apreciind că „nu există obstacole deosebite în realizarea acestui obiectiv” și că problemele existente „pot fi soluționate pe calea dialogului, luându-se în

⁶⁴ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetic – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, f. 221(originalul englez) – f. 223 (traducerea românească).

⁶⁵ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cămară, dosar 104/1987, f. 2. („Raport privind vizita delegației Marii Adunări Naționale în Statele Unite ale Americii”).

⁶⁶ Ibidem.

considerare interesele ambelor părți”. Oficialii americani au precizat însă că „în acest an, mai mult ca oricând, «s-a creat o situație îngrijorătoare, care pune în mare pericol revalidarea Clauzei națiunii celei mai favorizate» [...] și că trebuie împiedicată o asemenea evoluție, întrucât ea «ar afecta profund raporturile dintre SUA și România, nu numai în plan economic» și ar fi nevoie de mari eforturi pentru a se relua colaborarea”⁶⁷.

Acest raport al delegației este caracteristic pentru documentele din faza finală a regimului Ceaușescu: emisarii secretarului general se străduiau să-i ofere o imagine „purificată”, fără elemente critice, cu finaluri de regulă optimiste.

Senatul SUA a pășit pe o nouă treaptă a deteriorării relațiilor bilaterale când a votat la 26 iunie 1987 amendamentul la *Legea Comerțului* privitor la suspendarea pe șase luni a Clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România. A fost norocul guvernului de la București că cele două camere ale Congresului american nu s-au putut pune de acord asupra textului final și că, în urma „căderii” proiectului legislativ, România a continuat să beneficieze de Clauză până la 2 iunie 1988.

Votul a produs însă o mare iritare la București, oglindită de stenograma ședinței Biroului Permanent al Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 27 iunie 1987. Nicolae Ceaușescu era hotărât să nu dea curs cererilor SUA, pe care le taxa drept „amestec în afacerile interne” și „calomnii la adresa României”⁶⁸. Intervențiile Elenei Ceaușescu împotriva americanilor au fost mai tăioase: „Au anunțat, de fapt, lună de lună, an de an, acest lucru”. „Trebuie să avem o demnitate. Prea mult ne-au umilit!”⁶⁹. În aceeași ședință, secretarul general a hotărât ca ambasadorul român în SUA, Nicolae Gavrilescu, să fie rechemat pentru activitate necorespunzătoare⁷⁰.

Agenția română de presă, Agerpres, a fost împuternicită să declare: „Opinia publică din România a luat cunoștință cu surprindere și indignare de hotărârea Senatului Statelor Unite ale Americii, care a votat zilele acestea – cu 49 voturi pentru și 44 împotriva – un proiect de amendament privind suspendarea pe timp de șase luni a Clauzei națiunii

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 42/1987, ff. 7-9; Simion Gheorghiu, *Clauza națiunii celei mai favorizate și relațiile româno-americane*, în „Historia”, an. VIII, nr. 82, octombrie 2008, pp. 44-45.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Ibidem.

cele mai favorizate acordate României”⁷¹. Declarația, intitulată *Un act ostil României, în totală contradicție cu interesele dezvoltării relațiilor româno-americane*, apărută în ziarul „Scânteia” din ziua de 28 iunie, califica hotărârea Senatului american „un amestec inadmisibil în treburile interne ale României, o încălcare a normelor de respect reciproc, care trebuie să existe în relațiile dintre state”⁷². În final însă, Nicolae Ceaușescu, se arăta dispus să continue dezvoltarea relațiilor cu SUA, considerând că aceasta era în interesul ambelor popoare.

Atât în ședința din 15 aprilie 1986 a Comitetului Politic Executiv, cât și în cea a Biroului Permanent al Comitetului Politic Executiv din 27 iunie 1987, intervențiile lui Nicolae Ceaușescu și ale Elenei Ceaușescu dezvăluie o incredibilă cecitate politică. Cuplul aflat la cârma țării era pur și simplu incapabil să ia act de schimbarea radicală survenită în atitudinea Statelor Unite ale Americii față de România și a acționat în consecință: în locul deschiderii spre noile criterii după care Washingtonul evalua România, cei doi au adoptat refuzul ca panaceu și au respins cu aceeași obstinație demersurile americane în sensul democratizării și chemările la reformă ale Kremlinului. Această închistare agresivă a condus inexorabil la transformarea Statelor Unite din partener privilegiat al României în adversar ireductibil al regimului Ceaușescu.

Cu un amestec de rigiditate și elasticitate a fost primită delegația condusă de deputatul Steny H. Hoyer, șeful Comisiei SUA pentru securitate și cooperare în Europa. Oaspeții americani au abordat din nou vechea temă a drepturilor omului și au insistat asupra încălcărilor libertăților religioase, a interdicțiilor privind importul și difuzarea Bibliilor, precum și asupra cazului Napoleon Fodor.⁷³ În scrisoarea de mulțumire adresată lui Nicolae Ceaușescu la 10 septembrie 1987, Hoyer i-a amintit că atunci „când reprezentanții celor 35 de țări au semnat Actul final de la Helsinki, ei s-au angajat ca țările lor să se trateze una pe alta cu respect. Nu au pretins niciodată că nu vor analiza sau nu vor pune întrebări cu privire la politicile care afectează cetățenii unuia dintre statele semnate la Helsinki. De fapt, s-au angajat să apere drepturile tuturor cetățenilor, indiferent de granițe”⁷⁴. A fost o modalitate tranșantă de

⁷¹ Ibidem, f. 10.

⁷² Ibidem, f. 10 verso.

⁷³ Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americane...*, pp. 300-301.

⁷⁴ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetice – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, ff. 207-208 (originalul englez) – ff. 209-209 verso (traducerea românească).

respingere a obiecțiilor lui Nicolae Ceaușescu, care susținea că abordarea drepturilor omului în discuțiile bilaterale însemna amestec în afacerile interne și lipsă de respect în relațiile interstatuale.

V.4. „Unhappy end”

Aceleași cauze au determinat agravarea divergențelor româno-americane în 1988, contactele și schimbul de mesaje punând în lumină atât iritarea crescândă a părții române, cât și fermitatea Administrației Reagan în decizia de a retrage României statutul special de care se bucurase până atunci.

Deteriorarea relațiilor româno-americane a avut loc pe fondul declanșării unei adevărate crize economice în România, generată de hotărârea lui Nicolae Ceaușescu de a lichida datoria externă a țării. Dezechilibrele comerțului exterior, în care importurile depășeau tot mai mult exporturile, iar creditele solicitate pentru finanțarea industrializării forțate deveniseră extrem de oneroase au debilitat grav economia românească. Încă din 1983, Direcția a XI-a a spionajului extern sovietic semnală cu îngrijorare faptul că România se îndreaptă spre un colaps economic, care ar putea deschide drumul penetrației occidentale în zona de influență sovietică.⁷⁵ Prognoza sovietică s-a dovedit corectă. Efortul cerut de lichidarea datoriei externe, care a impus privațiuni considerabile populației, s-a repercutat și asupra relațiilor româno-americane.

Criza în care se scufunda regimul de la București nu a fost generată doar de factori interni, precum scăderea nivelului de trai, ci și de alterarea generală a poziției României în plan extern. Pe lângă Statele Unite și altă țară, prietenă de dată veche, și-a arătat nemulțumirea: „Anii '80 înregistrează o deteriorare clară a raporturilor economice și politice între Franța și România comunistă. Cazurile umanitare vor declanșa emoția societății civile și protestele guvernului francez”⁷⁶.

Escaladarea conflictului dintre regimul Ceaușescu și Administrația Reagan a atins apogeul, când beneficiarii au renunțat unilateral la Clauza națiunii celei mai favorizate. Motive propagandistice de prestigiu l-au îndemnat pe Nicolae Ceaușescu să facă precipitat acest pas, adică să anunțe public înaintea Washingtonului decizia.

⁷⁵ Christopher Andrew, Oleg Gordievski, *KGB – Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, București, Editura ALL, 1994, p. 462.

⁷⁶ Gavin Bowd, *La France et la Roumanie communiste*, Paris, L'Harmattan, 2008, p. 318.

Ea a fost justificată ca răspuns în numele demnității naționale la acțiunile și declarațiile unor „cercuri ostile”, care se foloseau de reînnoirea Clauzei pentru a „denigra România”. Stenograma ședinței Biroului Permanent al Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 25 februarie 1988 este de fapt o diatribă antiamericană furioasă și agramată: „Nu putem accepta în nici un fel acordarea Clauzei pe baza condițiilor care ni se impun. Nu vom accepta niciodată! I-am scris și lui Reagan – ca răspuns la scrisoarea lui – despre aceste lucruri; problemele economice românești – la ce se referă el – aici nu este vorba de nici o problemă economică, ci problemele economice sunt foarte grave în Statele Unite ale Americii – recunoscute chiar de economiștii lor – și care afectează și alte state, inclusiv țările în curs de dezvoltare. [...] În legătură cu democrația, i-am spus că, considerăm că democrația noastră este superioară celei din Statele Unite ale Americii. Sigur, putem în acest fel să discutăm, dar sunt probleme interne și nu considerăm că poate fi obiectul unor discuții privind relațiile noastre. Sigur, noi am spus că renunțăm la prelungirea acordării Clauzei, dacă se pun fel de fel de condiții. Sîntem pentru menținerea Clauzei fără condiții, adică fără menținerea Amendamentului Jackson-Vanik. Și dacă nu vor, România nu va mai cere prelungirea. Nu se poate accepta condițiile impuse de ei! Cum poți să spui că «președintelui îi va fi greu să mai ceară prelungirea Clauzei dacă România nu răspunde la o serie de cerințe ale SUA»?!”⁷⁷.

Vizita la București a subsecretarului de stat Whitehead la 5 februarie 1988 a fost un nou prilej de înfruntare între hotărârea Statelor Unite de a exercita presiuni asupra regimului de la București în numele respectării drepturile omului și refuzul acestuia de a da satisfacție Washingtonului sub pretextul imixtiunii în afacerile interne. Deosebit de caracteristic pentru această etapă de regres a relațiilor bilaterale este că din întreaga gamă de probleme și interese comune emisarii americani se concentrau aproape exclusiv asupra libertăților politice și religioase din România.

Întâlnirea Ceaușescu-Whitehead din 5 februarie 1988 a fost una dintre cele mai tensionate. Liderul român și-a manifestat în termeni duri nemulțumirea față de ceea ce considera a fi o percepție fundamental

⁷⁷ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 8/1988, ff. 6-10; Simion Gheorghiu, *Clauza națiunii celei mai favorizate – element central în evoluția relațiilor româno-americane (2). Ceaușescu și renunțarea la clauza*, în „*Historia*”, an. VIII, nr. 83, noiembrie 2008, pp. 22-24.

eronată a Administrației Reagan în privința realităților din România. În cursul discuției, secretarul general nu a ezitat să folosească termenul de „repulsie” pentru a-și defini impresia lăsată de mesajul președintelui Reagan, transmis de reprezentantul american⁷⁸ și a încheiat, probabil pentru a se remonta, cu o fanfaronadă, care l-a uimit pe interlocutor: România s-ar afla la un nivel de dezvoltare atât de înalt, încât i-ar permite, dacă ar dori, să producă chiar arme nucleare.⁷⁹

Coliziunea pozițiilor principale imuabile a produs inevitabilul: falimentul relațiilor speciale româno-americane. Hotărârea lui Ceaușescu de a renunța la Clauză a fost momentul-cheie al rupturii. Ea a lipsit, desigur, Washingtonul de un mijloc de presiune asupra conducerii de la București, dar a contribuit în același timp masiv la izolarea pe multiple planuri a regimului.

Parcă dezmeticiti după șoc și apăsati de perspectiva unui viitor sumbru, conducătorii României au căutat ulterior să-și îndulcească atitudinea față de SUA, după cum stă mărturie primirea neobișnuit de călduroasă făcută unui grup de oameni de afaceri americani, condus de Robert Robertson, vicepreședinte al Consiliului economic româno-american, vicepreședinte al organizației „Oamenilor de afaceri americani pentru comerț internațional”, primit de Nicolae Ceaușescu și de cei mai înalți demnitari români la 4 mai 1988. În cursul discuțiilor, conducătorul statului a cerut de-a dreptul oaspeților americani să acționeze pentru menținerea Clauzei, în vigoare până la 3 iunie. Într-un interviu acordat revistei „Lumea”, el și-a exprimat dorința de a continua „în bună credință” negocierile, deoarece: „Relațiile economice dintre România și Statele Unite au trecut prin mai multe etape, cu sau fără existența Clauzei națiunii celei mai favorizate, dar ele s-au dezvoltat continuu. Dorim, în mod deosebit, continuarea și dezvoltarea relațiilor economice. Dorim să dezvoltăm societățile mixte pe care le avem, să găsim noi forme de cooperare și de conlucrare, în interesul atât al întreprinderilor din țara noastră, al economiei românești, cât și al întreprinderilor, companiilor și

⁷⁸ Textul mesajului lui Ronald Reagan, ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetice – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, ff. 235-236 (originalul american), ff. 237-237 verso (traducerea în limba română). Mesajul se încheie cu avertismentul că „va fi foarte dificil pentru mine să hotărâsc în privința reînnoirii Clauzei națiunii celei mai favorizate pentru România în această primăvară și, cu atât mai puțin, ca Congresul să accepte o recomandare pozitivă”, *ibidem*, f. 237 verso.

⁷⁹ Roger Kirk, Mircea Răceanu, *România împotriva Statelor Unite...*, p. 221.

oamenilor de afaceri americani și al Statelor Unite ale Americii”⁸⁰. Proclamarea *post festum* a acestor dorințe nu a avut nici un efect practic: relațiile comerciale româno-americane au intrat într-o fază de regres, care a exprimat schimbarea radicală a atitudinii Statelor Unite față de regimul de la București.

Noua întrevedere dintre N. Ceaușescu și J. Whitehead, secretarul de stat adjunct, din 10 octombrie 1988⁸¹ a scos încă o dată în evidență blocajul relațiilor bilaterale. Fără să țină seama de realitățile schimbate, secretarul general i-a reproșat imperturbabil interlocutorului abandonarea atitudinii adoptate de Administrațiile Nixon și Ford față de România. În conferința de presă ținută la sfârșitul vizitei, oaspetele american nu s-a sfiit să afirme că relațiile Washingtonului cu Bucureștiul se plasau acum în urma raporturilor cu celelalte țări din blocul sovietic.⁸² Pentru a lăsa însă poarta deschisă unei eventuale revizuirii a atitudinii părții române, Whitehead a reafirmat în scrisoarea de mulțumire adresată lui N. Ceaușescu dorința SUA de a întreține raporturi bune cu România și și-a exprimat speranța că discuțiile avute cu președintele român slujiseră acestui scop: „Avem numeroase puncte de acord și unele divergențe. Sarcina noastră este să vedem dacă putem face progrese”⁸³.

Declinul relațiilor bilaterale a continuat și în ultimul an de existență a regimului Ceaușescu. El a fost marcat de un șir de demersuri și hotărâri ale Bucureștiului de o stranie perseverență: sabotarea Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa prin 17 amendamente, care întruchipau în opinia ambasadorului Statelor Unite, Warren Zimmerman, „o opoziție absurdă și ilegală”; arestarea lui Mircea Răceanu sub acuzația de spionaj în favoarea SUA, urmată de condamnarea sa la moarte⁸⁴; refuzul lui Nicolae Ceaușescu de a primi senatori americani etc. Schimbarea ambasadorului american la București, Roger Kirk la 10 octombrie 1989 cu Alan Green, Jr. nu a produs nici o modificare semnificativă în raporturile bilaterale. Refuzul statornic al autorităților

⁸⁰ În interesul dezvoltării cooperării economice și schimburilor comerciale româno-americane, în „Lumea. Săptăminal de politică externă”, nr. 20 (1281), 12 mai 1988, p. 6.

⁸¹ *Tovarășul Nicolae Ceaușescu a primit pe trimisul președintelui S.U.A.*, în „Scînteia”, nr. 14352, marți, 11 octombrie 1988, p. 1.

⁸² Roger Kirk, Mircea Răceanu, *România împotriva Statelor Unite...*, p. 280.

⁸³ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Relații Externe – Alfabetice – Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, f. 230.

⁸⁴ Vezi mesajul trimis de președintele SUA George Bush lui Nicolae Ceaușescu, în care îi solicita să nu se aplice sentința pronunțată, pp. 28-29.

române de a da curs cererilor americane privind respectarea drepturilor omului, penuria alimentară, măsurile inumane de economisire a energiei electrice și a celei termice, planul de sistematizare a satelor, formele absurde ale cultului personalității au adâncit criza regimului și i-au creat o imagine sumbră peste hotare.

Această întunecare finală s-a produs tocmai când în Europa de Est aveau loc prefaceri profunde ale regimurilor comuniste sub impulsul politicii de reformă a lui M.S. Gorbaciov: la 18 octombrie 1989, Erich Honecker a fost silit să demisioneze iar peste 20 de zile, la 9 noiembrie, a fost dărâmat Zidul Berlinului, simbol al divizării postbelice a Europei. După numai o zi a fost înlocuit din domnia-i lungă de peste 35 de ani și liderul bulgar Todor Jivkov, înlocuit cu Peter Mladenov. Doar România părea o insulă singuratică, înghețată în dogmatism, teroare și înfometare. Dialogul cu dictatorul din fruntea ei nu mai avea pentru Statele Unite nici o noimă.

Pentru a sonda intențiile Administrației, a fost aprobată ținerea unui colocviu româno-american între 12 și 14 decembrie 1989, anulat la început de Elena Ceaușescu. Inițiatorul lui, generalul Ilie Ceaușescu, înțelesese mai bine decât fratele și cumnata sa că soarta regimului atârna decisiv de bunăvoința SUA.⁸⁵ Delegația americană, în care vocea cea mai importantă era a lui Harry Barnes, Jr., fostul ambasador american la București, a notificat fără înconjur partenerilor de dialog că politica de independență a României nu mai avea nici o relevanță, dacă nu i se asociau măsuri complementare precum: respectarea drepturilor omului, oprirea sistematizării satelor, îmbunătățirea aprovizionării populației, încetarea măsurilor represive față de „elitele universitare și diplomatice”⁸⁶.

Nicolae Ceaușescu nu a mai răspuns la acest ultim mesaj al Statelor Unite: la două zile după încheierea colocviului au izbucnit la Timișoara manifestările care au dus la prăbușirea regimului comunist din România.

⁸⁵ În ședința cu membrii delegației române, generalul Ilie Ceaușescu le-a spus că scopul colocviului era de a se afla intențiile SUA față de România. La recepția dată de ambasadorul american, la sfârșitul colocviului, Ilie Ceaușescu și Harry Barnes au avut o lungă conversație, remarcată de cei prezenți. (Relatare a acad. Florin Constantiniu, martor ocular).

⁸⁶ Vezi Florin Constantiniu, *O istorie sinceră...*, pp. 529-530; idem, *De la Răutu și Roller la Mușat și Ardeleanu*, București, Editura Enciclopedică, 2007, pp. 437-438.

Administrația Bush a condamnat la 19 decembrie 1989 în termeni răspicați măsurile represive ordonate de conducătorii de la București. Pe măsura înmulțirii informațiilor despre evenimentele din România, Lawrence Eagleburger, adjunctul secretarului de stat, l-a convocat două zile mai târziu pe ambasadorul Ion Stoichici, care a încercat să evite întâlnirea, și i-a exprimat protestul ferm al Statelor Unite față de brutalitatea represiunii.⁸⁷

Situația confuză creată de luptele dintre armată și „teroriști” după fuga și arestarea soților Ceaușescu l-a determinat la 24 decembrie pe James Baker, secretarul Departamentului de Stat, să declare că Statele Unite erau gata să se alăture unei acțiuni militare conduse de Franța și să solicite în termeni voalati Moscovei să intervină în România.⁸⁸ Refuzul categoric al Kremlinului⁸⁹ i-a făcut să dea înapoi și același diriguitor al politicii externe americane, realizând poziția jenantă în care se plasase prin cererea intervenției sovietice, a revenit la 30 decembrie 1989 asupra solicitării sale și a afirmat, cu gândul că o atenuază, că fusese vorba doar de o situație ipotetică.⁹⁰

⁸⁷ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane. 1940-1990...*, p. 549.

⁸⁸ Vezi nota de conversație redactată de I.P. Aboimov, adjunctul ministrului afacerilor externe al URSS, după discuția cu ambasadorul SUA la Moscova, Jack F. Matlock, Jr. (24 decembrie 1989), în „Diplomaticeskii vestnik”, nr. 21-22, 1994, pp. 78-79. „El (Matlock – n.n.) mi-a dat de înțeles că așa cum stau lucrurile, o participare militară a Uniunii Sovietice la evenimentele românești ar putea să nu cadă sub incidența «doctrinei Brejnev». La această sondare a americanului i-am dat un răspuns foarte clar și neinterpretabil, expunându-i poziția noastră de principiu. Am declarat că un asemenea scenariu nu este examinat de noi nici măcar teoretic. Suntem împotriva oricărui amestec în treburile interne ale altor state și intenționăm cu tărie să nu ne abatem de la această poziție. Așa că partea americană poate considera că «doctrina Brejnev» noi i-am dăruit-o ei”, *ibidem*, p. 79. O analiză amănunțită a dialogului Aboimov-Matlock în contextul relațiilor sovieto-americane la Thomas Blanton, *When did the Cold War End?*, în *CWHP Bulletin*, Issue 10, March 1998, pp. 184-191.

⁸⁹ Referitor la motive, vezi mai sus, pp. 142-143.

⁹⁰ Joseph F. Harrington, Bruce J. Courtney, *Relații româno-americane. 1940-1990...*, p. 552.

CONCLUZII

MĂRIREA ȘI CĂDEREA UNUI PION AVANSAT

Deși scurt, intervalul de cinci ani, 1985-1989, dintre venirea lui Mihail S. Gorbaciov la putere în URSS și prăbușirea regimurilor comuniste din Europa de Est, a fost bogat în evenimente cruciale, care au schimbat și destinul României în contextul marilor mutații petrecute în raportul de forțe al celor două supraputeri.

Marja de manevră unică între statele prizoniere în lagărul socialist a propulsat România la un nivel incomparabil mai înalt în arena internațională decât i-a îngăduit ponderea ei politică în alte împrejurări. Acest statut special, asumat de conducerea comunistă de la București, a fost apreciat în tot timpul Războiului Rece la justa lui valoare atât la Moscova, cât și la Washington, din motive, evident, contrare: îngrijorare la Kremlin, speranță la Casa Albă. Ceea ce a asigurat această poziție excepțională a României a fost în ultimă instanță „echilibrul terorii” care a blocat acțiunile militare directe între cei mari, dar le-a făcut prin compensație cu atât mai apreciate pe cele desfășurate prin intermediari mai mărunți. Or, în tot blocul socialist, încremenit sub tutelă sovietică, doar România era piesa mobilă, sensibilă la injoncțiuni din Răsărit și din Apus: breșă în sistem comunist pentru sovietici, pion avansat pentru americani. *Mutatis mutandis*, analogia cu Cuba lui Fidel Castro, agentul Kremlinului sub streșina Statelor Unite, se impune de la sine.

Modificările petrecute pe harta geopolitică a Europei de Est la sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial au repartizat din nou spațiul carpato-danubian pentru încă o jumătate de secol după mileniul medieval în captivitatea stepei. Contactele fără excepție traumatice cu acest Răsărit terifiant au cimentat de-a lungul generațiilor o oroare „națională” față de emisarii lui, tătari, ruși și alții înaintea lor. Această veritabilă fobie față de „imperiu răului” a rezistat nealterat veacuri de-a rândul, chiar dacă vicisitudinile au silit-o să supraviețuiască uneori latent, ca în vremea de început a terorii staliniste în România. Această sevă din adâncuri a fost atât de puternică, încât nu numai că le-a dat vigoare, ci chiar i-a constrâns pe ambii conducători comuniști, Gheorghe Gheorghiu-Dej și Nicolae Ceaușescu, să încerce să scoată, cu riscuri imense, țara din cămașa de

forță sovietică. Sprijinul popular necondiționat a fost resortul primordial al emancipării de sub dominația străină și a imprimat celei de a doua faze a socialismului românesc o trăsătură definitorie unică, exprimată în mod curent printr-o sintagmă cât se poate de potrivită: național-comunism.

Dacă teama și fuga de „imperiul stepei”, a cărui ultimă incarnare a fost Uniunea Sovietică, este vizibilă și la sfârșitul epocii lui Gheorghiu-Dej, pentru urmașul său, ea a devenit piatră politică unghiulară, care i-a marcat în asemenea măsură vremea, încât i-a impus și denumirea: național-comunism. Această sintagmă definitorie deosebește România de toate celelalte țări din orbita Kremlinului.

Distanțarea de Moscova a fost, într-adevăr, obiectivul de căpătâi al lui Nicolae Ceaușescu, pe care l-a urmărit în primii ani cu curaj, tenacitate și iscusință. Politica de independență a beneficiat de la bun început de o condiție prielnică nașterii și dezvoltării ei: bipolarismul, care împărțise lumea în două tabere antagonice. Este de la sine înțeles că manifestările centrifuge ale României s-au bucurat în Occident și, mai ales, în Statele Unite de o simpatie imensă. Washingtonul nu a precupețit nici un efort pentru a-l cultiva pe „aliatul disident” al Uniunii Sovietice, întrucât politica lui venea perfect în întâmpinarea intereselor majore ale supraputerii capitaliste în încheștarea ei cu rivala comunistă.

Conlucrarea româno-americană s-a dovedit în primii ani reciproc avantajoasă. *Declarația din aprilie 1964*, stabilirea relațiilor diplomatice cu RF a Germaniei (1967), refuzul de a rupe relațiile diplomatice cu Israelul după Războiul de Șase Zile (1967), condamnarea intervenției trupelor Tratatului de la Varșovia în Cehoslovacia (1968), atitudinea critică față de intervenția sovietică în Afganistan (1979), opoziția față de o preconizată intervenție sovietică în Polonia (1981), participarea la Jocurile Olimpice de la Los Angeles în condițiile boicotului URSS și al celorlalte țări ale Pactului de la Varșovia (1984) sunt manifestările cele mai importante pe calea emancipării, care au sfidat Kremlinul și au prilejuit bucurii și satisfacții firești la București și la Washington. Cu siguranță, aceste victorii (de etapă) nu puteau fi obținute și, cu atât mai puțin, menținute fără susțineri punctuale și, mai cu seamă, fără contraponderea Statelor Unite la inevitabilele presiuni sovietice.

Conturile lui Nicolae Ceaușescu au continuat să fie alimentate cu capital de simpatie american atâta vreme cât SUA și-au întemeiat politica față de Europa de Est pe stimularea diferențierilor *intersocialiste*, măsurate după gradul de îndepărtare față de puterea hegemonică din

Răsărit. Aceasta a fost concepția și practica Administrațiilor Nixon și Ford. După 1977, odată cu următorul președinte, Jimmy Carter, și-a făcut apariția un nou criteriu de evaluare a performanțelor, anume *intrasocialist*, care cântărea realizările interne ale țărilor comuniste pe drumul instaurării democrației de tip occidental. Discret la început, el s-a dezvoltat și a conviețuit o vreme cu prima unitate de măsură, ceea ce l-a pus pe Ronald Reagan (1981-1989) în fața unei dileme sfâșietoare tocmai în cazul României: Nicolae Ceaușescu, care prin fronda față de Moscova fusese, potrivit primului criteriu, campionul incontestabil al lagărului socialist, devenise, conform celui de al doilea, codașul său din cauza încălcărilor frecvente și brutale ale drepturilor omului. Punctul de fixație al disputei, care a înfierbântat nu numai decidenții politici ci și o parte a opiniei publice, a fost Clauza națiunii celei mai favorizate, prin ale cărei beneficii economice guvernul Statelor Unite recompensa meritele celor care contribuiau într-un fel sau altul la disoluția sistemului sovietic. După cum stau mărturie destule documente, unele oficiale, Ceaușescu, succesiv premiant și repetent, devenise o specie hibridă, greu de încadrat în taxonomia politică a Casei Albe. Lungilor ezitări ale președintelui Reagan, care nu a putut multă vreme trece cu vederea serviciile trecute ale regimului opresiv de la București, le-a pus capăt modificarea raportului Statelor Unite cu Uniunea Sovietică după „înscăunarea” lui Mihail S. Gorbaciov la Kremlin. De îndată ce cursul reformist al politicii sale a devenit credibil, încurajarea lui a devenit la Washington prioritate absolută, căreia i-au fost subordonate și, la nevoie, sacrificate alte interese americane. În rândul acestora din urmă se numără și relația cu România: din moment ce își putea promova interesele prin tratative directe cu centrul imperiului sovietic, cultivarea vasalului rebel nu numai că își pierduse importanța, dar putea avea chiar consecințe contraproductive.

În această conjunctură defavorabilă, instinctul politic l-a părăsit definitiv pe liderul român, care s-a angajat literalmente orbește într-un război pe două fronturi și nu împotriva oricui, ci împotriva marilor puteri ale lumii. Într-o vreme când colegii lui din „țările frățești”, în frunte cu Uniunea Sovietică însăși, se întreceau să arunce peste bord vestigiile stalinismului, Ceaușescu a mers cu incredibilă obstinație în sens contrar și s-a baricadat împotriva imperialismului american și a reformismului sovietic în citadela ideologică a unui comunism pur și dur, așa cum îl pricepuse el în tinerețea-i revoluționară. Pentru această atitudine obtuză nu a fost responsabilă doar formația și cultura sa politică, ci și experiența

acumulată în „anii de domnie”: secretarul general a înțeles că stăpânii de la Kremlin îi pot tolera de voie, de nevoie extravaganțele naționaliste, dar în nici un caz o eventuală liberalizare, mult mai contagioasă și mai periculoasă pentru sistemul socialist. La adăpostul acestei amenințări, pe care organele specializate au avut grijă să o difuzeze în mase, Ceaușescu a înăbușit la începutul anilor '70 timidele manifestări ale unui capitalism începător în numele centralismului, principiu sacrosanct al comuniștilor dintotdeauna. Socialismul, postulat deopotrivă ca necesitate istorică și ca pavază împotriva marelui vecin din Răsărit, a fost cheagul care a permis acumularea puterii și evoluția spre un regim autocrat, care a culminat cu un cult al personalității deșănțat.

Nu începe îndoială că simptomele acuză, mai cu seamă prin imobilismul notoriu, o scleroză avansată a regimului. Nu numai incapacitatea de a se reforma, dar nici măcar aptitudinea existențială de a răspunde adecvat provocărilor pledează în acest sens. Știut fiind însă cât de periculoase erau „dezghețurile” în comunism, după cum demonstrează concludent și deznodământul reformelor gorbacioviste, se pune întrebarea, dacă Ceaușescu mai putea să inițieze în ultimii săi ani schimbări salvatoare, care i-ar fi periclitat însă inevitabil fundamentul stalinist al puterii.

Oricum nu a făcut-o și și-a încheiat cariera și existența pământească ca un comunist internaționalist autentic, de modă veche. Când a intonat în ultimul ceas împreună cu soția Elena *Internaționala*, și-a renegat de fapt crezul în independență, propovăduit decenii de-a rândul.

ANEXE

Documentul nr. 1

Declarația pregătită de Rozanne I. Ridguay, asistent al secretarului de stat pentru probleme europene și canadiene, prezentată de Mark Palmer, adjunct al asistentului secretarului de stat, la audierile din 26 februarie 1986, în Subcomitetul pentru Europa al Comitetului pentru relații externe al Senatului SUA

Domnule Președinte,

Apreciez invitația dv. de a lua parte la discuțiile privind politica SUA față de România. Există două probleme de bază:

– Ce încercăm noi să realizăm prin politica noastră față de Europa de Est și care este locul României în cadrul acestei politici?

– În acest context general, ce raport exista între obiectivele noastre față de România și mijloacele limitate pe care le avem pentru îndeplinirea lor?

Locul principal în cadrul intereselor noastre în Europa de Est, ca și în alte zone, îl ocupă interesele noastre de securitate națională. Divizarea artificială a Europei, după cel de-al Doilea Război Mondial, este potrivnică intereselor noastre de securitate, ca și idealurilor noastre, deoarece generează instabilitate în Europa de Est și creează, în mod potențial, amenințări serioase pentru stabilitatea pe continentul european.

În țările Europei de Est există totuși forțe care acționează în favoarea unei schimbări evolutive. Circumstanțele sunt însă diferite și în fiecare caz ele reprezintă o sfidare diferită la adresa hegemoniei sovietice. Naționalismul reprezintă o forță puternică în fiecare din aceste țări. Fiecare dintre ele are legături istorice cu țările din Occident.

Noi considerăm că cea mai bună cale de promovare a intereselor SUA în zonă o constituie recunoașterea situației diferite din fiecare din aceste țări.

Pentru noi cele mai importante aspecte ale acestei diversități includ:

– adoptarea unei politici externe distincte și mai independente;
– schimburi politice și economice mai numeroase cu lumea necomunistă;

- o mai mare toleranță față de emigrări;
- un respect mai mare față de alte drepturi fundamentale ale omului;
- un climat mai flexibil pentru exprimarea în domeniul politic și pentru schimbări în domeniul economic sau
- experimentări în direcția descentralizării economice.

În ce privește România, suntem în fața unei alegeri dificile și chiar a unei dileme morale. Aceasta deoarece România combină o represiune aspră pe plan intern cu o politică externă și de securitate internațională unică, care include dorința de a permite – într-o măsură variabilă – emigrarea în alte țări. Deplorând primul aspect, am hotărât să răspundem în mod pozitiv la cel de-al doilea.

De la mijlocul anilor '60, România a început să promoveze, în contextul Tratatului de la Varșovia și al CAER, o politică externă în concordanță cu interesele sale naționale așa cum vede ea aceste interese, de exemplu, România a condamnat invazia în Cehoslovacia și a criticat invaziile în Afganistan și Kampuchia. Este singura țară a Tratatului de la Varșovia care recunoaște Israelul. A refuzat ca în cadrul ONU să sprijine rezoluții antiamericane care menționau expres SUA. A participat la Jocurile Olimpice¹. A insistat să întrețină relații de sine stătătoare cu China, Germania occidentală, Israelul și Statele Unite. Participarea sa în cadrul Tratatului de la Varșovia a fost și rămâne mai limitată decât a oricărei alte țări, membră a acestui tratat. Trupele românești nu participă la manevrele Tratatului de la Varșovia din afara țării. Vizita în martie 1985, în România, a generalului [John] Vessey, pe atunci președintele Statelor Majore Unite, a reprezentat un contact unic în felul său între conducerea militară a SUA și cea a unei țări membre a Tratatului de la Varșovia.

În ciuda faptului că România urmează modelul sovietic de planificare economică, ea are specificul său în ceea ce privește modul în care își desfășoară comerțul. De la sfârșitul anilor '50, ea a opus rezistență eforturilor sovietice de integrare a economiilor est-europene cu cea sovietică. Este singura țară membră a Tratatului de la Varșovia al cărei comerț cu țări din lumea necomunistă depășește 50% din comerțul său.

Dorind să-și dezvolte comerțul cu Statele Unite, România a acceptat prevederile Legii Comerțului din 1974, cunoscute sub

¹ Referire la Jocurile Olimpice de Vară de la Los Angeles din 1984.

denumirea Jackson-Vanik și intitulată „Libertatea de emigrare în comerțul est-vest”, care, în principal, fac ca țările fără economie de piață să nu poată beneficia de tratament tarifar nediscriminatoriu (MFN²) deoarece „astfel de țări nu recunosc dreptul sau nu asigură posibilitatea de emigrare cetățenilor lor”. Comerțul între SUA și România a fost în 1985 de 1.1 miliarde dolari. Comerțul României cu Europa occidentală și alte țări OECD³, fără a include SUA, s-a ridicat în 1985 la 10.6 miliarde dolari. În ultimii câțiva ani, a apărut un mare deficit în comerțul SUA cu România, ca și cu alte țări și am cerut românilor să sporească în mod semnificativ importurile de produse din SUA.

Politica externă a României, unică în Europa de Est, este desigur limitată de influența sovietică. Ea este, totuși, suficient de distinctă pentru ca România să fi putut rezista integrării depline în sistemul sovietic de alianțe. Aceasta înseamnă că există o politică românească și un punct de vedere românesc cu privire la multe din problemele de pe agenda internațională. România a dorit și dorește să facă schimb de vederi pe aceste probleme cu noi și cu alții. În timpul vizitei sale la București, la 15 decembrie, secretarul de stat [George] Shultz a continuat consultările pe care le-am avut de-a lungul anilor pe probleme cum sunt terorismul, controlul armamentelor, ONU și Orientul Mijlociu.

În contrast cu aceasta, regimul intern aspru din România a dat naștere unei adânci preocupări, și pe bună dreptate. Situația este deplorabilă.

Raportul pe țări al Departamentului de Stat din 1985 cu privire la respectarea drepturilor omului descrie în capitolul România condiții care contravin flagrant valorilor americane. Există încălcări ale libertăților individuale, inclusiv religioase, precum și o severă reprimare a disidenților. Refuzul de a întreprinde reforme economice și austeritatea financiară extrem de severă au făcut ca standardul de viață să ajungă la cel mai scăzut nivel de la mijlocul anilor '50. Bucureștiul este cea mai întunecată și rece capitală din Europa.

Este adevărat că 95% din credincioșii din România care aparțin cultelor acceptate de guvern – inclusiv ortodocși români, catolici, bapțiști și evrei – au posibilitatea să-și manifeste credința în mod relativ liber în comparație cu situația din alte țări comuniste. Totuși există serioase persecuții împotriva unor culte mai mici de credincioși creștini, a căror

² Most Favoured Nation („Clauza națiunii celei mai favorizate”).

³ Organizația pentru Cooperare și Dezvoltare Economică.

creștere rapidă reflectă un reviriment religios important. Aceste persecuții sunt deosebit de severe. În ultimii ani, în aproximativ zece împrejurări, autoritățile au dărâmat sau expropriat lăcașuri de cult ale congregațiilor protestante fundamentaliste care refuză să urmeze liniile oficiale sau nu sunt acceptate de către guvern. Regimul a împiedicat importul și tipărirea pe plan intern a bibliilor și a altor materiale religioase, a întârziat și a împiedicat eforturile de reconstruire sau mărire a clădirilor bisericilor de toate credințele și a dus campanii de presă împotriva cultelor religioase care nu sunt recunoscute în mod oficial. Persoanele care au fost găsite cu biblii asupra lor au fost închise, ca urmare a unor acuzații false și, de obicei, au primit sentințe absurd de grele. Condițiile în închisori sunt inumane. Disidenții religioși și politici sunt supuși bătăilor.

Ce pot să facă Statele Unite în legătură cu această situație?

În primul rând, noi am folosit Clauza națiunii celei mai favorizate pentru asigurarea măririi substanțiale a numărului de emigrări din România. Amendamentul Jackson-Vanik din 1976 leagă acordarea Clauzei de realizările în domeniul emigrării, iar posibilitățile de influență oferite de procesul reînnoirii anuale a Clauzei au fost folosite pentru a determina sporirea emigrărilor din România la o cifră egală cu emigrările din alte țări ale Tratatului de la Varșovia la un loc, în afara RDG. Schimbarea adusă de Clauză a fost notabilă. Cifra medie a emigrărilor din România în SUA, Israel, RFG aproape s-a triplat în deceniul de după acordarea Clauzei națiunii celei mai favorizate, respectiv a crescut de șapte ori în cazul emigrației în SUA. Peste 150.000 de români, aproximativ unul din 160 la actualul număr al populației au părăsit în mod legal țara, în cei 11 ani de la acordarea Clauzei. Avem, de asemenea, o anumită influență asupra condițiilor în care emigranții părăsesc România. Ca urmare a obiecțiilor noastre, precum și ale Israelului, RFG și ale altora, un Decret român din 1982 care prevedea ca emigranții să restituie în valută cheltuielile pentru învățământul superior nu a fost pus în aplicare. Deși mai avem unele chestiuni de rezolvat, anul trecut am reușit să obținem acordul guvernului român cu privire la noile proceduri de plecare, care au ușurat unele dificultăți pe care le întâmpinau mai înainte persoanele cărora li s-a aprobat emigrarea, cum sunt pierderea locului de muncă, a locuinței și accesul la asistență socială. Am acționat permanent și cu un anumit succes pentru rezolvarea unor cazuri de căsătorii mixte și reunificări de familii.

În al doilea rând, procesul reînnoirii anuale a Clauzei ne-a ajutat să îndreptăm atenția asupra unor cazuri individuale din sfera drepturilor omului. Preotul Gheorghe Calciu, unul din disidenții de frunte români și Dorin Tudoran, scriitor disident, au emigrat vara trecută în SUA. Am îmbunătățit accesul în România al unor personalități religioase din SUA aparținând diferitelor culte și ambasada noastră a depus eforturi susținute pentru a stabili contacte directe cu personalități religioase din România, recunoscute sau nu oficial. Poate că cel mai semnificativ din aceste contacte a fost faptul că reverendul Billy Graham a avut posibilitatea să se adreseze unui număr de peste 110.000 de persoane în timpul vizitei sale în România în anul 1985. Mai puțin vizibil, am acționat pentru realizarea unor vizite individuale ale unor activiști în domeniul religios din SUA care au constituit o sursă de informații extrem de prețioase în legătură cu situația religioasă din România.

Preocupările noastre cu privire la libertățile religioase au constituit principala prioritate în demersurile pe care le-am făcut. În timpul vizitei sale în România la 15 decembrie 1985, secretarul de stat George Shultz a explicat în detaliu preocupările noastre conducerii românești. El a făcut în mod clar cunoscută realitatea politică potrivit căreia progrese sensibile în domeniul drepturilor omului ca și continuarea emigrării sunt necesare pentru reînnoirea Clauzei națiunii celei mai favorizate. El a subliniat în mod deosebit preocupările noastre cu privire la drepturile religioase, printre care tratamentul acordat unor grupări protestante fundamentaliste nerecunoscute, precum și interesul nostru de a se facilita importul legal de biblii protestante în România sau tipărirea lor în această țară. Secretarul de stat a ridicat o serie de cazuri concrete printre care cele referitoare la Dorel Cataramă și Constantin Staicu, doi activiști religioși aflați în închisoare. El a exprimat preocuparea în legătură cu perioada foarte lungă necesară pentru obținerea de aprobări pentru căsătorii mixte și emigrări și a prezentat o listă a tuturor cazurilor mai deosebite.

S-a căzut de acord asupra unui program de întâlniri viitoare și, în acest context, a avut loc un număr de contacte între ambasadorul [Roger] Kirk și înalte oficialități la București și între Edward Derwinski și ambasadorul român la Washington. Noi am reiterat preocupările noastre și am ridicat altele noi ca, de exemplu, cazul lui Radu Roșu, un talentat matematician căruia i s-a refuzat permisiunea de a accepta o bursă la Universitatea Princeton.

Din datele pe care le deținem în prezent pot să afirm că rezultatele sunt modeste, 16 cazuri de căsătorii mixte și o treime din cele de pe lista de persoane prezentată de secretarul de stat au fost aprobate. Trei disidenți, preoți bapțiști, cărora li s-a refuzat dreptul de a predica în România și care au fost subiectul unor repetate demersuri ale SUA în ultimele luni vor primi dreptul de a veni în SUA în decurs de o lună, împreună cu o persoană care a fost închisă anterior pentru activități sindicale ilegale.

Cele de mai sus reprezintă pași mărunți și limitați, iar efortul pe care îl depunem nu este proporțional cu rezultatele obținute. Procesul este obositor și frustrant și noi, ca și dv. în Congres, ne simțim dezamăgiți și nemulțumiți. Este de înțeles că unii au ajuns la concluzia – probabil din cauza oboselii și frustrării sau poate pentru simplul motiv că ei văd lucrurile diferit – că singura cale de a îmbunătăți performanțele României este cea de a suspenda sau a nu reînnoi Clauza națiunii celei mai favorizate. După cum știți, președintele este obligat, până la 3 iunie, să transmită recomandarea cu privire la acordarea Clauzei României pentru anul 1986-1987. Această hotărâre va depinde de capacitatea noastră de a realiza progrese în problemele care preocupă SUA. Cred, totuși, că analiza comună a acestei probleme ar trebui să fie călăuzită de două întrebări:

Prima: rezultatele pe care le-am obținut prin procesul anual de reînnoire a Clauzei merită eforturile care s-au făcut până în prezent? Eu cred că da. În parte, ca urmare a eforturilor noastre 150.000 de români au început o viață nouă în Occident. Disidenții, care altfel ar fi suferit întemnițări sau situații mai rele, fie că li s-a permis să plece, fie că sunt tratați cu mai multă reținere decât ar fi manifestat altfel regimul din România. Într-un fel, avem acces mai mare la cei oprimați și în suferință și, prin urmare, avem mai multe cunoștințe despre problemele lor, decât avem din alte țări est-europene. De asemenea, avem acces direct la conducerea românească, fapt ce ne permite să ne susținem punctul nostru de vedere asupra distribuirii de biblii, cazurilor individuale de drepturi ale omului și alte probleme.

A doua: suspendarea sau neacordarea Clauzei este de natură să sporească accesul nostru? Există motive să ne îndoim că s-ar întâmpla așa. Avem de a face cu un regim puternic, neatractiv care nu a arătat nici o ezitare în a pedepsi propriul popor cu scopul de a-și atinge obiectivele, un regim cunoscut ca acționând pentru reducerea nivelului de viață în

vederea acoperirii greșelilor din domeniul economic. Există riscul ca neîntemeind relațiile pe Clauză, Statele Unite să nu fie capabile nici să continue să încurajeze emigrarea și nici să-și îndeplinească în mod substanțial rolul de campion pentru drepturile omului. Mulți pot fi afectați în acest proces, inclusiv cele aproape 4.000 de persoane din România care sunt selecționabile, potrivit legislației americane, să se reîntregească cu familiile lor în SUA. Există alte multe mii de persoane care ar putea să sufere și care speră că noi vom rămâne angajați.

Atât Administrația, cât și Congresul trebuie să privească în față posibilitatea neplăcută ca situația drepturilor omului în România, așa cum este de neplăcută, ar putea să devină și mai grea. Este adevărat că noi am demonstrat numai o capacitate limitată de a influența evenimentele acolo, dar este, de asemenea, adevărat că influența noastră a îmbunătățit multe cazuri individuale. Și, la urma urmelor, aceasta înseamnă drepturile omului: vieți omenești individuale. Aceste considerente au fost esențiale în depozitia oficială a Departamentului de Stat, în opoziție cu Proiectul de lege S.1817 care propune suspendarea Clauzei pentru România pe o perioadă de 6 luni. Nouă ni se pare că problema trebuie pusă astfel: România sau are Clauza sau nu o are; procesul anual de reînnoire a Clauzei sau va continua să genereze un progres continuu, pas cu pas care să servească interesele noastre în România, sau el nu va continua. Solicit Congresul să aștepte până la audierile anuale din această vară înainte de a ajunge la o concluzie. Chiar dacă stabilim că pârguia oferită de Clauză nu este eficientă, nu trebuie să ne amăgim sperând că renunțând la ea, ne vom întări într-un fel puterea noastră de influență.

Am spus mai înainte că relațiile noastre cu România ne confruntă cu alegeri dificile. Pe de o parte, avem interese naționale de securitate și capacitatea de a influența pozitiv viețile persoanelor care au nevoie de sprijinul nostru. Pe de altă parte, avem sentimentul că poziția pe care o adoptăm ne asociază cu un regim represiv, care nici nu împărtășește și nici nu răspunde la principiile înalte ale drepturilor omului, așa de importante pentru noi. Până în prezent, ne-am făcut alegerea ținând seama de numărul persoanelor pe care am fost capabili să le ajutăm. Dacă în viitor ne vom face alegerea ținând seama de numărul persoanelor pe care nu am fost capabili să le ajutăm, aceasta este problema care se va afla mereu în fața noastră. În oricare din cazuri, interesele noastre naționale vor rămâne. Este însă mai puțin clar dacă vom avea mijloacele să le

urmărim. Salutăm această ocazie de a discuta o problemă de o asemenea importanță pentru popoarele român și american.

ANIC, Fondul CC al PCR, Secția Relații Externe - Alfabetic - Nicolae Ceaușescu, dosar 9/S, vol. II, ff. 191-195 verso.

Documentul nr. 2

Stenograma ședinței Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 16 mai 1988

Ședința a fost prezidată de tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român.

Au participat tovarășii Bobu Emil, Ceaușescu Elena, Ciobanu Lina, Constantin Nicolae, Dăscălescu Constantin, Dincă Ion, Fazekaș Ludovic, Niculescu Paul, Olteanu Constantin, Oprea Gheorghe, Pană Gheorghe, Popescu Dumitru, Rădulescu Gheorghe, Andrei Ștefan, Bîrlea Ștefan, David Gheorghe, Gere Mihai, Gâdea Suzana, Ibănescu Neculai, Milea Vasile, Mureșan Ana, Pacoste Cornel, Postelnicu Tudor, Radu Ion, Stoian Ion, Toma Ioan, Totu Ioan, Ursu Ion.

Au fost invitați tovarășii Bărbulescu Vasile, Curticeanu Silviu, Mitea Constantin, Tănase Gheorghe.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Tovarăși,

Am convocat în mod special această ședință pentru a vă informa și a discuta două informări primite de la sovietici.

O informare este primită din partea lui E[duard] Șevarnadze, ministrul afacerilor externe al URSS. Tovarășul Ioan Totu o să prezinte concluziile principale – pentru că este prea mare și nu îi dăm citire acum. A doua este o informare pe care am primit-o ieri de la ambasadorul⁴ sovietic la București. Informarea primită de la ambasadorul sovietic este foarte scurtă, dar pune probleme deosebite.

Am vrut să discutăm aceste informări în Comitetul Politic Executiv ca să vedem și ce răspuns să dăm, pentru că, dacă o să tăcem, or să creadă că suntem de acord.

⁴ Evgheni Mihailovici Tiajelnikov.

Deci prima informare este în legătură cu ceea ce a spus E. Șevarnadze la Berlin⁵. Noi nu am trimis acolo pe ministrul nostru de externe, ci l-am trimis pe ambasadorul⁶ nostru de la Berlin care a ascultat și ne-a raportat. De fapt, lucrurile mai importante sunt comunicate în a doua informare pe care am primit-o prin ambasadorul sovietic.

Tov. Ioan Totu:

În prima parte a informării Șevarnadze se ocupă de prezentarea discuției cu Shultz privind tratatul de reducere a rachetelor cu rază medie și mijlocie de acțiune și măsuri pentru ratificarea acestuia, subliniind, printre altele, că intensificarea dialogului internațional a dus la îmbunătățirea climatului, în interesul comun, al țărilor socialiste.

Apoi arată că, în cadrul restructurării – Perestroika – noua gândire politică a URSS s-a transformat dintr-o lozincă, în fapte concrete.

În continuare se arată ce măsuri a întreprins Uniunea Sovietică privind instituirea unui moratoriu asupra tuturor experiențelor nucleare, relevând că au început să apară elemente de realism în politica Administrației Reagan.

Important este că în contactele cu Administrația Reagan – spune el – s-a reușit să se câștige Statele Unite ale Americii ca garant în soluționarea problemei Afganistanului – lucru care nu s-a sperat. Adică, face din aceasta o chestiune pozitivă.

Se arată apoi că realizarea înțelegerilor în legătură cu Afganistanul creează posibilitatea retragerii trupelor sovietice și consolidarea regimului Nadjibulah.

Nu întâmplător tovarășul Gorbaciov a pus pe același plan, ca importanță, soluționarea problemei Afganistanului cu încheierea tratatului privind eliminarea rachetelor cu rază medie și mai scurtă de acțiune.

Este apoi o idee care suscită interes. Se spune că, analizând condițiile în care se desfășoară campania electorală în SUA, se constată că s-a redus propaganda antisovietică și împotriva țărilor socialiste și aceasta deschide perspectiva unor dezvoltări a relațiilor între URSS și SUA.

Se mai spune că întâlnirea de la Moscova⁷ va fi pentru Reagan o manifestare de rămas bun de la putere.

⁵ Întâlnirea de la Berlin a miniștrilor de externe ai statelor participante la Tratatul de la Varșovia a avut loc la 13 mai 1988.

⁶ Gheorghe Caranfil.

⁷ Este vorba despre întâlnirea de la Moscova din 29 mai - 2 iunie 1988 dintre Ronald Reagan și Mihail S. Gorbaciov.

În continuare arată că a cerut americanilor să fie mai activi în procesul de convenire a reducerii cu 50 la sută a armamentelor strategice ofensive. Dar în expunerea acestei idei au fost puse aproape 50 de paranteze.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Și a ajuns la concluzia că tratatul nu se poate semna cu prilejul vizitei lui Reagan.

Ai trecut peste ceea ce a spus Gorbaciov că nu vrea să aibă soldați în afara teritoriului național. Ce bine ar fi să fie așa!

Tov. Ioan Totu:

În legătură cu Reuniunea de la Viena a spus că aceasta a intrat într-o fază hotărâtoare care, ca întotdeauna, comportă dificultăți, dar care pot fi depășite.

Cu Shultz s-a abordat și problema dezarmării convenționale. S-a propus părții americane să procedeze la un schimb de date privind armamentele convenționale.

În problema conflictelor regionale nu au apărut elemente noi la întâlnirea de la Geneva.

În problemele umanitare Șevarnadze a exprimat disponibilitatea URSS de a veni la Viena cu idei noi pentru depășirea dificultăților.

S-a trecut apoi la întrebări, iar ministrul cehoslovac a întrebat care sunt ideile noi în problemele umanitare care urmează să fie prezentate la Reuniunea de la Viena.

I s-a răspuns că este vorba de libertăți religioase și că, dacă nu se găsesc soluții la problemele umanitare, nu se pot rezolva celelalte chestiuni. Deci acolo el nu a vrut să spună nimic.

Ieri, ambasadorul sovietic a cerut o audiență la Ministerul de Externe, a fost primit și a spus următoarele lucruri:

În completarea celor prezentate de E. Șevarnadze, ministrul afacerilor externe al URSS la întâlnirea de la Berlin din 13 mai a miniștrilor afacerilor externe ai țărilor participante la Tratatul de la Varșovia, partea sovietică dorește să transmită considerentele sale în problematica umanitară, – în urma celor discutate la Geneva cu șeful Departamentului de Stat al SUA, [George] Shultz, – și care vor fi prezentate de delegația sovietică în cadrul Reuniunii de la Viena.

Sovieticii propun ca în documentul final al Reuniunii de la Viena să se reflecte următoarele prevederi:

Dreptul cetățenilor pentru apărarea în mod activ a drepturilor omului și a libertăților fundamentale; crearea în aceste scopuri de organizații sau participarea la activitatea lor; dreptul ca aceste organizații să dispună ca cetățenii să fie informați corespunzător, de a se exprima liber și a-și difuza opiniile în această problemă; asigurarea dreptului pentru confesiunile religioase de a se organiza potrivit propriei structuri ierarhice și instituționale; schimbul propriului personal conform cerințelor cultelor respective; acordarea cetățenilor a dreptului de a învăța și studia religia nu numai în institute teologice, ci și în mod particular; asigurarea permisiunii pentru cultele religioase și organizațiile acestora de a produce, importa și difuza materiale și idei religioase în rândul enoriașilor; participarea confesiunilor religioase la dialogul cetățenesc, îndeosebi prin accesul la mijloacele de informare în masă; posibilitatea de a stabili și întreține, în grup și individual, legături între cultele și confesiunile religioase prin călătorii, pelerinaje și participarea la acțiuni religioase ce se organizează în alte țări.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

În primul rând, în legătură cu prima informare, consider că este formală și abundă în exagerări, mai ales prin prezentarea rezultatelor înțelegerii cu americanii ca o problemă de mare importanță, care a schimbat complet situația internațională – ceea ce nu corespunde realității.

De fapt, exact ceea ce am văzut că spun astăzi agențiile de presă legat de Afganistan – vor să mascheze înfrângerea suferită în Afganistan, dar și în alte domenii – și să o prezinte ca o mare victorie, iar acest lucru nu este real.

După cum știți, noi am apreciat dezvoltarea relațiilor între sovietici și americani, discuțiile în problemele nucleare și altele, care sunt importante, însă practic, acum se încearcă să se prezinte vizita lui Reagan la Moscova ca un succes, când de fapt este o vizită care se transformă numai într-o vizită protocolară și în cursul căreia americanii să obțină noi concesiuni din partea Uniunii Sovietice. Pentru că, practic, nu se va semna acordul privind reducerea cu 50 la sută a armamentelor strategice nucleare. Gromîko a prezentat lucrurile ca în aceasta informare, dar i-am spus și lui același lucru, i-am spus că, prin faptul că nu se semnează acest acord, vizita își pierde din importanță și nu are o mare semnificație.⁸ Nu știam de problemele acestea cu religia, dar semnarea unor acorduri

⁸ Andrei A. Gromîko a efectuat în perioada 10-14 mai 1988 o vizită oficială în România.

bilaterale nu este așa importantă decât dacă s-ar ajunge la unele înțelegeri noi privind încetarea amestecului în treburile altor state, renunțarea la forță. Așa ar putea această vizită să mai capete oarecare semnificație. Altfel, va fi numai o vizită protocolară, care nu are prea mare însemnătate.

În ceea ce privește Afganistanul – noi am discutat această problemă și, dacă îmi aduc bine aminte, i-am dat aprecierea corespunzătoare și însăși faptele arată că, de fapt, aceasta este o înfrângere, nu o victorie a sovieticilor. De altfel, americanii și-au păstrat dreptul să trimită armament și sprijină mișcările contrarevoluționare. Mai mult, acum Reagan declară că vor sprijini formarea unui guvern opus actualului guvern și că, dacă acest guvern va reuși să aibă un teritoriu, ei îl vor recunoaște. Adică nu sunt dispuși să accepte un guvern în care să intre și guvernul actual din Afganistan. De fapt, Afganistanul se află într-o situație foarte gravă, deosebit de gravă.

Vineri seara tovarășul Gorbaciov a trimis o mică scrisoare, pe problema Afganistanului, în care spune că ar dori să avem consultări când ne vom întâlni la Varșovia, în problema Afganistanului, având în vedere că Afganistanul trebuie ajutat, trebuie sprijinit. În scrisoare nu spune altceva. Realitatea este că, într-adevăr, Afganistanul se găsește într-o situație deosebit de gravă și retragerea trupelor sovietice – care a început deja – va încuraja în continuare activitatea forțelor contrarevoluționare. Este greu de spus cum vor evolua lucrurile. În orice caz, înțelegerea nu garantează păstrarea unei orânduirii democratice în Afganistan și le dă oficial dreptul americanilor să trimită armament și să sprijine forțele contrarevoluționare – pentru că are o prevedere că, dacă Uniunea Sovietică va continua să sprijine guvernul legal, SUA au tot dreptul să facă același lucru pentru forțele pe care le sprijină. De fapt, este o legalizare a intervenției americane împotriva Afganistanului. Este greu de prezentat aceasta ca o victorie a sovieticilor – și mai și spun că ei i-au convins pe americani să intervină. Nu au dat nici o garanție pentru păstrarea regimului democratic în Afganistan și și-au luat libertatea să legalizeze amestecul în treburile Afganistanului.

În ceea ce privește problemele cu religia în legătură cu care s-au înțeles cu Shultz, acestea sunt de neînțeles și în nici un fel nu pot fi acceptate și înscrise în documentele de la Viena, pentru că în fiecare țară sunt legi și reglementări proprii în ceea ce privește libertatea cultelor. Știți bine că, în această privință, noi avem prevederile noastre înscrise în

Constituție, avem legea corespunzătoare, Statutul cultelor, care reglementează activitatea fiecărui cult, inclusiv avem reglementări în privința tipăriturilor religioase. Dar chiar între Vatican și guvernul italian există un acord prin care se reglementează și se pune ordine în activitatea Bisericii Catolice, a Vaticanului. Nici nu se poate vorbi de accesul la mijloacele de informare în masă, de dreptul de a organiza învățământ particular, în afară de institutul teologic.

Tov. Elena Ceaușescu:

Noi nici nu avem învățământ particular.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Nici nu se pune problema de a importa și de a se difuza la noi materiale din străinătate sau de a participa la activități religioase și pelerinaje în alte țări – pentru că aceasta înseamnă inclusiv dreptul altora de a veni în țara respectivă. Acestea sunt lucruri de neînțeles în concepția Uniunii Sovietice. Indiferent de problemele care au fost (*sic!*) la ei, dar a transforma toate acestea în reglementări internaționale este o politică inadmisibilă și sigur, nici pe departe nu este cum au spus ei, că este în conformitate cu leninismul, pentru că leninismul consideră religia ca opium pentru popor. Ceea ce spun ei este o problemă care îi privește pe ei, dar cred că noi trebuie să respingem și să spunem că prezentarea aceasta nu poate fi acceptată.

Ne miră că Uniunea Sovietică a ajuns la asemenea concluzii cu americanii. Dar România se va pronunța ferm și nu va admite adoptarea nici unui document – dacă se va prezenta această propunere – și vom lua poziție publică împotriva ei.

Cred că acesta este răspunsul pe care trebuie să-l dăm. În acest spirit să facem astăzi după amiază un răspuns. Nu se poate admite să legalizăm, pe plan internațional, așa-zisa noua gândire a Uniunii Sovietice, care înseamnă o gândire reformistă și dă dreptul (*sic!*) de capitulare în fața reacțiunii americane.

Tov. Elena Ceaușescu:

Este o capitulare totală în fața americanilor inclusiv în ce privește problema Afganistanului. Tot ceea ce fac este o capitulare.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

În fond sovieticii nu aveau ce căuta în Afganistan, dar ceea ce fac acum este pur și simplu o trădare a Afganistanului, pentru că îi lasă pe mâna reacțiunii. În fond, asta fac acum. Dar nu aveau ce căuta acolo. Rezultatele au fost proaste. Însă acest lucru trebuia spus real, trebuia să

spună că au greșit, că nu aveau ce căuta în Afganistan, că au adus daune poporului afgan și nu pot să admită acum să legalizeze americanilor ajutorul pentru forțele contrarevoluționare.

Pentru că sovieticii au trimis o scrisoare specială pe problema Afganistanului, poate să le pregătim un răspuns – mai sunt încă două luni – în care să spunem, într-o formă corespunzătoare că, în fond, acordul semnat înseamnă a-i aduce pe americani în Afganistan, a le legaliza intervenția în treburile Afganistanului, a întări forțele de dreapta – și să pună Afganistanul, forțele democratice, într-o situație foarte grea, datorită (*sic!*) acestui acord. Trebuie să le spunem clar acest lucru pentru că aceasta este situația și realitatea. Trebuia, cel puțin, să obțină retragerea. Noi ne-am pronunțat tot timpul pentru încetarea oricărui amestec în Afganistan. Un asemenea acord i-ar fi determinat pe americani să renunțe la orice sprijin în favoarea forțelor contrarevoluționare. În fond, prin ceea ce fac, le recunosc americanilor dreptul de amestec și în Nicaragua și în alte țări.

Astăzi, pe prima pagină a ziarului Pravda a apărut un articol intitulat „Numai arenda asigură bunăstarea”⁹.

Tov. Elena Ceaușescu:

Este o întoarcere, la capitalism.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

La noi, arendașii au fost capitaliști care arendau pământ de la feudali, în perioada respectivă.

Tov. Elena Ceaușescu:

Acum fac propagandă în presă, dar în realitate nici la ei nimeni nu înțelege nimic. Chiar activiștii lor spun că aceasta este o încercare, dar nu înțeleg despre ce este vorba.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Va trebui ca, într-o formă, noi să lămurim oamenii în ceea ce privește arenda. Oamenii își pun întrebări și noi trebuie să le răspundem. Să arătăm ce a însemnat la noi arenda și de faptul că acum nu se poate vorbi de arendă, care este o noțiune capitalistă, de exploatare și în România nu se poate pune o asemenea problemă.

⁹ TASS, *Arendnii podread – kratceaișii put k prodovolstvennomu dostatku. Vstrecea v Tsentralnom Komitete KPSS*, în „Pravda”, nr. 136 (25488), duminică, 15 mai 1988, pp. 1, 2-3, 4.

Să spunem că, deoarece am primit multe întrebări în legătură cu aceasta, trebuie să răspundem. Atunci să pregătim și să procedăm în felul acesta, pentru că, realmente, trebuie să lămurim lucrurile de la început.

Tov. Elena Ceaușescu:

Este vorba de modul în care se pune problema. Nu este vorba numai de anumite lucruri, ci este o orientare a politicii lor.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Acestea sunt problemele pe care am vrut să le discutăm.

Sunteți de acord să procedăm așa?

(Toți tovarășii sunt de acord).

Bine. Ridicăm ședința.

17.V.1988

TL, 2 ex.

ANIC, Fondul CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar 30/1988, ff. 4-9.

Documentul nr. 3

Stenograma ședinței de lucru cu Comisiile de pregătire a documentelor pentru Congresul al XIV-lea al PCR – 27 aprilie 1989

Ședința a fost prezidată de tovarășul NICOLAE CEAUȘESCU, secretar general al Partidului Comunist Român.

Au participat tovarășii: Bobu Emil, Dăscălescu Constantin, Dobrescu Miu, Fazekas Ludovic, Mănescu Manea, Olteanu Constantin, Oprea Gheorghe, Popescu Dumitru, Rădulescu Gheorghe, Andrei Ștefan, Bălan Radu, Gere Mihai, Giosan Nicolae, Gâdea Suzana, Milea Vasile, Petrescu Barbu, Radu Ion, Toma Ioan, Totu Ioan, Ursu Ion, Curticeanu Silviu, Sîrbu Ion, Dobrescu Emilian, Fulea Gheorghe, Ionescu Nicolae, Mitea Constantin, Apostoiu Dumitru, Mihalache Nicolae, Florescu Eugen, Văduva Iile.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Ați primit materialele? Să începem cu Programul-directivă.

Vă rog, tovarăși să spuneți ce aveți, observațiile, la material.

Sigur, în ce privește nivelul, nu asupra lui, ci asupra tematicii, pentru că în ce privește nivelurile, o să le vedem pe parcurs. Până la 15 mai toată lumea are timp, să se uite la aceste lucruri.

Tov. Manea Mănescu:

După ce vom avea și programul.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Să vedem problemele mari.

Sigur, obiectivele acestea fundamentale, nu trebuie așa, că nu începem cu proprietatea socialistă.

Tov. Manea Mănescu:

Întotdeauna ați spus că este obiectivul fundamental.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Uitați-vă și la celelalte.

Poate ar trebui să avem în vedere, să vedem cum vom caracteriza noul nivel de dezvoltare a României, cerințele esențiale sau fundamentale, pentru că nu putem să mergem să luăm ca orientare țările capitaliste dezvoltate din două motive. În primul rând, pentru că multe s-au dezvoltat și se dezvoltă mai mult în direcția – acum îndeosebi – a creșterii ponderii veniturilor din servicii comerciale nu industriale. De altfel în toată ponderea industria în venitul național nu depășește 40 la sută.

Tov. Manea Mănescu:

Mai mult de o treime este din venitul acesta, din servicii, cum ați spus dumneavoastră.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

În al doilea rând, dezvoltarea lor a fost strâns legată de sistemul colonialist, care acum nu mai poate să stea la bază, dar și acum se bazează pe exploatarea țărilor în curs de dezvoltare, plus pe menținerea împărțirii societății între bogați și săraci și în accentuarea, în ultimul deceniu a sărăcimii în aceste țări.

În general va trebui să ne așezăm să dăm câteva cerințe, principii, după care să ne conducem.

Tov. Gheorghe Rădulescu:

Să nu luăm ca model țările capitaliste.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Așa este, că asta fac acum câteva țări socialiste, care încep să ia ca bază acest lucru. Sigur, societatea capitalistă a dezvoltat un nivel înalt, dar au menținut însă inegalitățile și le-au accentuat. Și Marx și Lenin și Stalin au insistat mult pe dezvoltarea forțelor de producție, ținând seama de diviziunea internațională a muncii, care să asigure mijloacele necesare, satisfacerea cerințelor de viață ale oamenilor muncii, dar nu îmbogățirea unui grup și sărăcirea altora.

Tov. Gheorghe Rădulescu:

Alte mobiluri.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Pentru că prin diviziunea internațională a muncii, odată cu dezvoltarea țărilor sărace, va trebui să se ajungă la o altă concepție, la un echilibru, pentru că există o limită. În timp ce unele țări n-au nimic, câteva țări se dezvoltă.

Problema dezvoltării trebuie legată de satisfacerea necesităților științifice ale oamenilor, de muncă și de trai, să fie o economie care să poată să asigure de lucru oamenilor, să asigure produsele necesare. Aici ar trebui să încercăm noi să clarificăm câteva lucruri.

Tov. Gheorghe Rădulescu:

Este o propunere în legătură cu felul în care se caracterizează Congresul al XIV-lea, la pagina 2: Congresul al XIV-lea al Partidului Comunist Român, Congresul victoriei socialiste, al independenței depline, economice și politice a României. Este puțin acest lucru. Deja acum obținem victorii, iar așa cum este trecut este puțin.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Asta în Teze?

Tov. Gheorghe Rădulescu:

În programul-directivă la pagina 2.

Tov. Elena Ceaușescu:

Este la pagina doi, deasupra capitolului I.

Tov. Gheorghe Rădulescu:

Este puțin spus: Congresul victoriei socialiste, pentru că orice element în construcția socialismului este victorie socialistă. Este puțin ca numai un element să caracterizeze. Trebuie o caracterizare de bază.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Bine, acestea le mai vedem. Numai ca principiu.

Tov. Elena Ceaușescu:

Acestea nu sunt stabile, nu este definitiv.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Deci, la tematică asta ar fi.

La problemele dezvoltării județelor și localităților. Sigur, aici sunt principii, dar poate ar fi bine ca în fiecare județ, oraș, comună să se creeze comisii și să prezinte planuri cum să se dezvolte județul, orașul și comuna.

Tov. Elena Ceaușescu:

Păi avem în plan, pe comune, pe orașe, pe județe. Aceasta este sarcina, să vedem cum se va dezvolta județul, orașul, comuna.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Fiecare să-și elaboreze programe de dezvoltare economico-socială a fiecărui județ, comună, oraș și asta bazat pe autoconducere și autogestiune. Fiecare, împreună cu întreprinderile industriale, agricole să-și realizeze, cum văd ei dezvoltarea, să nu aștepte să le spunem noi, să se apuce fiecare să facă acest lucru.

Tov. Elena Ceaușescu:

Pe baza cifrelor pe care le au.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Să facă propuneri, cum văd ei dezvoltarea, unele activități industriale, din industria pe care o au, legat de modernizare, de ridicarea nivelului tehnic, de calitate, că accentul în viitor îndeosebi pe asta va fi pus.

Tov. Elena Ceaușescu:

Îndeosebi pe acestea.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Să facem deja o notă s-o trimitem județelor.

Tov. Elena Ceaușescu:

În primul rând să definitivăm planul și pe urmă să trimitem.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Fiecare știe ce are în comună.

Tov. Elena Ceaușescu:

Pe cifrele care sunt stabilite.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Să ajungă la 10.000 producția industriei mici în toate comunele.

Tov. Elena Ceaușescu:

Pe valorile stabilite.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Pe indicatori, să se apuce să vadă cum să organizeze economia localităților, că fără asta nu se poate. Noi avem stabilite orientările generale, dar fiecare să-și facă, să aibă, să le discute, să le dezbată.

Tov. Elena Ceaușescu:

Să-și întocmească program.

Tov. Andrei Ștefan:

Acolo unde vorbim de colaborarea în producție și de cooperare, să punem accentul pe problema colaborării tehnico-științifice între state.

Tov. Elena Ceaușescu:

Acestea sunt cuprinse în Teze. Se vorbește de intensificarea politicii partidului nostru de colaborare, prietenie și pace. Este acest lucru.

Tov. Ioan Ursu:

Este la pagina 10 din material.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Sunt câteva observații. Problemele învățământului nu trebuie puse la capitolul Populație, forță de muncă, formarea și perfecționarea pregătirii cadrelor.

Tov. Elena Ceaușescu:

Învățământul nu este la forța de muncă.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Este vorba de ridicarea nivelului general.

Pe urmă problema mediului înconjurător, nu trebuie legată de apă și de gospodărirea apei.

Tov. Elena Ceaușescu:

Trebuie băgat la cercetare.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Să avem un capitol special.

Tov. Gheorghe Rădulescu:

Cu mediul înconjurător.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Sigur, ca redactare, vom mai vedea. Am impresia că trebuie să se apuce să redacteze și după aceea vom mai vedea.

Văd că voi dați aici în procente, dar probabil, când vom termina, vom da în cifre absolute, pentru că nu trebuie să venim cu venitul național în procente, nici cu producția marfă sau celelalte.

Tov. Elena Ceaușescu:

Te referi la cincinal, că la ceilalți a dat. Acelea sunt realizări, iar dincolo sunt indicatori pe care trebuie să-i vedem cum îi stabilim.

Tov. Manea Mănescu:

Am dat cât este la capitolul industrie, cât este la celelalte capitole. S-a dat și în cifre absolute. Vom putea să facem acest lucru, pentru că trebuie dat și în cifre absolute.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Trebuie dat, pentru că este greu când spui omului produs social 125, pentru că 125 poate fi mult, sau poate fi puțin, sau numărul de muncitori.

Tov. Manea Mănescu:

Voi da în cifre absolute, voi da și dinamica și ritmul.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Agricultura, dezvoltarea și modernizarea bazei tehnico-materiale.

Aveți în vedere că baza de producție este pământul. Asta aveți în vedere, aveți fondul funciar și ridicarea fertilității. Vom folosi intensiv fondul funciar și problema tehnologiei, adică a calității.

Sigur, la transporturi este bine, dar trebuie să ne propunem obiectivul de a asigura un transport economic, reducerea cheltuielilor, optimizarea lui. Și pe urmă cu baza ce spunem?

Tov. Manea Mănescu:

Așa cum ne-ați spus la modernizare, la transporturi.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Eu atrag atenția că în Directive trebuie, mai cu seamă, să dăm niște orientări calitative, inclusiv investițiilor și construcțiilor, să arătăm în acest domeniu care este obiectivul, ce trebuie să realizăm.

Cu județele am discutat. Fiind vorba de program-directivă trebuie să dăm orientări calitative, că altfel o să fie numai niște cifre și nu este bine.

Tov. Gheorghe Rădulescu:

Să se arate direcția calitativă a dezvoltării.

Tov. Elena Ceaușescu:

Sigur, pornind de la modernizare, în toate ramurile să stea la bază modernizarea și în fiecare ramură de aici trebuie să pornim.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Problema ridicării nivelului general de cultură și conștiință a oamenilor, trebuie s-o dăm legat de știință, de învățământ, nu la nivelul de trai și calitatea vieții.

Când trecem la industrie să punem dezvoltarea principalelor ramuri. Însă aici, trebuie în primul rând, problemele de orientare generală a dezvoltării industriei.

Tov. Gheorghe Rădulescu:

La pagina 5 se spune că obiectivul fundamental al cincinalului 1991-1995 îl constituie întărirea, în continuare, a proprietății socialiste de stat și cooperatiste. Aici am înțeles, că ați spus dumneavoastră, să nu

înceapă cu întărirea proprietății. Mai departe se spune, în scopul consolidării poziției României de țară mediu dezvoltată...¹⁰

Tov. Elena Ceaușescu:

Scoatem problema aceasta.

Tov. Gheorghe Rădulescu:

Nu este bine pus acest lucru.

Tov. Elena Ceaușescu:

Nu trebuie să mai punem, pentru că mediu dezvoltată în sistemul socialist este altceva.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Și în sistemul socialist sunt țări slab dezvoltate. De aceea am spus să ne gândim la felul cum trebuie pus ce trebuie să realizăm ca să asigurăm un nivel dezvoltat.

Tov. Elena Ceaușescu:

Dar să nu punem mediu.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Se pornește de la nivelul actual.

Tov. Elena Ceaușescu:

Este sistem capitalist și sistem socialist, nu există alt sistem.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Chiar în programul-directivă problemele organizării economico-sociale, problema perspectivei societății noastre socialiste trebuie să-și găsească un anumit loc, că este problema esențială a socialismului și comunismului. Forțele de producție sunt esențiale, că numai pe baza dezvoltării înalte a forțelor de producție, în mod echilibrat, armonios, în raport cu necesitățile se poate înainta.

Vom pune aceste lucruri concret, atunci când vom discuta pe capitole.

Tov. Elena Ceaușescu:

Aici trebuie să lucreze industria, agricultura, știința. Toți trebuie să lucreze la capitolul acesta; diferențele sunt altceva.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

În felul acesta să se lucreze.

Tov. Manea Mănescu:

Pe baza celor spuse de dumneavoastră, o să ne apucăm să lucrăm.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

¹⁰ Trei puncte în text.

Eu atrag atenția cum trebuie făcut.

Tov. Manea Mănescu:

Discuția este foarte bună și utilă pentru noi.

Tov. Elena Ceaușescu:

Trebuie făcut programul acesta de modernizare în teritoriu pe fiecare județ. La asta trebuie să lucrăm.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Spre deosebire de felul cum am făcut până acum, în continuare trebuie să participe și județele, să participe localitățile, să participe centralele și întreprinderile și, de asemenea, să participe institutele de cercetări, să spună cum văd ei dezvoltarea ramurii, sectorului, localității. Procedând așa punem oamenii să gândească. Asta trebuie să facem! Vom face acest lucru nu numai pentru localități ci și cu centralele, întreprinderile, institutele de cercetare. Facem câteva orientări și le dăm tuturor.

În domeniul cercetării științifice, de exemplu, să se cuprindă în programul de cercetare, în program și în directivă unele probleme fundamentale de perspectivă, nu să ne ocupăm de dezvoltare fundamentală, să avem câteva probleme, așa cum este, de exemplu, cu problema aceasta a fuziunii la rece, că toți spun că este „descoperirea secolului”.

Tov. Ion Ursu:

Avem un program, l-am început, sub indicația tovarășei Elena Ceaușescu. Și noi ne-am ocupat de fuziunea la rece. De o lună a început; nu s-au ocupat nici ei mai de mult.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Ei s-au ocupat și au lucrat zeci de ani. Spun unii că de 15 ani lucrează. Noi am discutat de vreo 10 ani să ne ocupăm de problema aceasta.

Tov. Elena Ceaușescu:

Au constatat de o lună de zile că pot ajunge, pe altă cale, la acest lucru.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Noi de aici trebuie să tragem anumite concluzii. Pentru un domeniu de cercetare nu trebuie să se meargă pe o singură cale, trebuie mers pe câteva, dacă te concentrezi pe o singură cale de la început ești condamnat.

Tov. Elena Ceaușescu:

Multe vin prin observare.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Este problema aceasta – oameni trebuie să gândească cum să soluționeze problemele pe diferite căi. Trebuie să aibă în atenție și problema aceasta a cosmosului.

Tov. Ion Ursu:

Avem programe, tovarășa Elena Ceaușescu cunoaște acest lucru.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Să abordăm câteva probleme de care să ne ocupăm.

Tov. Ion Ursu:

Și noi de câțiva ani ne ocupăm de acest lucru.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Trebuie să ne ocupăm și noi. Acum vreo 12 ani ne ocupam de transformarea directă a energiei solare în energie electrică. Spuneau că au colectiv și că lucrează, dar nu s-a finalizat. Trebuie să luăm câteva probleme de care să ne ocupăm.

Tov. Ion Ursu:

Avem un număr de 27 de programe.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Trebuie să avem și în domeniul medicinei și al biologiei, să abordăm câteva probleme din toate domeniile.

Tov. Ion Ursu:

Așa facem. De fapt, suntem preocupați de cercetarea științifică în toate domeniile.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Bine.

Să trecem la Teze.

Sigur, discuția aceasta cu țară mediu dezvoltată este și aici. Dacă aveți ceva de spus? Sigur, aici mai cu seamă la redactare.

Tov. Gheorghe Rădulescu:

Eu aș avea o problemă. La pagina 7 se vorbește despre preocuparea partidului pentru întărirea și înflorirea continuă a națiunii socialiste, ca factori (*sic!*) dinamizator al construcției socialismului, al întăririi unității poporului în jurul partidului.

Aici consider că trebuie să punem modul cum a soluționat partidul nostru problema națională, pentru că așa cum este pus aici nu este cum trebuie.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Da, sigur, trebuie pus acest lucru.

Tov. Gheorghe Rădulescu:

Trebuie pus că s-a soluționat și cum s-a soluționat.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Noi avem niște lucruri mai bune despre problema aceasta națională și despre națiune. Trebuie să luăm toate aceste probleme să le îmbunătățim, să le dezvoltăm că noi nu trebuie să spunem despre creșterea rolului conducător al partidului, cum este la pagina 5. Dau și eu un exemplu. Noi trebuie și teoretic să subliniem despre faptul că în etapa actuală, în condițiile existente, existența unui partid politic, cu un program, cu o concepție clară, constituie o necesitate.

În primul rând, trebuie să venim să atragem din nou atenția, pentru că și pentru poporul nostru este necesar să fie bine înțeles lucrul acesta.

Sigur, partidul va dispărea, dar calea nu este cum fac ungurii, desființând partidul și înființând alte partide burgheze. Calea este calea dezvoltării democrației, a ridicării nivelului general al maselor.

Partidul dispărea în sensul că s-au ridicat organele democrației, au ajuns la un asemenea nivel de înțelegere, încât partidul nu mai este necesar, nu că trebuie să facă loc altor partide.

Asta este teza științifică a marxism-leninismului și noi am vorbit despre acest lucru, și acest lucru trebuie pus pentru că mulți înțeleg că dispariția partidului nu este nimic, să se ducă să vină alt partid.

În fond statul, diminuarea funcțiilor sale este pe seama tocmai a dezvoltării democrației muncitorești a consiliilor oamenilor muncii.

În fond, în capitalism, într-o anumită măsură locul statului îl iau marile monopoluri, care înlocuise organele de stat. De fapt statul a devenit un instrument al monopolurilor. Aici este neînțelegerea și practică și teoretică.

Lenin a vorbit despre acest lucru, dar el a trăit într-o anumită etapă de dezvoltare a societății. Statul capitalist s-a dezvoltat și s-a întărit rolul monopolurilor și al capitalului financiar în conducerea societății pe baza împletirii intereselor, care au dus la subordonarea organelor statului, inclusiv a parlamentelor, care sunt subordonate marelui capital.

La noi statul trebuie să fie subordonat intereselor clasei muncitoare, țăranimii, intelectualității, sub controlul poporului.

Două orientări deosebite. Asta nu este o problemă teoretică, ci a practicii, dar dacă nu ai claritate teoretică, nu știi ce să faci cu practica.

Eu am dat numai un exemplu, dar va trebui ca noi, chiar în teze, să punem câteva idei spre dezbatere în partid și în popor. Avem aici și documentele din luna noiembrie, și Tezele din aprilie, și documentele ultimei plenary, dar sunt câteva lucruri asupra cărora trebuie să insistăm în mod deosebit.

Problema clasei muncitoare în general dar și în socialism trebuie tratată mai serios, nu numai afirmând rolul conducător al clasei muncitoare.

Tov. Ioan Totu:

Capitolul XI este cu situația internațională. De fapt sunt capitolele pe problemele care vor fi abordate, urmând să fie concretizate ulterior. Ele ridică toate problemele cu dezarmarea, cu Europa unită, toată concepția dumneavoastră. Aici sunt puse așa, în mare, dar ele vor fi concretizate.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Noi aici trebuie să punem lucrurile cu foarte multă claritate, pentru a răspunde și celor din țările socialiste care vor o piață unică și consideră că de acum aceasta este problema fundamentală, dar să răspundem și concepției Pieții Comune ca atare, privind realizarea așa-zis a concepției Europei unite occidentale. Trebuie să formulăm în așa fel ca să răspundem și tezei lui Gorbaciov a „căminului comun”. Într-un cămin comun trebuie să fie un șir de familii. Sigur, el se gândește să fie ei șefii, dar noi dorim ca fiecare popor să-și aibă căminul său, vrem o Europă a căminelor independente și libere, nu a căminului comun.

Tov. Gheorghe Rădulescu:

O Europă a căminelor naționale.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Vrem o Europă unită a țărilor independente. De Gaulle a spus așa: „O Europă a patriilor, a țărilor independente”.

De fapt, aceasta este o formă nouă și s-ar părea și mai simplă și îi încântă pe naivi sau pe proști, dar este o formă nouă a tezei sovietice a suveranității limitate – și trebuie s-o demascăm ca atare.

Tov. Elena Ceaușescu:

Aceasta este, de fapt, la bază.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Cum se spunea în trecut, ceea ce propun ei, este un cazan comun. Ori, noi dorim ca fiecare gospodărie să fie independentă. Sigur, facem o serie de mâncăruri la fel, dar le mănâncă fiecare și își are fiecare gospodăria lui.

Dar ei nici nu gândesc altfel. De fapt, în Piața Comună, Germania, Franța și Anglia doresc să-și realizeze obiectivele lor de dominație în Europa și fiecare speră că în felul acesta își va putea realiza dorința.

Tov. Elena Ceaușescu:

Dar nu va ieși nimic.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Bineînțeles, nu va ieși nimic.

Tov. Elena Ceaușescu:

Sunt încercări.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

De fapt, dacă îl luăm pe Marx și pe urmă pe Lenin, amândoi – dar, sigur, fiecare pe rând – au combătut acest lucru, pentru că ideea aceasta a Europei unite și¹¹ este nouă – și amândoi au combătut aceste teze. Este numai pusă acum altfel, adică „aceeași Mărie, cu altă pălărie”, însă scopul este același, a dominației monopolurilor.

Însă aceasta o s-o vedem atunci când o să ne așezăm să formulăm la principii.

Mai aveți ceva de spus?

Atunci să începă să se lucreze și în mod concret va trebui ca tovarășii care au început să lucreze, să și consulte.

Tov. Manea Mănescu:

În momentul în care avem gata un capitol, îl dăm tovarășilor de profil din componența comisiei.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Și grupului de coordonare.

Tov. Manea Mănescu:

Până când definim se lucrează în etape.

Tov. Elena Ceaușescu:

Trebuie să se lucreze și pe ramuri.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Pe ramuri avem, dar în 2-3 zile să facem aceasta și să trimitem și județelor, ca să se apuce de lucru județele, întreprinderile centrale și ministerele.

Sigur, cu ministerele avem programele de modernizare, unde intră toate – dar să prezinte fiecare cum vede dezvoltarea.

Tov. Manea Mănescu:

¹¹ „și” în text, probabil „nu”.

Înainte de a ajunge la dumneavoastră, fiecare capitol trebuie să fie văzut de tovarășii din profil.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Mie mi le prezentați permanent.

Tov. Manea Mănescu:

La dumneavoastră o să venim în mod curent. Cum avem gata un capitol, imediat vi-l prezentăm – dar trebuie să îl vadă înainte și ceilalți tovarăși, ca să nu vină la ședință și să înceapă să facă observații, pentru că abia atunci văd materialul pentru prima dată.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

În 2-3 zile trebuie să avem gata forma aceasta.

Tov. Silviu Curticeanu:

Județul, orașul, comuna și centralele.

Tov. Elena Ceaușescu:

Cu indicatorii care sunt.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Trebuie să se așeze la lucru și să-și organizeze activitatea.

Pentru că suntem aici, înseamnă că duminică se va lucra.

Tov. Constantin Dăscălescu:

Așa am discutat cu toată lumea – deși este Paștele.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Nu este nici un Paște. Este o duminică, la fel ca toate duminicile!

Pentru ziua de 1 Mai, în afară de locurile de muncă cu foc continuu, unde se va lucra, în rest trebuie luate măsuri foarte serioase de organizare, de ordine, iar în ziua de 2 mai în general trebuie să se lucreze.

Tov. Elena Ceaușescu:

Cei care au de lucru.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Sigur, în agricultură întotdeauna s-a lucrat și trebuie să se facă întreținerea culturilor.

Tov. Elena Ceaușescu:

Trebuie ca județele și toată lumea să fie anunțată despre ceea ce am stabilit.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Să se anunțe în seara aceasta.

Mai sunt alte probleme?

Tov. Elena Ceaușescu:

Colaborăm și cu județele, nu numai cu ministerele.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Noi trebuie să facem lista tuturor programelor pe care le avem cu modernizarea la ministere.

Tov. Silviu Curticeanu:

Sunt 360 și ceva de programe. Sunt programele care au stat la baza cincinalului, pe ramuri și subramuri.

Tov. Nicolae Ceaușescu:

Bun. Acum ridicăm ședința.

28.IV.1989

IM, TL/2 ex.

ANIC, Fondul CC al PCR, Secția Cămară, dosar 26/1989, ff. 2-

12.

CONCLUSIONS

THE RISE AND FALL OF AN ADVANCED PAWN

Although short, the five-year interval, 1985-1989, between the coming into power of USSR of Mikhail S. Gorbachev and the fall of the communist regimes in Eastern Europe, has been rich in crucial events that have also changed Romania's destiny in the context of the great mutations occurred in the balance of power between the two superpowers.

The unique behaviour amongst the prisoner states in the socialist block has skyrocketed Romania on the international arena to a level far more advanced than the one that would have been possible in different circumstances. This special status, assumed by the communist leaders in Bucharest, has been properly appreciated during the whole Cold War, by both Moscow, and Washington, for obviously opposite reasons: concern for Kremlin, hope for the White House. The „balance of terror”, blocking the direct military actions between the big powers and making the ones carried out through small intermediates even more appreciated, has been the one securing this exceptional position for Romania. Or, in the entire socialist block, immobilized under the Soviet guardianship, Romania alone was the moving pawn, sensitive to injunctions between the East and the West: breach in the communist system for the Soviets, advance pawn for the Americans. *Mutatis mutandis*, the analogy with the Cuba of Fidel Castro, the Kremlin's agent under the hood of the United States, is inescapable.

The movements occurred on the geopolitical map of Eastern Europe at the end of the Second World War have again rendered the Carpathian area hostage to the steppe for another half of century after the medieval millennium. The continuously traumatic contacts with this terrifying East have cemented, during generations, a „national” horror towards its emissaries Tatars, Russians and others before them. This true phobia against the „empire of evil” has remained unaltered for centuries, even if the vicissitudes have forced it to survive, sometimes latent, such as in the beginning of the Stalinist terror in Romania. This deep-rooted vigour has been so powerful that not only gave them the strength, but also forced both communist leaders, Gheorghe Gheorghiu-Dej and Nicolae Ceaușescu, to try to free the country, facing enormous risks, from the

restraining jacket of the Soviet power. The unconditional popular support has been the mainspring of emancipation from the foreign domination and has induced a unique defining feature to the second phase of the Romanian socialism, a feature fluently expressed by a very suitable syntagm: national-communism.

If the fear and run from the „empire of the steppe”, the last incarnation of which had been the Soviet Union, is also visible at the end of the Gheorghiu-Dej era, for his follower, it has become the angular politic stone, which has so obviously marked his time, that had also imposed its name: national-communism. This defining syntagm distinguishes Romania from all the other countries orbiting around Kremlin.

The drifting apart from Moscow had been, truly, the main objective of Nicolae Ceausescu, and, during his first years, he had followed it courageously, tenaciously and skilfully. The independence policy has benefited from the very beginning of a favourable condition for its birth and development: the bipolarism, which was dividing the world in two antagonistic camps. It comes without saying that the spinning manifestations of Romania have triggered a great sympathy from the Occident side and, especially, from the United States. Washington has spared no effort for cultivating the „dissident ally” of the Soviet Union, as his policy was perfectly responding to the major interests of the capitalist superpower in its clash with the communist rival.

The Romanian-American collaboration has proven to be mutually advantageous during the first years. *The Declaration from April 1964*, the establishment of diplomatic relations with the FR of Germany (1967), the refusal to break the diplomatic relations with the Israel after the Six Days War (1967), the condemnation of the Warsaw Pact invasion in Czechoslovakia (1968), the critical attitude towards the Soviet intervention in Afghanistan (1979), the opposition towards a foreseen Soviet intervention in Poland (1981), the participation to the Olympic Games in Los Angeles despite the boycott of the USSR and of the other countries under the Warsaw Pact (1984) are the most important actions taken on the path of emancipation, defying Kremlin and causing joy and satisfaction in Bucharest and Washington. Certainly, these (stage) victories could have not been reached and, even less, maintained without the punctual support and, in particular, without the counterpoise of the United States to the inevitable pressure coming from the Soviets.

The accounts of Nicolae Ceausescu have continued to be supplied with American capital of sympathy for as long as the USA has made its politics when it came to Eastern Europe on the stimulation of *intersocialist* differences, measured according to the degree of drifting apart from the hegemonic power of the East. This has been Nixon and Ford Administrations concept and practice. As of 1977, when the new president, Jimmy Carter, has been instated a new performances assessment criterion has been established, that was *intrasocialist*, based on which the internal achievements of the communist countries towards the establishment of Western-type democracy were evaluated. Discrete in the beginning, it had developed and had lived together with the first assessment criterion for a while, rendering Ronald Reagan (1981-1989) in front of a heartrending dilemma precisely in Romania's case: Nicolae Ceausescu, who, due to his opposition to Moscow had been, according to the first criterion, the undisputed champion of the Socialist block, had become, according to the second one, the last in line because of the frequent and brutal violations of human rights. The starting point of the dispute, which had heated not only the political decision-makers, but also some of the public opinion has been *The most favoured nation clause*, by the economic benefits of which the United States government was rewarding the merits of those contributing one way or another to the dissolution of the Soviet system. According to several documents, some of it official, Ceausescu, who successively was either a prize winner or the last-in-line, had become a hybrid species, difficult to frame within the political taxonomy of the White House. The long hesitations of president Reagan, who could not overlook for a long time the past services rendered by the oppressive regime in Bucharest, had come to an end when the relations between the United States and the Soviet Union changed upon the coming into power in Kremlin of Mikhail S. Gorbachev. As the reformative course of his politics became trustworthy, his support had become an absolute priority for Washington, thus subordinating and, if needed, even sacrificing other American interests. Among the latter, it was also the relations with Romania: as the US was now able to promote its interests by direct negotiations with the Soviet empire, the encouragement of the rebel vassal not only had become irrelevant, but also likely to be counterproductive.

Under these unfavourable circumstances, the political instinct had completely left the Romanian leader, who had literally and blindly started

a two-front resistance against, nothing more nothing less, the most powerful countries of the world. In a time when his comrades from the „sister-countries”, in front with the Soviet Union itself, were doing their best to throw overboard the Stalinist vestiges, Ceausescu obstinately took the opposite direction and raised barricades against the American “imperialism” and the Soviet “reformism” building the ideological citadel of a pure and harsh communism, as he had understood it during his revolutionary youth. The reason for this obtuse attitude had been not only his political formation and culture, but also the experience acquired in his ruling years: the Secretary General had understood that the masters in Kremlin can put up with his nationalist extravagancies, but, under no circumstances, would they tolerate any liberalization, far more contagious and more dangerous for the socialist system. Transforming the need into virtue, under the cloth of this threat carefully disseminated by the specialized organs to the people, in the early 70’s Ceausescu had suppressed the shy expressions of an early capitalism in the name of centralism, the sacrosanct principle of all times of the communists. The socialism, postulated as both a historical necessity and a shield against the great neighbour from the East, has been the rennet that made possible the power build-up and the evolution towards an autocrat regime, which culminated in a slattern cult of personality.

No doubt the symptoms reveal, especially by the notorious immobilism, an advanced-stage sclerosis of the regime. Not only has its inability to reform itself, but also the lack of existential ability testified this. However, being well aware of the danger of the „thaws” in the communism, as conclusively demonstrated by the denouement of the Gorbachev reforms, the question is, could have been Ceausescu able to initiate, during his last years of ruling, any redemptive changes, which would have endangered inevitably the Stalinist foundation of power.

However, no such change has been made and he ended up his career and his earthly existence as an old-fashioned authentic international communist. When, finally together with his wife Elena, he had chanted the *The Internationale*, he practically abjured his credo for independence that he had preached for decades.

РЕЗЮМЕ

Пятилетний период между 1985 и 1989 годом, начиная от прихода к власти в СССР Михаила Горбачева и до краха коммунистических режимов в Восточной Европе, был хоть и коротким, но богатым на события, происходившие на международной арене. Это проявилось как в отношениях между сверхдержавами, в их позиционировании перед странами собственных сфер влияния, так и в изменениях внешнеполитического курса отдельных стран региона, и в частности Румынии.

В 1985 году Румыния еще продолжала извлекать выгоду из накопленного в 1960-е и 1970-е годы политического капитала, когда своей независимой политикой, дистанцированием от Москвы (подчас даже демонстративным), своей ярко выраженной индивидуальностью («лица необщим выражением») в рамках советского блока она снискала определенный международный авторитет. Программная *Апрельская декларация 1964 года*, подчеркнуто акцентировавшая приоритетность национальных, а не общеклассовых интересов; установление (первой из стран советского блока) дипломатических отношений с ФРГ (1967); отказ от разрыва дипломатических отношений с Израилем после Шестидневной войны (1967); осуждение ввода войск стран Варшавского договора в Чехословакию (1968); критика советской интервенции в Афганистане (1979) и любых планов внешнего силового вмешательства в Польшу (1981); участие Румынии в Олимпийских играх в Лос-Анджелесе в условиях их бойкота со стороны СССР и других стран Варшавского договора (1984) – все эти внешнеполитические жесты Румынии, взятые в совокупности, сформировали в сознании западных элит образ Румынии как «инакомыслящего союзника» СССР, представляющего в силу этого немалый интерес.

В послевоенную эпоху, с возникновением угрозы ядерной войны, сверхдержавы должны были выстраивать свой диалог исходя из возможности «гарантированного взаимоуничтожения», что не только ограничивало арсенал средств, приемлемых для достижения

тех или иных целей, но и блокировало выдвижение крупномасштабных инициатив, заводя в тупик отношения между Москвой и Вашингтоном. Прошли те времена, когда великие державы могли практиковать так называемую «дипломатию канонерок», угрожая прямой военной интервенцией где бы то ни было в случае ущемления своих державных интересов). В новых условиях прибегнуть к такой практике было делом затруднительным, ибо это могло привести к открытой конфронтации с соперниками, чреватой перерастанием конфликта в новую фазу, с применением ядерного оружия. В этих условиях казалось менее опасным достигать своих целей более опосредованно, через малые страны, используя для усиления своего влияния напряженность и конфликты в сфере доминации своих геополитических конкурентов.

В зоне советского влияния, где контроль центра был намного сильнее того, который существовал в сфере американской гегемонии, Вашингтон стремился поощрять любую политику, направленную на усиление дифференциации среди стран-сателлитов Москвы. Специфика тех или иных государств, на которую делал ставку Вашингтон, могла быть двух видов: а) страна могла отличаться более «либеральной» внутренней политикой, чем та, которая была характерна для других стран коммунистического блока (наиболее убедительным примером здесь может служить кадаровская Венгрия, где после подавления революции 1956 года была воплощена на практике модель так называемого «гуляш-коммунизма»); б) не отличаясь таким же либерализмом во внутренней политике, страна в то же время могла проводить внешнеполитический курс, отличный от курса своих партнеров по Варшавскому договору. Румыния была типичной страной этой второй категории. Ее действия на международной арене, реакция на некоторые кризисные моменты в отношениях Востока с Западом показали без сомнения, что Бухарест сумел приобрести статус своего рода «автономного игрока» в Организации Варшавского договора.

Пока США в своей восточноевропейской политике исходили из необходимости поощрения различий и центробежных тенденций внутри советского блока, Румыния оставалась фаворитом Вашингтона, о чем свидетельствуют визиты на высшем уровне в период президентства Никсона и Форда. Обмен визитами на высшем уровне был связан и с посредничеством Румынии в китайско-

американских отношениях, а также при разрешении ближневосточных конфликтов. Не будучи предметом подписанного двустороннего договора, румыно-американское политическое партнерство имело в то же время и свою экономическую составляющую в силу предоставления Румынии режима благоприятствования в экономических связях. Поправка Джексона-Вэника, которая обуславливала сохранение такого режима обеспечением прав граждан на свободную эмиграцию, явилась дополнительным рычагом давления США на Бухарест, актуализировавшим требование соблюдения прав человека.

Во время президентства Д. Картера произошла существенная смена приоритетов в восточноевропейской политике США. Главный акцент теперь делается не на поощрении специфики отдельных стран и различий внутри советского блока, а на требованиях соблюдения прав человека. Возобладали общие критерии подхода ко всем странам в плане соблюдения в них демократических норм независимо от их принадлежности к тому или иному блоку. В этом контексте внимание американских чиновников обратилось к диссидентским движениям в странах Восточной Европы, которые осуждали нарушения прав человека и репрессивную внутреннюю политику коммунистических режимов.

Независимо от того, насколько велико было внешнеполитическое дистанцирование бухарестского коммунистического режима от Москвы, с точки зрения внутриполитических структур и практик Румыния являла собой образцовую модель сталинского социализма. Советский перебежчик В. Резун (более известный как Виктор Суворов) был прав, когда говорил, что ни одному советскому гражданину не могло прийти в голову бежать в Румынию, потому что там был по сути такой же режим, как в СССР. Во время администрации президента Р. Никсона этот факт не влиял на отношение Вашингтона к Румынии как диссиденту в социалистическом содружестве. Однако, во времена с президентства Д. Картера, а особенно позже, в период администрации Р. Рейгана, имело место повышение интереса Белого дома и Конгресса США к соблюдению прав человека в странах Восточной Европы, включая Румынию.

В 1985 году режим Чаушеску вступил в новую фазу своего развития с точки зрения его позиции на международной арене. До

этого различные «вызовы», направленные Москве изнутри советского блока, встречались на Западе с восторгом. В противостоянии Брежневу, Андропову или Черненко Чаушеску играл роль Давида, повергавшего Голиафа. Однако с того момента, как Горбачев показал свое неожиданное лицо как во внутриполитическом, так и во внешнеполитическом плане, Запад отнесся к новому советскому лидеру с беспрецедентным энтузиазмом. На этом фоне стал по-иному восприниматься Чаушеску. В сравнении с московским реформатором румынский лидер выступал как замороженный коммунистический догматик. Такое восприятие отражало реальное положение вещей. Ведь к концу своего правления Николае Чаушеску все более проявлял себя противником политики гласности и перестройки.

В той степени, в какой у нас имеются прямые сведения о реакции Чаушеску на реформы в СССР, можно утверждать, что он занимал позицию автоматического отторжения политики реформ на одном лишь том основании, что она исходила из Москвы. Многолетний, начиная с 1965 г., опыт взаимоотношений со «старшим братом» сформировал в его сознании и действиях начиная с 1965 г. своего рода рефлекс: любые принципы и директивы, идущие от Кремля, надо было встречать отказом. С 1985 г. этот рефлекс плавно трансформировался в целенаправленную политику отказа от любых реформаторских инициатив СССР. По мере того, как реформы Горбачева получают развитие, Чаушеску воспринимает их как «предательство социализма» и «капитуляцию перед империализмом США». В этом его отношении, истоки которого еще предстоит расшифровать, отражена степень привязанности Чаушеску к сталинской модели социализма. Будучи воспитан на идеях «сталинской доктрины», он был не в состоянии понять, что и в русле социалистического выбора существуют альтернативы вышеуказанной модели. Любое удаление от нее казалось ему глубоко вредным для судеб социализма.

При историческом объяснении феномена Чаушеску и сути персонифицированного им режима нельзя не принимать во внимание личностный фактор. С начала 70-х годов Николае Чаушеску инициировал создание системы личной диктатуры (режима личной власти). Он ликвидировал коллективное руководство в той форме, в какой оно существовало в 60-е годы, и способствовал появлению и

развитию культа личности, который принял совершенно гротескную форму после допуска к власти его супруги. Если бы политика реформ, начатая в СССР, перекинулась в Румынию, она бы, несомненно, привела к подрыву этой формы «династического социализма», при которой семья лидера страны приобрела роль ключевой движущей силы в политических процессах, был подготовлен даже план плавной передачи власти одному из сыновей диктатора. Сопротивление Николае Чаушеску перестройке и гласности имело тройную мотивацию: а) дистанцирование от Москвы, восходившее своими истоками к 60-м годам; б) догматический консерватизм румынского лидера; в) страх потери им личной власти.

Враждебное отношение Чаушеску к реформаторскому курсу Горбачева и процессам обновления в СССР привело к его международной изоляции. В то время как Соединенные Штаты и их союзники поддерживали внутреннюю политику Горбачева, любое сопротивление этой политике воспринималось как нарушающее интересы Запада, с другой стороны, антиреформаторская политика естественным образом воспринималась и в Москве как попрание интересов СССР. Оказавшись в жерновах между Вашингтоном и Москвой, Чаушеску был в считанные дни буквально сметен – не только с политической арены. Удивительно, что в случае с ним не сработал даже элементарный инстинкт самосохранения. Даже если допустить, что информация, подававшаяся ему, подвергалась фильтрации, остается непонятным, каким образом лидер, который до сих пор отличался незаурядными навыками управления своей страной в моменты обострения напряженности в отношениях с советской сверхдержавой (достаточно вспомнить август 1968 г.), не нашел путь, гарантировавший ему пусть не политическое выживание, но все-таки – в личном плане – спасительный уход с исторической сцены.

События 1985-1989 годов явили миру в лице Чаушеску лидера, неспособного к пониманию магистрального пути развития международных процессов, не сумевшего распознать тупик, в который зашла сталинская модель социализма, и оказавшегося не в состоянии разработать и предложить своей нации формулы и модели для преодоления кризиса. В этих условиях кровавый конец его режима был неизбежен.

MULȚUMIRI

Nu încapă nici o îndoială că lucrarea de față nu ar fi putut fi nici întocmită, nici tipărită, dacă nu ar fi beneficiat de un larg și susținut sprijin colegial. Este o datorie de recunoștință să-i amintesc în acest loc pe aceia care m-au ajutat la elaborarea acestui volum.

Prof. univ. dr. Ioan Chiper, conducătorul lucrării de doctorat, m-a îndrumat permanent atât în perioada documentării, când m-a ajutat prin sugestii hotărâtoare să completez bibliografia, inclusiv cu material edit și inedit aflat în proprietatea sa, cât și apoi, în timpul limpezirii problemelor de amănunt și a integrării concluziilor parțiale într-o structură coerentă de ansamblu.

Îi mulțumesc pe această cale Mioarei Anton, cercetător științific principal I și director de program în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, pentru observații și recomandări utile, pentru încurajări, precum și pentru ajutorul dat la învingerea obstacolelor birocratice.

Recunoștința mea se adresează și directorului Institutului de Istorie „Nicolae Iorga”, dr. Ovidiu Cristea și adjunctul acestuia, dr. Ileana Căzan, în primul rând pentru ambianța creată, atât de favorabilă cercetării.

Și în afara cadrului instituțional m-am bucurat de reazem științific de înaltă competență și caldă oblăduire umană. Acad. Șerban Papacostea și acad. Florin Constantiniu mi-au stat permanent alături cu vorba și cu fapta.

La fel de generos a fost și conf. univ. dr. Laurențiu Constantiniu, care a avut și răbdarea să citească atent manuscrisul tezei de doctorat și să formuleze observații cât se poate de folositoare.

În același fel m-au îndatorat moral colonelul dr. Florin Șperlea și prof. univ. dr. Virgil Ciocîltan.

Marian Sîrbu mi-a fost nu numai îndrumător în clarificarea unor probleme din domeniul specialității sale – economie și finanțe –, ci și prieten de nădejde în ceasuri de cumpănă.

Soții Svetlana și Alexandru Ciocîltan m-au „adoptat” din primele zile ale venirii mele în București, mi-au oferit cămin și m-au făcut să mă simt ca un adevărat membru al familiei lor.

Pentru tipărirea acestei teze de doctorat înțelegerea și generozitatea domnilor prof. univ. dr. Ionel Cândea și conf. univ. dr. Constantin Ardeleanu au fost indispensabile.

Sunt convins, de asemenea, că voi putea să le mulțumesc tuturor celor care se vor apleca asupra paginilor acestui volum. Observațiile lor îmi vor fi de folos la o nouă ediție.

BIBLIOGRAFIE¹

I. IZVOARE

A. Surse inedite

Arhivele Naționale Istorice Centrale, București.

Fond CC al PCR

– Secția Cămară;

– Secția Propagandă și Agitație;

– Secția Relații Externe – Alfabetice – Nicolae Ceaușescu;

– Secția Relații Externe – Vizite interne și externe.

Mejdunarodnii Fond soțialno-ekonomiceskih i politologiceskih issledovanii (Gorbaciov-Fond), Moscova.

Fond nr. 1 – Materiali otnoseașcisea k deiatnosti M.S. Gorbaciova;

Fond nr. 2 – Materiali A.S. Cerneaeva;

Fond nr. 3 – Materiali V.V. Zagladina (1985-1992 gg.);

Fond nr. 4 – Materiali V.A. Medvedeva;

Fond nr. 5 – Materiali Gh.H. Șahnazarova (1977-1999 gg.);

Fond nr. 6 – Obedinonni fond licinîh postuplenii.

Rossiiskii gosudarstvennii arhiv novejșei istorii, Moscova.

Fond 89.

B. Surse edite

Aleksandr Iakovlev. Perestroika: 1985-1991. Neizdannoe, maloizvestnoe, zabîtoe, sostavitel A.A. Iakovlev, Moskva, Mejdunarodnii fond «Demokratia», 2008.

Anton, Mioara, Chiper, Ioan, *Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice*, București, INST, Institutul Român de Studii Internaționale „Nicolae Titulescu”, 2003.

¹ Această listă bibliografică nu include toate lucrările citate în notele de subsol și nici acelea consultate pe parcursul cercetării. Include, totuși, cea mai mare parte a lucrărilor despre care noi credem că au o importanță suficient de mare pentru a fi listate ca referințe pentru studiul ulterior.

Anton, Mioara, *După invazie: România în umbra „doctrinei Brejnev”, septembrie-octombrie 1968*, în „Arhivele Totalitarismului”, an. XVI, nr. 3-4 (60-61), 2008, pp. 189-202.

Anton, Mioara, *Prima confruntare Brejnev-Ceaușescu, Moscova: septembrie, 1965*, în „Arhivele Totalitarismului”, an. IX, nr. 1-2 (30-31), 2001, pp. 194-204.

Anton, Mioara, *România și Tratatul de la Varșovia. Conferințele miniștrilor Afacerilor Externe și ale adjuncților lor (1966-1991)*, București, Editura Alpha MDN, 2009.

Banu, Florian, Țăranu, Liviu, *Aprilie 1964 – „Primăvara de la București”. Cum s-a adoptat „Declarația de independență” a României?*, București, Editura Enciclopedică, 2004.

Blanton, Thomas, *When did the Cold War End?*, în „Cold War International History Project BULLETIN”, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C., Issue 10, March 1998, pp. 184-191.

Buga, Vasile, *O vară fierbinte în relațiile româno-sovietice. Convorbirile de la Moscova din iunie 1964*, București, INST, 2012.

Bush, George, *All the best. George Bush. My life in letters and other writings*, New York, A Touchstone Book, [1999].

Cătănuș, Dan, Buga, Vasile (editori), *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin. Stenograme, note de convorbire, memorii. 1944-1952*, Cuvânt înainte de acad. Florin Constantiniu, București, INST, 2012.

Cătănuș, Dan, Chiper, Ioan, *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în P.C.R. de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu. Documente 1940-1968*, București, Editura Vremea, 1999.

Ceaușescu, Nicolae, *Opere alese*, vol. 1, 1965-1970, București, Editura Politică, 1982; vol. 2, 1971-1975, (1982); vol. 3, 1976-1980, (1982); vol. 4, 1981-1985, (1986); vol. 5, 1986-1987, (1988).

Chiper, Ioan, Constantiniu, Florin, Pop, Adrian, *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane (1944-1947)*, București, Editura ICONICA, 1993.

Chiper, Ioan, *Documente privind poziția conducerii U.R.S.S. față de revoluția română, 23-24 decembrie 1989*, în „Clio 1989”, IRRD, an. I, nr. 1-2, 2005, pp. 203-206.

Chiper, Ioan, *1947: luna vară fierbinte românească. Raportul Lesakov: Kremlinul și lupta pentru putere în PCR*, în „Dosarele istoriei”, an. II, nr. 3 (8), 1997, pp. 61-63.

Congresul al XXII-lea al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, București, Editura Politică, 1962.

Constantiniu, Florin, *Diplomații români și devierea de dreapta*, București, Editura Tritonic, 2003.

Constantiniu, Florin, Pop, Adrian, *Schisma roșie. România și declanșarea conflictului sovieto-iugoslav (1948-1950)*, București, Editura Compania, 2007.

Constantiniu, Laurențiu, *Acordul de procentaj Churchill-Stalin în documentele sovietice*, în „Arhivele Totalitarismului”, an. XVI, nr. 3-4 (60-61), 2008, pp. 157-172.

Delo Beria. Plenum ȚK KPSS – 2-7 iulie 1953 g. Stenograficeskii otciot, (nacealo), în „Izvestiia ȚK KPSS”, nr. 1 (312), 1991, pp. 139-214.

Delo Beria. Plenum ȚK KPSS – 2-7 iulie 1953 g. Stenograficeskii otciot, (okonceanie), în „Izvestiia ȚK KPSS”, nr. 2 (313), 1991, pp. 141-208.

«Derjat takuiu bolșuiiu armiiu – znacit ponijat naș ekonomiceskii potențial». Kopia zapiski N.S. Hrușciov v Prezidium ȚK KPSS o dalneișem sokrașcenii Voorujionnîh Sil SSSR. 8 dekabrea 1959 g., în „Istocinik”, nr. 6 (66), 2003, pp. 101-104.

Dokumentî «Komissii Suslova». Sobîtiia v Polše v 1981 g., în „Novaia i noveișaiia istoriia”, nr. 1, 1994, pp. 84-105.

Dosarul Ana Pauker. Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961, vol. I-II, Selectarea și editarea documentelor, studiu introductiv și note Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa, Cuvânt înainte acad. Florin Constantiniu, București, Editura Nemira, 2006.

Dosarul Brucan. Documente ale Direcției a III-a contraspionaj a Departamentului Securității Statului (1987-1989), ediție îngrijită și studiu introductiv de Radu Ioanid, prefață de Gheorghe Câmpeanu, Iași, Editura Polirom, 2008.

«Drugoi kandidaturî u nas prosto net». Iz rabocei zapisi zasedaniia Politbiuro ȚK KPSS 11 marta 1985 goda, publikațiia Tateanî Kuzmicevoi, în „Istocinik”, nr. 3 (63), 2003, pp. 90-98.

Gheorghiu, Simion. „Noi nu avem dreptul să permitem nicio încălcare a unității noastre”. Alegerea secretarului general al CC al PCUS din 11 martie 1985, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, vol. XII, 2013, pp. 211-222.

Gheorghiu, Simion, *Agonia regimului comunist din România: schimbul de mesaje dintre N. Ceaușescu și M. Gorbaciov, noiembrie 1989*, în „Arhivele Totalitarismului”, an. XVI, nr. 3-4 (60-61), 2008, pp. 228-241.

Gheorghiu, Simion, *Clauza națiunii celei mai favorizate – element central în evoluția relațiilor româno-americane. Ceaușescu și renunțarea la clauză*, în „Historia”, an. VIII, nr. 83, noiembrie 2008, pp. 22-24.

Gheorghiu, Simion, *Clauza națiunii celei mai favorizate și relațiile româno-americane*, în „Historia”, an. VIII, nr. 82, octombrie 2008, pp. 42-45.

Gheorghiu, Simion, *Convorbirile româno-sovietice din 13-30 noiembrie 1974. „Când vorbești cu mine, să taci!”*, în „Historia”, an. IX, nr. 86, februarie 2009, pp. 3-12.

Gheorghiu, Simion, *New Information on Romanian-Soviet Relations During the Czechoslovak Crisis (24 August – 3 September 1968)*, în „Historical Yearbook”, vol. VI, 2009, pp. 123-128.

Gorbaciov, Mihail Sergheevici, *Ideea socialistă și restructurarea revoluționară*, Moscova, Editura Agenției de presă Novosti, 1989.

Gorbaciov, Mihail Sergheevici, *Izbrannîe reci i stati*, Moskva, Izdatelstvo politiceskoi literaturî, 1985.

Gorbaciov, Mihail Sergheevici, *Rapport politique du Comité central du P.C.U.S. au XXVIIe Congrès du Parti Communiste de l'Union Soviétique*, Moscou, Editions de l'Agence de presse Novosti, 1986.

Gorbaciov, Mihail Sergheevici, *Scrieri alese (1985-1986)*, București, Editura Politică, 1987.

Gorbaciov, Mihail Sergheevici, *Sobranie socinenii*, tom 17, noiabr – dekabr 1989, Gorbaciov-Fond, Moskva, Izdatelstvo «Ves Mir», 2010.

Gorbacsov Tárgyalásai magyar vezetőkkel. Dokumentumok az Egykori szkp és mszmp archívumaiból 1985-1991, Szerkesztette Baráth Magdolna, Rainer M. János, Budapest, 2000.

Ideologie și structuri comuniste în România, vol. III, 1 ianuarie 1920 – 3 februarie 1921, Florian Tănăsescu (coordonator), Gheorghe Neacșu, Marin C. Stănescu, Ion Iacoș, Nicolae Tănăsescu, București, INST, 2001.

K sobõitiiam 1989 goda v Rumânii, în „Diplomaticeskii vestnik”, nr. 21-22, 1994, pp. 74-80.

Komintern i vtoraiia mirovaia voina, Ciast II, *Posle 22 iuinea 1941g.*, [Otvetstvennîe redaktorî K.M. Anderson, A.O. Ciubarean], Moskva, Izdatelstvo «Pameatniki istoriceskoi mîsli», 1998.

Lavrenti Beria. 1953. Stenogramma iul'skogo plenuma ŢK KPSS i drughie dokumentî, [Pod red. akad. A.N. Iakovlev], sostaviteli V. Naumov, Iu. Sigaciov, Moskva, Mejdunarodnîi fond «Demokratiia», 1999.

Lévesque, Jacques, *Soviet Approaches to Eastern Europe at the Beginning of 1989*, în „Cold War International History Project BULLETIN”, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C., Issue 12/13, Fall-Winter 2001, pp. 49-72.

Molotov, Malenkov, Kaganovici. 1957. Stenogramma iun'skogo plenuma ŢK KPSS i drughie dokumentî, [Pod red. akad. A.N. Iakovlev], sostaviteli N. Kovaliova, A. Korotkov, S. Melcin, Iu. Sigaciov, A. Stepanov, Moskva, Mejdunarodnîi fond «Demokratiia», 1998.

Moraru, Constantin, *Raport al M.A.E. privind convorbirea Mănescu-Rusk*, New York, 4 octombrie 1963, în „Arhivele Totalitarismului”, an. XVII, nr. 1-2 (62-63), 2009, pp. 166-180.

Moraru, Constantin, *Stenograma şedinţei Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. din ziua de 21 august 1989, privind evenimentele din Polonia*, în „Clio 1989”, IRRD, an. I, nr. 1-2, 2005, pp. 167-170.

«*Nam ne nujno meneat politiku*», – zaiavil M.S. Gorbaciov pri vîdvejenii ego na post Gheneralnogo sekretarea ŢK KPSS, publikaţiui podgotovil A. Cernev, în „Istocinik”, nr. 0, 1993, pp. 66-75.

Negru, Gheorghe, *Disputa dintre URSS şi RSR privind tratarea istoriei relaţiilor ruso- şi sovieto-române*, în „Destin Românesc”, (serie nouă), an. V (XVI), nr. 3-4 (67-68), 2010, pp. 171-207.

O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chişinevschi (1956-1961), Ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de Alina Tudor şi Dan Cătănuş, postfaţă de Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Elion, 2001.

Octombrie şi restructurarea: revoluţia continuă. Raportul prezentat de M.S. Gorbaciov, Secretar general al CC al PCUS la şedinţa solemnă comună a Comitetului Central al PCUS, Sovietului Suprem al Uniunii RSS şi Sovietului Suprem al RSFSR, consacrată celei de-a 70-ea aniversare a Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, în „Literatura şi Arta”, nr. 45 (2205), joi, 5 noiembrie 1987, pp. 1-5.

Olteanu, Constantin, Dușu, Alesandru, Antip, Constantin, *România și Tratatul de la Varșovia. Istoric. Mărturii. Documente. Cronologie*, București, Editura Pro Historia, 2005.

1989. *Principiul dominoului. Prăbușirea regimurilor comuniste europene*, Ediție de Dumitru Preda și Mihai Retegan, București, Editura Fundației Culturale Române, 2000.

Opriș, Petre, Sava, Laura-Antoaneta, *Nicolae Ceaușescu nu a recunoscut existența „Războiului Rece” în octombrie 1989*, în „Arhivele Olteniei”, serie nouă, nr. 28, 2014, pp. 188-197.

Otveceaia na vîzov vremeni. Vneșneaia politika perestroiki: dokumentalnîe svidetelstva. Po zapiseam besed M.S. Gorbaciova s zarubejnîmi deiateleami i drugim materialam, Gorbaciov-Fond, Moskva, Izdatelstvo «Ves Mir», 2010.

Pozițiia rukovodstva SȘA v sveazi s vvodom sovetskih voisk v Afganistan v 1979 g., [predislovie James G. Hershber], în „Novaia i noveișia istoriia”, nr. 3, 1997, pp. 107-138.

Prezidium ŢK KPSS. 1954-1964. Cernovîe protokolnîe zapisi zasedanii. Stenogrammi. Postanovleniia, V 3 tomah, tom 2, *Postanovleniia 1954-1958*, Glavnîi redaktor A.A. Fursenko, Moskva, ROSPEN, 2006.

Raspad SSSR. Dokumentî, sostavitel A.V. Șubin, Moskva, Institut vseobșcei istorii RAN, 2006.

Romania and the Warsaw Pact, 1955-1989, vol. I-II, [compiled by Mircea Munteanu], Document Reader compiled for the International Conference „Romania and the Warsaw Pact”, Organized by the Institute for Political Studies of Defense and Military History and co-sponsored by the Cold War International History Project and the Parallel History Project, 3-6 October 2002, Bucharest, Romania.

Sokolov, Boris V., *Kak provalilas berievskaja «perestroika». Izverjenie enfant terrible iz vlastnîh struktur. Novîe dokumentî*, vîpusk 26, Moskva, Assoțiația issledovatelei rossiiskogo obșcestva (AIRO-XXI), 2010.

Sovetskii faktor v Vostocinoi Evrope. 1944-1953 gg., V dvuh tomah, *Dokumentî*, tom 2, 1949-1953 gg., Redakcionnaia kolleghiia toma, T.V. Volokitina (otvetstvennîi redaktor), G.P. Murașko, O.V. Naumov, A.F. Noskova, T.V. Ţarevskaja, Moskva, ROSSPEN, 2002.

Sovetsko-amerikanskie otnoșeniia. Godî razreadki. 1969-1976. Sbornik dokumentov, tom I, 1969 – mai 1972, V dvuh knigah, kn. 1,

1969-1971, kn. 2, ianvar-mai 1972, Ministerstvo inostrannih del Rossiiskoi Federaii, Gosudarstvennii departament SŞA, Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnie otnoşeniia», 2007.

SSSR i ghermanskii vopros. 1941-1949. Dokumenti iz Arhiva vneşnei politiki Rossiiskoi Federaii – Die UdSSR und Die Deutsche Frage. 1941-1949. Dokumente aus dem Archiv für Außenpolitik der Russischen Federation, V 2-h t., tom 1, 22 iunee 1941 g. – 8 maia 1945 g., sostaviteli Gh.P. Kînin, Jochen P. Laufer, Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnie otnoşeniia», 1996.

Stenograma întîlnirii de lucru a tovarăşului Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român, preşedintele Republicii Socialiste România, cu tovarăşul Mihail Sergheevici Gorbaciov, secretarul general al Comitetului Central al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, preşedintele Sovietului Suprem al URSS. Moscova, 4 decembrie 1989, în „România liberă”, serie nouă, nr. 1184, sâmbătă, 19 februarie 1994, pp. 2-3.

Tudor, Alina, Cătănuş, Dan, *O destalinizare ratată. Culisele cazului Miron Constantinescu – Iosif Chişinevski (1956-1961)*, Postfaţă de dr. Florin Constantiniu, Bucureşti, Editura Elion, 2001.

V Politbiuro ŢK KPSS... Po zapiseam Anatoliia Cerneaeva, Vadima Medvedeva, Gheorghiia Şahnazarova (1985-1991), sostaviteli A. Cerneaev (rukovoditel proekta), A. Veber, V. Medvedev, Moskva, «Alpina Biznes Buks», 2006.

Vizit Gheneralnogo sekretarea ŢK KPSS M.S. Gorbaciova vo Franţiiu 2-5 okteabrea 1985 goda. Dokumenti i materialî, Moskva, Politizdat, 1985.

Vostocinaia Evropa v dokumentah rossiiskih arhivov. 1944-1953 gg., tom I, 1944-1948 gg., Redakţionnaia kollegiia, T.V. Volokitina, T.M. Islamov, G.P. Muraşko (otvetstvennii redaktor), A.F. Noskova, L.A. Rogovaia, Moskva–Novosibirsk, «Sibirskii hronograf», 1997.

Vtoroi sezd narodnih deputatov SSSR. 12-24 dekabrea 1989 g. Stenograficeskii otcet, tom IV, Moskva, Izdanie Verhovnogo Soveta SSSR, 1990.

C. Memorii, jurnale, amintiri, interviuri

Ahromeev, S.F., Kornienko, G.M., *Glazami marşala i diplomata. Kriticeskii vzglead na vneşniuiu politiku SSSR do i posle 1985 goda*, Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnie otnoşeniia», 1992.

Barnes, Harry G., Jr., *Impressions of Romania*, în vol. *The United States and Romania. American-Romanian Relations in the Twentieth Century*, editor Paul D. Quinlan, California, Woodland Hills, 1988, pp. 124-128.

Beria, Sergo, *Beria, mon père. Au coeur du pouvoir stalinien*, Préface, traduction et notes de Françoise Thom, Plon/Critérion, 1999.

Boldin, V.I., *Kruşenie pedestala. Ştrihii k portretu M.S. Gorbaciova*, Moskva, Izdatelstvo «Respublika», 1995.

Brucan, Silviu, *Generaţia irosită. Memorii*, Bucureşti, Editurile Univers & Calistrat Hogaş, 1992.

Brutenţ, K.N., *Nesbîvşeesea. Neravnoduşnîi zametki o perestroike*, Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnîe otnoşeniia», 2005.

Brzezinski, Zbigniew, Scowcroft, Brent, *America and the World. Conversations on the Future of American Foreign Policy*, [Moderated by David Ignatius], New York, Basic Books, 2008.

Burlaţi, Fiodor, *Mihail Gorbaciov – Boris Elţin. Shvatka*, Moskva, Izdatelstvo «Sobranie», 2008.

Bush, George, Scowcroft, Brent, *Mir stal drughim*, Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnîe otnoşeniia», 2004.

Cerneaev, A.S., *Gorbaciov – Bush: vstrecea na Malte v 1989 g.*, în „Novaia i noveîşaia istoriia”, nr. 3, 2001, pp. 117-130.

Cerneaev, A.S., *Sovmestnîi ishod. Dnevnik dvuh epoh. 1972-1991 godî*, Moskva, Izdatelstvo «Rossiiskaia politiceskaia enĭklopediia» (ROSSPEN), 2008.

Cerneaev, A.S., *Şest let s Gorbaciovîm. Po dnevnikovîm zapiseam*, Moskva, Izdatelskaia gruppa «Progress» «Kultura», 1993.

Cohen, Stephen F., vanden Heuvel, Katerina, *Voices of Glasnost. Interviews with Gorbachev's Reformers*, New York, London, W.W. Norton & Company, 1989.

Constantiniu, Florin, *De la Răutu şi Roller la Muşat şi Ardeleanu*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2007.

Dobrînin, Anatoli, *Sugubo doveritelno. Posol v Vaşington pri şesti prezidentah SŞA (1962-1986 gg.)*, [Izdanie 2-e], Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnîe otnoşeniia», 2008.

Dubin, Iuri V., *Na postu posla SSSR v Vaşington*, în „Novaia i noveîşaia istoriia”, nr. 3, 2003, pp. 77-101.

Funderburk, David B., *Un ambasador american între Departamentul de Stat și clanul Ceaușescu*, traducere de Radu Bărbulescu și S. George, München, Jon Dumitru Verlag, 1989.

Gorbaciov, M.S., Slavin, B.F., *Neokoncennaiia istoriia. Tri ūveta vremeni. Besedi M.S. Gorbaciova s politologom B.F. Slavinīm*, Izdanie vtoroe, dopolnennoe, Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnīe otnoșeniia», 2005.

Gorbaciov, Mihail, *Avgustovskii putci (Pricinī i sledstviia)*, Moskva, Izdatelstvo «Novosti», 1991.

Gorbaciov, Mihail, *Dekabr-91. Moia pozițiia*, Moskva, Izdatelstvo «Novosti», 1992.

Gorbaciov, Mihail, *Jizn i reformī*, V dvuh knigah, Moskva, Izdatelstvo «Novosti», 1995.

Gorbaciov, Mihail, *Naedine s soboi*, Moskva, 2012.

Gorbaciov, Mihail, *Perestroika i novoe mișlenie dlea nașei strani i dlea vsego mira*, Moskva, Izdatelstvo politiceskoi literaturī, 1987.

Gorbaciov, Mihail, *Poneat perestroiku... Pocemu eto vajno seiceas*, Moskva, Alpina Biznes Buks, 2006.

Gorbaciova, Raisa, *«Ia nadeius...»*, Moskva, Izdatelstvo «Kniga», 1991.

Graciov, Andrei S., *Naufraziul lui Gorbaciov. Adevărata istorie a destrămării URSS*, traducere de Mariana Ivănescu, București, Editura Nemira, 1995.

Gribkov, A.I., *«Doktrina Brejneva» i polskii krizis naceala 80-h godov*, în „Voenno-istoriceskii jurnal”, nr. 9, 1992, pp. 46-57.

Gribkov, A.I., *Sudba Varșavskogo Dogovora. Vospominaniia, dokumentī, faktī*, Moskva, Izdatelstvo «Rsskaia kniga», 1998.

Grinevski, Oleg, *Perelom. Ot Brejneva k Gorbaciovu*, Moskva, Izdatelstvo «OLMA-PRESS Obrazovanie», 2004.

Grișin, Viktor, *Ghenseki SSSR. Politiceskie portreti peati ghensekov*, Moskva, Izdatelstvo «Algoritm», 2013.

Iakovlev, Aleksandr, *Sumerki*, [Izdanie 2-e, dopolnennoe i pererabotannoe], Moskva, Izdatelstvo «Materik», 2005.

„În 1968, armata română era pregătită să-și apere țara”, Inetrviu realizat de maiorul Florin Șperlea cu generalul (r) Ion Gheorghe, fostul șef al Marelui Stat Major în timpul evenimentelor din Cehoslovacia, în „Document”, Buletinul Arhivelor Militare Române, an. VIII, nr. 1 (27), 2005, pp. 34-39.

În sfârșit adevărul... generalul Victor A. Stănculescu în dialog cu Alex Mihai Stoenescu, București, Editura Rao, 2010.

Jaruzelski, W., *Mojno li bilo izbejat vvedeniia voennogo polojenia v Polše v 1981 godu?*, în „Novaia i noveișaiia istoriia”, nr. 4, 2008, pp. 100-121.

Jivkov, Todor, *Memoari*, [Vtoro doplneno izdanie], Sofiia, Izdatelstvo IK „Trud i pravo”, 2006.

Kalughin, Oleg, *Proșceai, Lubeanka! (XX vek glazami ocevidțev)*, Moskva, Izdatelstvo «Olimp», 1995.

Kissinger, Henry, *White House Years*, Boston, Toronto, Little, Brown & Company, 1979.

Kriucikov, V.A., *Licinost i vlast*, Moskva, Izdatelstvo «Prosveșenie», 2004.

Kriucikov, Vladimir, *Licinoe delo*, Ciast pervaiia, Moskva, Izdatelstvo «Olimp» AST, 1996.

Ligaciov, Egor, *Kto predal SSSR?*, Moskva, Izdatelstvo «Algoritm-Kniga», Izdatelstvo «Eksmo», 2009.

MacLasha, Yacha, *L'île Damanski: l'escarmouche qui a changé le monde. [Comment un incident de frontière entre Soviétiques et Chinois a modifié à jamais l'équilibre stratégique]*, în „Guerres & Histoire”, nr. 4, [2011], pp. 6-12.

MacLasha, Yacha, *Yakov Semenov, colonel du KGB: «Comment j'ai pris le palais de Kaboul»*, în „Guerres & Histoire”, nr. 1, [2011], pp. 6-12.

Macovescu, George, *Jurnal*, vol. I, 1952-1982, editor Mioara Anton, București, Editura Do-mino®, 2006.

Malița, Mircea, *Tablouri din Războiul Rece. Memorii ale unui diplomat român*, București, Editura C.H. Beck, 2007.

Marin, Gheorghe Gaston, *În serviciul României lui Gheorghiu-Dej. Însemnări din viață*, București, Editura Evenimentul Românesc, 2000.

Matlock, Jack F., Jr., *Reigan i Gorbaciov. Kak okoncilas «holodnaia voina»... i vse vîigrali*, Moskva, Izadtelstvo «R.Valent», 2005.

Medvedev, V.A., *Raspad. Kak on nazreval v «mirovoi sisteme soșializma»*, Moskva, Izdatelstvo «Mejduharodnie otnoșeniia», 1994.

Memoriile lui Ștefan Andrei (419): Explicația unei declarații explozive a lui Nicolae Ceaușescu, la Congresul educației politice și al

culturii socialiste (2-4 iunie 1976), în „Flacăra lui Adrian Păunescu”, Săptămânal (serie nouă), an. XI, nr. 41 (511), 7-13 octombrie 2011, p. 15.

Memuarî Nikitî Sergheevica Hrușciovă, în „Voprosî istorii”, nr. 2-12, 1990; nr. 1-12, 1991; nr. 1-3, 6-9, 11-12, 1992; nr. 2-10, 1993; nr. 1-8, 10-12, 1994; nr. 2, 1995.

Mitea, Constantin, *Elena – umbra nefastă a lui Ceaușescu*, în „Totuși iubirea”, an. II, nr. 16, 1991, p. 7; *partea II*, nr. 17, 1991, p. 3; *partea III*, nr. 18, 1991, p. 3; *partea IV*, nr. 19, 1991, p. 9; *partea V*, nr. 21, 1991, p. 7.

Niculescu-Mizil, Paul, *O istorie trăită. Memorii*, vol. I, ediția a II-a, revizuită și completată, București, Editura Enciclopedică, 2002.

Niculescu-Mizil, Paul, *O istorie trăită. Memorii*, vol. II, București, Moscova, Praga, Bologna, București, Editura Democrația, 2003.

Olteanu, Constantin, *Despre ultimele întâlniri Ceaușescu-Gorbaciov, 8-10 iulie și 4 decembrie 1989*, în „Clio 1989”, IRRD, an. I, nr. 1-2, 2005, pp. 209-218.

Olteanu, Constantin, *România – o voce distinctă în Tratatul de la Varșovia. Memorii 1980-1985. Dialog cu Dumitru Avram*, București, Editura Aldo, 1999.

Ot Hrușciovă do Gorbaciovă. Iz dnevnika Cerezvîceainogo i Polnomocinogo posla, zamestitelea ministra inostrannîh del SSSR V.S. Semionova, [Predislovie i komentarii E.V. Semionovoi, B.L. Havkin], în „Novaia i noveișaiia istoriia”, nr. 3, 2004, pp. 96-136; nr. 4, 2004, pp. 84-141.

Pavlov, Valentin, *Avgust iznutri. Gorbaciovputci*, Moskva, Izdatelstvo «Delovoi mir», 1993.

Porojan, Mioara, Porojan, Ion, *Obsesie și adevăr. Diplomați români la Moscova (1962-1975)*, București, Editura Semne, 2006.

Porter, Ivor, *Operațiunea Autonomous. În România pe vreme de război*, ediția a 2-a, București, Editura Humanitas, 2008.

Răceanu, Mircea, *Infern '89. Povestea unui condamnat la moarte*, ediția a II-a revăzută și adăugită, prefată de Radu Ioanid, postfață de Adrian Cioroianu, București, Editura Curtea Veche, 2009.

Reagan, Ronald, *The Reagan Diaries*, Edited by Douglas Brinkley, New York – London – Toronto – Sydney – New Delhi – Auckland, Harper Perennial, 2009.

Rîjkov, Nikolai, *Glavnii svidetel*, Moskva, «Algoritm-Kniga», Izdatelstvo «Eksmo», 2009.

Rîjkov, Nikolai, *Perestroika: istoriia predatelstv*, Moskva, Izdatelstvo «Novosti», 1992.

Rogojan, Aurel I., *Fereastra serviciilor secrete. România în jocul strategiilor globale*, București, Editura Compania, 2011.

Sejna, Jan, *We will bury you*, London, Sidgwick & Jackson, 1983.

Shultz, George P., *Turmoil and Triumph. My Years as Secretary of State*, New York, Maxwell Macmillan International, 1993.

Stăpânul secretelor lui Ceaușescu. I se spunea Machiavelli. Ștefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea, Ediție îngrijită de Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Țiu, București, Editura Adevărul, 2011.

Șahnazarov, Gheorghe, *S vojdeami i bez nih*, Moskva, 2001.

Șahnazarov, Gheorghe, *Țena svobodî. Reformația Gorbaciova glazami ego pomoșcinika*, Moskva, Rossika ♦ Zevs, 1993.

Șahnazarov, Gheorghe, *Vstreci s liderami soșialisticeskih stran*, în „Novaia i noveșiaia istoriia”, nr. 3, 2000, pp. 157-175.

Șevardnadze, Eduard, *Kogda ruhnul jeleznîi zanaves. Vstreci i vospominaniia*, Moskva, Izdatelstvo «Evropa», 2009.

Șperlea, Florin, *Iluzia alegerii*, în „Observatorul militar”, anul XXIV, nr. 35, 9-15 septembrie 2015, p. 19.

Talpeș, Ioan, *În umbra marelui Hidalgo. Rememorări consemnate de Horia Alexandrescu*, vol. I, București, Editura Vivaldi, 2009.

„Tratatul de la Varșovia a fost necesar”, Interviu realizat de maiorul Florin Șperlea cu generalul (r) Constantin Olteanu, fostul ministru al Apărării Naționale (1980-1985), în „Document”, Buletinul Arhivelor Militare Române, an. VIII, nr. 1 (27), 2005, pp. 40-43.

Zărnescu Nicolae, „Bonjur, monsieur Markouff!”, în „Vitrării. Lumini și umbre”, an. II, nr. 8, septembrie 2011, pp. 49-54.

II. LUCRĂRI GENERALE ȘI SPECIALE

Abalkin, L.I., *Cursul accelerării*, Chișinău, Editura «Cartea Moldovenească», 1988.

Amalrik, Andrei, *L'Union Soviétique survivra-t-elle en 1984?*, prefăce de Alain Besançon, traduction de Michel Tatu, [Paris], Fayard, [1970].

Andrew, Christopher, Gordievski, Oleg, *KGB – Istoria secretă a operațiunilor sale externe de la Lenin la Gorbaciov*, București, Editura ALL, 1994.

Anton, Mioara, *Ieșirea din cerc. Politica externă a regimului Gheorghiu-Dej*, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 2007.

Aspects des relations russo-roumaines. Rétrospectives et orientations, Paris, Minard, 1967.

Bărbulescu Mihai, Deletant Dennis, Hitchins Keith, Papacostea Șerban, Teodor Pompiliu, *Istoria României*, ediție revăzută și adăugită, București, Editura Corint, 2007.

Beschloss, Michael R., Talbott, Strobe, *At the Highest Levels. The Inside Story of the End of the Cold War*, [London], Warner Books, [1994].

Bosomitu, Ștefan, Miron Constantinescu. *O biografie*, prefață de Vladimir Tismăneanu, București, Editura Humanitas, 2014.

Bowd, Gavin, *La France et la Roumanie communiste*, Paris, L'Harmattan, 2008.

Broué, Pierre, *Histoire de l'Internationale Communiste, 1919-1943*, Paris, Fayard, 1997.

Brown, Archie, *The Gorbachev Factor*, New York, Oxford University Press, 1996.

Brown, Archie, *The Rise and Fall of Communism*, London, The Bodley Head, 2009.

Brzezinski, Zbigniew, Huntington, Samuel P., *Political Power: SUA/USSR*, New York, The Viking Press, [1971].

Buga, Vasile, *Apusul unui imperiu. URSS în epoca Gorbaciov. 1985-1991*, Cuvânt înainte de acad. Florin Constantiniu, București, INST, 2007.

Buga, Vasile, *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice. 1965-1989*, București, INST, 2013.

Burakowski, Adam, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu. 1965-1989. Geniul Carpaților*, Prefață de Stejărel Olaru, Iași, Editura Polirom, 2011.

Carrère d'Encausse, Hélène, *L'Empire éclaté. La révolte des nations en U.R.S.S.*, [Paris], Flammarion, [1978].

Carrère d'Encausse, Hélène, *La gloire des nations ou la fin de l'Empire soviétique*, [Paris], Fayard, [1990].

Carrère d'Encausse, Hélène, *Le grand Frère. L'Union soviétique et L'Europe soviétisée*, [Paris], Flammarion, [1983].

Carrère d'Encausse, Hélène, *Ni paix ni guerre. Le nouvel Empire soviétique ou du bon usage de la détente*, [Paris], Flammarion, [1986].

Carrère d'Encausse, Hélène, *Victorieuse Russie*, [Paris], Fayard, [1992].

Cătănuș, Ana-Maria, *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970-1980*, București, INST, 2014.

Cătănuș, Dan, *Tot mai departe de Moscova... Politica externă a României în contextul conflictului sovieto-chinez. 1956-1965*, București, INST, 2011.

Cohen, Stephen F., *Dolgoe vozvrașenie. Jertvî GULAGa posle Stalina*, Moskva, Novîi Hronograf, 2009.

Cohen, Stephen F., *Utracennoe nasledie Gorbaciova*, vîpusk 27, Moskva, Assoțiația issledovatelei rossiiskogo obșcestva (AIRO-XXI), 2010.

Cojocaru, Gheorghe E., *Tratatul de Uniune Sovietică*, Chișinău, Editura Civitas, 2005.

Constantiniu, Florin, *O istorie sinceră a poporului român*, ediția a IV-a, revăzută și adăugită, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2011.

Constantiniu, Florin, P.C.R., *Pătrășcanu și Transilvania (1945-1946)*, București, Editura Enciclopedică, 2001.

Constantiniu, Laurențiu, *Uniunea Sovietică între obsesia securității și insecurității. Glacisul strategic în politica externă sovietică. 1917-1949*, Cuvânt-înainte de acad. Dinu C. Giurescu, București, Editura Corint, 2010.

Deletant, Dennis, *România sub regimul comunist*, ediția a 3-a, editor Romulus Rusan, București, Editura Fundației Academia Civică, 2010.

Diac, Cristina, *Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș. un destin neterminat*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014.

Djilas, Milovan, *Noua clasă. O analiză a sistemului comunist*, New York, Rausen Bros. Publishers, 1958.

Duroselle, J.-B., *L'Europe de 1815 a nos jours. Vie politique et relations internationales*, [3e édition mise à jour], Paris, Presses Universitaires de France, 1970.

Duroselle, Jean-Baptiste, Kaspi, André, *Istoria relațiilor internaționale. 1948 – pînă în zilele noastre*, vol. II, București, Editura Științelor Sociale și Politice, 2006.

Fejtő, François, *Chine-URSS de l'alliance au conflit. 1950-1972*, [Paris], Éditions du Seuil, [1973].

Floyd, David, *Rumania: Russia's Dissident Ally*, Published by Pall Mall Press, London and Dunmow, 1965.

Fontaine, André, *Un seul lit pour deux rêves. Histoire de la «détente» (1962-1981)*, Paris, Fayard, 1982.

Harrington, Joseph F., Courtney, Bruce J., *Relații româno-americeane. 1940-1990*, Prefață de V.Fl. Dobrinescu și Kurt W. Treptow, Iași, Institutul European, 2002.

Haslam, Jonathan, *Russia's Cold War. From the October Revolution to the Fall of the Wall*, New Haven & London, Yale University Press, 2011.

Heller, Michel, *Le 7e Secrétaire. Splendeur et misère de Mikhaïl Gorbatchev*, traduit du russe par Anne Coldefy-Faucard, [Paris], Olivier Orban, [1990].

Hlihor, Constantin, *Geopolitica și geostrategia în analiza relațiilor internaționale contemporane*, București, Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2005.

Hosking, Geoffrey, *Istoriia Sovetskogo Soiuzu. 1917-1991*, Izdanie vtoroe, ispravlennoe i dopolnennoe, Moskva, Izdatelstvo «Vagrius», 1995.

***Jocul periculos al falsificării istoriei. Culegere de studii și articole*, coordonatori acad. Ștefan Pascu, prof. univ. Ștefan Ștefănescu, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986.**

Judt, Tony, *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, Postfață de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 2008.

Kirk, Roger, Răceanu, Mircea, *România împotriva Statelor Unite. Diplomația Absurdului. 1985-1989*, București, Editura Silex, 1995.

Lévesque, Jacques, *Le conflit sino-soviétique et l'Europe de l'Est. Ses incidences sur les conflits soviéto-polonais et soviéto-roumain*, Préface de François Fejtő, Montréal, Les Presses de l'Université de Montréal, 1970.

Lorot, Pascal, *Perestroika. URSS sub Gorbaciov. 1985-1991*, traducere și note Cristina Jinga, București, Editura Corint, 2002.

Luttwak, Edward N., *La Stratégie de l'impérialisme soviétique*, Préface de Michel Tatu, [Paris], Éditions Anthropos, [1985].

Mandelbaum, Michael, Talbott, Strobe, *Reagan and Gorbachev*, New York, Random House, 1987.

Marie, Jean-Jacques, *Gulagul*, traducere, postfață și note de Florin Constantiniu, București, Editura Corint, 2001.

McCauley, Martin, *Rusia, America și Războiul Rece, 1949-1991*, Studiu introductiv de Ion Ciupercă, Iași, Editura Polirom, 1999.

Meagkov, M.Iu., *Problemy poslevoennogo ustroistva Evropi v amerikano-sovetskikh otnoşeniiah, 1941-1945*, Moskva, Institut vseobşcei istorii RAN, 2006.

Medvedev, Jores, Medvedev, Roi, *Neizvestnyi Stalin*, Moskva, «Izdatelstvo AST», [Harkov], Izdatelstvo «Folio», 2002.

Medvedev, Roi, *Sovetskii Soiuz. Poslednie godi jizni. Koneţ sovetskoi imperii*, Moskva, «Izdatelstvo AST», «Izdatelstvo «Astrel», «Poligrafizdat», 2010.

Moraru, Constantin, *Politica externă a României. 1958-1964*, București, Editura Enciclopedică, 2008.

Oprîş, Petre, *Criza poloneză de la începutul anilor '80. Reacţia conducerii Partidului Comunist Român*, Introducere de prof. univ. dr. Ion Agrigoroaiei, Ploieşti, Editura Universităţii Petrol-Gaze din Ploieşti, 2008.

Oşca, Alexandru, Popa, Vasile, *România, o fereastră în cortina de fier. Declaraţia de independenţă din aprilie 1964*, Cuvânt înainte de prof. univ. dr. Valeriu Florin Dobrinescu, Focşani, Editura Vrantop, 1997.

Ostrovski, Aleksandr, *Kto postavil Gorbaciova?*, Moskva, «Aloritm-Kniga», «Izdatelstvo «Eksmo», 2010.

Ouimet, Matthew J., *The Rise and Fall of the Brezhnev Doctrine in Soviet Foreign Policy*, University of North Carolina Press, Chapel Hill, 2003.

Pihoia, R.G., *Sovetskii Soiuz. Istoriia vlasti. 1945-1991*, [Izдание vtoroe, ispravlennoe i dopolnennoe], Novosibirsk, Izdatelstvo «Sibirskii khronograf», 2000.

Pop, Adrian, *Originile şi tipologia revoluţiilor est-europene*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2010.

Pop, Adrian, *Tentaţia tranziţiei. O istorie a prăbuşirii comunismului în Europa de Est*, Bucureşti, Editura Corint, 2002.

Popa, Cosmin, *Între tentația imperiului și alianța strategică. URSS și Europa Centrală și de Est (1941-1953)*, Cuvânt-înainte de Florin Anghel, Cluj-Napoca, Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2012.

Purcăruș, Alexandru, *Prin ochii inamicului. Mihail Gorbaciov și politica sa în percepția Statelor Unite ale Americii, 1985-1991*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014.

Răceanu, Mircea, *Istoria clauzei națiunii celei mai favorizate în relațiile româno-americane*, București, Institutul Național pentru Memoria Exilului Românesc, 2009.

„Solidaritatea”. *Revanșa poloneză*, Ediție îngrijită de Felician Duică, Cuvânt înainte de Radu Ciuceanu, București, INST, 2007.

Soulet, Jean-François, *Istoria comparată a statelor comuniste din 1945 până în zilele noastre*, Iași, Editura Polirom, 1998.

Sovetskaia istoriografiia, Pod obșcei redakției akademika Iu.N. Afanaseva, Moskva, Rossiiskii gosudarstvennii humanitarnii universitet, 1996.

Șperlea, Florin, *De la armata regală la armata populară. Sovietizarea armatei române (1948-1955)*, București, Editura Ziua, 2003.

Stanciu, Cezar, *Războiul nervilor. Dispute Ceaușescu-Brejnev. 1965-1971*, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011.

Șubin, A.V., *Ot «zastoia» k reformam. SSSR v 1917-1985 gg.*, Moskva, ROSSPEN, 2001.

Suvorov, Viktor, *Inside the Soviet Army*, New York, Berkley Books, 1986.

Tatu, Michel, *Le Triangle Washington-Moscou-Pékin et les deux Europe(s)*, Casterman, [1972].

The Cambridge history of the Cold War, vol. I-III, edited by Melvyn P. Leffler, Odd Arne Westad, Cambridge University Press, 2010.

Tismăneanu, Vladimir, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, ediția a 2-a revăzută și adăugită, Prefață de Mircea Mihăieș, Postfață de Cristian Vasile, București, Editura Humanitas, 2008.

Tismăneanu, Vladimir, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Postfață de Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom, 2005.

Ulam, Adam B., *The Rivals. America and Russia Since World War II*, Penguin Books, [1984].

Ursprung, Daniel, *Herrschaftslegitimation zwischen Tradition und Innovation. Repräsentation und Inszenierung von Herrschaft in der rumänischen Geschichte in der Vormoderne und bei Ceaușescu*, Kronstadt, Aldus Verlag, 2007.

Utkin, A.I., *Mirovaia «holodnaia voina»*, Moskva, Izdatelstvo «Eksmo», Izdatelstvo «Algoritm-kniga», 2005.

Verona, Sergiu, *Military occupation and diplomacy. Soviet Troops in Romania. 1944-1958*, Foreword by J.F. Brown, Durham and London, Duke University Press, 1992.

Volkogonov, Dmitri, *Sem vojdei. Galereia liderov SSSR*, V 2-h knigah, kniga 2, *Leonid Brejnev, Iuri Andropov, Konstantin Cernenko, Mihail Gorbaciov*, Moskva, Izdatelstvo «Novosti», 1995.

Volkogonov, Dmitri, *Triumf i traghediia. Politiceskii portret I.V. Stalina*, V 2-h knigah, Moskva, Izdatelstvo Aghentstva peceati Novosti, 1989.

Voslensky, Michael, *Les maîtres de la Nomenklatura*, Traduit par Josie Mély et Christine Zeytounian-Beloüs, Paris, Éditions Pierre Belfound, 1989.

Watts, Larry L., *Ferește-mă, Doamne, de prieteni... Războiul clandestin al Blocului Sovietic cu România*, București, Editura Rao, 2011.

Weiner, Robert, *Romanian Foreign Policy and the United Nations*, New York, Praeger, 1984.

Werth, Nicolas, *Histoire de l'Union soviétique. De l'Empire russe à la Communauté des Etats indépendants. 1900-1991*, [2e édition mise à jour], [Paris], Press Universitaires de France, [1992].

Werth, Nicolas, *Istoria Uniunii Sovietice. De la Hrușciov la Gorbaciov (1953-1985)*, ediția a II-a, Traducere, note și postfață Florin Constantiniu, București, Editura Corint, 2004.

Werth, Nicolas, *Istoria Uniunii Sovietice. De la Lenin la Stalin (1917-1953)*, ediția a II-a, Traducere, cuvânt înainte și note Florin Constantiniu, București, Editura Corint, 2004.

Wolff, Robert Lee, *The Balkans in Our Time*, [Second printing], Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, 1967.

Zubok, Vladislav M., *A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 2007.

III. STUDII ȘI ARTICOLE

Anton, Mioara, *România anilor '80. Repere de politică externă*, în *Analele Sighet*, vol. 10, *Anii 1973-1989: Cronica unui sfârșit de sistem*, Romulus Rusan (editor), București, Fundația Academia Civică, 2003, pp. 929-935.

Batiuk, Vladimir I., *Malta-1989*, în „SȘA-Kanada: ekonomika, politika, kultura”, nr. 12 (480), 2009, pp. 72-84.

Božilov, Ivan, *La famille des Asen (1186-1460). Généalogie et prosopographie*, în „Bulgarian Historical Review”, nr. 1-2, 1981, pp. 135-156.

Brown, Archie, *The Soviet Union: Reform of the System or Systemic Transformation?*, în „Slavic Review”, vol. 63, no. 3, 2004, pp. 489-504.

Brus, Włodzimierz, *Stalinism and the „Peoples' Democracies”*, în vol. *Stalinism. Essays in Historical Interpretation*, Edited by Robert C. Tucker, New York, Princeton University, W.W. Norton & Company, [1977], pp. 239-256.

Brzezinski, Zbigniew, *Toward a Common European Home*, în „Problems of Communism”, vol. 38, nr. 6, 1989, pp. 1-10.

Buga, Vasile, *Perestroika și glasnosti – preludiul destrămării U.R.S.S.*, în „Clio 1989”, IRRD, an. I, nr. 1-2, 2005, pp. 79-101.

Buga, Vasile, *Relațiile româno-sovietice în anii '80*, în *Anuarul Institutului Român de Istorie Recentă, Politica externă comunistă și exil anticomunist*, vol. II, 2003, Iași, Editura Polirom, 2004, pp. 101-128.

Cătănuș, Dan, *Dialoguri secrete: Noi informații despre întâlnirea Mănescu-Rusk, 4 octombrie 1963*, în „Arhivele Totalitarismului”, an. XVI, nr. 1-2 (58-59), 2008, pp. 161-170.

Chiper, Ioan, Constantiniu, Florin, *Modelul stalinist de sovietizare a României*, partea a II-a, în „Arhivele Totalitarismului”, an. III, nr. 3, 1995, pp. 28-42.

Cohen, Stephen F., *Was the Soviet System Reformable?*, în „Slavic Review”, vol. 63, no. 3, 2004, pp. 459-488.

Constantiniu, Florin, Chiper, Ioan, *Modelul stalinist de sovietizare a României*, partea I, în „Arhivele Totalitarismului”, an. III, nr. 2, 1995, pp. 8-28.

Constantiniu, Florin, *Contextul internațional al prăbușirii regimurilor comuniste est-europene*, în „Academica”, Revistă editată de Academia Română, nr. 11-12, 2009, pp. 14-16.

Constantiniu, Florin, *De la Carta Atlanticului la „brâul de securitate” al URSS*, în „Revista istorică”, serie nouă, tom VIII, nr. 3-4, 1997, pp. 189-201.

Constantiniu, Florin, *De la stalinistul obedient la comunistul național*, în „Dosarele istoriei”, an. II, nr. 3 (8), 1997, pp. 18-21.

Constantiniu, Florin, *După 40 de ani: moștenirea politică a generalului de Gaulle*, în „Clipa”, an III, nr. 20, decembrie 2010, p. 4.

Constantiniu, Florin, *Independența națională și politica de alianțe în perioada postbelică (cazul României)*, în vol. *România și politica de alianțe. Istorie și actualitate. Comunicări prezentate la sesiunea științifică din 27-29 ianuarie 1993*, Institutul Român de Studii Internaționale, București, 1995, pp. 284-287.

Constantiniu, Florin, *Informații despre România în memoriile generalului Jan Sejna*, în „Document”, Buletinul Arhivelor Militare Române, an. VIII, nr. 1 (27), 2005, pp. 5-7.

Constantiniu, Florin, *Kominternul și Partidul Comunist din România în primele zile ale războiului din Est: un document inedit*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, vol. II, 2003, pp. 223-226.

Constantiniu, Florin, *1956: de la Budapesta la București*, în vol. *Lăgărul comunist sub impactul destalinizării, 1956*, Dan Cătănuș, Vasile Buga (coordonatori), București, INST, 2006, pp. 442-450.

Constantiniu, Florin, *Prima încercare de scoatere a Armatei Roșii din România*, în vol. *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, București, Editura Enciclopedică, 1995, pp. 288-294.

Constantiniu, Florin, *Satelit sau disident?*, în „Dosarele istoriei”, an. VI, nr. 2 (54), 2001, pp. 6-10.

Constantiniu, Laurențiu, *Memoriile mareșalului Anatoli Gribkov. România, URSS și Pactul de la Varșovia*, în „Document”, Buletinul Arhivelor Militare Române, an. VIII, nr. 1 (27), 2005, pp. 2-4.

Constantiniu, Laurențiu, *O permanență a politicii externe ruse și sovietice: glaciul strategic*, în „Revista Institutului Diplomatic Român”, an. I, nr. I, semestrul I, 2006, pp. 95-104.

Diac, Cristina, *PCdR și Internaționala a III-a (1940-1943). Informații din „ancheta Pătrășcanu”*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, vol. IX, 2010, pp. 123-137.

Ellman, Michael, Kontorovich, Vladimir, *The Collapse of the Soviet System and the Memoir Literature*, în „Europe-Asia Studies”, vol. 49, nr. 2, 1997, pp. 259-279.

Fischer-Galati, Stephen, *Romania's Development as a Communist State*, în *Romania in the 1980s*, edited by Daniel N. Nelson, Boulder, Colorado, Westview Press, 1981, pp. 4-16.

Funderburk, David, *Relations Between the United States and Romania during the First Half of the 1980's*, în vol. *The United States and Romania. American-Romanian Relations in the Twentieth Century*, editor Paul D. Quinlan, California, Woodland Hills, 1988, pp. 147-160.

Gheorghiu, Simion, *Ceașescu vs Gorbaciov: perestroika și criza din relațiile româno-sovietice*, în vol. *Vecinătăți și ziduri. Români și ruși (secolele XVI-XXI). Lucrările sesiunii a XVII-a a Comisiei mixte a istoricilor din România și Federația Rusă. Constanța, septembrie 2012*, coord. Florin Anghel, Mioara Anton, Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, pp. 171-175.

Gheorghiu, Simion, *Decembrie 1989: revoluție endogenă sau revoluție exogenă?*, în „Caietele Revoluției”, Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989, nr. 5 (24), 2009, pp. 42-44.

Gheorghiu, Simion, *Politică și istorie în tratarea relațiilor româno-ruse/sovietice. 1947-1989. Studiu de caz: istoriografia română*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, vol. VII, 2008, pp. 63-74.

Gheorghiu, Simion, *Relațiile economice româno-americane și Clauza națiunii celei mai favorizate*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, vol. XII, 2013, pp. 96-106.

Gheorghiu, Simion, *Relațiile sovieto-americane în perioada 1985-1987. Probleme reciproce de securitate*, în vol. *In memoriam Acad. Florin Constantiniu. Smerenie. Pasiune. Credință*, Volum îngrijit de dr. Laurențiu Constantiniu, București, Editura Enciclopedică, 2013, pp. 222-229.

Gheorghiu, Simion, *România și perestroika: relațiile româno-sovietice la sfârșitul anilor '80*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, vol. XIII, 2014, pp. 95-109.

Gheorghiu, Simion, *România și războiul din Afganistan de la intervenția la retragerea Armatei Roșii (1979-1989)*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, vol. XI, 2012, pp. 175-180.

Hahn, Gordon M., *The First Reorganisation of the CPSU Central Committee Apparat under Perestroika*, în „Europe-Asia Studies”, vol. 49, nr. 2, 1997, pp. 281-302.

Harrington, Joseph, Courtney, Bruce, *Romania's Changing Image: Bucharest and the American Press: 1952-1975*, în vol. *The United States and Romania. American-Romanian Relations in the Twentieth Century*, editor Paul D. Quinlan, California, Woodland Hills, 1988, pp. 105-123.

Haupt, Georges, *La genèse du conflit soviéto-roumain*, „Revue française de science politique”, vol. XVIII, nr. 4, 1968, pp. 669-684.

Holodkov, V.Gh., *Krizis 1990-h gg. kak forma stanovleniia novoi ekonomiceskoi sistemî v Rossii*, în „Vestnik Moskovskogo universiteta”, Seria 6, *Ekonomika*, nr. 6, 2008, pp. 152-168.

Iajborovskaia, I.S., *Vvedenie voennogo položeniiia v Polše. Pozițiiia sovetskogo rukovodstva (1980-1981 godî)*, în „Novaia i novejšaia istoriia”, nr. 3, 2010, pp. 120-141.

Iroftעי, Radu, *Bodnăraş despre retragerea trupelor sovietice din România*, în „Istorie şi civilizaţie”, an. IV, nr. 30, martie 2012, pp. 12-13.

Katsikas, Stephanos, *A Comparative Overview on the Foreign Policy-making of Albania, Bulgaria and Yugoslavia during the 1980's*, în „Bulgarian Historical Review”, nr. 3-4, 2006, pp. 106-144.

Kostîrcenko, Ghenadii V., *Kampaniia po borbe s kosmopolitizmom v SSSR*, în „Voprosî istorii”, nr. 8, 1994, pp. 47-60.

Kramer, Mark, *Beyond the Brezhnev Doctrine. A New Era in Soviet-East European Relations?*, în „International Security”, vol. 14, no. 3, Winter 1989/1990, pp. 25-67.

Kramer, Mark, *Gorbachev and the demise of east European communism*, în vol. *Reinterpreting the End of the Cold War. Issues, interpretations, periodizations*, [First published], Edited by Silvio Ponce and Federico Romero, London-New York, Frank Cass, [2005].

Kramer, Mark, *The Demise of the Soviet Bloc*, în vol. *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, edited by Vladimir Tismăneanu with Bogdan C. Iacob, Budapest-New York, Central European University Press, 2012, pp. 171-255.

Kramer, Mark, *The Reform of the Soviet System and the Demise of the Soviet State*, în „Slavic Review”, vol. 63, no. 3, 2004, pp. 505-512.

Kuisong, Yang, *The Sino-Soviet Border Clash of 1969: From Zhenbao Island to Sino-American Rapprochement*, în „Cold War History”, vol. 1, nr. 1, 2000, pp. 21-52.

Labrousse, E., *1848-1830-1789. Comment naissent les Révolutions*, în vol. *Actes du Congrès historique du centenaire de la Révolution de 1848*, Paris, Presses Universitaires de France, 1948, pp. 1-29.

Lascu, Ana-Maria, *Perestroika și relațiile soviet-americeane, 1985-1989*, în vol. *Un destin și o viață. Omagiu profesorului Radu Ciuceanu*, Volum coordonat de Florin Constantiniu, membru corespondent al Academiei Române, Dalila-Lucia Aramă și Dan Cătănuș, București, INST, 2003, pp. 403-415.

Mark, Eduard, *The OSS in Romania, 1944-45: An Intelligence Operation of the Early Cold War*, în „Intelligence and National Security”, vol. 9, nr. 2, 1994, pp. 320-344.

Musatov, V.L., *Gorbaciovskaia perestroika i rejim Ceaușescu*, în „Novaia i noveișaiia istoriia”, nr. 3, 2010, pp. 106-119.

Musatov, V.L., *Metamorfozi politiki Gorbaciova v otnoșenii stran soșialisticeskogo sodrujestva*, în „Novaia i noveișaiia istoriia”, nr. 3, 2009, pp. 3-18.

Opriș, Petre, *Nicolae Ceaușescu – învinuit de o posibilă intervenție în Polonia a Organizației Tratatului de la Varșovia (august 1989)*, în „Document”, Buletinul Arhivelor Militare Române, an. XIV, nr. 1 (51), 2011, pp. 94-96.

Pavelescu, Șerban Liviu, *România și reforma Pactului de la Varșovia (1964-1968)*, în „Document”, Buletinul Arhivelor Militare Române, an. XI, nr. 1 (39), 2008, pp. 73-77.

Pokivailova, Tatiana, Chiper, Ioan, *Despre relațiile dintre Komintern și comuniștii din România (vara 1941 – toamna 1943). Pe marginea unei misiuni eșuate*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, vol. II, 2003, pp. 59-78.

Popa, Cosmin, *Interregnumul Beria. URSS ratează reforma*, în „Studii și materiale de istorie contemporană”, serie nouă, vol. V, 2006, pp. 175-186.

Ratesh, Nestor, *The Rise and Fall of a Special Relationship*, în vol. *The United States and Romania. American-Romanian Relations in the Twentieth Century*, editor Paul D. Quinlan, California, Woodland Hills, 1988, pp. 161-175.

Reabușkin, D.S., *Cem zaverșilis sobôitiia na octrove Damanskom*, în „Voprosî istorii”, nr. 12, 2005, pp.168-170.

Reabușkin, D.S., *Ostrov Damanskii. 2 marta 1969 goda*, în „Voprosî istorii”, nr. 5, 2004, pp.148-152.

Roberts, Cynthia, Wishnick, Elizabeth, *Ideology Is Dead! Long Live Ideology?*, în „Problems of Communism”, vol. 38, nr. 6, 1989, pp. 57-69.

Rubțov, Iu.V., *Sovetskii Soiuz v „neobeavlennoi” voine v Afganistane (1979-1989 godi): osmîslenie prošlogo*, în „Novaia i noveșiia istoriia”, nr. 1, 2009, pp. 48-70.

Starkov, Boris, *Sto Dnei „Lubeanskogo Marșala”*, în „Istocinik”, nr. 4, 1993, pp. 82-90.

Stîkalin, A.S., *Problemî sovetsko-rumânskih otnoșenii i formirovaniia rumânskoi modeli soșializma v materialah Prezidiuma ŢK KPSS (1953-1964)*, în vol. *Diplomație și destine diplomatice în lumea românească*, Paul Nistor, Adrian-Bogdan Ceobanu (coordonatori), Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2011, pp. 129-149.

Stîkalin, A.S., *Raportul „secret” al lui Hrușciiov și culisele elaborării sale*, în vol. *Lagărul comunist sub impactul destalinizării, 1956*, Dan Cătănuș, Vasile Buga (coordonatori), București, INST, 2006, pp. 11-33.

Șperlea, Florin, *Emil Bodnăraș. spion sau dezertor?*, în „Historia Special”, an. II, nr. 2, martie 2013, pp. 30-37.

Tigrid, Pavel, *Czechoslovakia: A Post-Mortem, II*, în „Survey. A Journal of Soviet and East European Studies”, nr. 74/75, Winter-Spring 1970, pp. 112-142.

Volghin, E.I., *Problema reorganizații aparata KPSS v usloviiah politiceskih preobrazovanii v SSSR (koneț 1980-h – nacealo 1990-h gg.)*, în „Vestnik Moskovskogo universiteta”, *Seriia 8, Istoriia*, nr. 6, 2008, pp. 31-42.

Weiner, Robert, *The U.S. Policy of Differentiation Toward Romania*, în vol. *The United States and Romania. American-Romanian Relations in the Twentieth Century*, editor Paul D. Quinlan, California, Woodland Hills, 1988, pp. 129-146.

Zubok, Vladislav, *Gorbachev and the Road to 1989*, în vol. *The End and the Beginning. The Revolutions of 1989 and the Resurgence of History*, Edited by Vladimir Tismăneanu with Bogdan C. Iacob,

Budapest–New York, Central European University Press, 2012, pp. 257-289.

Zubok, Vladislav, *New Evidence on the „Soviet Factor” in the Peaceful Revolutions of 1989*, în „Cold War International History Project BULLETIN”, Woodrow Wilson International Center for Scholars, Washington, D.C., Issue 12-13, Fall-Winter 2001, pp. 5-23.

IV. INSTRUMENTE DE LUCRU

Ențiklopediia rossiisko-amerikanskiih otnošenii. XVIII-XX veka, [Avtor i sostavitel Eduard A. Ivanean], Moskva, Izdatelstvo «Mejdunarodnîe otnoșeniia», 2001.

Istoria politicii externe românești în date, coord. Ion Calafeteanu, București, Editura Enciclopedică, 2003.

Istoria României în date, coord. Dinu C. Giurescu, București, Editura Enciclopedică, 2003.

La Stratégie, Encyclopédie Du Monde Actuel, Collection dirigée par Charles-Henri Favrod, [Paris], [1975].

Parrish, Thomas, *Enciclopedia Razboiului Rece*, București, Editura Univers enciclopedic, 2002.

Partiinîe forumî perestroiki, în „Izvestiia ȚK KPSS”, nr. 4 (303), aprilie, 1990, pp. 140-149.

Razvedka i kontrrazvedka v lițah. Ențiklopediceskii slovar rossiiskih speşslujb, [Avtor-sostavitel Anatoli V. Dienko], Moskva, Izdatelstvo «Russkii mir», 2002.

Răceanu, Mircea, *Cronologie comentată a relațiilor româno-americeane. De la începutul cunoașterii reciproce până la prăbușirea regimului comunist în România, 1989*, București, Editura Silex, 2005.

The Soviet Union, second edition, Washington, D.C., Congressional Quarterly Inc., [1986].

INDICE DE NUME DE PERSOANE*

A

Aboimov, Ivan Pavlovici 34, 218
Adelman, Kenneth 198, 199
Ahromeev, Serghei Fiodorovici 115, 122
Akulov, Pavel 82
Alexandrescu, Horia 167
Allende, Salvador 85
Amalrik, Andrei 64
Amin, Hafizullah 169, 171, 173
Anderson, K.M. 45
Andreevna, Nina Aleksandrovna 117, 118
Andrei, Ștefan 32-34, 41, 88, 93, 177, 200, 203, 205, 230, 237, 240
Andrew, Christopher 213
Andropov, Iuri Vladimirovici 108-111, 114, 117, 122, 135, 170, 176, 195
Anghel, Florin 36
Antip, Constantin 30, 199
Anton, Mioara 30, 36, 42, 83, 147, 158, 261
Apostoiu, Dumitru 237
Aradi, Sandor 182
Ardeleanu, Constantin 262
Arhipov, I.V. 176
Ashe, Derick Rosslyn 62
Attali, Jacques 141
Auschmitt, Max 52

B

Badrus, Gheorghe 159
Baker, James 140, 142, 218
Baker, John Alexander, Jr., 73
Baleazin, Voldemar Nikolaevici 149
Banu, Florian 65, 68

Baráth, Magdolna 150
Barnes, Harry G., Jr. 190, 217
Bălan, Radu 237
Bălăceanu, Petre 74
Bărbulescu, Vasile 230
Béla, Köpeczi 88
Beria, Lavrenti Pavlovici 56, 97-105, 107-110
Beschloss, Michael R. 143
Bessmertnîh, Aleksandr Aleksandrovici 143
Betea, Lavinia 33, 177
Bismarck, Otto von ~ 141
Bîrlea, Ștefan 230
Blanton, Thomas 218
Bobu, Emil 230, 237
Bodnăraș, Emil 47-50, 53, 55, 57, 59, 62-63, 156
Bogomolov, Oleg Timofeevici 178-181
Boldin, Valeri Ivanovici 38
Borilă, Petre 63
Bossy, Raoul 47
Bota, Liviu 208
Botoran, Constantin 89
Bowd, Gavin 213
Božilov, Ivan 91
Brejnev, Leonid Ilici 30, 39, 70, 76-78, 83, 86-87, 90, 93, 108-111, 114, 127, 135, 139, 142, 145, 148-150, 158, 163-164, 169-171, 173, 177-178, 184, 195, 218
Broué, Pierre 44
Brucan, Silviu 40, 57, 60-61, 142, 182-183
Brutenț, Karen Nersesovici 38, 153, 163

* Nu cuprinde concluziile în limba engleză, rezumatul în limba rusă, anexele și bibliografia.

Brzezinski, Zbigniew 128, 190-191, 196
 Bucur, Ion 34
 Buga, Vasile 30, 48, 78, 99
 Buharin, Nikolai I. 45
 Bulganin, Nikolai Aleksandrovici 98, 102
 Burakowski, Adam 142
 Burlațki, Fiodor Mihailovici 125
 Bush, George H.W. 28, 34, 38-39, 135, 138-139, 140-142, 147-148, 180-181, 190-192, 203, 205, 210, 216
 Buzatu, Gheorghe 57

C

Calafeteanu, Ion 89, 196
 Calciu-Dumitreasa, Gheorghe 201, 227
 Cădea, Ionel 262
 Caranfil, Gheorghe 158, 231
 Carrère d'Encausse, Hélène 27, 119, 170, 195
 Carter, Jimmy 21, 24, 40, 166, 190-191, 193, 221
 Castro, Fidel 138-139, 162, 219
 Cataramă, Dorel 202, 227
 Cătănuș, Ana-Maria 84, 201
 Cătănuș, Dan 30, 48, 58-59, 73
 Căzan, Ileana 261
 Ceaușescu, Elena 31, 41, 89, 154, 158-159, 168, 207, 211-212, 217-218, 222, 230, 235-237, 239-245, 247-249
 Ceaușescu, Ilie 217
 Ceaușescu, Nicolae 11-13, 21, 23-26, 28-37, 39-43, 68, 76-94, 109, 116, 142, 145-158, 160-168, 171-175, 177-184, 186, 189, 190-191, 193, 196-203, 205-222, 230, 232-233, 235-250
 Cebrikov, V.M. 134
 Ceobanu, Adrian-Bogdan 61
 Cerneaev, Anatoli Sergheevici 35, 38, 116, 134, 138-142, 149-150, 162
 Cernenko, Konstantin Ustinovici 111-114, 135, 176-178, 195
 Cernev A. 113
 Chipur, Ioan 13, 30, 40, 45-46, 51, 261
 Chișinevschi, Iosif 55, 58, 156

Churchill, W. 71-72, 136
 Ciobanu, Lina 230
 Ciocîltan, Alexandru 261
 Ciocîltan, Svetlana 261
 Ciocîltan, Virgil 261
 Ciubarean, A.O. 45
 Clauson, Robert W. 87
 Cohen, Stephen F. 104, 105
 Constantin, Nicolae 230
 Constantinescu, Miron 58
 Constantiniu, Florin 44-48, 55-57, 68, 72, 77, 84, 89, 100, 106, 115, 124, 176, 189, 190, 208, 217, 261
 Constantiniu, Laurențiu 30, 127, 261
 Courtney, Bruce J. 28, 73, 79, 190, 194, 208, 209, 218
 Crane, Philip 208
 Crawford, William 73
 Cristea, Ovidiu 261
 Cristescu, Gheorghe 45
 Cristu 49
 Curticeanu, Silviu 41, 230, 237, 249-250

D

Danielopol, Dumitru G. 47
 Daud, Mohammed 169
 David, Gheorghe 230
 Dăscălescu, Constantin 185, 230, 237, 249
 Debré, Michel 157
 Deng Xiaoping 26
 Derwinski, Edward J. 202, 227
 Diac, Cristina 33
 Dienko, Anatoli Valentinovici 77, 99
 Dincă, Ion 230
 Djilas, Milovan 64, 66-67
 Dobrescu, Emilian 237
 Dobrescu, Miu 237
 Dobrinescu, Valeriu Florin 47
 Dobrinin, Anatoli Fiodorovici 38-39, 77, 79-81, 122, 128, 134-135
 Dobrogeanu-Gherea, Alexandru 45
 Dole, Robert 201-202
 Dubcek, Alexander 76-77
 Dubinin, Iuri Vladimirovici 39, 141

Duică, Felician 176
 Duroselle, Jean-Baptiste 26, 120
 Duțu, Alesandru 30, 199

E

Eagleburger, Lawrence 218
 Ellman, Michael 122
 Elțin, Boris Nikolaevici 125

F

Fabian, David 45
 Fairbanks, Charles H., Jr. 164
 Favrod, Charles-Henri 123
 Fazekas, Ludovic 230, 237
 Fejes, Iuliu 210
 Filipescu, Radu 202
 Fischer, Benjamin B. 167
 Fischer-Galați, Stephen 189, 191
 Fleron, Frederic J., Jr. 164
 Florescu, Eugen 237
 Fluieraș, Ioan 45
 Fodor, Napoleon 197, 212
 Fontaine, André 194
 Ford, Gerald 11-12, 189, 193, 216, 221
 Frederic al II-lea 141
 Fulea, Gheorghe 237
 Funderburk, David Britton 190, 192, 200
 Fursenko, A.A. 61

G

Gâdea, Suzana 230, 237
 Gaulle, Charles de ~ 69-70, 157, 247
 Gavrilescu, Nicolae 211
 Georgescu, Petru 47
 Georgescu, Rică 46
 Georgescu, Teohari 50, 59, 150
 Georgescu, Vlad 190
 Gere, Mihai 230, 237
 Gerő, Ernő 58
 Gheorghe, Ion 68
 Gheorghiu, Simion 11-13, 26, 33, 36, 40, 78, 85, 94, 113, 207, 211, 214
 Gheorghiu-Dej, Gheorghe 21, 30, 45-46, 48-58, 60, 61-65, 67-68, 70-72, 76, 92, 150, 156, 186, 219-220

Gherasimov, Ghenadi Ivanovici 143
 Ghișe, Dumitru 210
 Giosan, Nicolae 237
 Goglidze, Serghei Arsenevici (Arsentevici) 99
 Gomulka, Władysław 69
 Gorbaciov, Mihail Sergheevici 13, 17, 21, 25, 27-28, 31-32, 34-40, 90-92, 94, 97, 106, 109, 111, 113-119, 121, 124-143, 145, 147-154, 156-158, 160-165, 168, 173-178, 180-186, 191-192, 195-196, 203, 217, 219, 221, 231-232, 234, 247
 Gorbaciova, Raisa Maksimovna 115, 131-132, 154
 Gordievski, Oleg 213
 Graciov, Andrei Serafimovici 38
 Graham, Billy 203, 227
 Graham, Bradley 201
 Graziosi, Andrea 119
 Green, Alan, Jr. 216
 Gribkov, Anatoli Ivanovici 30, 176-177
 Grinevski, Oleg Alekseevici 39
 Grișin, Viktor Vasilevici 113-114
 Gromîko, Andrei Andreevici 41, 113-114, 118, 150, 167-168, 170, 176, 233
 Groza, Petru 49, 54, 71

H

Hall, Tony 209
 Harriman, Averell 70-72, 74
 Harrington, Joseph F. 28, 73, 79, 190, 194, 208-209, 218
 Haupt, Gheorghe 65
 Helms, Jesse 200
 Hershber, James G. 169
 Hitler, Adolf 44, 141
 Hodja, Enver 75
 Hoffmann, Erik P. 164
 Holman, Adrian 49, 52
 Holodkov, V.Gh. 120
 Honecker, Erich 32, 90, 92, 185, 217
 Hosking, Geoffrey 116
 Hoyer, Steny H. 212

Hrușcirov, Nikita Sergheevici 17, 39, 56, 58-62, 65, 68, 70, 98, 102-108, 112, 125, 127, 146, 148, 163-165, 180
Hrușcirov, Serghei Nikitici 59

I

Iajborovskaia, I.S. 176
Iakovlev, Aleksandr Nikolaevici 37, 117-118, 134, 178
Iakovlev, Anatoli Aleksandrovici 117
Ianus 111, 162
Ibănescu, Neculai 230
Iliescu, Ion 142
Ionescu, Nicolae 237
Iroftei, Radu 62
Ivanean, Eduard Aleksandrovici 39
Ivașcu, Marin 210

J

Jackson, Henry 200, 214, 225-226
Jakeš, Micoš 185
János, Rainer M. 150
Jdanov, Andrei Aleksandrovici 55
Jivkov, Todor Hristov 91-92, 185, 217
Jivkov, Vladimir 91
Jivkova, Ludmila 91
Jukov, G.K. 112

K

Kádár, János 58, 87-88, 104, 151
Kaganovici, Lazar M. 106
Kalughin, Oleg Danilovici 122
Kaplan, Laurence S. 87
Kardelj, E. 63
Karmal, Babrak 173, 175
Karoly, Györfi 89
Karpati, Ferenc 182
Kaspi, André 120
Katușev, Konstantin Fiodorovici 85, 93
Keith, Kenneth 62
Kennedy, John F. 74
Kim Il Sung 162
Kirilenko, Andrei Pavlovici 85-86, 110
Kirk, Roger 28-29, 33-34, 199, 203, 205, 215-216, 227
Kirov, S.M. 105

Kiselev, Tihon Iakovlevici 110
Kissinger, Henry 11-12, 79-84, 189, 192
Kișinevski (Chișinevski), Iosif 156
Kînin, Gh.P. 140
Köblös, Elek 45
Kobulov, Bogdan Zaharovici 99
Kohl, Helmut 140
Kontorovich, Vladimir 122
Kornienko, Gheorghi Markovici 115, 122
Korotkov, A. 106
Kosighin, Aleksei Nikolaevici 39, 83-84
Kovaliov, S. 145
Kovaliova, N. 106
Kramer, Mark 77, 163, 165, 186
Kriucikov, Vladimir Aleksandrovici 118
Kruglov, Serghei Nikiforovici 99
Kuisong, Yang 82
Kulikov, Viktor Gheorghievici 176
Kuusinen, 105
Kuzmicev, Tateana 114
Kuznețov, Aleksandr Aleksandrovici 149

L

Labrousse, Ernest 26
Laird, Mervin 81
Laird, Robbin F. 164
Lampedusa, Giuseppe Tomasi di ~ 115
Laufer, Jochen P. 140
Lazurkina, Dora Abramovna 105
Leffler, Melvyn P. 82
Lenin, Vladimir Ilici 44, 104-105, 111, 115-116, 149, 160, 238, 248
Lesakov, V.I. 51, 53, 63
Lévesque, Jacques 65, 75, 179
Ligaciov, Egor Kuzmici 118, 125
Luca, Vasile 43, 46, 50-53, 55-56, 59, 150, 156

M

MacLasha, Yacha 82, 171
Macovescu, Emilia Marinela 83

- Macovescu, George 83-84
 Makarov, I.I. 56
 Malaxa, Nicolae 52
 Malenkov, Gheorghe Maksimilianovici 55-56, 98-100, 102, 106
 Malinovski, Rodion I. 69
 Malița, Mircea 71-72
 Mamina, Ion 47
 Manea, C. 198
 Mao Zedong 117
 Marie, Jean-Jacques 100
 Marin, Gheorghe Gaston 48, 51, 70-71, 74
 Marinescu, Teodor 171
 Mark, Eduard 47
 Marx, Karl 238, 248
 Mașerov, Petr Mironovici 109
 Mathews, Mitford M. 208
 Matlock, Jack F., Jr. 129-131, 218
 Matthews, Garry 201
 Maurer, Ion Gheorghe 39, 48-52, 69
 Maverick, Samuel A. 208
 Mazowiecki, Tadeusz 163-164
 Mănescu, Corneliu 72-73
 Mănescu, Manea 210, 237-238, 241-244, 248-249
 McCagg, William O., Jr. 97
 Meagkov, Mihail Iurevici 72
 Medvedev, Jores Aleksandrovici 55, 98, 100
 Medvedev, Roi Aleksandrovici 98, 105
 Medvedev, Vadim Andreevici 35, 37, 134, 150, 153, 159-161
 Melcin, S. 106
 Michel, Robert 205
 Mihai, Florin-Răzvan 33
 Mihai, regele ~ 90
 Mihalache, Nicolae 237
 Mihoels, Solomon Mihailovici 100
 Mikoian, Anastas Ivanovici 56
 Milea, Vasile 230, 237
 Militaru, Nicolae 37
 Mitea, Constantin 41, 168, 230, 237
 Mitterrand, François 141
 Mladenov, Petăr 91-92, 217
 Molotov, Viaceslav Mihailovici 53-54, 56-58, 98, 106, 119
 Moraru, Constantin 30, 73, 165
 Munteanu, Mircea 42
 Murașko, Galina P. 64
 Mureșan, Ana 230
 Musatov, Valeri Leonidovici 28, 148-149, 151-152, 154-155, 162-163, 173
 Mușat, Mircea 89

N
 Nagy, Imre 58, 63
 Najibullah, Muhammad 175, 231
 Napoleon, Bonaparte 115
 Naumov, V. 99
 Neagoe-Pleșa, Elis 46
 Negru, Gheorghe 93
 Nelson, Daniel N. 189
 Niculescu, Niculae 47
 Niculescu-Mizil, Paul 41, 76, 230
 Nistor, Paul 61
 Nixon, Richard 21, 79-82, 86, 189, 192-193, 197, 209, 216, 221
 Noskova, Albina F. 64
 Novotný, Antonin 68, 70

O
 Ogarkov, Nikolai Vasilevici 112
 Olteanu, Constantin 30, 159, 165, 183-184, 199, 230, 237
 Oprea, Gheorghe 230, 237
 Opreș, Petre 42, 165
 Ostermann, Christian F. 170
 Ostrovski, Aleksandr Vladimirovici 114
 Oșca, Alexandru 74
 Ouimet, Matthew J. 178

P
 Pacoste, Cornel 230
 Palmer, Mark 223
 Pană, Gheorghe 230
 Papacostea, Șerban 127, 261
 Papacostea, Victor 127
 Paraschiv, Vasile 203
 Pascu, Ștefan 89

Pauker, Ana 46, 50-53, 55-56, 59, 65, 150
 Pavlov, Valentin 119
 Pavlovski, I.G. 170
 Pătrășcanu, Lucrețiu 47, 57
 Pearl, Richard 137
 Pervuhin, 56
 Petrescu, Barbu 237
 Petricu, Gheorghe 210
 Peyrefitte, Alain 157
 Pihoia, Rudolf Ghermanovici 113-114, 117
 Pikina, Valentina 104
 Pleșa, Liviu 46
 Pokivailova, Tatiana 45
 Ponce, Silvio 163
 Pop, Adrian 55, 92, 178
 Popa, Vasile 74
 Popescu, Dumitru 41, 159-160, 230, 237
 Porojan, Ion 85
 Porojan, Mioara 85
 Porter, Ivor 46
 Portocală, Radu 90
 Postelnicu, Tudor 230
 Preda, Gavril 42
 Putin, Vladimir Vladimirovici 27

Q

Quinlan, Paul D. 190

R

Radu, Ion 230, 237
 Rahmanin, O.B. 176
 Rákosi, Mátyás 58
 Rankovici, A. 63
 Ratesh, Nestor 206
 Răceanu, Mircea 28-29, 33-34, 40, 198-199, 201, 203-207, 209, 212, 215-216
 Rădulescu, Gheorghe 157, 230, 237-239, 241-243, 245-247
 Reabușkin, D.S. 82
 Reagan, Ronald 24, 40, 119, 121-123, 129-132, 135-136, 163, 172, 191, 193, 195-197, 200, 203-208, 210, 213, 215, 221, 231-234

Rezun, Vladimir Bogdanovici (Viktor Suvorov) 77
 Ribbentrop, Ioachim von ~ 119
 Ridgway, Rozanne L. 206, 223
 Rîjkov, Nikolai Ivanovici 109, 125, 143, 185
 Roberts, Cynthia 126
 Robertson, Robert 215
 Rogojan, Aurel I. 181
 Roman, Valter 46
 Romanov, Grigori Vasilevici 114
 Romero, Federico 163
 Roșu, Radu 227
 Rubțov, Iuri Viktorovici 169-170
 Rusk, Dean 72-73

S

Salina, Principele de ~ 115
 Schoenfeld, Rudolf E. 54
 Scowcroft, Brent 190-191, 196
 Sejna, Jan 68-70
 Semionov, Iakov Fiodorovici 171
 Semionov, Vladimir Semionovici 39
 Shultz, George Pratt 131, 153, 163, 198, 203-205, 209, 225, 227, 231-132, 234
 Sigaciov, Iu. 99, 106
 Sîrbu, Ion 237
 Sîrbu, Marian 261
 Sliunkov, Nikolai Nikitovici 110
 Smith, Christopher 209
 Snegov, Aleksei 104
 Soboleva, Nadejda Aleksandrovna 149
 Sokolov, Boris V. 99, 102
 Staicu, Constantin 227
 Stalin, Iosif Vissarionovici 44-45, 48-56, 58-60, 64, 67, 71-72, 88, 97-105, 109, 115, 126-127, 129, 150, 162, 192, 238
 Starkov, Boris 107
 Stănculescu, Victor Atanasie 181-182
 Stepanov, A. 106
 Stikalin, Alksandr Sergheevici 61, 63
 Stoenescu, Alex Mihai 182
 Stoian, Ioan 159, 230
 Stoica, Chivu 62

Stoichici, Ion 218
 Susaikov, Ivan Z. 47-48, 50-51
 Suslov, Mihail Andreevici 47, 83, 176
 Suslov, Nikolai 110
 Suvorov, Viktor (pseudonimul lui Vladimir B. Rezun) 77

Ș
 Șahnazarov, Gheorghe Hosroevici 35, 38, 116, 150
 Șatunovskaia, Olga 104-105
 Șepilov, Dmitri Trofimovici 106
 Șevardnadze, Eduard Amvrosievici 34, 39, 131-132, 134-136, 158, 230-232
 Șkoda 53-54
 Șperlea, Florin 67-68, 151-152, 156
 Ștefanov (Stefanov), Boris 45
 Șvernîk, Nikolai Mihailovici 105

T
 Talbott, Strobe 143
 Talpeș, Ioan 166
 Tancredi 115
 Taraki, Nur Mohammed 169
 Tatu, Michel 69, 83
 Tănase, Gheorghe 230
 Tănăsescu, Florian 45
 Thacher, Margaret 141
 Thieu (Nguyen Van Thieu) 80
 Tiajelnicov, Evgheni Mihailovici 158, 183, 230
 Tigrîd, Pavel 76, 90
 Tismăneanu, Vladimir 44-45
 Tito, Iosip Broz 63, 75, 191
 Todorov, Stanko 91
 Todorski, Aleksandr 104
 Toma, Ioan 230, 237
 Totu, Ioan 209, 230-232, 237, 247
 Touchard, Jean 157
 Troțki, Lev Davidovici 64
 Tudor, Alina 58-59
 Tudoran, Dorin 201, 227
 Turgheniev, Ivan 60

Ț
 Țaigher (Zeigher), Simion 48, 51

Țărău, Liviu C. 192
 Țăranu, Liviu 65, 68
 Țiu, Ilarion 33

U
 Ulbricht, Walter 76, 90
 Ursu, Ion 230, 237, 241, 244-245
 Ustinov, Dmitri Feodorovici 170, 176

V
 Vanik, Charles 200, 214, 225-226
 Vasilev, Gh. 137
 Văduva, Ilie 205, 237
 Veber, A. 35
 Veliciko, Valeri 99
 Verona, Sergiu 59
 Vessey, John 199, 224
 Vișinski, Andrei Ia. 51, 140
 Volkogonov, Dmitri Antonovici 97, 114, 135
 Volokitina, Tatiana V. 56, 64
 Voslensky, Michael 109-112, 114-116, 118, 126, 128, 145

W
 Weineberger, Caspar 137
 Weiner, Robert 171, 192
 Werth, Nicolas 104, 106
 Westad, Odd Arne 82
 Whitehead, John 208-210, 214, 216
 Wishnick, Elizabeth 126
 Wisner, Frank 47
 Wolf, Frank 209-210
 Wolff, Robert Lee 87-88
 Wright, Jim 210

Z
 Zaikov, L.N. 134
 Zameatin, Leonid Mitrofanovici 176
 Zărnescu, Nicolae 181
 Zhou Enlai 194
 Zilber, Belu 47, 57
 Zimeanin, Mihail Vasilevici 176
 Zimmerman, Warren 199, 216
 Zlobin, I.D. 56

Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I”
a publicat până în prezent un număr de 47
teze de doctorat, după cum urmează:

ISTORIE:

1. **VALERIU ȘÎRBU**, *Credințe și practici funerare, religioase și magice în lumea geto-dacilor*, 1993.
2. **IONEL CÂNDEA**, *Brăila. Origini și evoluție până la jumătatea secolului al XVI-lea*, 1995.
3. **DORU BĂDĂRĂ**, *Tiparul românesc la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul secolului al XVIII-lea*, 1998.
4. **PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC**, *Cahlele din Moldova medievală (secolele XIV-XVII)*, 1999.
5. **ANATOL GORODENCO**, *Ceramica locală de la Orheiul Vechi*, 2000.
6. **ANTON PARAGINĂ**, *Habitatul medieval la curbura Carpaților în secolele X-XV*, 2000.
7. **EMILIA LICA**, *Localism creator la Dunărea de Jos, în perioada interbelică*, 2003.
8. **IGOR CERETEU**, *Biserici și mănăstiri din Moldova (secolul XIV - prima jumătate a secolului al XV-lea)*, 2004.
9. **OVIDIU CRISTEA**, *Veneția și Marea Neagră în secolele XIII-XIV. Contribuții la studiul politicii orientale venețiene*, 2004.
10. **SPIRIDON I. CRISTOCEA**, *Din trecutul marii boierimi muntene. Marele ban Mareș Băjescu*, 2005.
11. **MUGUR ANDRONIC**, *Teritoriul nord-est carpatic în a doua jumătate a primului mileniu creștin*, 2005.
12. **CLAUDIU NEAGOE**, *Muzică și societate în Țara Românească și Moldova (1550-1830)*, 2008.
13. **CONSTANTIN ARDELEANU**, *Evoluția intereselor economice și politice britanice la gurile Dunării (1829-1914)*, 2008.
14. **ANDREEA ATANASIU**, *Veneția și Genova în Marea Neagră. Nave și navigație (1204-1453)*, 2008.

15. **CRISTIAN NICOLAE APETREI**, *Reședințele boierești din Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVI*, 2009.
16. **MIHAELA-ELENA CIOCOIȚEI**, *Valori universale ale operei lui Dimitrie Cantemir*, 2009.
17. **MARIA STOICA**, Brăila. Memoria orașului, 2009.
18. **GEORGE UNGUREANU**, *Problema Cadrilaterului în contextul relațiilor româno-bulgare (1919-1940)*, 2009.
19. **AUREL VÎLCU**, *Moneda otomană în Țările Române în perioada 1687-1807*, 2009.
20. **AUREL IACOB**, *Țara Moldovei în vremea lui Ștefan Tomșa al II-lea*, 2010.
21. **DRAGOȘ MĂDESCU**, *Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua Epoci a Fierului (sec. V-III A.Chr.) între Carpați, Nistru și Balcani*, 2010.
22. **RADU ȘTEFĂNESCU**, *Julius Teutsch și Muzeul Săsesc al Țării Bârsei în contextul muzeisticii românești și străine (sfârșitul sec. al XIX-lea - începutul sec. al XX-lea)*, 2010.
23. **MARIANA LAZĂR**, „Spre folosul acestei sfinte case”. Constituirea și evoluția domeniului mănăstirii Cotroceni (secolele XVII-XIX), 2012.
24. **EMIL OCTAVIAN MOCANU**, *Portul Brăila de la regimul de porto franco la primul război mondial (1836-1914)*, 2012.
25. **ALEXANDRU COSTANDACHI**, *Receptarea lui Alexandru cel Mare în cultura rusă a secolelor XII-XVII*, 2013.
26. **MIHAI ENACHE**, *Receptarea lui Alexandru cel Mare în cultura hispanică a secolelor XIII-XIV*, 2013.
27. **SERGIU IOSIPESCU**, *Carpații sud-estici în evul mediu târziu (1166-1526). O istorie europeană prin pasurile montane*, 2013.
28. **MIRELA VERNESCU**, *Bărăganul în preistorie (circa 3500-1200 a. Chr.). Perioada de tranziție de la Eneolitic la Epoca Bronzului și Epoca Bronzului*, 2013.
29. **COSTEL CHIRIAC**, *Civilizația bizantină și societatea din regiunile extracarpatice ale României în secolele VI-VIII*, 2013.
30. **FLORINA CIURE**, *Relațiile dintre Veneția și Transilvania în secolele XVI-XVII*, 2014 (în colab. cu Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea).
31. **ADRIANA CRISTINA MAZILU**, *Casa Regală a României (1866-1914). Organizare și structură administrativă - în documente -*, 2013.
32. **ȘTEFAN AFTODOR**, *Boierimea în Țara Românească. Aspecte politice și social-economice (1601-1654) - de la epopeea lui Mihai Viteazul la epoca lui Matei Basarab*, 2014.
33. **IOAN BURLACU**, Mita (Rüşvet-ul) în relațiile româno-otomane (1400-1821), 2014.
34. **ALEXANDRU CIOCÎLTAN**, *Comunitățile germane la sud de Carpați în Evul Mediu (secolele XIII-XVIII)*, 2014.
35. **STELIAN DUMITRESCU**, *Comunitatea turco-musulmană din Dobrogea în cadrul statului român (1878-1918)*, 2015.
36. **RAFAEL-DORIAN CHELARU**, *Congregația "De Propaganda Fide" și misiunea catolică din Moldova (secolele XVII-XVIII)*, 2015.
37. **SORIN IFTIMI**, *Doamnele și domnițele în istoria românilor. Curtea doamnei în Moldova și Țara Românească*, 2015.
38. **GHEORGHIU, SIMION**, *Independență versus reformă. România în contextul relațiilor sovieto-americane în perioada „Perestroika” (1985-1989)*, 2015.

FILOLOGIE:

1. **MARIANA IONESCU**, *Les (en)jeux de l'oral et de l'écrit: le cas de Panaît Istrati*, 2000.
2. **ZAMFIR BĂLAN**, *Panaît Istrati, Tipologie narativă*, 2001.
3. **CECILIA CONDEI**, *Interferențe lingvistice româno-franceze în opera lui Panaît Istrati*, 2001.
4. **AUREL ȘTEFAN SUVAC**, *Terminologia pescuitului la lipovenii din Dobrogea*, 2008.

ȘTIINȚELE NATURII:

1. **NICOLAE ONEA**, *Ecologia și etologia păsărilor de apă din Insula Mică a Brăilei*, 2002.

FILOSOFIE:

1. **GHEORGHE ȘERBAN**, *Raportul dintre gândirea filosofică și narațiunea fantastică la scriitorii latini din secolul I e.n.*, 2001.
2. **VALENTIN POPA**, *Vasile Băncilă. Omul și filosoful*, 2006.
3. **TEODORA PAVEL**, *Mistica spaniolă în secolul al XVI-lea. Exemplul Sf. Ioan al Crucii*, 2006.

ANTROPOLOGIE:

1. **ANGELA SIMALCSIK**, *Variabilitatea creșterii și dezvoltării fizice a adolescenților din Republica Moldova și unii factori implicați*, 2011.